

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Науковий журнал
Виходить 2 рази на рік
Заснований у 1999 р.

Випуск 1(63). 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

УДК 159.9(066)

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Головний редактор

Кононенко О. І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Члени редколегії

Варнава У. В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Вейландє Л.В.-В., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічної освіти та соціальної реабілітації, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Гудімова А. Х., доктор філософії з психології, доцент кафедри соціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Кременчуцька М. К., кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психодіагностики і клінічної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Курова А. В., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Родіна Н. В., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психодіагностики і клінічної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Бабчук О. Г., кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки, Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

Гаркавець С. О., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Україна

Завацький В. Ю., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Завацький Ю. А., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини та фізичного виховання, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Україна

Кузьмін В. В., кандидат соціологічних наук, доцент, учений секретар Вченої Ради, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Столярик О.Ю., доктор філософії з соціальної роботи, доцент, в.о. завідувача кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Фалько Н. М., доктор психологічних наук, професор, ректор, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Черновська (Боярин) Л. В., доктор психологічних наук, завідувачка кафедри психології, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Україна

Яланська С. П., доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

Відемсек Петра, доктор наук, доцент, заступник декана факультету соціальної роботи, Університет Любляни, Словенія

Генкова Петя, доктор психологічних наук, професор, професор факультету економіки та соціальних наук, Університет прикладних наук Оснабрюка, Німеччина

Софія-Елефтерія Н. Гоніда, доктор психологічних наук, професор педагогічної психології та розвитку людини, завідувач кафедри психології, Університет Арістотеля в Салоніках, Греція

Константінос Кафетсіос, доктор психологічних наук, доцент; Директор психологічної лабораторії, Університет Арістотеля в Салоніках, Греція

Чавдарова Велислава Атанасова, доктор наук з психології (Великотирновський університет імені святих Кирила та Мефодія, Болгарія)

Чжен Цзяньхун, доктор психологічних наук, професор, заступник декана факультету спеціальної освіти та декан кафедри психології, Університет Ліннань, Китай

Фахова реєстрація (категорія «Б»):

S4 Психологія, I10 Соціальна робота та консультування; I11 Дитячі та молодіжні служби

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення
(Рішення № 429 від 22.02.2024 р. Ідентифікатор R30-02807).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(вул. Дворянська, буд. 2, м. Одеса, 65082, rector@onu.edu.ua, тел. (048) 723-52-54).

Періодичність видання: 2 рази на рік

Мови публікацій: українська, англійська.

Рішення Вченої Ради Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
від 24.02.2026 р. протокол № 6

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2026

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGY AND SOCIAL WORK

Scientific journal
It comes out twice a year
Founded in 1999.

Issue 1(63). 2026

Publishing house
«Helvetica»
2026

UDC 159.9(066)

Founder: Odesa I. I. Mechnikov National University

Editor-in-Chief

Kononenko O. I., Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Social Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Members of the editorial board

Varnava U. V. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Veylande L.V.-V., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogical Education and Social Rehabilitation, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Hudimova A. Kh., PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Social Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Kremenchutska M. K., Candidate of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Kurova A. V., Doctor of Psychology, Associate Professor, Professor at the Department of Social Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Rodina N. V., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Babchuk O. G., Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, Odessa State University of Internal Affairs, Ukraine

Harkavets S. O., Doctor of Psychology, Professor, Professor at the Department of Psychology and Sociology, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine

Zavatsky V. Y., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology, Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine

Zavatsky Yu. A., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Human Health and Physical Education, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine

Kuzmin V. V., Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the Academic Council, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Ukraine

Stoliaryk O.Y., PhD in Social Work, Associate Professor, Acting Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Falco N. M., Doctor of Psychology, Professor, Rector, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky, Ukraine

Chernovska (Boyarin) L. V., Doctor of Psychology, Head of the Department of Psychology, Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

Yalanska S. P., Doctor of Psychology, Professor, Dean of the Faculty of Psychology and Social Work, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Videmsek Petra, PhD, Associate Professor, Vice Dean of Faculty of Social Work, University of Ljubljana, Slovenia

Genkova Petia, Dr. in Psychology, Full Professor, Professor Faculty of Economics and Social Sciences, University of Applied Sciences Osnabrück, Germany

Sofia-Eleftheria N. Gonida, PhD in Psychological Sciences, Professor at the Educational Psychology and Human Development, Chair of the School of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Konstantinos Kafetsios, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor; Director, Psychological Laboratory, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Chavdarova Velislava Atanasova – Doctor of Science in Psychology (St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria)

Zheng Jianhong, PhD in Psychological Sciences, Professor, Vice Dean of School of Special Education & Dean of Department of Psychology, Lingnan Normal University, China

Professional registration (category «B»):

C4 Psychology, I10 Social Work and Counselling; I11 Child and Youth Services

Registered by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine (Decision No. 429 dated 22.02.2024, Media ID: R 30-02807).

Media entity – Odesa I.I. Mechnikov National University

(65082, Odesa, Dvoryanska Str., 2, rector@onu.edu.ua, tel. (048) 723-52-54).

Periodicity: 2 times a year

Publication languages: Ukrainian, English.

Decision of the Academic Council of Odesa I. I. Mechnikov National University
dated 24.02.2026, Minutes No. 6

© Odesa I. I. Mechnikov National University, 2026

ЗМІСТ

Амбарицумян В. Ф.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПТСР ТА НЕГАТИВНИХ СТРЕС-АСОЦІЙОВАНИХ РОЗЛАДІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....9

Базика Є. Л.

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЛЮДИНИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІД ВПЛИВОМ ПЕРМАКРИЗИ В УКРАЇНІ 20

Белей М. Д., Федик О. В., Овчар А. І.

РЕФЛЕКСИВНА ДІАГНОСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....31

Вакуленко С. М. Дороженко В. О.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВЕТЕРАНАМИ/ВЕТЕРАНКАМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇХНІМИ СІМ'ЯМИ ЯК СКЛАДОВА ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ.....39

Ганжара Н. Ю.

ТЕОРІЯ АЛОСТАЗУ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КІНЕЗІОЛОГІЧНОГО МАНУАЛЬНОГО М'ЯЗОВОГО ТЕСТУВАННЯ.....53

Кантарьова Н. В.

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МІЖ ОСОБИСТІСНИМ І КОЛЕКТИВНИМ НЕСВІДОМИМ.....64

Керсанов О. В., Кононенко О. І.

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ.....72

Кременчуцька М. К., Чачко С. Л., Хмільовський Ю. В.

РЕЗУЛЬТАТИ СКРИНІНГУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО УЧАСТІ В БОЙОВИХ ДІЯХ.....84

Кузьмін В. В., Кузьміна М. О., Стрижак Г. В.

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ЗНИЖЕННЯ СТИГМАТИЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: СОЦІАЛЬНА АКОМОДАЦІЯ, ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ОСВІТНІ ІНТЕРВЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДАХ.....95

Курова А. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОГО ЛІДЕРСТВА МОЛОДІ В УМОВАХ PR-ВЗАЄМОДІЇ ТА КОНФЛІКТУ...106

Маркіна С. І.

ПСИХОЛОГИ-КОНСУЛЬТАНТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ У ПОДОЛАННІ ВИГОРАННЯ ТА ПІДВИЩЕННІ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ.....119

Мельниченко Т. В., Полещук Л. В.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ПАТЕРНІВ
ПОВЕДІНКИ КЕРІВНИКІВ В УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ
КОНФЛІКТІВ.....133

Порнуліт О. О.

ЕМОЦІЙНИЙ ФРЕЙМІНГ НОВИН І ПАНІЧНІ РЕАКЦІЇ АУДИТОРІЇ:
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....142

Родіна Н. В.

КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК КЛЮЧОВА СТРУКТУРНА ЛАНКА
СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ:
СУБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНА ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ
ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....153

Рудковська О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОГНІТИВНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ
ГНУЧКОСТІ В ПСИХОДІАГНОСТИЧНОМУ ВИМІРІ.....166

Семенцова М. М.

ВІД АГРЕСІЇ ДО АУТОАГРЕСІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ
СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....177

Стасюк В. В., Куз С. М.

МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ
ПІДРОЗДІЛІВ: ДОСВІД КРАЇН НАТО ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....194

Сулятицький І. В., Климчук М. В.

ЕТНІЧНІ КОМПОНЕНТИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНИХ ПРАКТИК
ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....206

Чайковський М. Є.

ІНКЛЮЗИВНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ
У ПОРІВНЯННІ З МІЖНАРОДНИМ ДОСВІДОМ.....214

Яцюк М. В., Лящ О. П.

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ОСІБ
З ІНВАЛІДНІСТЮ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ БУЛІНГ.....229

CONTENTS

<i>Ambartsumyan V. F.</i> DIFFERENTIATION OF PTSD AND NEGATIVE STRESS-ASSOCIATED DISORDERS: THEORETICAL ANALYSIS AND RESEARCH METHODS.....	9
<i>Bazyka E. L.</i> PSYCHOLOGICAL RESOURCES OF MIDDLE-AGED PEOPLE UNDER THE INFLUENCE OF THE PERMACRISIS IN UKRAINE.....	20
<i>Beley M. D., Fedyk O. V., Ovchar A. I.</i> REFLECTIVE DIAGNOSTICS AS A TOOL FOR DEEPENING PROFESSIONAL SELF-AWARENESS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS.....	31
<i>Vakulenko S. M., Dorozhenko V. O.</i> SOCIAL WORK WITH VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND THEIR FAMILIES AS A COMPONENT OF VETERAN POLYCY.....	39
<i>Hanzhara N. Yu.</i> ALLOSTASIS THEORY AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE PSYCHOLOGICAL APPLICATION OF KINESIOLOGICAL MANUAL MUSCLE TESTING.....	53
<i>Kantarova N. V.</i> PSYCHOANALYTICAL DIMENSION OF SOCIAL REALITY: BETWEEN THE PERSONAL AND COLLECTIVE UNCONSCIOUS.....	64
<i>Kersanov O. V., Kononenko O. I.</i> MODERN PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF POLITICAL CONSCIOUSNESS AND IDENTITY.....	72
<i>Kremenchutska M. K., Chachko S. L., Khmilovskyi Yu. V.</i> RESULTS OF SCREENING THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MILITARY PERSONNEL IN THE PROCESS OF PREPARING FOR PARTICIPATION IN COMBAT OPERATIONS.....	84
<i>Kuzmin V. V., Kuzmina M. O., Stryzhak H. V.</i> AN INTEGRATED MODEL OF REDUCING THE STIGMATIZATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: SOCIAL ACCOMMODATION, PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND EDUCATIONAL INTERVENTIONS IN UKRAINIAN COMMUNITIES.....	95

<i>Kurova A. V.</i>	
SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE LEADERSHIP OF YOUTH IN THE CONTEXT OF PR INTERACTION AND CONFLICT.....	106
<i>Markina S. I.</i>	
PSYCHOLOGICAL CONSULTANTS DURING TIMES OF WAR IN UKRAINE: THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN MANAGING BURNOUT AND ENHANCING WELL-BEING.....	119
<i>Melnychenko T. V., Poleshchuk L. V.</i>	
THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN SHAPING PATTERNS OF BEHAVIOR OF MANAGERS IN CONDITIONS OF ORGANIZATIONAL CONFLICTS.....	133
<i>Porpulit O. O.</i>	
EMOTIONAL FRAMING IN NEWS DISCOURSE AND ITS IMPACT ON PANIC REACTIONS: A PSYCHOLINGUISTIC STUDY.....	142
<i>Rodina N. V.</i>	
CLINICAL PSYCHOLOGY AS A KEY STRUCTURAL COMPONENT OF UKRAINE’S MENTAL HEALTH CARE SYSTEM: A SUBJECT-ORIENTED INTEGRATED MODEL OF CARE IN WARTIME.....	153
<i>Rudkovska O. V.</i>	
PECULIARITIES OF COGNITIVE AND PERSONAL FLEXIBILITY MANIFESTATION IN THE PSYCHODIAGNOSTIC DIMENSION.....	166
<i>Sementsova M. M.</i>	
FROM AGGRESSION TO AUTO-AGGRESSION: PSYCHOLOGICAL PREDICTORS OF SUICIDAL RISK IN PSYCHOLOGY STUDENTS.....	177
<i>Stasiuk V. V., Kuz S. M.</i>	
MODELS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR AIR ASSAULT UNITS: EXPERIENCE OF NATO MEMBER STATES AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	194
<i>Sulyatytskyy I. V., Klymchuk M. V.</i>	
ETHNIC COMPONENTS OF PSYCHOCORRECTIONAL PRACTICES OF ASSISTANCE TO CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS.....	206
<i>Chaikovskyy M. Ye.</i>	
INCLUSIVE EDUCATIONAL PRACTICES IN UKRAINIAN UNIVERSITIES COMPARED WITH INTERNATIONAL EXPERIENCE.	214
<i>Yatsiuk M. V., Liashch O. P.</i>	
TECHNOLOGIES OF SOCIAL COUNSELING OF PERSONS WITH DISABILITIES WHO HAVE SURVIVED BULLYING.....	229

УДК 616.89-008.441.4:616.89-08-07

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.1>

Амбарцумян В. Ф.

аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: ambartsumian.vardhes@stud.onu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0002-0717-6597

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПТСР ТА НЕГАТИВНИХ СТРЕС-АСОЦІЙОВАНИХ РОЗЛАДІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним із найбільш вивчених та поширених психічних розладів, що виникають у відповідь на пережиті травматичні події. Однак, ПТСР не єдиний розлад, який може виникнути внаслідок стресових ситуацій. Існують інші негативні стрес-асоційовані розлади, які мають подібну симптоматику, але різні етіологічні чинники та патогенетичні механізми. Диференціація ПТСР та інших стрес-асоційованих розладів є критично важливою для точної діагностики та ефективного лікування. Цей огляд спрямований на систематичне дослідження наукової літератури та психодіагностичних методик, які використовуються для вивчення та розрізнення цих розладів. Важливість цього дослідження полягає у вдосконаленні підходів до діагностики та терапії, що дозволить покращити якість життя пацієнтів, які страждають від цих станів. Зміни у психічному здоров'ї серед українців стають все більш виразними в період війни, що підкреслює важливість вчасно та кваліфіковано проводити діагностику даних станів відповідно до критеріїв МКХ-11 та DSM-5.

Метою дослідження є проведення систематичного огляду наукової літератури та визначення методів дослідження, які спрямовані на вивчення ПТСР і негативних стрес-асоційованих розладів.

У цьому огляді використовувалися відкриті наукові джерела, присвячені діагностиці ПТСР і негативних стрес-асоційованих розладів, пов'язаних із негативними переживаннями. Аналіз наукової літератури проводився за допомогою методів оглядового, системного та контент-аналізу. Відбір матеріалів здійснювався через бази даних Google Scholar і PubMed, а також за допомогою відкритих ресурсів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Американської психологічної асоціації (АПА) та урядових вебпорталів України, США та Великої Британії.

Аналіз сучасної наукової літератури та дослідження різних методів показали, що опитувальники, представлені в статті, можуть бути ефективним інструментом для спеціалістів у сфері психічного здоров'я при комплексній діагностиці ПТСР та інших негативних стрес-асоційованих розладів. Ці інструменти сприяють точній диференціації та наданню відповідного лікування, що покращує якість життя пацієнтів.

Ключові слова: ПТСР, стрес-асоційовані розлади, диференціація, психічне здоров'я, діагностика, психічні розлади.

Постановка проблеми. Психічні розлади, пов'язані зі стресом, унікальні тим, що для їх діагностики необхідні зовнішні події, які спричинили виникнення симптоматики. Ця категорія розладів є об'єктом активних дискусій,

зокрема щодо доцільності медикалізації людських страждань та можливого надмірного використання діагнозу ПТСР. Більшість поширених психічних розладів посилюються або загострюються через стрес. Суб'єктивні розповіді багатьох людей із психічними розладами часто акцентують увагу на зовнішніх подіях, які були причинами виникнення негативних симптомів. Клініцисти можуть ненавмисно схилитися до діагностування стрес-асоційованих розладів, коли вдається ідентифікувати значний стресор, оскільки цей підхід дозволяє зрозуміти переживання пацієнта через призму зовнішніх подій, що зазвичай є прийнятним для пацієнта. Ключова проблема полягає в тому, що суб'єктивні розповіді багатьох пацієнтів часто акцентують увагу на зовнішніх подіях (стресорах) як причині виникнення негативних симптомів. Це може призводити до того, що клініцисти ненавмисно схиляються до діагностування стрес-асоційованих розладів, коли ідентифікують значний стресор, але при цьому може бути упущено, що ці розлади характеризуються не лише попередніми подіями, але й особливою клінічною картиною з ключовими симптомами, які відрізняються від інших психічних розладів. Через це диференціація ПТСР та інших стрес-асоційованих розладів є критично важливою, оскільки вони відрізняються тривалістю та інтенсивністю симптомів та потребують різних стратегій лікування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття ПТСР та стрес-асоційованих розладів визначається через чинники, які впливають на людину та ототожнюється з екстремальними умовами, по суті, аналогічними надзвичайним ситуаціям. Дане питання вивчали Туриніна О.Л. [3, с. 149–159], Зеленська К.О., Платинюк О.Б. [2, с. 100–103]. Даний підхід наголошує на впливі подій на психічний стан людини, акцентуючи увагу на таких поняттях, як «екстремальні стани», «екстремальні реакції», «дистрес», «екстремальний стрес», «травматичний стрес», «ПТСР», які вивчали Г. Сельє [21, с. 692–699], К.Ф. Шуберт (C.F.Schubert) [19, с. 469–486], Т.Х. Хоппен (Т.Н. Hoppen) [10], А. Нікерсон (A. Nickerson) [18, с. 332–353].

Хоча ПТСР та інші стрес-асоційовані розлади загально визнані, їхня чітка теоретична диференціація в одному огляді залишається викликом. Проведення систематичного дослідження наукової літератури для чіткого розрізнення ПТСР та інших негативних стрес-асоційованих розладів на основі різних етіологічних чинників, патогенетичних механізмів та, що найважливіше, критеріїв МКХ-11 та DSM-5. Це викликає потребу у вдосконаленні підходів до діагностики та терапії в умовах зростаючої поширеності ПТСР (приблизно 26,5% серед осіб, які пережили війну). Точна диференціація дозволяє запобігти медикалізації людських страждань та надмірному використанню діагнозу ПТСР, що є особливо важливим під час масових травматичних подій.

Мета статті полягає у проведенні систематичного огляду наукової літератури та визначенні методів дослідження, які спрямовані на вивчення ПТСР і негативних стрес-асоційованих розладів.

Результати дослідження. На тлі війни, що триває, впливи стресорів, пов'язаних з війною, на психічне здоров'я стали предметом наукових розвідок. Посттравматичний стресовий розлад є одним з найпоширеніших розладів після стресорів, пов'язаних з війною, з приблизною загальною поширеністю 26,5% серед осіб, які пережили війну [10]. ПТСР виникає у відповідь на переживання, свідчення або зіткнення з травматичною подією, внаслідок якої відбулася або загрожує серйозна травма чи загроза фізичній цілісності. Основними симптомами розладу є нав'язливі спогади про травматичну подію, уникання стимулів, що нагадують про травму, і підвищена збудливість або реактивність [24]. Особи, які пережили війну і живуть у країнах з низьким та середнім рівнем доходів, несуть глобальне навантаження хвороб на рівні 3,105,387 років життя, скоригованих на інвалідність, що асоціюється з ПТСР [9].

Запровадження Міжнародної класифікації хвороб [11] Всесвітньої організації охорони здоров'я привернуло увагу до часто складних симптомів ПТСР. Він може розвиватися після впливу подій або серії подій, які є надзвичайно загрозливими або жахливими, найчастіше тривалих або повторюваних ситуацій, з яких втеча є важкою або неможливою (наприклад, катування, рабство, тривале домашнє насильство, повторюване сексуальне або фізичне насильство в дитинстві). Додаткові симптоми ПТСР виникають у відповідь на порушення довіри і безпеки у взаємостосунках [8, с. 615–627]. Дослідження серед внутрішньо переміщених біженців виявили зв'язок між важкими формами міжособистісних травм, пов'язаних з війною, і ПТСР, такими як переслідування, систематичне згвалтування, катування та примусова депортація [18, с. 332–353]. Ключовою характеристикою війни є вплив численних одночасних стресорів. Кумулятивні ефекти кількох травматичних подій можуть збільшувати ризик і тяжкість ПТСР.

ПТСР розвивається після переживання події або низки подій, які мають надзвичайно загрозливий або жахливий характер. Його ознаки включають наступні: 1) повторне переживання травматичної події або кількох подій у формі яскравих нав'язливих спогадів, флешбеків або нічних кошмарів. Це переживання може виявлятися в одній або кількох сенсорних модальностях і зазвичай супроводжується сильними або всеохоплюючими емоціями, такими як страх або жах, а також вираженими фізичними відчуттями; 2) уникання думок і спогадів про подію або події, або уникання діяльності, ситуацій чи людей, які нагадують про подію (події); 3) постійне відчуття підвищеної загрози, що може проявлятися у надмірній настороженості або підвищеній реакції на такі подразники, як раптові гучні звуки. Симптоми тривають щонайменше кілька тижнів і призводять до значних порушень у особистому, сімейному, соціальному, навчальному, професійному або інших важливих сферах функціонування [12].

Стрес-асоційовані розлади є групою захворювань, розвиток яких зумовлений переважно впливом стресових факторів. Стрес значно впливає на патогенез та прогресування цих хвороб, які наразі вважаються одними з найпоширеніших і

найважчих серед психічних розладів. Відповідно до сучасної номенклатури Міжнародної класифікації хвороб 11-го перегляду (МКХ-11), розлади, пов'язані зі стресом, поділяються на:

– QE84 – гостра стресова реакція. Гостра реакція на стрес охоплює розвиток тимчасових емоційних, фізичних, когнітивних чи поведінкових симптомів у відповідь на події або ситуації (як короткочасні, так і тривалі) надзвичайно небезпечного або жахливого характеру [13].

– 6B43 – розлад адаптації. Це дезадаптивна реакція на визначений психосоціальний стресор або ряд стресорів (таких як розлучення, хвороба чи інвалідність), яка зазвичай проявляється протягом місяця після впливу стресора. Розлад характеризується занепокоєнням самим стресовим фактором або його наслідками, включаючи надмірне хвилювання, повторювані тривожні думки про стресор або постійне обдумування його значення [14].

– 6A23 – гострий транзиторний психотичний розлад. Цей стан характеризується раптовою появою психотичних симптомів, що виникають без попередніх ознак і досягають максимальної вираженості протягом двох тижнів. До таких симптомів можуть належати марення, галюцинації, дезорганізоване мислення, збентеженість або дезорієнтація, а також порушення афекту та настрою. Можливі психомоторні порушення, подібні до кататонії. Інтенсивність та характер симптомів зазвичай швидко змінюються, іноді навіть протягом одного дня [15].

Адаптаційні порушення, які лежать в основі стрес-асоційованих розладів, мають три основи: біологічну, психологічну та соціальну. Вплив несприятливих психогенних факторів викликає у людини стрес, який проявляється у вигляді неспецифічної реакції на фізіологічному, психологічному та поведінковому рівнях.

Стрес є адаптаційною реакцією організму, що підвищує шанси на виживання у складних умовах, може мати позитивний, мобілізуючий вплив, але також здатен спричинити дезорганізацію функцій організму.

Г. Сельє в 1936 році опублікував свою першу працю про загальний адаптаційний синдром (ЗАС), але тривалий час уникав терміну «стрес». Лише з 1946 року він почав систематично використовувати цей термін для позначення загальної адаптаційної напруги [21, с. 692–699].

Основною відмінністю між ПТСР та іншими стрес-асоційованими розладами є тривалість і інтенсивність симптомів, а також їх вплив на функціонування особи. Важливо також враховувати фактори ризику та захисні фактори, які можуть впливати на розвиток конкретного розладу.

Сучасна ситуація у сфері психічного здоров'я вимагає від світового психологічного співтовариства готовності до інновацій та впровадження високотехнологічних гуманітарних рішень, здатних підняти ефективність психотерапевтичної допомоги на якісно новий рівень завдяки своєчасній і максимально точній діагностиці. Такою проривною технологією може стати Інтегральна Інстру-

ментальна Психодинамічна Діагностика (ППД) [1]. Завдяки своїм програмним потужностям, ППД надає змогу швидко, точно та доступно діагностувати психоемоційний стан і ступінь соціальної адаптованості у будь-яких масштабах. Крім того, вона дозволяє проводити глибоке дослідження реєстр-синдромів, включаючи шизотипальний, афективно-ендогенний, екзогенно-органічний (в тому числі ПТСР), особистісно-аномальний, психогенно-психотичний та психогенно-невротичний. Важливою практичною перевагою є можливість діагностувати і отримувати готові звіти про стан клієнта/пацієнта без необхідності довгого навчання психодіагностики.

Серед діагностичних методик у нашому дослідженні робиться акцент на проведенні не тільки скринінгових методик, до яких відносяться: методика ОПАНА (опитувальник позитивного і негативного афекту) [17], PCL-5 (шкалу для оцінки посттравматичного стресового розладу) [6], МНІ (Mental Health Inventory) авторів К. Вайт та Дж. Е. Вейр [22] (в адаптації на українську мову у 2024 році А.С. Фокіним), а саме ІМЗ-38 (індекс ментального здоров'я) [4]. Додатково використовуються методики професіональної психологічної діагностики, які включено до технології ППД, а саме Метод портретних виборів Л. Сонді [1], Метод колірних виборів М. Люшера [1], МБДО (Метод багатостороннього дослідження особистості) [1] та Акцент 2-90 [1].

Одним із ключових інструментів, які використовуються спеціалістами в галузі психічного здоров'я, є застосування валідованих психодіагностичних методик для оцінки стану пацієнтів. Методик, які можуть бути корисними для діагностики ПТСР та негативних стрес-асоційованих розладів [19, с. 469–486] є шкала PCL-5 та відповідних клінічних діагностичних шкал.

Шкала PCL-5 (Posttraumatic Stress Disorder Checklist for DSM-5) є одним із таких інструментів для оцінки симптомів ПТСР відповідно до критеріїв, визначених у виданні DSM-5. Ця шкала дозволяє вимірювати наявність та ступінь вираженості симптомів, характерних для ПТСР [17]. Вона представляє собою стандартизований опитувальник, який містить 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 до 4 балів, залежно від інтенсивності симптомів. Самостійне заповнення опитувальника пацієнтом дає можливість визначити, наскільки сильно він відчуває симптоми, пов'язані з травматичною подією. Процес заповнення займає приблизно 5–10 хвилин.

Результати оцінки за допомогою шкали PCL-5 можуть надати фахівцям важливу інформацію для визначення наявності симптомів, які можуть вказувати на можливий ПТСР, а також для оцінки ступеня їх вираженості. Запитання шкали охоплюють кластери симптомів ПТСР, як це визначено у DSM-5: критерій А – опис травматичної події; критерій В – симптоми інтрузії (питання 1–5); критерій С – симптоми уникнення (питання 6–7); критерій D – негативні думки та емоції (питання 8–14); критерій Е – симптоми підвищеної реактивності (питання 15–20). Максимально можливий бал – 80, а мінімальний – 0.

Для підтвердження діагнозу ПТСР необхідно підтвердити вплив травматичної події. Однак шкала PCL-5 не є самостійним діагностичним інструментом. У разі отримання результатів, що свідчать про наявність симптомів ПТСР, лікар-психіатр проводить клініко-психопатологічне обстеження для підтвердження діагнозу згідно з критеріями МКХ-11 або DSM-5 [7, с. 167–186].

Ефективне лікування негативних стрес-асоційованих розладів та ПТСР на рівні первинної медичної допомоги включає як немедикаментозні підходи (консультування пацієнта, надання інформації про негативні стрес-асоційовані розлади і ПТСР, їхнє лікування, позитивні перспективи відновлення, а також рекомендації щодо здорового способу життя), так і фармакотерапію.

Відповідно до DSM-5, негативні стрес-асоційовані розлади діагностуються в період від двох днів до одного місяця після травматичного інциденту, тоді як ПТСР діагностується не раніше, ніж через місяць. ПТСР може виникати після вже наявних у осіб негативних стрес-асоційованих розладів або після латентного періоду, який може тривати від кількох тижнів до 6 місяців, а в окремих випадках – навіть до кількох років. Перебіг ПТСР вважається гострим, якщо симптоми зберігаються менше трьох місяців, і хронічним, якщо вони тривають три місяці і більше. Якщо симптоми проявляються через 6 місяців після травматичної події, розлад класифікується як ПТСР з пізнім проявом. ПТСР має хвилеподібний характер перебігу. У більшості випадків пацієнти поступово одужують, проте іноді захворювання може тривати протягом багатьох років після травматичного досвіду, що може призводити до стійкої зміни особистості.

Отже, ПТСР характеризується переживанням повторних спогадів про травматичну подію, униканням стимулів, які нагадують про подію, негативними змінами у настрої та когнітивній сфері, а також підвищеною збудливістю. Згідно з DSM-5 [9], для діагностики ПТСР необхідно, щоб симптоми тривали понад місяць та значно впливали на функціонування особи.

До негативних стрес-асоційованих розладів відносяться гострий стресовий розлад, адаптаційні розлади та інші специфічні розлади, пов'язані зі стресом. ГСР має подібні до ПТСР симптоми, але триває менш, як місяць. Адаптаційні розлади включають емоційні та поведінкові реакції на стрес, які перевищують нормальні очікування.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Диференціація ПТСР від негативних стрес-асоційованих розладів є критично важливою для забезпечення точного діагнозу та ефективного лікування. Теоретичний аналіз показує, що ПТСР, як правило, виникає після значних травматичних подій і характеризується тривалими та специфічними симптомами, такими як інтрузія, уникнення, негативні думки та надмірна реактивність. Негативні стрес-асоційовані розлади, на відміну від ПТСР, можуть проявлятися безпосередньо після стресових подій і не завжди відповідають строгим критеріям ПТСР.

Методологічний підхід до оцінки ПТСР та негативних стрес-асоційованих розладів, зокрема використання скринінгових методик та технології ШПД, забезпечує детальну та комплексну оцінку симптомів, їх тривалості та впливу на функціонування пацієнта, що є золотим стандартом у діагностиці ПТСР та негативних стрес-асоційованих розладів, завдяки своїй структурованій формі і здатності оцінювати як поточні, так і минулі симптоми, що дозволяє клініцистам точно визначати ступінь тяжкості розладу та його вплив на життя пацієнта. Визначений нами підхід, також забезпечує всебічний аналіз, включаючи дисоціативні симптоми, що є критично важливим для повної діагностики. Шкала PCL-5 доповнює цей підхід, пропонуючи стандартизовану оцінку симптомів, що сприяє моніторингу їх розвитку та ефективності лікування. Обґрунтовані нами психодіагностичні методики разом створюють надійну платформу для оцінки і допомагають у розробці індивідуальних планів терапії, які відповідають специфічним симптомам та їхньому впливу на соціальне і професійне функціонування пацієнтів. Своєю комплексністю та точністю ці інструменти дозволяють досягти високої точності в діагностиці та адаптації лікування, що є особливо важливим для успішного управління ПТСР і негативних стрес-асоційованих розладів.

Отже, аналіз сучасної наукової літератури та вивчення різних методів дослідження вказують на те, що опитувальники, розглянуті в статті, можуть бути корисним інструментом для спеціалістів у сфері психічного здоров'я при комплексній діагностиці ПТСР і стрес-асоційованих розладів. Ці інструменти сприяють точній диференціації та наданню відповідного лікування, що покращує якість життя пацієнтів.

Список використаних джерел і літератури

1. Васильченко О., Жданова Т. Технологічно-психодинамічний підхід до оцінки психологічного стану: можливості і перспективи. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 1(73). С. 260–274. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-260-274>
2. Зеленська К.О., Платинюк О.Б. Патопсихологічні особливості стрес-асоційованих розладів у осіб, які пережили бойові дії. *Медична психологія*. 2020. № 1–2. С. 100–103.
3. Туриніна О.Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 2017. с. 160.
4. Фокін А.С. Адаптація шкал оцінки ментального здоров'я. *Габітус*. 2024. №65. С. 202–208. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.35>
5. Armstrong T., Olatunji B.O. Eye tracking of attention in the affective disorders: a meta-analytic review and synthesis. *Clin Psychol Rev*. 2012. 32(8). P. 704–723. DOI: 10.1016/j.cpr.2012.09.004
6. Bezsheiko V. Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника «Перелік симптомів ПТСР» для української популяції. *PMGP*. 2016. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>
7. Bressler R., Erford B.T., Dean S. A systematic review of the Posttraumatic Stress Disorder Checklist (PCL). *Journal of Counseling & Development*. 2018. Vol.96(2). P. 167–186. URL: <http://dx.doi.org/10.1002/jcad.12190>.

8. Cloitre M., Courtois C.A., Charuvastra A., Carapezza R., Stolbach B.C., Green B.L. Treatment of complex PTSD: results of the ISTSS expert clinician survey on best practices. *Journal of Traumatic Stress*. 2011. Vol. 24(6). p. 615–627. URL: <https://doi.org/10.1002/jts.20697>.
9. DSM-5-TR Online Assessment Measures. URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/educational-resources/assessment-measures>
10. Hoppen T.H., Priebe S., Vetter I., Morina N. Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: a systematic review and meta-analysis. *BMJ Global Health*. 2021. Vol. 6(7). P. 1–13. DOI:10.1136/bmjgh-2021-006303
11. ICD-11. 2024. URL: <https://icd.who.int/en>.
12. ICD-11. Post traumatic stress disorder. 2024. URL: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#2070699808>.
13. ICD-11. Acute stress reaction. 2024. URL: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#505909942>.
14. ICD-11. Adjustment disorder. 2024. URL: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#264310751>.
15. ICD-11. Acute and transient psychotic disorder. 2024. URL: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#284410555>.
16. Jayawickreme E., Infurna F.J., Alajak K., Blackie L.E.R., Chopik W.J., Chung J.M., et al. Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*. 2021. Vol. 89(1). p. 145–165. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/jopy.12591>
17. Klimanska M, Haletska I. Psychometric characteristics of the questionnaire on positive and negative affects (OPANA), based on the panas scales. *Psychological journal*. 2020. Vol. 6(4). P. 119–132. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.4.10>
18. Nickerson A., Cloitre M., Bryant R.A., Schnyder U., Morina N., Schick M. The factor structure of complex posttraumatic stress disorder in traumatized refugees. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016. Vol. 7. P. 332–353. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.33253>.
19. Schubert C.F., Schmidt U., Rosner R. Posttraumatic growth in populations with Posttraumatic Stress Disorder: A systematic review on growth-related psychological constructs and biological variables. *Clinical Psychology & Psychotherapy*. 2016. Vol. 23(6). P. 469–486. DOI: 10.1002/cpp.1985
20. Sears, C.R., Newman, K.R., Ference, J.D. et al. Attention to Emotional Images in Previously Depressed Individuals: An Eye-Tracking Study. *Cogn Ther Res* 2011. 35. P. 517–528. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10608-011-9396-5>
21. Selye H. The Evolution of the Stress Concept: The originator of the concept traces its development from the discovery in 1936 of the alarm reaction to modern therapeutic applications of syntoxic and catatoxic hormones. *American Scientist*. 1973. Vol. 61(6), p. 692–699.
22. Veit CT, Ware JE Jr. The structure of psychological distress and well-being in general populations. *J Consult Clin Psychol*. 1983. Vol. 51(5). P. 730–742. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.51.5.730>
23. Weathers F.W., Bovin M.J., Lee D.J., Sloan D.M., Schnurr P.P., Kaloupek D.G., Keane T.M., Marx B.P. The Clinician-Administered PTSD Scale for DSM-5 (CAPS-5): Development and initial psychometric evaluation in military veterans. *Psychological Assessment*. 2018. Vol. 30(3). p. 383–395. DOI: 10.1037/pas0000486
24. World Health Organization. World Health Assembly Update, 25 May 2019: International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-11). 2019. URL: <https://www.who.int/news-room/detail/25-05-2019-world-health-assembly-update>.

References

1. Vasylchenko, O., & Zhdanova, T. (2024). Tekhnolohichno-psykhodynamichnyy pidkhid do otsinky psykhologichnoho stanu: mozhlyvosti i perspektyvy [Technological-psychodynamic approach to assessing psychological state: possibilities and prospects]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of the University "KROK"*, 1(73), 260–274. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-260-274> [in Ukrainian].
2. Zelenska, K.O., & Platynyuk, O.B. (2020). Patopsykhologichni osoblyvosti stres-asotsiyovanykh rozladiv u osib, yaki perezhlyly boyovi diyi [Pathopsychological features of stress-associated disorders in people who have survived combat operations]. *Medychna psykholohiya – Medical Psychology*, 1–2, 100–103 [in Ukrainian].
3. Turinina, O.L. (2017). Psykholohiya travmuyuchykh sytuatsiy: navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. [Psychology of traumatic situations: a teaching aid for students of higher education institutions]. Vyd. dim «Personal». p. 149–159 [in Ukrainian].
4. Fokin, A.S. (2024). Adaptatsiia shkal otsinky mentalnoho zdorov'ia [Adaptation of the mental state evaluation]. *Habitus*, 65, 202–208. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.35> [in Ukrainian].
5. Armstrong, T., & Olatunji, B.O. (2012). Eye tracking of attention in the affective disorders: a meta-analytic review and synthesis. *Clin Psychol Rev.*, 32(8), 704–723. DOI: 10.1016/j.cpr.2012.09.004 [in English].
6. Bezsheiko, V. (2016). Adaptatsiya Shkaly dlya klinichnoyi diahnozyky PT·SR ta opytuval'nyka «Perelik symptomiv PT·SR» dlya ukrayins'koyi populyatsiyi [Adaptation of the Scale for Clinical Diagnosis of PTSD and the questionnaire "PTSD Symptom Checklist" for the Ukrainian population]. *PMGP*. Retrieved from: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8> [in Ukrainian].
7. Bressler, R., Erford, B.T., & Dean, S. (2018). A systematic review of the Posttraumatic Stress Disorder Checklist (PCL). *Journal of Counseling & Development*. 2018. Vol. 96(2). P. 167–186. <http://dx.doi.org/10.1002/jcad.12190> [in English].
8. Cloitre, M., Courtois, C. A., Charuvastra, A., Carapezza, R., Stolbach, B. C., & Green, B. L. (2011). Treatment of complex PTSD: Results of the ISTSS expert clinician survey on best practices. *Journal of Traumatic Stress*, 24(6), 615–627. <https://doi.org/10.1002/jts.20697> [in English].
9. DSM-5-TR Online Assessment Measures. Retrieved from: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/educational-resources/assessment-measures> [in English].
10. Hoppen, T. H., Priebe, S., Vetter, I., & Morina, N. (2021). Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: A systematic review and meta-analysis. *BMJ Global Health*, 6(7), 1–13. DOI:10.1136/bmjgh-2021-006303 [in English].
11. ICD-11. (2024). Retrieved from: <https://icd.who.int/en> [in English].
12. ICD-11. Post traumatic stress disorder. (2024). Retrieved from: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#2070699808> [in English].
13. ICD-11. Acute stress reaction. (2024). Retrieved from: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#505909942> [in English].
14. ICD-11. Adjustment disorder. (2024). Retrieved from: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#264310751> [in English].
15. ICD-11. Acute and transient psychotic disorder. (2024). Retrieved from: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en#284410555> [in English].
16. Jayawickreme, E., Infurna, F.J., Alajak, K., Blackie, L.E.R., Chopik, W.J., & Chung, J.M., et al. (2021). Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*, Vol. 89(1), 145–165. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/jopy.12591> [in English].

17. Klimanska, M., & Haletska, I. Psychometric characteristics of the questionnaire on positive and negative affects (OPANA), based on the panas scales. *Psychological journal*. 2020. Vol.6(4). P. 119–132. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.4.10> [in English].
18. Nickerson, A., Cloitre, M., Bryant, R.A., Schnyder, U., Morina, N., & Schick, M. (2016). The factor structure of complex posttraumatic stress disorder in traumatized refugees. *European Journal of Psychotraumatology*, Vol. 7, 332–353. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.33253> [in English].
19. Schubert, C.F., Schmidt, U., & Rosner, R. (2016). Posttraumatic growth in populations with Posttraumatic Stress Disorder: A systematic review on growth-related psychological constructs and biological variables. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, Vol. 23(6), 469–486. DOI: 10.1002/cpp.1985 [in English].
20. Sears, C.R., Newman, K.R., & Ference, J.D. et al. (2011). Attention to Emotional Images in Previously Depressed Individuals: An Eye-Tracking Study. *Cogn Ther Res.*, 35, 517–528. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10608-011-9396-5> [in English].
21. Selye, H. (1973). The Evolution of the Stress Concept: The originator of the concept traces its development from the discovery in 1936 of the alarm reaction to modern therapeutic applications of syntoxic and catatoxic hormones. *American Scientist*, Vol. 61(6), 692–699 [in English].
22. Veit, C.T., & Ware, J.E. Jr. (1983). The structure of psychological distress and well-being in general populations. *J Consult Clin Psychol.*, Vol. 51(5), 730–742. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.51.5.730> [in English].
23. Weathers, F.W., Bovin, M.J., Lee, D.J., Sloan, D.M., Schnurr, P.P., Kaloupek, D.G., Keane, T.M., & Marx, B.P. (2018). The Clinician-Administered PTSD Scale for DSM-5 (CAPS-5): Development and initial psychometric evaluation in military veterans. *Psychological Assessment*, Vol. 30(3), 383–395. DOI: 10.1037/pas0000486 [in English].
24. World Health Organization. World Health Assembly Update, 25 May 2019: International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-11). (2019). Retrieved from: <https://www.who.int/news-room/detail/25-05-2019-world-health-assembly-update> [in English].

Ambartsumyan V. F.

Postgraduate Student at the Department of Psychodiagnostics
and Clinical Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

DIFFERENTIATION OF PTSD AND NEGATIVE STRESS-ASSOCIATED DISORDERS: THEORETICAL ANALYSIS AND RESEARCH METHODS

Post-traumatic stress disorder (PTSD) is one of the most studied and prevalent mental disorders that arise in response to traumatic events. However, PTSD is not the only disorder that can develop due to stressful situations. There are other negative stress-associated disorders that have similar symptoms but different etiological factors and pathogenetic mechanisms. Differentiating PTSD from other stress-associated disorders is critically important for accurate diagnosis and effective treatment. This review aims to systematically examine scientific literature and psychodiagnostic methods used to study and distinguish these disorders. The significance of this research lies in improving diagnostic and therapeutic approaches, which will enhance the quality of life for patients suffering from these conditions. Changes in mental health among Ukrainians are becoming increasingly noticeable during the war, highlighting the importance of timely and qualified

diagnosis of these conditions according to ICD-11 criteria. The purpose of this study is to conduct a systematic review of the scientific literature and to identify research methods aimed at studying PTSD and negative stress-associated disorders.

In this review, open scientific sources focused on the diagnosis of PTSD and stress-related disorders were utilized. The analysis of scientific literature was conducted using review, systematic, and content analysis methods. The selection of materials was carried out through databases such as Google Scholar and PubMed, as well as through open resources of the World Health Organization (WHO), the American Psychological Association (APA), and government websites of Ukraine, the USA, and the United Kingdom.

Analysis of current scientific literature and various research methods has shown that the questionnaires presented in this article can serve as effective tools for mental health professionals in the comprehensive diagnosis of PTSD and other negative stress-associated disorders. These tools contribute to accurate differentiation and the provision of appropriate treatment, which improves the quality of life for patients.

Key words: PTSD, stress-associated disorders, differentiation, mental health, diagnosis, mental disorders.

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.92:612.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.2>

Базика Є. Л.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: evgenija.bazyka@onu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-3302-8451

Researcher ID: LGZ-1435-2024

Scopus author ID: 59513927500

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЛЮДИНИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІД ВПЛИВОМ ПЕРМАКРИЗИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена питанню психологічних особливостей та психологічних ресурсів осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи в Україні. Мета представленої роботи – висвітлити нагальні проблеми вікового періоду та проаналізувати психосоціальне становище осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи, також на основі проведеного аналізу виділити основні психологічні ресурси та потенційні можливості вікового періоду, що розглядається.

Наукова новизна полягає у визначенні психологічних ресурсів та потенційних можливості осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи в Україні. Обґрунтовується перспективність даної когорти населення, яка спроможна ще приносити користь суспільству, працювати, ділитися своїм досвідом, мудрістю та опановувати щось нове.

Було доведено, що віковий період 55–60 років являє собою «золотий період» для аналітичної діяльності, керівництва, викладання та прийняття складних рішень. Визначено особливості психосоціального становища осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи, це – можливість постравматичного зростання яке фасилітує пермакриза в нашої країні. Виділено основні психологічні ресурси та потенційні можливості означеного нами періоду при психологічній підтримки та зосередженні на формуванні життєстійкості (резильєнтності).

Ключові слова: особистість, період середнього дорослого віку, пермакриза, психологічний ресурс.

Постановка проблеми. Криза, особливо тривала, є серйозним викликом для людей будь якого віку. Перманентна криза, або так звана пермакриза, є станом тривалої, нестабільної та постійно поновлюваної кризи, що має глибокий і переважно негативний вплив на всі аспекти якості життя як окремої людини, так і суспільства в цілому. Але вона також може стати точкою зростання, якщо людина знаходить внутрішні та зовнішні ресурси для адаптації та збереження якості свого життя.

Вважаємо актуальним зараз торкнутися питання якості життя та психологічних ресурсів осіб зрілого віку під впливом пермакризи в Україні. Військові дії розпочати проти нашої країни у 2022 році чи найбільший жах спричинений

рукою людства. Військовий конфлікт дестабілізував усі сфери життя громадян, породивши повсюдну невпевненість. Психологи, які досліджують вплив війни на психіку людини, визнають, що цей вплив є амбівалентним: він може призводити як до невидимих психологічних ушкоджень, так і до мобілізації захисних механізмів та прихованих ресурсів особистості. Відповідно, війна може стати не лише джерелом травм, але й каталізатором посттравматичного зростання, що вимагає від людини відкритості до змін. Цей кризовий період сприяв переосмисленню та актуалізації життєвих ресурсів, досвіду та цінностей, що є основою для успішної адаптації в нових соціальних умовах.

Україні має де які демографічні особливості, а саме превалювання людей зрілого віку. Це велика когорта людей яка до початку війни вважалася малоперспективною та не затребуваною. Таких осіб, завдяки явищу ейджизму, вважали неспроможними перенавчатися, опановувати нову професію, керувати сучасними організаціями та створювати щось нове. Тож спробуємо дослідити сучасні реалії нашого сьогодення під впливом пермакризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної науково-психологічної літератури виявляє значну увагу до життєтворчих аспектів зрілих осіб. Глибина і різноманітність висвітлення цієї теми пояснюється вагою таких чинників, як духовна розвиненість (І.Д. Бех, 1992; Т.М. Титаренко, 2018), креативність та життєтворчі характеристики зрілої особистості (В.М. Ямницький, 2016) [9; 10]. Як зазначають низка вчених, зокрема (Т.М. Титаренко, 2018; С.І. Григор'єв, 2020; А. Маслоу), саме через розвиток творчих здібностей дорослої людини, спрямованих на власне життя і перспективи, відбувається трансформація особистості та зміцнення її духовного ресурсу [1; 5; 9]. У цей період життя це, у свою чергу, сприяє підвищенню інтелектуальної активності, інтенсифікації пізнавальних процесів, розвитку спостережливості й глибини мислення, а також виникненню почуття впевненості та потреби в розширенні меж психологічного світу [цит., за 5].

Якщо звернути увагу для конкретизації самої хронології цього періоду ми побачимо чи мало відмінностей у назві цього віку. Цей період називають пізня зрілість (Б.Г. Ананьєв, 2001), середня дорослість (А.А. Деркач, 1995; Т.М. Дзюба, 2012; С.Д. Максименко, 2013) а також передпенсійний вік (Д.Б. Бромлей, 1966) [2; 3; 6; 11]. Більш доречно для нашої країни назва середня дорослість, яка хронологічно охоплює період від 40 до 60–65 років. Середній дорослий вік у психологічних класифікаціях часто називають "вершиною життя", "плато" або "зрілістю" (А. А. Реан, 2001), підкреслюючи його центральне місце у розвитку людини. Ще давні греки називали цей період "акме" – станом найповнішого розквіту життєвих сил та "тотожності собі" [3]. Ця метафора не випадкова, оскільки саме на цьому етапі людина здійснює своєрідний "огляд" пройденого життєвого шляху, аналізує досягнуте та прогнозує майбутні кроки.

Розглянемо варіативність меж та проміжний статус даного вікового періоду. Незважаючи на його важливість, середній дорослий вік є своєрідним культурним конструктом XXI століття, і його хронологічні рамки значно різняться у теоріях вітчизняних та зарубіжних учених. Наприклад, цей період визначають як:

- 25–50 років (Д. Біррен, 1964)
- 25–60 років (Е. Еріксон, 1963)
- 35–60 років (Д. Ф. Фельдштейн, 1999)
- 40–60 років (Г. Крайг, 2000)
- 40–65 років (В. Квін, 2000) [11].

Така широка варіативність пояснюється тим, що середня дорослість є проміжним періодом, розташованим між молодістю та старістю (пенсійним віком). Людина середнього віку переживає подвійну відокремленість:

усвідомлення обмежень: з одного боку, відбувається усвідомлення, що "роки беруть своє". Психофізіологічні дослідження фіксують спадання фізичних сил та послаблення здоров'я, а майбутнє вже не сприймається як безмежне.

відчуття потенціалу: з іншого боку, людина відчуває достатньо сил та досвіду для реалізації свого потенціалу та досягнення максимальних успіхів у всіх сферах життя.

Таким чином, період середньої дорослості, за словами А. А. Реана, є відносно стабільним у плані тілесного та розумового розвитку. Йому притаманне балансування між "спокусами молодості" та "зрілим досвідом", що робить його етапом "зрілого вікового періоду" [цит., за 3, с. 75–103].

Останні сучасні дослідження підсилюють наше припущення про перспективність саме даної категорії осіб. Це нові дослідження, опубліковане в журналі *Intelligence*, (автори Г. Жиньяк та М. Заєнковський, 2025). Воно доводить, що: «загальне психологічне функціонування людини досягає свого піку не в 20-ть, а у віці між 55 і 60 роками, тобто у період, коли хтось вважає себе "надто дорослим для проривів", мозок працює з максимальною ефективністю – поєднуючи досвід, емоційну зрілість і здатність до стратегічного мислення» [12].

Подібні результати знайшли підтвердження у роботі дослідників Кембриджського університету. Старший автор, професор Дункан Астл, та його колеги опублікували дані дослідження в *Nature Communications* («Чотири "поворотні точки" та вікові періоди»). У своїй роботі вони виділяють п'ять основних періодів розвитку, розділених чотирма «поворотними точками». Серед них дорослість (32–66 років) – це найдовша фаза, що триває більше 30 років. Вони охарактеризували його тим, що: «архітектура мозку стабілізується порівняно з попередніми фазами, що відповідає «плато інтелекту та особистості», згідно з іншими дослідженнями. Області мозку також стають більш розділеними [8].

Мета дослідження – проаналізувати психосоціальне становище осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи. На основі проведеного аналізу

виділити основні психологічні ресурси та потенційні можливості досліджуваного періоду.

Результати дослідження. У вітчизняній пострадянській психології довгий час панувала думка, що людина після 50 (для жінок) та 55 років (для чоловіків) це – особа передпенсійного віку, яка вже не спроможна досягати значущих результатів. Тобто цей вік вважали періодом стагнації, скам'яніння. Його характеризували такими особливостями як: ригідність мислення, погане запам'ятовування, неспроможність до інновацій, уповільнення реакцій, погіршення уваги та інші інволюційні зміни. Але з розвитком сучасних технологій, нейропсихології були проведені глобальні дослідження, що змінили думку спільноти про дану вікову категорію.

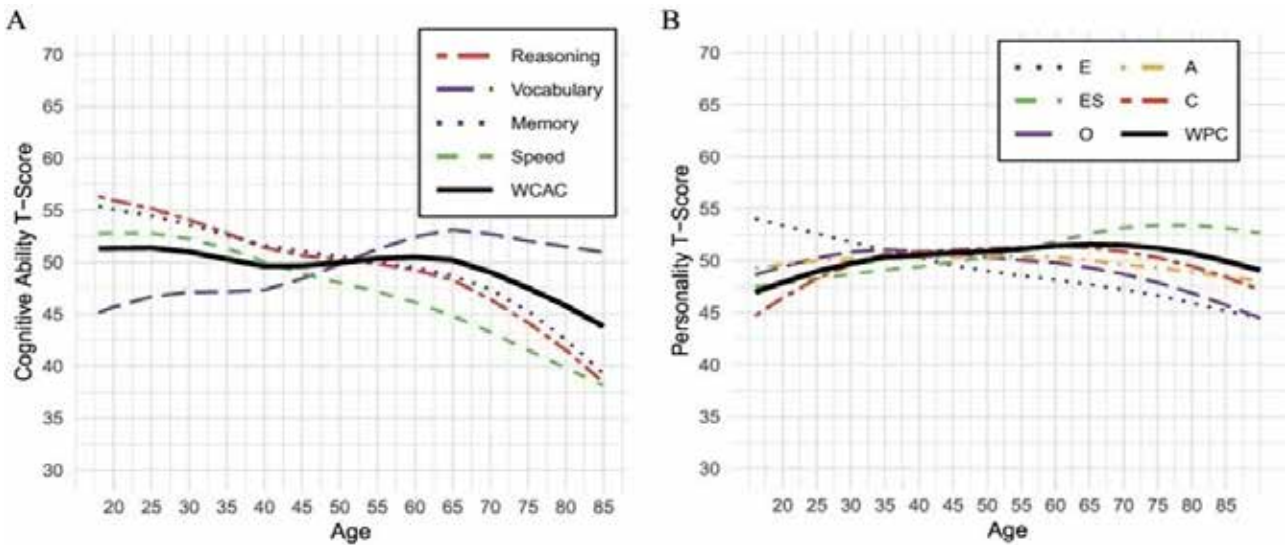
Зупинимося на декількох останніх дослідженнях. У своєму дослідженні «Humans peak in midlife: A combined cognitive and personality trait perspective» автори (Е. Жиль, Г. Жіньяк, М. Заєнковський, 2025) доводять, що: «загальне психологічне функціонування людини досягає свого піку не в 20, а у віці між 55 і 60 роками. Тобто, у період, коли хтось вважає себе “надто дорослим для проривів”, мозок працює з максимальною ефективністю – поєднуючи досвід, емоційну зрілість і здатність до стратегічного мислення» [12].

Група вчених провела аналіз 16 основних психологічних аспектів, включаючи такі виміри, як пам'ять, здатність до логічного мислення, моральна оцінка, емоційний інтелект, а також п'ять загальновизнаних рис особистості (велика п'ятірка): екстраверсія, нейротизм (або емоційна стабільність), сумлінність, відкритість до нового досвіду та приязність. Шляхом порівняння даних з багатьох великих досліджень, дослідники виявили, що більшість цих психологічних характеристик досягають свого максимального рівня значно пізніше, ніж у молодому віці. Зокрема, було встановлено, що:

- Сумлінність досягає піку приблизно у 65 років.
- Емоційна стабільність – близько 75 років.
- Здатність протистояти когнітивним упередженням (тобто мислити незалежно від стереотипів та поспішних висновків) продовжує покращуватися аж до 80 років

Об'єднання всіх цих показників в єдину шкалу продемонструвало, що загальна ефективність психологічного функціонування особистості найвища у віці від 55 до 60 років. Це відкриття дає змогу пояснити багато звичних явищ. Наприклад, чому політики зі значним досвідом часто демонструють вищу ефективність, ніж їхні молодші колеги, і чому керівники великих компаній або провідні науковці приймають свої найбільш рішучі та інноваційні рішення саме після п'ятдесяти років.

У зрілому віці, зокрема близько 55–60 років, швидкість реакції мозку може знижуватися порівняно з молодістю, проте її компенсує значне поглиблення та стабілізація когнітивних процесів. Імпульсивність поступається місцем стратегічному підходу, а невпевненість замінюється чіткістю та обґрунтованістю прийнятих рішень.

Рис. 1. Вікові траєкторії когнітивних здібностей (панель А) та рис особистості (панель В) протягом усього життя дорослої людини

Джерело: Г. Жіньяк, М. Заєнковський, 2025; Intelligence.

З огляду на це, період 55–60 років є ідеальним для діяльності, що вимагає глибокої аналітики, ефективного лідерства, викладацької майстерності або розв'язання комплексних завдань.

Незважаючи на ці переваги, у суспільстві часто панує стереотип, що середній вік є своєрідною «фінішною прямою», після якої слід «дати дорогу молодим». Однак наукові дані доводять, що вік сам по собі не є визначальним критерієм когнітивних здібностей. Багато людей зберігають гостроту мислення, відмінну пам'ять і гнучкість розуму навіть у поважному віці. Отже, оцінювати професійну цінність слід винятково за фактичними навичками та компетенціями, а не за датою народження.

Ці дослідження є вагомим підґрунтям для впровадження вікової інклюзивності (age inclusion) на робочому місці. Досвідчені працівники часто збагачують команду незамінними якостями: зваженістю, далекоглядним (стратегічним) баченням і високим рівнем відповідальності [12].

Наступна, нещодавня наукова робота, дотична до теми, це дослідження нейробиолога Стефана Міндеа. Якій наголошує що: «мозок людини розвивається впродовж усього життя» та згідно етапам. «Як і все тіло, мозок людини постійно розвивається. Допомогти підтримувати його оптимальну функцію здатні заняття танцями, розв'язування логічних задач, опанування нових навичок тощо».

Дослідження показують, що деякі люди не досягають піку інтелекту до 40 років. Деякі вчені вважають, що поняття розумового піку в певному віці не зовсім коректне. Логічніше визначати піки конкретних когнітивних здібностей.

Тому, на думку нейробіолога Сари Вотсон у середньому дорослому віці, свого піку досягає емоційне розуміння – до 50 років. «На цьому етапі життя людина здатна максимально включитися в проблеми інших, розуміти їх і співпереживати» та словниковий запас і кристалізований інтелект – до 60 років. Кристалізований інтелект являє собою накопичені знання та навички. Втім, нейробіологи переконані: «період оптимальної функції мозку можна розтягти в часі, якщо незалежно від віку розвиватися та дотримуватися здорового способу життя» [7].

Нещодавнє дослідження Кембриджського університету, очолюване професором Дунканом Астлом і представлене в *Nature Communications*, встановило, що повна зрілість людського мозку настає лише після 32 років.

Проаналізувавши сканування мозку майже 4 000 учасників різного віку (від 1 до 90 років), вчені виявили, що структурний розвиток мозку проходить п'ять окремих "епох", розділених ключовими "поворотними точками" [8].

Дослідники картографували нейронні зв'язки людей віком від одного до дев'яноста років, простежуючи їхню еволюцію та відстежили генезу нейронних зв'язків і виділили такі періоди: дитинство (до 9 років); підлітковий етап (9–32 роки); дорослість (32–66 років); раннє старіння (66–83 роки) та пізнє старіння (з 83 років).

Найрізкіші зміни, які свідчать про перехід до зрілості, спостерігаються приблизно в 32 роки. У цей час архітектура мозку стабілізується, а ділянки мозку стають більш розділеними. На початку 30–35 років нервовий зв'язок мозку переходить у дорослу фазу – найдовший період, що триває понад три десятиліття. Третій поворотний момент – близько 66 років – знаменує початок раннього старіння в архітектурі мозку. Зрештою, мозок «пізнього старіння» формується приблизно у віці 83 років. Останні два поворотні моменти (після 66 років) характеризуються зниженням кількості зв'язків у мозку, що є наслідком інволюційних процесів, а саме – дегенерації білої речовини [8].

Проаналізовані нами дослідження зарубіжних вчених нейробіологів проведених за допомогою сучасного медичного обладнання, свідчать про те, що людина у віці 50–66 (70) років спроможна ще приносити користь суспільству, працювати, ділитися своїм досвідом, мудрістю та опановувати щось нове. У наш час пермакризи це самий дієвий варіант залучати до роботи, до керівних посад саме цю когорту населення.

Розглянемо, як можуть бути оптимізовані ці потенційні можливості осіб середнього зрілого віку в нашій країні в умовах пермакризи.

Перманентна криза, або так звана пермакриза (Permacrisis), є станом тривалої, нестабільної та постійно поновлюваної кризи, що має глибокий і переважно негативний вплив на всі аспекти якості життя як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Криза, особливо тривала, є серйозним викликом, але вона також може стати точкою зростання, якщо людина знаходить внутрішні та зовнішні ресурси для

адаптації та збереження якості свого життя. Мова може йти про фасілітацію посттравматичного зростання [4].

Отже, маючи таких досвідчених людей, які постійно перебувають в умовах занепаду та війни й причетні до переживання пермакризи, у багатьох із них можливе посттравматичне зростання, свідками якого ми можемо бути та яке, сподіваємося, зможе стати суспільним зростанням! Наведемо цитату з монографії В. О. Климчука: «Суспільне посттравматичне зростання можливе. І разом із тим переконаний, що можливе воно лише за умови опрацювання травматичного досвіду суспільством, проживання історії, прийняття її, пережиття емоційного болю та осмислення здобутого досвіду. Без цього ми приречені жити як Жертви в нескінченних повтореннях циклів Пошуку Рятівника та наступного знецінення і зміцнення вихідної настанови про неможливість виходу та «важку й сумну долю українського народу...» [4].

Тому потрібно зосередитися на формуванні життєстійкості (резильєнтності) даної вікової категорії, як перспективного пласту громадян, які залишилися в тилу і спроможні підтримати економіку України, створювати можливості для подальшого розвитку, відновлення країни. До того ж, з'являється сумна статистика про превалювання жінок зрілого віку на керівних посадах та взагалі у чоловічих професіях, в порівнянні з 2023–2024 роками, що є прямим наслідком демографічних та ринкових змін, спричинених війною.

Вважаємо за потрібне для збереження професійного потенціалу та сприяння підсиленню психологічних ресурсів осіб періоду середньої дорослості, зосередитися на наступних аспектах, які у подальшому можуть бути реалізовані у корекційній або психотерапевтичній програмі:

Особистісні ресурси:

- розвиток гнучкого та критичного мислення;
- набуття навичок психологічних технік відновлення внутрішніх ресурсів (наприклад, практики глибокого дихання);
- твереза оцінка своїх сил і своєчасне звернення за допомогою до фахівця.

Соціальна підтримка:

- розвиток волонтерства та допомога іншим (з обов'язковим дотриманням балансу між допомогою та власними потребами, профілактика вигорання);
- підтримка зв'язку з близькими та значущими іншими.

Переосмислення:

- криза може слугувати етапом розвитку та перетворення людини, стимулюючи перегляд підходів до життя та пошук нових можливостей для розвитку.

Бар'єри реалізації:

- пермакриза (війна, економічна нестабільність, міграція, ризик для безпеки) виступає як потужний деструктивний фактор, що блокує або спотворює природне прагнення людини середнього віку до самореалізації.

Зміна пріоритетів:

– потенціал людини може бути переорієнтований: замість кар'єрного зростання чи особистих проєктів, людина спрямовується на виживання, волонтерство, допомогу ЗСУ або підтримку родини. Це є формою реалізації, але вимушеною і часто виснажливою.

Психологічні ресурси:

– психологічні механізми (стійкість, адаптивність, сенс життя, соціальна підтримка) допомагають людям середнього дорослого віку не лише вижити, але й знаходити нові шляхи для реалізації свого потенціалу в умовах безперервної кризи.

Нові форми потенціалу:

– криза може стимулювати розвиток нових компетенцій (кризовий менеджмент, швидке навчання, цифрова стійкість) та розкриття прихованих ресурсів, які стають основою для нової "посткризової" ідентичності та професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладений матеріал можемо констатувати наступне:

– вік 55–60 років виявився «золотим періодом» для аналітичної діяльності, керівництва, викладання та прийняття складних рішень. Сучасні міждисциплінарні дослідження з нейробиології та нейропсихології внесли свої корективи у вікову періодизацію та довели, що людина у віці 50–66 (70) років спроможна ще приносити користь суспільству, працювати, ділитися своїм досвідом, мудрістю та опановувати щось нове.

– було визначено особливості психосоціального становища осіб середнього дорослого віку під впливом пермакризи, а саме – можливість посттравматичного зростання, яке фасилітується пермакризою в нашій країні.

– виділено основні психологічні ресурси та потенційні можливості означеного нами періоду при психологічній підтримці та зосередженні на формуванні життєстійкості (резильєнтності). Це добросовісність, яка формується к 65 рокам; емоційна стабільність (близько 75 років) та здатність протистояти когнітивним упередженням, тобто мислити без стереотипів і поспіху і звісно мудрість, адже досвід – головний ресурс мозку.

– окреслено важливі аспекти психосоціального стану даної вікової категорії які потребують уваги з боку фахівців-психологів та є підґрунтям для подальших розробок програм з психологічної підтримки.

Подальші перспективи вбачаємо у дослідженнях психосоціального стану особистості періоду середньої та пізньої дорослості під впливом пермакризи, а також розробленні програми психосоціальної підтримки з урахуванням вищезазначених аспектів. Така програма може стати основою для нової "посткризової" ідентичності та професійної діяльності, а також бути корисною для розвитку стрес-менеджменту та вікової інклюзивності в професійному середовищі.

Список використаних джерел і літератури

1. Григор'єв С.І. Життєві сили людини / Григор'єв С.І., Деміна Л.Д., Растов Ю.Є. К. Наукова думка, 2020. 342 с.
2. Дзюба Т.М. «Життєва криза» як феномен внутрішнього світу дорослої людини. *Актуальні проблеми психології* : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.). К. : А.С.К., 2012. Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія. 2012. Част. 32. 179 с.
3. Дзюба Т. М., Коваленко О. Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.М. Дзюба, О.Г. Коваленко; за ред. проф. В. Ф. Моргуна. П., 2013. 172 с.
4. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.
5. Лішин О.В. А.Г. Маслоу і культурно-історична концепція особистісного розвитку. *Світ психології*. 2021. № 4(20). 386 с.
6. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід. Монографія. К. : Видавничий дім «Слово», 2013. 592 с.
7. Мілсент Аліна. Вчені назвали точний вік, у якому мозок досягає свого піку (2025). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/nauka-oboz/v-yakomu-vitsi-mozok-lyudini-dosyagaе-piku-vcheni-dali-vidpovid.htm>
8. Муслі Алекса. Мозок дорослішає після 30 років – Вчені виділили "епокси" розвитку (2025). URL: <https://novyny.live/medcentr/mozok-doroslishaе-pislia-30-rokiv-vcheni-vidilili-epokhi-rozvitku-296249.html>
9. Титаренко Т. М. Життєві завдання особистості в інтерперсональному контексті / Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: Матер. методол. семінару АПН України 19 березня 2018 р. К.: АПН України, 2018. 728 с.
10. Ямницький В.М. Життєтворчі риси особистості. *Наука і освіта*. 2016. № 5–6. 266 с.
11. Neugarten B. I., Havighurst R. J. & Tobin S. S. The Measurements of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*. 1991. № 16. 141 p.
12. Gignac G.E., Zajenkowski M. Humans peak in midlife: A combined cognitive and personality trait perspective. *Intelligence*. 2025. 113 (2025) 101961 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.intell.2025.101961>

References

1. Hryhoriev, S.I. (2020). Zhyttievi syly liudyny [Human vitality] / Hryhoriev S.I., Diemina L.D., Rastov Yu.Ie./ K. Naukova dumka, 342 p. [in Ukrainian].
2. Dziuba, T.M. (2012). «Zhyttieva kryza» yak fenomen vnutrishnoho svitu dorosloi liudyny ["Life Crisis" as a Phenomenon of the Adult's Inner World]. *Aktualni problemy psykholohii* : zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuка NAPN Ukrainy (red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.). K. : A.S.K., 2012. Vol. I : Orhanizatsiina psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Part. 32. 179 p. [in Ukrainian].
3. Dziuba, T. M., & Kovalenko, O. H. (2013). Psykholohiia doroslости z osnovamy herontopsykholohii. [Psychology of Adulthood with the Fundamentals of Gerontopsychology]. *Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* / T.M. Dziuba, O.H. Kovalenko; za red. prof. V. F. Morhuna. P. 172 p. [in Ukrainian].
4. Klymchuk, V. O. (2020). Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia [Psychology of Post-Traumatic Growth]: monohrafiia. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 125 p. [in Ukrainian].

5. Lishyn, O.V.(2021). A.H. Maslou i kulturno-istorychna kontseptsia osobystisnoho rozvytku [A.G. Maslow and the cultural and historical concept of personal development]. *Svit psykholohii*. № 4(20). 386 p. [in Ukrainian].
6. Maksymenko, S.D. (2013). Psykholohiia uchinnia liudyny: henetyko-modeliuiuchy pidkhid. [Psychology of Human Learning: A Genetic-Modeling Approach] Monohrafiia. K.: Vydavnychy dim «Slovo». 592 p. [in Ukrainian].
7. Milsent Alina. Vcheni nazvaly tochnyi vik, u yakomu mozok dosiahaie svoho piku (2025). [Scientists have named the exact age at which the brain reaches its peak]. Retrieved from: <https://www.obozrevatel.com/ukr/nauka-oboz/v-yakomu-vitsi-mozok-lyudini-dosyagae-piku-vcheni-dali-vidpovid.htm> [in Ukrainian].
8. Musli Aleksa. Mozok doroslshaie pislia 30 rokiv – vcheni vydilyly "epokhy" rozvytku (2025). [The Adult Brain Matures After Age 30 – Researchers Identify Developmental "Epochs"] Retrieved from: <https://novyny.live/medcentr/mozok-doroslshaie-pislia-30-rokiv-vcheni-vidilili-epokhy-rozvitku-296249.html> [in Ukrainian].
9. Tytarenko, T. M. (2018). Zhyttievi zavdannia osobystosti v interpersonalnomu konteksti [Life tasks of the individual in the interpersonal context]. *Psykholoho-pedahohichni zasady rozvytku osobystosti v osvithnomu prostori: Mater. metodol. seminaru APN Ukrainy 19 bereznia 2018 r.* K.: APN Ukrainy, 728 p. [in Ukrainian].
10. Yamnytskyi, V.M. (2016). Zhyttietvorchi rysy osobystosti [Life-creating personality traits]. *Nauka i osvita*. №5-6. 266 p. [in Ukrainian].
11. Neugarten, B. I., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1991). The Measurements of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, № 16. 141 p. [in English].
12. Gignac, G.E., & Zajenkowski, M. (2025). Humans peak in midlife: A combined cognitive and personality trait perspective. *Intelligence*, 113. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.intell.2025.101961> [in English].

Bazyka E. L.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL RESOURCES OF MIDDLE-AGED PEOPLE UNDER THE INFLUENCE OF THE PERMACRISIS IN UKRAINE

The article is devoted to the issue of psychological peculiarities and psychological resources of middle-aged adults under the influence of the permacrisis in Ukraine.

The purpose of the presented work is to highlight the pressing problems of this age period and to analyze the psychosocial situation of middle-aged adults affected by the permacrisis, as well as to identify the main psychological resources and potential opportunities of this age group based on the analysis performed.

The scientific novelty lies in defining the psychological resources and potential opportunities of middle-aged adults under the influence of the permacrisis in Ukraine. The paper substantiates the prospects of this cohort of the population, which is still capable of benefiting society, working, sharing their experience and wisdom, and mastering new skills.

It was proven that the age of 55–60 was a "golden period" for analytical activities, leadership, teaching, and complex decision-making. The peculiarities of the psychosocial status of middle-aged

adults under the influence of the permacrisis have been identified, namely the potential for post-traumatic growth facilitated by the permacrisis in our country. The main psychological resources and potential opportunities of the designated period are highlighted, provided there is psychological support and a focus on fostering resilience.

Key words: personality, middle adulthood period, permacrisis, psychological resource.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.3>

Белей М. Д.

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
e-mail: myhajlo.beley@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8240-0184

Федик О. В.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
e-mail: oksana.fedyk@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9029-2611

Овчар А. І.

аспірант кафедри соціальної психології
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
e-mail: anna.ovchar@pnu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9529-5523

РЕФЛЕКСИВНА ДІАГНОСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Головне завдання усіх закладів професійної підготовки полягає у формуванні здатності суб'єктів учіння самостійно і усвідомлено планувати, коректувати і реалізовувати перспективи свого розвитку (життєвого, особистісного, професійного). Тим самим особистісно-фаховий розвиток студента ЗВО може вважатись успішним тоді, коли в основі його учбово-професійної діяльності лежатиме рефлексія власної самозміни.

В зв'язку з тим, що усі ці феномени проявляються в структурі його самосвідомості, то і їх розвиток безпосередньо залежатиме від змістових й функціональних особливостей основних механізмів психологічної саморегуляції цього процесу. Саме саморегуляційна здатність майбутнього фахівця і є тим важливим особистісним утворенням, що складає фундаментальну основу його подальшої професійної продуктивності та визначає інтенсивність й осмисленість його професійного становлення.

Концептуально ми розглядаємо саморегуляцію як професійно-важливу властивість, необхідну складову здатності до вирішення завдань професійної практики. Саморегуляційна здатність фахівця визначається нами як індивідуально створена система дій, що базується на Я-концепції особистості та виступає як засіб або система засобів професійного самоусвідомлення та самоорганізації з метою успішного розв'язання актуальних задач.

На основі задачного підходу до формування учбово-професійної діяльності, а також системи розвивальних психотехнологій запропоновано комплекс методик цілеспрямованого впливу на розвиток саморегуляційної культури студента ЗВО. Обґрунтовано доцільність використання задач рефлексивної діагностики в якості важливого інструменту формування професійної самосвідомості студентів-медиків.

Ключові слова: учбово-професійна діяльність, професійне становлення, ціннісно-сміслова свідомість, саморегуляційна здатність, рефлексивні та ідентифікаційні механізмами.

Постановка проблеми. Відомо, що сутність людини як особистості зумовлюється спрямованістю її життєвих або ціннісно-сміслових ставлень (Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.М. Мясичев, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко та ін.). Дослідження, що проводились нами впродовж багатьох років щодо пошуку оптимальних умов і шляхів професійного становлення студентів ЗВО, дозволили виокремити деякі особистісно-регуляторні утворення, які є чинниками активізації цього процесу. Найважливішими з них є ціннісно-сміслова свідомість з притаманними їй рефлексивними та ідентифікаційними механізмами, від яких якраз і залежать професійно-ціннісні самозміни.

Усвідомлюючи складність проблеми і зважаючи на велике різноманіття підходів до її вивчення, нами запропоновано своє бачення деяких її аспектів, які якраз і покладено в основу змісту цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз деяких сучасних наукових досліджень у сфері самосвідомості (Белей М.Д. [1], Бугерко Я.М. [2], Карпенко З.С. [3], Остапенко І.В. [4], Савченко О.В. [5]) дає підставу стверджувати, що найважливіша роль серед суб'єктивних джерел аксіогенезу особистості належить механізмам рефлексії та ідентифікації. Розгортаючись в царині «ціннісно-сміислової свідомості у різних проявах внутрішнього (феноменального) світу людини, у її рефлексивних атрибутах» [3, с. 11], вони виконують найважливішу особистісно-регулятивну функцію у забезпеченні професійно-ціннісних самозмін. При цьому, здатність до рефлексії з боку суб'єкта відіграє ключову роль у відображенні власного фахового поступу.

Віддаючи належне феноменам рефлексії Остапенко І. В. в своїй дисертаційній роботі оперує поняттям рефлексивна компетентність, яку трактує як деяку «сукупність особистісних якостей, що забезпечують продуктивну рефлексію, що розуміється як процес самопізнання, самоінтерпретації та самокорекції, а також пізнання та інтерпретації інших» [4, с. 4]. Водночас, Поліщук О. А. визначає рефлексивну компетентність як «професійну якість особистості, що дозволяє найбільш ефективно і адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку і саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності» [цит. за 5, с. 5].

Одним з ефективних засобів формування такої компетентності є використання рефлексивних діагностичних методик. Їх цінність полягає не тільки і не

стільки в отриманні максимально вичерпної та об'єктивної інформації про той чи інший феномен, скільки у створенні рефлексивного середовища, яке сприятиме осмисленню професійної реальності, створенню найбільш сприятливих умов для її конструктивного розвитку. Зважаючи на це, ми і обрали ці методики в якості основного інструменту впливу на формування професійної свідомості досліджуваних студентів.

Мета дослідження – з'ясувати роль деяких особистісно-регулятивних чинників у засвоєнні учбово-професійної діяльності студентами медичного вишу та визначити методичні інструменти найбільш дієвого впливу на формування їх професійної самосвідомості.

Результати дослідження. Позаяк потреба в саморозвитку та самореалізації є важливим атрибутом зрілої особистості, то майбутній фахівець повинен усвідомлювати свою відповідальність за компетентне проектування свого життєвого шляху взагалі і професійного, зокрема. Особлива роль у цьому процесі повинна належати рефлексивно-особистісній компетентності, яка тлумачиться нами як здатність до розв'язання актуальних, особистісно-значущих фахових задач, що спрямовані на пізнання та активно-творче перетворення свого «Я», своєї «Самості». В свою чергу підвищення здатності до самопізнання й саморегуляції сприяє запуску механізмів самонавчання і самовиховання, які натомість надають можливість цілеспрямовано вибудовувати продуктивну життєву стратегію суб'єкта, реалізація якої потребує відповідного методичного забезпечення. Найбільш відомими і апробованими серед них є творення (вибудовування) різноманітних програм свого життєвого шляху: особистісного розвитку, професійного становлення (кар'єрного росту), розвиток тих чи інших здібностей, досягнення гармонійного розвитку або ж духовної досконалості тощо. Втілення таких проектів і програм може відбуватись в процесі організації різноманітних видів інтеракцій (бесід, диспутів, тренінгів), серед яких найбільшу цінність матимуть діалогічні форми (З.С. Карпенко), позаяк саме вони сприятимуть усвідомленню смислових структур і зав'язків, їх розширенню та переструктуруванню (що власне і є породженням нових смислів).

Віддаючи належне рефлексії, як важливому механізму функціонування самосвідомості, ми розглядаємо її водночас і як метод діагностики. При цьому він суттєвим чином відрізняється від традиційного соціально-психологічного інструментарію, позаяк не розділяє позиції дослідника і досліджуваного а, радше служить умовою для освоєння нового досвіду взаємодії і розвитку.

Також рефлексія допомагає виявити і сформулювати мету й сенс свого пізнання та самопізнання, актуальні проблеми власної освіти, способи і засоби їх конструктивного перетворення. Специфічна особливість характерна і для рефлексивного знання. Адже воно відрізняється від інших його форм, позаяк у ньому немає розриву між знанням і його застосуванням. Вважається, що чим різноманітніший досвід буде відрефлексований, тим більш творчими будуть отримані результати.

Рефлексивна діагностика включає в себе: постановку задачі діагностики; перевірку якості отриманих знань (знань відображених в результатах рефлексії); зіставлення поставлених цілей з досягнутими результатами; діагностику і самодіагностику особистісних змін і новоутворень.

Аналізуючи умови задачі, суб'єкт пізнання у кожному акті самосвідомості вибудовує схему відносин чи радше зустрічей з своїм «Я». Внаслідок цього він визначає своє місце в життєвому просторі не під впливом чужих думок, оточення та інших обставин, а за погодженням зі станом своєї душі. Мислення, свідомість і діяльність, що стають об'єктом рефлексії, здатні вивести людину на новий, інтуїтивний рівень осягнення світу, призводять до нових творчих пошуків та інсайтів, зокрема і до прагнення змінювати себе. Методологічно процес рефлексії можна трактувати в контексті герменевтичного підходу. Адже предметом усвідомлення й оцінки виступають мовленнєві конструкти, при чому домінуючими виступають рефлексивні питання, щоденники, завдання, судження тощо. Останні, за даними деяких дослідників, можуть мати свою вікову специфіку: у підлітковому віці це короткі письмові фіксації своїх намірів, цілей, успіхів, труднощів; у старшокласників – це рефлексивні щоденники і завдання, спрямовані на усвідомлення й осмислення різних сторін своєї навчальної та позанавчальної діяльності.

У нашому дослідженні розглядаються можливості рефлексивної діагностики в контексті створення психологічних умов для професійного та особистісного розвитку майбутніх лікарів. Виходячи з цього нами розроблено особливі, і у чомусь оригінальні інструменти, поєднавши модифікації особистісного й проєктивного підходів психодіагностики. Функціонально вони спрямовані на оптимізацію умов для самодослідження суб'єктів учбово-професійної діяльності та їх подальше фахове вдосконалення.

Досягнення основних цілей рефлексивної діагностики стає можливим при дотриманні таких умов:

1) дослідники разом з досліджуваними знаходяться в активній, творчій позиції щодо самого процесу дослідження, беруть активну участь у створенні діагностичної методики, її застосуванні та в обробці й аналізі результатів;

2) досліджуваними феноменами можуть бути професійні цінності учасників, образ свого «Я» чи свого колективу, їх професійна та життєва позиція, способи діяльності й спілкування тощо.

Слід зазначити, що така групова робота, яка спрямована на осмислення і переосмислення цих феноменів дає потужний імпульс в продукуванні нових та переструктуруванні існуючих ціннісно-сміслових утворень. Також вона сприяє подальшому професійному саморозвитку і породженню інновацій в учбово-професійній діяльності.

В процесі реалізації цілей програми формуючого впливу на професійну самосвідомість досліджуваних студентів, нами здебільшого надавалась перевага таким методам і способам їх групової роботи, які передбачали:

1) створення спеціальної методики, спрямованої на виявлення характеристик, адекватних поставленій задачі та їх інтерпретація у заздалегідь визначеному аналітичному просторі;

2) проєктивне «занурення» у визначену дослідником ситуацію з використанням вигаданих сюжетів, казкових героїв, соціальних стереотипів, ігрових ситуацій, вправ, які дозволяють створювати соціально-психологічні простори, котрі максимально відкриті для вільної самопроєкції учасників дослідження;

3) моделювання реальної хворобливої симптоматики і визначення порядку й засобів лікарського втручання;

4) концептуалізацію діагностованої ситуації з використанням графічних символів;

5) зіставлення досліджуваного феномена з його можливими протилежними варіантами проявів (принцип рефлексивних контрастів).

Основна мета, яку ми переслідували в процесі розв'язання студентами задач рефлексивного змісту, мала подвійну цінність: з одного боку ми прагнули розвинути їх рефлексивність, а з іншого (і це найважливіше) – рефлексивність розглядалась як одна з найбільш сприятливих умов для формування їх професійної самосвідомості. Не менш важливими у цьому контексті були завдання, що передбачали виявлення й формування в учасників тренінгової групи загальних професійних цінностей та поглиблення інтересу до спільної творчої роботи. Такий спосіб діяльності студентів повинен був переконати їх у перевагах діалогічної форми організації навчального процесу, що ґрунтується на співробітництві, партнерстві і співтворчості.

Типологічний аналіз професійно-значущих задач, що обумовлюють специфіку фахового мислення майбутнього лікаря, дозволив виокремити провідні їх характеристики, а саме: спрямованість на надання першої медичної допомоги й підвищена відповідальність фахівця за свої рішення; багатоаспектність та соціальна обумовленість причин походження більшості запитів пацієнтів; часова обмеженість у пошуку рішень та вимоги до оперативного їх прийняття; відкритість до альтернатив та творча оригінальність; необхідність застосування в процесі вирішення задач міждисциплінарних знань і умінь.

Відмінною ознакою професійного мислення практикуючого лікаря є його вміння правильно ставити й формулювати запитання з метою отримання вичерпної інформації, яка слугуватиме попередньою і необхідною умовою виявлення психосоматичного стану пацієнта та подальшої діагностики показників його здоров'я. Тобто, однією з найважливіших характеристик професійного мислення лікаря є вміння визначати та структурувати основні змістові аспекти скарг (проблем) хворого і його здатність прогнозувати психотип пацієнта, для якого характерними є відповідні поведінкові патерни з очікуваним набором типових запитань. Наявність такого уявного профілю дозволить майбутньому лікарю надавати пацієнту вичерпну відповідь і, тим самим не лише демонструвати високий рівень

своєї фахової підготовки, а й вселяти впевненість та віру хворого у його якнайшвидше одужання.

В ході аналітичної роботи нами визначено основні регулятивно-технологічні складові, що структурують, формалізують та, відповідно, спрямовують процеси професійного мислення лікаря (скарга пацієнта, всебічний аналіз інформації для постановки діагнозу, визначення курсу лікування тощо). Увесь цей спектр процедурних складових має незаперечний вплив на процеси професійного цілеутворення, планування, прогнозування, самоконтролю та прийняття рішень майбутніми лікарями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведена нами аналітична робота переконливо довела, що ціннісно-смилова свідомість індивіда з притаманними їй рефлексивними та ідентифікаційними механізмами виконує важливу особистісно-регулятивну функцію, забезпечуючи динаміку професійно-ціннісних самозмін. При цьому, здатність до рефлексії з боку суб'єкта відіграє ключову роль у відображенні його власного фахового поступу.

Використання рефлексивних діагностичних методик сприяє створенню рефлексивного середовища, яке позитивно впливає на формування професійної свідомості досліджуваних студентів, покращує осмислення професійної реальності, створює найбільш сприятливі умови для її конструктивного розвитку. На основі задачного підходу до формування учбово-професійної діяльності, а також системи розвивальних психотехнологій запропоновано комплекс методик цілеспрямованого впливу на розвиток саморегуляторної культури студента ЗВО.

Найбільш очевидний та перспективний для нас напрямок подальших досліджень пов'язаний з пошуком й апробацією більш ефективних методів організації учбово-професійної діяльності студентів ЗВО та їх емпіричних корелятивів, які слугуватимуть достатньою підставою для констатації якісного рівня їхньої підготовки.

Список використаних джерел і літератури

1. Белей М.Д. Смилогенез особистості в контексті контрастних феноменів подійного навчання. *Психологічні студії*. 2024. Вип. 4. С. 16–22. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.4.2>
2. Бугерко Я.М. Рефлексивно-методологічний аналіз психологічних досліджень рефлексії. Проблеми емпіричних досліджень у психології. К. : Гнозис, 2010. С. 82–89.
3. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 512 с.
4. Остапенко І.В. Соціально-психологічні особливості формування рефлексивної компетентності топ-менеджерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05. К., 2014. 20 с.
5. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики: Монографія. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. 286 с.

References

1. Beley, M. D. (2024). Smyslohenez osobystosti v konteksti kontrastnykh fenomeniv podiynoho navchannia [Meaning-making of personality in the context of contrasting phenomena of event-based learning]. *Psykholohichni studii*, 4, 16–22. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.4.2> [in Ukrainian].
2. Buherko, Ya. M. (2010). Reflektivno-metodolohichniy analiz psykholohichnykh doslidzhenn' refleksii [Reflexive-methodological analysis of psychological studies of reflection]. *Problemy empirychnykh doslidzhent' u psykholohii*. Kyiv: Hnozis, 82–89. [in Ukrainian].
3. Karpenko, Z. S. (2009). *Aksiolohiyina psykholohiia osobystosti [Axiological psychology of personality]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].
4. Ostapenko, I. V. (2014). Sotsial'no-psykholohichni osoblyvosti formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti top-menedzheriv [Social-psychological characteristics of formation of reflexive competence of top-managers]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].
5. Savchenko, O. V. (2016). *Reflektivna kompetentnist': metody ta protsedury diiahnostyky [Reflexive competence: methods and procedures of diagnostics]*. Kherson: PP Vyshemyrskyi V. S. [in Ukrainian].

Beley M. D.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of General Psychology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

Fedyk O. V.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Psychology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

Ovchar A. I.

Postgraduate Student at the Department of Social Psychology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

REFLECTIVE DIAGNOSTICS AS A TOOL FOR DEEPENING PROFESSIONAL SELF-AWARENESS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The main task of all vocational training institutions is to form the ability of subjects of learning to independently and consciously plan, adjust and implement the prospects of their development (life, personal, professional). Thus, the personal and professional development of a higher education student can be considered successful when the basis of his educational and professional activity is the reflection of his own self-change.

Due to the fact that all these phenomena are manifested in the structure of his self-consciousness, their development will directly depend on the content and functional features of the main mechanisms of psychological self-regulation of this process. It is the self-regulatory ability of the future specialist that is the important personal formation that forms the fundamental basis of his

further professional productivity and determines the intensity and meaningfulness of his professional development.

Conceptually, we consider self-regulation as a professionally important property, a necessary component of the ability to solve the tasks of professional practice. The self-regulatory ability of a specialist is defined as an individually created system of actions based on the self-concept of the individual and acts as a means or system of means of professional self-awareness and self-organization in order to successfully solve current problems.

Based on the task-based approach to the formation of educational and professional activity, as well as the system of developmental psychotechnologies, a set of methods of targeted influence on the development of the self-regulatory culture of a student of a higher educational institution is proposed. The feasibility of using tasks of reflective diagnostics as an important tool for the formation of professional self-awareness of medical students is substantiated.

Key words: educational and professional activity, professional development, value-semantic consciousness, self-regulatory ability, reflective and identification mechanisms.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 364-7

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.4>

Вакуленко С. М.

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти
кафедри «Каразінська школа соціальної роботи»
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
e-mail: s.vaculenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0003-3293-1670
Researcher ID: JAC-5513-2023

Дороженко В. О.

здобувачка 3-го курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Соціальна робота»
ННІ соціології та медіакомунікацій
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
e-mail: valeriia.dorozhenko@student.karazin.ua
ORCID ID: 0009-0005-5084-1291

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВЕТЕРАНАМИ/ВЕТЕРАНКАМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇХНІМИ СІМ'ЯМИ ЯК СКЛАДОВА ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

В статті йдеться про те, що станом на сьогодні питання вдосконалення ветеранської політики є вкрай актуальними, адже нехтування гостротою й глибиною проблем, пов'язаних із поверненням ветеранів/ветеранок до цивільного життя, може призвести до зростання ризиків насамперед соціального та економічного характеру, зокрема, втрати вагової частки людського потенціалу країни, поглиблення диспропорцій на ринку праці, поширення безробіття, значного збільшення навантаження як на державний, так і місцеві бюджети, погіршення психоемоційного стану, виникнення соціального відчуження значних груп населення, поширення асоціальних форм поведінки, зниження рівня соціальної згуртованості суспільства тощо. Як одну з найбільш важливих складових реалізації ветеранської політики української держави слід розглядати соціальну роботу з ветеранами/ветеранками та їхніми сім'ями на рівні громад в умовах подолання наслідків російсько-української війни, оскільки переважна більшість ветеранів/ветеранок повертаються в свої громади й саме там мають отримувати всі необхідні послуги. Авторки наголошують, що потребують відповідних наукових досліджень як можливості громад надавати соціальні послуги ветеранам/ветеранкам, так і потреби самих ветеранів/ветеранок. Аналіз даних соціологічних досліджень свідчить, що нині діюча ветеранська політика української держави потребує вдосконалення з метою зниження соціальної напруженості в суспільстві, подолання існуючих нерівностей у доступі ветеранів/ветеранок до соціальних послуг, розв'язання проблем, пов'язаних з їхньою реінтеграцією до цивільного життя, насамперед на рівні громад. Для цього має бути систематизований вітчизняний досвід використання різних підходів у соціальній роботі з ветеранами/ветеранками та членами їхніх сімей і прове-

дений порівняльний аналіз з відповідними зарубіжними практиками, щоби визначити можливості й обмеження їхнього застосування.

Ключові слова: ветерани, ветеранська політика, соціальна робота, соціальні послуги, супровід ветеранів, реінтеграція, громади.

Постановка проблеми. Основою стратегії відновлення, реконструкції та модернізації України протягом 2024–2027 рр. є План України в рамках програми Ukraine Facility. В цьому плані представлений розділ під назвою «Людський капітал», в якому, серед інших, передбачена реформа переходу від військової служби до цивільного життя за такими основними напрямками: 1) реабілітаційна та медична, зокрема, психологічна допомога; 2) програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; 3) створення необхідних умов для працевлаштування ветеранів як окремої категорії громадян; 4) заходи з підтримки ветеранського бізнесу [13].

На нашу думку, на сьогодні ця реформа є вкрай актуальною, адже нехтування гостротою й глибиною проблем, пов'язаних із поверненням ветеранів/ветеранок до цивільного життя, може призвести до зростання ризиків насамперед соціального та економічного характеру, зокрема, втрати вагової частки людського потенціалу країни, поглиблення диспропорцій на ринку праці, поширення безробіття, значного збільшення навантаження як на державний, так і місцеві бюджети, погіршення психоемоційного стану, виникнення соціального відчуження значних груп населення, поширення асоціальних форм поведінки, зниження рівня соціальної згуртованості суспільства тощо.

Станом на сьогодні політика української держави щодо ветеранів та їхніх сімей ґрунтується на двох основних документах: Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердженому операційному плані заходів з її реалізації у 2024–2027 рр. [20] і Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року [21] та затвердженому операційному плані з її реалізації в 2025–2027 рр., ухвалених у 2024 році. Саме в Стратегії ветеранської політики йдеться про збереження та відновлення людського капіталу ветеранів/ветеранок і членів їхніх сімей та зосереджується увага на відновленні добробуту й здоров'я ветеранів/ветеранок, підтримці членів їхніх сімей та формуванні позитивного образу ветеранів/ветеранок у суспільстві, а також на сприянні зміцненню обороноздатності держави шляхом підвищення престижності військової служби. Проте, як зазначають експерти, обидві стратегії не враховують повною мірою усього комплексу проблем, на які вказують і ветерани/ветеранки, і дослідники різних аспектів їхньої реінтеграції до цивільного життя. Наступним важливим кроком стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері», в якому визначено вдосконалений підхід щодо внутрішньої політики у ветеранській сфері, зокрема, йдеться про створення умов для формування програм щодо інтеграції ветеранів/ветеранок

війни в територіальні громади [19]. Згаданий закон передбачає значне розширення сфери реалізації ветеранської політики в Україні, зокрема, через розроблення необхідних для її реалізації інструментів і механізмів.

Як одну з найбільш важливих складових реалізації ветеранської політики української держави слід розглядати соціальну роботу з ветеранами/ветеранками та їхніми сім'ями на рівні громад в умовах подолання наслідків російсько-української війни, забезпечення довгострокової стійкості та безпеки країни. Важливо розуміти, що переважна більшість ветеранів/ветеранок повертаються й повертаються в свої громади й саме там мають отримувати всі необхідні послуги. При цьому спроможність громад задовольняти наявні потреби в соціальних послугах і реалізовувати нові проєкти є різною. Отже, маємо констатувати, що потребують відповідних наукових досліджень як можливості громад надавати соціальні послуги ветеранам/ветеранкам, так і потреби самих ветеранів/ветеранок. Важливо, що повноцінна реінтеграція ветеранів/ветеранок сприятиме також самореалізації та зміцненню їхніх сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст, сутність, напрями й проблеми реалізації ветеранської політики досліджували як науковці, серед яких Г. Коваль, Д. Мурашко [8], Н. Тілікіна, І. Пеша [25], Е. Костишин, Ю. Шевців [10], так і представники аналітичних центрів [14], а також громадських організацій ветеранів [3; 9].

Різні аспекти соціальної роботи з ветеранами/ветеранками розглядаються в публікаціях Т. Гордеєвої, А. Лазаревої А. [5], Т. Захаріної [6], О. Столярик, Т. Семигіної [24] та інших вітчизняних дослідників. Роботи І. Єнгаличевої [7], О. Кравченко [11] та інших присвячені питанням організації соціальної роботи з ветеранами/ветеранками саме на рівні громад. Перелік функцій, що має виконувати фахівець із соціальної роботи, клієнтами якого є ветерани/ветеранки, пропонує Н. Сайко [23]. Переваги й недоліки реалізації проєкту «Помічник ветерана» аналізують О. Балухтіна й Л. Танкушина [4], роль фахівців із соціальної роботи в процесі супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб – Л. Кримчак [12]. Питання запровадження менторської підтримки для ветеранів/ветеранок на рівні громад піднімають І. Пеша, Н. Тілікіна та Т. Андріученко [17].

Мета статті – обґрунтувати необхідність успішного функціонування системи соціальної роботи з ветеранами/ветеранками та членами їхніх сімей як складової ветеранської політики української держави у воєнний та післявоєнний час.

Результати дослідження. Згідно із даними, що містяться в Єдиному державному реєстрі ветеранів війни, станом на 01 жовтня 2025 р. в Україні нараховувалося більше, ніж 1,6 млн. ветеранів/ветеранок [1], а після завершення війни, включно з членами сімей, на яких має поширюватися державна політика щодо ветеранів/ветеранок, їхня кількість зросте до 5–6 млн. осіб [26], що становитиме 15–20% від загальної прогнозованої чисельності населення України. Це є найвищим показником серед усіх країн світу, де також є громадяни, що мають ста-

тус ветеранів, і які впроваджують ветеранську політику [15]. Отже, наша країна потребуватиме системного підходу у вирішенні проблеми реінтеграції ветеранів/ветеранок до цивільного життя.

Успішний перехід від військової служби до цивільного життя, серед іншого, передбачає реінтеграцію ветеранів/ветеранок на всіх рівнях, від макрорівня, тобто рівня суспільства, до рівня громади та індивідуального рівня. Тому однією з головних функцій держави є надання всебічної підтримки громадам для реалізації ветеранської політики на місцях.

Підтримка ветеранів/ветеранок на рівні місцевих громад може здійснюватися за такими напрямками [22]:

1. Соціально-економічна підтримка, що містить такі програми:

- консультаційні послуги з працевлаштування (надання інформації про вакансії, допомога у складанні резюме та підготовці до співбесід);
- перекваліфікація та навчання (організація курсів і тренінгів, спрямованих на здобуття навичок, необхідних на ринку праці);
- підтримка підприємництва (надання грантів, кредитів, а також консультативної підтримки для ветеранів/ветеранок, які бажають розпочати власний бізнес, у сфері фандрайзингу та грантрайтингу);
- фінансове консультування (допомога в управлінні особистими фінансами, підвищення рівня фінансової грамотності, в тому числі належне планування бюджету, інвестування та забезпечення фінансової стабільності).

2. Психологічна реабілітація, що охоплює такі види підтримки:

- індивідуальні та групові психотерапевтичні сесії (надання професійної допомоги психологами та психіатрами);
- програми стрес-резильєнтності (навчання методикам впорядкування стресу та покращення емоційного благополуччя);
- арттерапія та інші альтернативні методи лікування (використання творчих підходів як засобу психологічної реабілітації);
- підтримка сімей ветеранів/ветеранок (програми, що допомагають членам сімей ветеранів/ветеранок краще розуміти й підтримувати їх).

3. Медичне обслуговування включає такі різновиди послуг і програм:

- фізична реабілітація (організація доступу до фізіотерапії, ерготерапії та інших форм фізичної реабілітації);
- спеціалізовані медичні послуги (надання доступу до лікування специфічних травм і хвороб, зокрема, тих, що пов'язані з військовою службою);
- програми здорового способу життя (освітні програми, які сприяють формуванню та підтриманню здорового способу життя серед ветеранів/ветеранок та унеможливають прояви та появу залежностей).

4. Юридична допомога:

- консультації з юридичних питань (надання правової допомоги, зокрема, з питань отримання соціальних гарантій і пільг);

– представництво інтересів у судах (допомога у вирішенні судових спорів, пов'язаних з правами ветеранів/ветеранок).

5. Соціальна інтеграція, що сприяє підвищенню рівня згуртованості самої громади:

– культурні та спортивні заходи (організація заходів, які сприяють соціалізації та побудові спільноти ветеранів/ветеранок);

– волонтерські програми (залучення ветеранів/ветеранок до волонтерської діяльності, що допомагає їм відчувати себе корисними для суспільства та сприяє їхній соціальній адаптації).

6. Професійний розвиток, що поєднує набуття нових навичок та осучаснення наявних:

– менторські програми (співпраця з професіоналами з різних галузей для наставництва та підтримки в кар'єрному зростанні);

– мережеві ініціативи (створення та підтримання професійних мереж, які допомагають знаходити роботу та розвивати кар'єру).

В українському суспільстві існує низка проблем, що заважають повноцінному функціонуванню системи соціальної роботи з ветеранами/ветеранками, її адаптація до умов повномасштабної війни відбувається досить повільно. Щоби систематизувати й узагальнити ці проблеми, звернемося до декількох досліджень, що були проведені в останні роки. Зокрема, йдеться про: 1) дослідження аналітичного центру «Український інститут майбутнього» (UIF), проведене в 2025 році (низка фокусованих групових інтерв'ю з ветеранами/ветеранками; глибинні інтерв'ю та опитування 100 ветеранів/ветеранок) [14]; 2) шосте опитування Українського ветеранського фонду (УВФ) «Потреби ветеранів і ветеранок», проведене в жовтні–листопаді 2024 року (онлайн-опитування, в якому взяли участь 1 025 осіб) [18]; 3) дослідження УВФ «Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок», проведене в серпні–вересні 2024 року (6 фокусованих групових інтерв'ю з ветеранами/ветеранками: з ветеранами-чоловіками, ветеранками-жінками, ветеранами з інвалідністю, ветеранами з обласних центрів, ветеранами з інших міст області та ветеранами з сіл і селищ) [22]; 4) дослідження аналітичного центру Cedos «Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби», проведене в серпні–листопаді 2023 року (8 експертних інтерв'ю з представниками організацій громадянського суспільства, що захищають права та інтереси ветеранів, а також з організаціями, що захищають права та інтереси осіб з інвалідністю; 33 напівструктурованих глибинних інтерв'ю в 16 громадах з представниками органів місцевого самоврядування та надавачів соціальних послуг у громадах) [16].

Слід зауважити, що доволі часто ветерани/ветеранки та члени їхніх сімей не володіють достатнім обсягом інформації про свої права, про ті соціальні послуги, які їм належать, про суб'єктів, які мають надавати такі послуги. Непоодинокими є факти сумнівів ветеранів/ветеранок і членів їхніх сімей щодо успішності повер-

нення до цивільного життя через поширеність у суспільстві певних стереотипів. Посттравматичний стресовий розлад, невпевненість у соціальній затребуваності в цивільному житті, проблеми в сімейному житті після повернення додому, загальний стан здоров'я та соціально-побутові негаразди – ось лише деякі з проблем, з якими вони стикаються.

Існування регіональних нерівностей, у т.ч. між містами та селами/селищами, проблем із безбар'єрним простором загрожує соціальною ексклюзією, економічною незахищеністю, а також зростанням соціальної напруженості й конфліктності на рівні територіальних громад і суспільства загалом, послабленням соціальної згуртованості в країні. Відсутність налагодженої системи координації та взаємодії органів державного управління та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, бізнес-структур, закладів освіти, соціальних служб у регіонах гальмують соціальну роботу з ветеранами/ветеранками, їхню реінтеграцію до цивільного життя, ускладнюють надання відповідних якісних соціальних послуг.

Згідно із даними, отриманими під час фокус-групових інтерв'ю дослідниками UIF, ветерани/ветеранки достатньо критично ставляться до практичної реалізації передбачених законодавством програм допомоги і пільг, відзначають випадки порушення законодавства в питаннях надання пільг на місцевому рівні. Наприклад, пільгове виділення земельних ділянок (через їхній брак у певних регіонах). Ветерани/ветеранки на власному досвіді стикаються з ситуаціями, коли держава на місцевому рівні неспроможна забезпечити заходи, передбачені законодавством, як от належна реабілітація (через брак реабілітаційних центрів). Інформанти/інформантки наголошували на тому, що процес надання допомоги є дуже бюрократизованим, має значні відмінності в різних регіонах, в громад відсутня кадрова спроможність забезпечувати послуги, передбачені законодавством (зокрема, через непрофесійність фахівців, що працюють з ветеранами/ветеранками), існують проблеми з інформуванням ветеранів/ветеранок.

Якщо звернутися до дослідження, проведеного УВФ, слід відзначити, що ветерани/ветеранки, які взяли в ньому участь, загалом були поінформовані щодо державних пільг і програм, передбачених для них. Вони згадували про державні гранти, програми реабілітації, психологічної та юридичної допомоги та інші, але також переважно оцінили їх як неефективні. Пояснюючи саме таку оцінку, говорили про те, що гранти, наприклад, обумовлені складними для виконання вимогами, або ж такими, що не є доступними для всіх ветеранів/ветеранок-підприємців. Зокрема, подання заявок та видача грантів відбувається лише двічі на рік, період розгляду досить тривалий, хоча іноді гроші для бізнесу потрібні негайно. І навіть видавши грант, держава передбачає низку обмежень щодо використання коштів.

Неефективність державної політики інформанти/інформантки пояснювали, зокрема, застарілістю підходів до повернення колишніх військових до цивіль-

ного життя, що знаходить прояв, по-перше, в недосконалому чинному законодавстві, а по-друге – у відсутності в державі фінансової та кадрової спроможності для забезпечення всіх ветеранів/ветеранок послугами, які вона зобов'язується надавати. Щодо ставлення до пільг у цілому, думки ветеранів/ветеранок розділилися. Деякі з них вважали, що пільги потрібно вдосконалювати та розширювати, наприклад збільшувати щорічні виплати. Інші розглядали пільги як чинник, що не сприяє або навіть заважає успішному поверненню до цивільного життя, оскільки вони знижують мотивацію досягнення економічної незалежності та професійної й кар'єрної самореалізації.

Згідно із результатами шостого опитування УВФ, проведеного з-поміж звільнених зі служби ветеранів/ветеранок, лише 13,3% вважали, що держава повністю або більшою мірою виконує взяті на себе соціальні зобов'язання. Натомість майже половина (46,9%) учасників опитування вказали на проблеми щодо отримання медичних послуг; 43,2% – щодо грошової допомоги; 23,2% – стикалися із проблемами отримання комунальних субсидій; 21,7% – проблемами в забезпеченні психологічної допомоги та 19,1% – мали проблеми під час нарахування пенсій. Чинні військовослужбовці/військовослужбовиці та ветерани/ветеранки, які взяли участь в опитуванні, вказали на значну ймовірність виникнення таких проблем після повернення з війни: 1) зловживання алкоголем і наркотиками (дуже ймовірно – 43%, скоріше ймовірно – 31%); 2) відсутність роботи (дуже ймовірно – 52%, скоріше ймовірно – 29%); 3) конфлікти в родині (дуже ймовірно – 42%, скоріше ймовірно – 35%); 4) психоемоційна нестабільність (дуже ймовірно – 53%, скоріше ймовірно – 33%); 5) відсутність інклюзивного простору та адаптованого робочого місця для осіб з інвалідністю (дуже ймовірно – 56%, скоріше ймовірно – 27%); 6) нерозуміння суспільства (дуже ймовірно – 59%, скоріше ймовірно – 30%); 7) проблеми з фізичним здоров'ям та отриманням медичної допомоги (дуже ймовірно – 57%, скоріше ймовірно – 33%).

Раніше також 10,9% опитаних вказали на інші проблеми, серед яких найпоширенішими є випадки відмови в наданні таких послуг: покращення житлових умов, медична реабілітація, санаторно-курортне лікування, надання інвестицій під власний бізнес, отримання безвідсоткової позики на будівництво чи ремонт власного житла [2].

Ще складніше зазначені проблеми відбиваються на житті тих ветеранів/ветеранок та їхніх сімей, що проживають у невеликих громадах, особливо в сільській місцевості. Для них часто є недоступними послуги, які вже впроваджуються в містах. Проаналізувавши результати дослідження «Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби», можемо дійти висновку, що зазвичай сільські та селищні громади беруть участь у районних і обласних цільових програмах, що надає їм можливість закрити деякі потреби ветеранів/ветеранок, але не всі подібні програми враховують потреби й можливості таких громад. Ключовими викликами є брак коштів у місцевих бюджетах, брак фахів-

ців і фінансових можливостей для їхнього залучення, брак транспортних засобів на балансі установ – надавачів соціальних послуг і, передусім, таких, що обладнані засобами для користування людьми з інвалідністю, а також брак приміщень, які можна використовувати для прийому громадян та надання соціальних послуг. Тобто наразі громади мають нерівні ресурси для підготовки до повернення ветеранів/ветеранок. Деякі інформанти стверджували, що в їхніх громадах уже створено окремі відділи, призначено окремих працівників, які займаються наданням соціальних послуг ветеранам/ветеранкам. Тоді як менші за розміром громади не мають такої можливості, оскільки не можуть отримати нові ставки, а наявні кадри вже мають високе навантаження. Також у невеликих громадах часто немає можливості створити належні умови для реабілітації ветеранів/ветеранок; відсутні фахові реабілітологи та психологи, які могли би здійснювати психологічну підтримку ветеранів/ветеранок і членів їхніх сімей. Залучення нових фахівців перетворюється на справжній виклик для громад, адже кваліфіковані фахівці не погоджуються на працевлаштування в сільських і малих міських громадах, не готові працювати за таку заробітну плату.

На різницю в досвіді отримання соціальних послуг у різних типах населених пунктів вказували також і ветерани/ветеранки – учасники фокус-групових інтерв'ю, проведених УВФ. Деякі з них підтвердили, що в малих містах і селах менше приділяється уваги ветеранській політиці. Причину вони вбачали в недостатньому фінансуванні та браку підготовлених фахівців відповідного профілю, водночас відзначивши вищий рівень підготовленості до комунікації з ними в обласних центрах, зокрема в столиці.

Водночас ветерани/ветеранки, які взяли участь у фокус-групових інтерв'ю, організованих UIF, неодноразово нарікали на критичний дефіцит психологів, які могли б якісно працювати з ветеранами/ветеранками, навіть у великих містах. Як згадувалося вище, в невеликих населених пунктах таких фахівців іще менше або ж вони взагалі відсутні. З іншого боку, проблемним моментом залишається упереджене ставлення до психологічної допомоги, особливо серед ветеранів-чоловіків. Поширеним серед них є переконання, яке можна передати такою цитатою: «Як мені може допомогти людина, яка не пережила подібного досвіду». Ветерани охочіше приймають допомогу від інших ветеранів або «якщо побратим скаже, що йому допомогло і порадить мені». За даними опитування UIF, лише 32% ветеранів звертались за психологічною допомогою під час/після служби, ще 6% планують звернутись, тоді як понад 60% не звертались і не планують.

Ще одна проблема, на яку варто звернути увагу, це невідповідність установ, які надають послуги ветеранам/ветеранкам, в тому числі й соціальних служб, вимогам інклюзивності, що значно ускладнює надання послуг особам з інвалідністю. Зокрема, на цьому наголошували інформанти/інформантки, які взяли участь у дослідженні УВФ. Крім того, процедури отримання послуг, на їхню думку, є сильно бюрократизованими й надто складними, що перетворює процес їхнього

проходження на справжній виклик для людської гідності. Так складається, що отримання державних послуг, спрямованих на реінтеграцію ветеранів/ветеранок, часто ускладнює саме спілкування з представниками держави. Значна кількість учасників фокус-групових інтерв'ю відзначали, що саме зневажливе чи байдуже ставлення з боку таких осіб справило найбільш негативне враження. Негативний досвід взаємодії із державними інституціями призводить до того, що ветерани/ветеранки взагалі її уникають та відмовляються від пільг і послуг, щоб уникнути приниження, що, безумовно, формує відповідне ставлення до держави.

Досліджувалася також і думка ветеранів/ветеранок щодо проєкту «Помічник ветерана». Фахівець із супроводу – це перша особа, яка має зустрічати ветеранів після повернення в громаду. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 червня 2023 року «Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана у системі переходу від військової служби до цивільного життя» пілотний проєкт «Помічник ветерана» стартував 1 липня 2023 року. Помічник ветерана – фахівець зі спеціальною підготовкою, який фасилітує діалог між органами влади та ветераном, надає послуги та сприяє ветеранам у реалізації їхніх можливостей, прав, гарантій, пільг [4]. Після дев'яти місяців реалізації Мінветеранів вирішило перезапустити проєкт, оскільки він зіткнувся з певними труднощами, основною з яких виявилася фінансова неспроможність громад виконувати свої зобов'язання, зокрема, забезпечувати надання соціальних послуг. Думки учасників фокус-груп з цього приводу розділилися.

Деякі з них висловлювали сподівання, що соціальний супровід, який здійснюється профільним фахівцем, сприятиме вдосконаленню саме взаємодії ветеранів/ветераном з державними інституціями. Інші висловлювали критичні зауваження, розчарування з приводу того, що на момент, коли проводилися інтерв'ю, проєкт не виправдав очікувань, які на нього покладалися, й був призупинений. Слід також зазначити, що з серпня 2024 р. проєкт перезапущений, в результаті чого в громадах була запроваджена посада «фахівець із супроводу ветеранів війни і демобілізованих осіб».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз наведених даних соціологічних досліджень, на які ми спиралися під час написання статті, свідчить, що нині діюча ветеранська політика української держави потребує вдосконалення з метою зниження соціальної напруженості в суспільстві, подолання існуючих нерівностей у доступі ветеранів/ветеранок до соціальних послуг, розв'язання проблем, пов'язаних з їхньою реінтеграцією до цивільного життя, насамперед на рівні громад. Для цього має бути систематизований вітчизняний досвід використання різних підходів у соціальній роботі з ветеранами/ветеранками та членами їхніх сімей і проведений порівняльний аналіз з відповідними зарубіжними практиками, щоби визначити можливості й обмеження їхнього застосування.

Список використаних джерел і літератури

1. Адміністративні дані в значенні Закону України «Про державну статистику», що збираються Міністерством у справах ветеранів України. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4> (дата звернення 24.11.2025).
2. Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів. / *Український ветеранський фонд*. 2024. 15–25 січня. URL: <https://veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-ierno-ho-i-profesijnoho-zrostannia-veteraniv/> (дата звернення 24.11.2025).
3. Американський досвід ветеранської політики для України. Порівняти. Зрозуміти. Реформувати. ГО «Вільні та вірні», 2024. 113 с.
4. Балухтіна О., Танкушина Л. Запровадження в Україні інституту помічника ветерана та шляхи його вдосконалення. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. Вип. 6. С. 3–7. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.1>.
5. Гордєєва Т., Лазарева А. Соціальна робота в громаді з учасниками бойових дій, що були нещодавно демобілізовані. *Грані*. 2023. № 3, т. 26. С. 69–73. <https://doi.org/10.15421/172350>.
6. Захаріна Т. Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2023. № 1(52). С. 55–59. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59>.
7. Єнгалічева І. Особливості надання послуги соціальної адаптації для ветеранів і ветеранок війни та членів їхніх сімей в територіальних громадах. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. Вип. 6. С. 18–23. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.4>.
8. Коваль Г.В., Мурашко Д.М. Державна ветеранська політика: виклики сьогодення. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 176–182. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.23>.
9. Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Київ, 2023. 109 с.
10. Костишин Е.І., Шевців Ю.О. Особливості реалізації політики ветеранського розвитку в Україні. *Публічне управління та соціальна робота*. 2023. № 2. С. 19–24. <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2023-2-3>.
11. Кравченко О. Міжсекторальна співпраця на рівні громади щодо комплексної реабілітації ветеранів та ветеранок. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. Вип. 2. С. 100–108. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.14>.
12. Кримчак Л.Ю. Роль фахівця із соціальної роботи в процесі супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 72. С. 71–75. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.11>.
13. Кроки Плану для Ukraine Facility. URL: <https://me.gov.ua/view/8dde8d02-3027-4fca-8c57-caf55a62f743> (дата звернення 24.11.2025).
14. Лаврик Я., Терещенко І., Амеліна Ю., Цатурян А. Між фронтом і майбутнім: сценарії та економічні наслідки ветеранської політики : дослідження. Київ : Український інститут майбутнього, 2025. 148 с.
15. Лебедина О. В Україні після війни буде 4–5 млн ветеранів – міністерка. *Дзеркало тижня. Україна*. 2023. 24 трав. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-pislja-vijni-bude-4-5-mln-veteraniv-ministerka.html> (дата звернення 24.11.2025).
16. Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби : дослідження. Київ : Cedos, 2024. 131 с.
17. Пеша І., Тілікіна Н., Андріученко Т. Механізм впровадження менторської підтримки ветеранів війни у територіальній громаді. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1(12). С. 108–124. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305274](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305274).

18. Потреби ветеранів і ветеранок. Результати шостого опитування Українського ветеранського фонду. 2024. Жовтень – листопад. *Український ветеранський фонд*. URL: <https://veteranfund.com.ua/analitics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/> (дата звернення 24.11.2025).

19. Про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері : Закон України від 11 березня 2025 р. № 4285-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text> (дата звернення 24.11.2025).

20. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12> (дата звернення 24.11.2025).

21. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1350-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-skhhvalennia-stratehii-formuvannia-systemu-povernennia-z-viiskovoi-sluzhby-do-tsyvilnoho-zhyttia-na-period-do-2033-roku-1350r-311224> (дата звернення 24.11.2025).

22. Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок : аналітичне дослідження. Київ : Український ветеранський фонд, 2024. 28 с.

23. Сайко Н. Соціальна робота з військовими та ветеранами російсько-української війни. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. Вип. 34. С. 218–222. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318131>.

24. Столярик О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No 1. Pp. 63–77. [10.25128/2520-6230.23.1.6](https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.6).

25. Тілікіна Н.В., Пеша І.В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5(35). С. 74–87. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>.

26. Яким є образ ветеранів в українському суспільстві. *Український кризовий медіа-центр*. 2024. 20 груд. URL: <https://uacrisis.org/uk/yakym-ye-obraz-veteraniv-v-ukrayinskomu-suspilstvi> (дата звернення 24.11.2025).

References

1. Administratyvni dani v znachenni Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu statystyku», shcho zbyraiutsia Ministerstvom u spravakh veteraniv Ukrainy [Administrative data within the meaning of the Law of Ukraine «On State Statistics», collected by the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine]. (n.d.). *Portal vidkrytykh danykh [Open Data Portal]*. <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4> [in Ukrainian].

2. Aktualni potreby ta bachennia mozhlyvostei dlia kariernoho i profesiinoho zrostannia veteraniv [Current needs and vision of opportunities for career and professional growth of veterans] (2024, January 15–25). *Ukrainskyi veteranskyi fond [Ukrainian Veterans Foundation]*. <https://veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-ierno-ho-i-profesiynoho-zrostannia-veteraniv/> [in Ukrainian].

3. *Amerykanskyi dosvid veteranskoi polityky dlia Ukrainy. Porivniaty. Zrozumity. Reformuvaty* [American experience of veterans policy for Ukraine. Compare. Understand. Reform] (2024). Odesa : The Public Organization «Free and Faithful» [in Ukrainian].

4. Balukhtina, O. & Tankushyna, L. (2024). Zaprovdzhennia v Ukraini instytutu pomichnyka veterana ta shliakhy yoho vdoskonalennia [Introduction of the veteran assistant institute in Ukraine and ways of its improvement]. *Vvichlyvist. Humanitas. – Politeness. Humanitas*, 6, 3–7. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.1> [in Ukrainian].
5. Hordieieva, T. & Lazareva, A. (2023). Sotsialna robota v hromadi z uchasnykamy boiovykh dii, shcho byly neshchodavno demobilizovani [Social Work in the Community with Participants of Combat Actions that Were Recently Demobilised]. *Hrani. – Grani*, 3(26), 69–73. <https://doi.org/10.15421/172350> [in Ukrainian].
6. Zakharina, T. (2023). Napriamy sotsialnoi roboty z veteranamy hibrydnoi viiny [Directions of Social Work with Veterans of the Hybrid War]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika. Sotsialna robota».* – *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 1(52), 55–59. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59> [in Ukrainian].
7. Yengalycheva, I. (2024). Osoblyvosti nadannia posluhy sotsialnoi adaptatsii dlia veteraniv i veteranok viiny ta chleniv yikhnikh simei v terytorialnykh hromadakh [Features of Providing Social Adaptation Services for War Veterans and Their Family Members in Territorial Communities]. *Vvichlyvist. Humanitas. – Politeness. Humanitas*, 3, 18–23, <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.4> [in Ukrainian].
8. Koval, H. & Murashko, D. (2024). Derzhavna veteranska polityka: vyklyky sohodennia [State veteran policy: challenges today]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia. – Law and Public Administration*, 4, 176–182. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.23> [in Ukrainian].
9. *Kontseptsiia polityky shchodo veteraniv ta yikhnikh simei. Ekspertni rekomendatsii do formuvannia onovlenoi derzhavnoi polityky shchodo veteraniv ta yikhnikh simei* [Concept of policy for veterans and their families. Expert recommendations for the formation of an updated state policy for veterans and their families]. (2023, October). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kostyshyn, E. & Shevtsiv, Yu. (2023). Osoblyvosti realizatsii polityky veteranskoho rozvytku v Ukraini [Features of the Implementation of the Veteran Development Policy in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta sotsialna robota. – Public Administration and Social Work*, 2, 19–24. <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2023-2-3> [in Ukrainian].
11. Kravchenko, O. (2025). Mizhsektoralna spivpratsia na rivni hromady shchodo kompleksnoi reabilitatsii veteraniv ta veteranok [Intersectoral cooperation at the community level on comprehensive rehabilitation of veterans]. *Vvichlyvist. Humanitas. – Politeness. Humanitas*, 2, 100–108. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.14> [in Ukrainian].
12. Krymchak, L. (2024). Rol fakhivtsia iz sotsialnoi roboty v protsesi suprovodu veteraniv viiny ta demobilizovanykh osib [The Role of the Social Work Specialist in the Process of Supporting War Veterans and Demobilized Persons]. *Innovatsiina pedahohika. – Innovative pedagogy*, 72, 71–75. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.11> [in Ukrainian].
13. Kroky Planu dlia Ukraine Facility [Plan for the Implementation Ukraine Facility]. (n.d.). *Ukraine Facility*. <https://me.gov.ua/view/8dde8d02-3027-4fca-8c57-caf55a62f743> [in Ukrainian].
14. Lavryk, Ya., Tereshchenko, I., Amelina, Yu. & Tsurian, A. (2025). *Mizh frontom i maibutnim: stsensarii ta ekonomichni naslidky veteranskoi polityky* [Between the front and the future: scenarios and economic consequences of veterans' policy]. Kyiv: Ukrainian Institute of the Future [in Ukrainian].
15. Lebedyna, O. (2023, May 24). *V Ukraini pisliaviiny bude 4–5 mln veteraniv – ministerka* [There will be 4–5 million veterans in Ukraine after the war – the minister]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina* [Mirror of the Week. Ukraine]. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-pislja-vijni-bude-4-5-mln-veteraniv-ministerka.html> [in Ukrainian].
16. Lomonosova, N., Khelashvili, A. & Nazarenko, Yu. (2024). Sotsialni posluhy dlia veteraniv ta veteranok u hromadakh: vyklyky ta potreby [Social services for veterans in communities: challenges and needs]. Kyiv: Cedoss [in Ukrainian].

17. Piesha, I., Tilikina, N. & Andriuchenko, T. (2024). Alhorytm vprovadzhennia mentorskoi pidtrymky veteraniv viiny u terytorialnii hromadi [Algorithm For Implementation of Mentorship Support for War Veterans in a Territorial Community]. *Socialjna robota ta socialjna osvita – Social work and social education*, 1(12), 108–124 [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305274](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305274) [in Ukrainian].

18. Potreby veteraniv i veteranok. Rezultaty shostoho opytuvannia Ukrainskoho veteranskoho fondu [Needs of veterans. Results of the sixth survey of the Ukrainian Veterans Foundation]. (2024, October – November). *Ukrainskyi veteranskyi fond [Ukrainian Veterans Foundation]*. <https://veteranfund.com.ua/analitics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/> [in Ukrainian].

19. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky» shchodo formuvannia kompleksnogo pidkhodu do vnutrishnoi polityky u veteranskii sferi» [On Amendments to the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy» regarding the Formation of a Comprehensive Approach to Domestic Policy in the Veterans' Sphere]. Zakon Ukrainy № 4285-IX (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text> [in Ukrainian].

20. Pro skhvalennia Stratehii veteranskoi polityky na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2024–2027 rokakh [On approval of the Veterans Policy Strategy for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2024–2027]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1209-p. (2024) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12> [in Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Stratehii formuvannia systemy povernennia z viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia na period do 2033 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh [On approval of the Strategy for the formation of a system for returning from military service to civilian life for the period until 2033 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2025–2027]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1350-p.ня 2024 р. (2024) (Ukraine). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-formuvannia-systemy-povernennia-z-viiskovoi-sluzhby-do-tsyvilnoho-zhyttia-na-period-do-2033-roku-1350r-311224> [in Ukrainian].

22. *Rol derzhavy u sotsialnii reintehratsii veteraniv ta veteranok : analitychne doslidzhennia* [The role of the state in the social reintegration of veterans]. (2024). Kyiv: Ukrainian Veterans Foundation [in Ukrainian].

23. Saiko, N. (2024). Sotsialna robota z viiskovymy ta veteranamy rosiisko-ukrainskoi viiny [Social Work with the Military Personnel and Veterans of the Russian-Ukrainian War]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti. – The Sources of Pedagogical Skills*, 34, 218–222. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318131> [in Ukrainian].

24. Stoliaryk, O. & Semigina, T. (2023). Povernutysia z viiny: psykhosotsialna pidtrymka veteraniv/-nok ta chleniv yikhnikh simei [Coming back from war: psychosocial support for veterans and their family members]. *Social Work and Education*, 10(1), 63–77. 10.25128/2520-6230.23.1.6 [in Ukrainian].

25. Tilikina, N. & Piesha, I. (2023). Derzhavna veteranska polityka Ukrainy ta shliakhy zabezpechennia yii efektyvnosti [Public Veteran Policy of Ukraine and Ways of Providing of Her Efficiency]. *Elektronne naukove vydannia «Publichne administhuvannia ta natsionalna bezpeka»*. – *Electronic Scientific Publication «Public Administration and National Security»*, 5(35), 74–87. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984> [in Ukrainian].

26. Yakym ye obraz veteraniv v ukrainskomu suspilstvi [What is the image of veterans in Ukrainian society?] (2024, December). *Ukrainskyi kryzovyi media-tsentr [Ukraine Crisis Media Center]*. <https://uacrisis.org/uk/yakym-ye-obraz-veteraniv-v-ukrayinskomu-suspilstvi> [in Ukrainian].

Vakulenko S. M.

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department «Karazin Social Work School»
V.N. Karazin Kharkiv National University

Dorozhenko V. O.

3rd year student of the first (bachelor's) level of higher education,
majoring in «Social Work» of the Education and Research Institute
of Sociology and Media Communications
V.N. Karazin Kharkiv National University

**SOCIAL WORK WITH VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN
WAR AND THEIR FAMILIES AS A COMPONENT
OF VETERAN POLICY**

The article states that as of today, the issues of improving veteran policy are extremely relevant, because neglecting the severity and depth of the problems associated with the return of veterans to civilian life can lead to increased risks, primarily of a social and economic nature, in particular, the loss of a significant share of the country's human potential, deepening disparities in the labor market, the spread of unemployment, a significant increase in the burden on both state and local budgets, deterioration of the psycho-emotional state, the emergence of social alienation of significant groups of the population, the spread of asocial forms of behavior, a decrease in the level of social cohesion of society, etc. One of the most important components of the implementation of the veteran policy of the Ukrainian state should be considered social work with veterans and their families at the community level in the context of overcoming the consequences of the Russian-Ukrainian war, since the vast majority of veterans return to their communities and it is there that they should receive all the necessary services. The authors emphasize that appropriate scientific research is needed on both the ability of communities to provide social services to veterans and the needs of the veterans themselves. Analysis of sociological research data shows that the current veteran policy of the Ukrainian state needs improvement in order to reduce social tension in society, overcome existing inequalities in veterans' access to social services, and solve problems related to their reintegration into civilian life, primarily at the community level. To this end, domestic experience in using various approaches in social work with veterans and their family members should be systematized and a comparative analysis should be conducted with relevant foreign practices in order to determine the possibilities and limitations of their application.

Key words: veterans, veterans' policy, social work, social services, support of veterans, reintegration, communities.

Дата першого надходження статті до видання: 21.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.944.4:612.821

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.5>

Ганжара Н. Ю.

аспірант кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: ganzharanina@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-3665-1791

ТЕОРІЯ АЛОСТАЗУ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КІНЕЗІОЛОГІЧНОГО МАНУАЛЬНОГО М'ЯЗОВОГО ТЕСТУВАННЯ

У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування можливостей використання кінезіологічного мануального м'язового тестування в контексті теорії алостазу як інструменту оцінки адаптаційних ресурсів особистості в умовах хронічного стресу. Проаналізовано обмеження традиційної гомеостатичної моделі адаптації для пояснення довготривалих адаптаційних процесів, що актуалізується досвідом повномасштабної війни в Україні. Розглянуто концепцію алостазу як альтернативну парадигму, що описує адаптацію через досягнення стабільності шляхом постійних змін на основі прогностичної регуляції. Особливу увагу приділено поняттю алостатичного навантаження та його значенню для психологічної практики. Представлено результати критичного аналізу досліджень валідності кінезіологічного мануального м'язового тестування, проведених в Оксфордському університеті. Обґрунтовано доцільність розгляду цього методу не як діагностичного інструменту у вузькому медичному сенсі, а як засобу оцінки загальних реакцій організму на алостатичне навантаження. Визначено перспективи інтеграції теоретичних положень про алостаз з практичними методами неінвазивної оцінки адаптаційних ресурсів для розширення інструментарію психологічної допомоги в умовах тривалого стресу.

Ключові слова: хронічний стрес, алостаз, алостатичне навантаження, кінезіологічне мануальне м'язове тестування, психологічна адаптація, саморегуляція, психологічні інтервенції.

Постановка проблеми. Сучасний період характеризується зростанням кількості глобальних і локальних криз, що супроводжуються тривалим психоемоційним напруженням населення. Воєнні конфлікти, соціально-економічна нестабільність, вимушена міграція, загроза безпеці та невизначеність майбутнього формують умови хронічного стресу, який виходить за межі класичних уявлень про гострі стресові реакції. Досвід повномасштабної війни в Україні, що розпочалася у 2022 році, є особливо показовим у цьому контексті, оскільки створює тривалий травматичний чинник для мільйонів людей незалежно від віку, статі чи соціального статусу [3; 7; 19].

На відміну від короткочасних стресових подій, довготривалий стрес, зумовлений постійною загрозою та неможливістю повноцінного відновлення, призводить до глибоких змін у психоемоційній регуляції, соматичному функціонуванні та поведінкових стратегіях особистості [6]. Дослідження показують, що традиційні

психологічні та психотерапевтичні підходи, орієнтовані переважно на роботу з усвідомленими когнітивними й емоційними процесами, не завжди забезпечують достатню ефективність у таких умовах [1; 24].

Сучасні міждисциплінарні дослідження вказують на тісний взаємозв'язок між психічними станами, соматичними реакціями та регуляторними процесами організму, що потребує перегляду методологічних засад психологічної допомоги [1; 6; 24]. Актуальність пошуку нових підходів до роботи з довгостроковим стресом зумовлена необхідністю врахування тілесних, нейрофізіологічних та підсвідомих механізмів адаптації людини до екстремальних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою даного дослідження є концепція алостазу, запропонована П. Стерлінгом та Дж. Ейером у 1988 році як альтернатива традиційній гомеостатичній моделі [26]. На відміну від гомеостазу, що передбачає повернення до фіксованої «точки норми», алостаз описує досягнення стабільності через постійні зміни на основі прогностичної регуляції. Автори обґрунтовували, що біологічні системи в ході еволюції вдосконалювалися таким чином, щоб пріоритизувати виживання через механізми динамічної адаптації.

Подальший розвиток цієї теорії пов'язаний з роботами Б. Мак'юена та Е. Стеллара [20], які на початку 1990-х років ввели поняття «алостатичне навантаження» – сукупний фізіологічний і нейробиологічний «витратний ефект» адаптації, що формується внаслідок тривалої або повторюваної активації алостатичних механізмів регуляції. Мак'юен у своїх подальших роботах [21; 22] розвинув це поняття, підкреслюючи, що алостатичне навантаження саме по собі не є патологією, однак за умови перевищення адаптаційних ресурсів може виступати чинником ризику розвитку психосоматичних і психічних розладів.

Критичний аналіз теорії алостазу представлений у роботах Л. Ромеро з колегами [25], які вказують на методологічні проблеми операціоналізації поняття «енергії» в контексті адаптаційних ресурсів та пропонують альтернативну модель реактивного діапазону. Водночас М. Пфальц та У. Шнідер [23] обґрунтовують практичне значення концепції алостатичного навантаження для розробки психологічних і соціальних інтервенцій, зокрема в контексті роботи з травмою.

Важливим напрямом досліджень є пошук методів неінвазивної оцінки алостатичного навантаження. Особливу увагу заслуговує серія робіт Е. Дженсен з Оксфордського університету [14; 15; 16; 17; 18], присвячена систематичній валідації кінезіологічного мануального м'язового тестування (кММТ). Дженсен чітко розмежувала три типи мануального м'язового тестування: традиційне ортопедично-неврологічне ММТ для оцінки м'язової сили, Прикладна Кінезіологія ММТ для оцінки нейрологічного контролю, та власне кММТ/MRT, де один індикаторний м'яз використовується повторно для виявлення різних станів організму [14]. Результати досліджень показали, що точність методу варіює залежно від багатьох факторів, включаючи емоційну насиченість стимулів та характеристики учасників [17].

Питання психологічної адаптації до умов війни активно досліджуються останніми роками в українському контексті. Так Н.В. Родіна [10] розробила концептуальні засади дослідження копінг-поведінки в умовах стресу, створивши інструментарій для оцінки копінг-стратегій у ситуаціях небезпеки. С. Грабовська з колегами [2] продемонстрували динамічну трансформацію адаптаційних механізмів студентської молоді на різних етапах воєнного конфлікту (2020–2023). В. Предко та М. Бондар [9] досліджували взаємозв'язок життєстійкості та копінг-стратегій у підлітків. Т.М. Титаренко [11] розробила концепцію соціально-психологічної реабілітації особистості в умовах тривалої травматизації. О.І. Кононенко з колегами [4] досліджували психологічні особливості адаптації в умовах війни та еміграції, а також життєстійкість та ціннісні орієнтації як психологічні ресурси особистості [5].

Однак, попри значну кількість досліджень психологічних наслідків війни, вітчизняні роботи переважно зосереджені на вивченні симптоматики (ПТСР, тривога) та психосоціальних аспектів адаптації (копінг-стратегії, життєстійкість, соціальна підтримка). Ці дослідження ґрунтуються на класичних теоріях стресу та копінгу (Г. Сельє, Р. Лазарус, С. Фолкман, С. Мадді) [8], залишаючи поза увагою сучасні нейрофізіологічні концепції довгострокової адаптації організму. Теорія алостазу та концепція алостатичного навантаження мало представлені у вітчизняних психологічних дослідженнях. Відсутні також роботи, присвячені методам неінвазивної оцінки адаптаційних ресурсів організму, що могли б доповнити традиційні психодіагностичні інструменти тілесно-орієнтованими підходами. Саме ця прогалина визначає актуальність даного дослідження для вітчизняного наукового контексту.

Таким чином, попри значний теоретичний доробок у галузі алостазу [20; 21; 22; 26] та наявність досліджень валідності кінезіологічного мануального м'язового тестування [14; 15; 16; 17; 18], залишається не вивченим питання інтеграції цих напрямів для оцінки адаптаційних ресурсів особистості в умовах хронічного стресу. Досвід повномасштабної війни в Україні актуалізує потребу в розробці методологічних підходів, що інтегрують психологічний, нейрофізіологічний та тілесно-орієнтований рівні роботи з особистістю в умовах тривалого стресу.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування можливостей використання кінезіологічного мануального м'язового тестування в контексті теорії алостазу як інструменту оцінки адаптаційних ресурсів особистості в умовах хронічного стресу.

Результати дослідження. Класична гомеостатична модель регуляції, що домінувала у фізіології та психофізіології протягом більшої частини ХХ століття, ґрунтується на припущенні про наявність стабільних «нормальних» параметрів внутрішнього середовища організму. Відхилення від цих параметрів розглядається як стрес, після завершення якого організм прагне повернутися до вихідного стану [6]. Така логіка є релевантною для гострих, обмежених у часі впливів,

однак в умовах постійного впливу стресора ідея повернення до вихідного стану втрачає як біологічний, так і психологічний сенс.

П. Стерлінг та Дж. Ейер [26] запропонували альтернативну концепцію алостазу, що описує підтримання стабільності через: 1) виявлення як зовнішніх, так і внутрішніх фізіологічних змін; 2) запуск адаптивних реакцій, заснованих на принципі, що здорове функціонування потребує постійного коригування внутрішнього фізіологічного середовища. У межах цієї теорії мозок безперервно оновлює прогнози та перерозподіляє ресурси на користь виживання, що принципово відрізняє алостаз від реактивного гомеостатичного принципу «відхилення → корекція → повернення».

Ключова відмінність полягає також у масштабі регуляції: якщо гомеостатична модель передбачає розв'язання адаптаційних завдань за допомогою локальних механізмів (наприклад, зміна серцевого ритму у відповідь на стрес), то алостаз пов'язаний із координацією мозком змін у масштабах усього організму, включно з поведінковими патернами [22].

Б. Мак'юен та Е. Стеллар [20] ввели поняття «алостатичне навантаження» для позначення сукупного фізіологічного і нейробиологічного «витратного ефекту» адаптації. На відміну від гомеостатичних уявлень, алостатичне навантаження не означає порушення функціонування системи, а відображає накопичення наслідків її функціонування в умовах підвищених вимог [21].

Дослідники виокремлюють два типи алостатичного навантаження [22]. Алостатичне навантаження першого типу виникає тоді, коли енергетичний попит перевищує енергетичні можливості організму, що призводить до активації «аварійної стадії життєвої історії» – переходу в режим виживання та енергетичної економії. Після нормалізації ситуації типові життєві цикли можуть бути відновлені.

Алостатичне навантаження другого типу розвивається за умов, коли енергетичних ресурсів формально достатньо, однак зберігаються соціальні конфлікти чи дисфункції, що підтримують високий рівень навантаження. Подолання такого типу навантаження можливе переважно через навчання, зміни середовища та соціальні й психологічні інтервенції, а не лише шляхом біологічної компенсації [23]. Це положення має принципове значення для психологічної практики, оскільки вказує на межі суто фізіологічних підходів і необхідність психологічних інтервенцій.

В умовах тривалого стресу, зокрема під час війни, організм функціонує в режимі постійного очікування повторення загрози. Нейронні мережі, залучені до оцінки ризику (мигдалина, острівцева кора, префронтальні ділянки), працюють на випередження, формуючи стійкі патерни мобілізації [22; 24]. Підвищений рівень кортизолу, змінена вегетативна реактивність, гіпернастороженість та емоційне оніміння в такому контексті є не ознаками порушення, а адаптивними відповідями на тривалу загрозу.

Формується нова фізіологічна та психологічна норма, оптимізована під загрозу та виживання. Водночас ця адаптація має свою ціну у вигляді накопичення алоstaticного навантаження, що може призводити до виснаження адаптаційних ресурсів [20; 21]. Саме тому розробка методів оцінки та зниження алоstaticного навантаження є актуальним завданням психологічної науки і практики.

Теорія алостазу створює потужне наукове підґрунтя для розробки нових психологічних методів, однак виникає методологічна проблема вимірювання алоstaticного навантаження. Л. Ромеро з колегами [25] зазначають, що використання поняття «енергії» як універсального показника є методологічно проблематичним через його недостатню операціоналізацію в межах класичної наукової парадигми.

Класичні біомаркери (кортизол, серцевий ритм, кров'яний тиск) дають лише частину картини [21]. Потрібні інструменти, які дозволяють оцінити адаптаційні ресурси організму в цілому, причому бажано неінвазивно та доступно для широкого використання в психологічній практиці поза лабораторними умовами.

У контексті пошуку методів неінвазивної оцінки адаптаційних ресурсів заслуговує на увагу кінезіологічне мануальне м'язове тестування (кММТ), також відоме як muscle response testing (MRT). Цей метод використовується в холистичних та комплементарних практиках у ряді країн, однак викликає суперечливе ставлення в академічному середовищі через недостатність емпіричних досліджень його валідності [12; 13].

Е. Дженсен у своїй докторській дисертації в Оксфордському університеті [14] здійснила систематичну спробу оцінити точність та відтворюваність кММТ, використовуючи стандартні протоколи діагностичної точності тестів. Важливо, що дослідження проводилися з дотриманням методологічних стандартів, включаючи рандомізацію та засліплення [16].

Е. Дженсен [14] чітко розмежувала три типи мануального м'язового тестування:

1. Традиційне ортопедично-неврологічне ММТ для оцінки м'язової сили;
2. Applied Kinesiology (Прикладна Кінезіологія) ММТ для оцінки нейрологічного контролю;
3. Власне кММТ/MRT, де один індикаторний м'яз використовується повторно для виявлення різних станів організму.

У низці публікацій [16; 17] було показано, що точність методу варіює залежно від багатьох факторів, включаючи емоційну насиченість стимулів та характеристики учасників. Дослідження [18] також виявило значну варіативність результатів через питання відтворюваності та повторюваності тестування.

Аналіз досліджень валідності кММТ [14; 16; 17; 18] показує, що більшість робіт зосереджені на перевірці точності цього методу як діагностичного інструменту у вузькому медичному сенсі – для виявлення брехні, алергій чи інших конкретних станів. Однак потенціал кММТ доцільно розглядати в іншому контексті – не як спосіб діагностики конкретних патологій, а як інструмент оцінки загальних реакцій організму на алоstaticне навантаження.

Теоретичним обґрунтуванням такого підходу є розуміння м'язового тону як інтегрального показника стану нервової системи [24]. Полівагальна теорія С. Поргеса [24] демонструє тісний зв'язок між станом автономної нервової системи та соматичними реакціями. В контексті теорії алостазу м'язові реакції можуть відображати загальний рівень мобілізації організму та наявність або дефіцит адаптаційних ресурсів.

Важливо підкреслити межі можливого застосування методу. kММТ не може і не повинен використовуватися для:

- Діагностики медичних захворювань;
- Виявлення конкретних психічних розладів;
- Заміни стандартизованих психодіагностичних методик.

Натомість kММТ може розглядатися як додатковий інструмент для:

- Загальної оцінки рівня алостатичного навантаження;
- Виявлення зон підвищеної соматичної реактивності;
- Моніторингу динаміки адаптаційних ресурсів у процесі психологічної роботи.

Така переорієнтація дослідницького фокусу вимагає іншого дизайну досліджень, спрямованих не на перевірку діагностичної точності щодо конкретних станів, а на вивчення кореляцій між показниками kММТ та визнаними маркерами алостатичного навантаження (рівень кортизолу, варіабельність серцевого ритму, суб'єктивні показники стресу) [21; 22].

Враховуючи відсутність кінезіологічного мануального м'язового тестування у Реєстрі тестових методик України та обмеження психологічної практики рамками психодіагностичних методів, подальші дослідження мають включати:

1. Вивчення конвергентної валідності kММТ через порівняння зі стандартизованими психодіагностичними методиками оцінки стресу, життєстійкості та копінг-стратегій;
2. Дослідження надійності методу (test-retest reliability);
3. Аналіз чутливості методу до змін у психологічному стані в процесі психологічних інтервенцій;
4. Розробку стандартизованих протоколів проведення тестування;
5. Визначення етичних меж застосування методу як допоміжного інструменту в психологічній практиці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений теоретико-методологічний аналіз дозволяє сформулювати такі висновки:

Теорія алостазу пропонує концептуальну рамку, що адекватніше описує процеси адаптації в умовах хронічного стресу порівняно з традиційною гомеостатичною моделлю. Ключовою є ідея досягнення стабільності через постійні зміни на основі прогностичної регуляції, що має пряме значення для розуміння психофізіологічних механізмів адаптації до умов війни.

Концепція алостатичного навантаження, зокрема розмежування двох його типів, обґрунтовує необхідність психологічних і соціальних інтервенцій для подо-

лання наслідків хронічного стресу, оскільки суто біологічної компенсації виявляється недостатньо, особливо при алоstaticному навантаженні другого типу.

Кінезіологічне мануальне м'язове тестування, попри контроверсійність у науковому середовищі, має потенціал як інструмент оцінки загальних реакцій організму на алоstaticне навантаження за умови його переосмислення не як діагностичного методу у вузькому медичному сенсі, а як засобу оцінки адаптаційних ресурсів.

Дослідження Оксфордського університету демонструють можливість систематичного вивчення валідності та відтворюваності kMMT з використанням сучасних методологічних стандартів, що створює підґрунтя для подальших досліджень у цьому напрямі.

Інтеграція теоретичних положень про алостаз з практичними методами неінвазивної оцінки адаптаційних ресурсів відкриває перспективи розширення інструментарію психологічної допомоги в умовах хронічного стресу. Дослідження українських науковців демонструють актуальність проблеми психологічної адаптації населення в умовах війни та необхідність розробки комплексних підходів, що інтегрують психологічний, соціальний та фізіологічний рівні роботи з особистістю. Водночас відсутність досліджень, що об'єднують теорію алостазу з практичними методами оцінки адаптаційних ресурсів, визначає перспективність даного наукового напрямку для вітчизняної психології.

Перспективи подальших досліджень полягають у емпіричній перевірці валідності та надійності кінезіологічного мануального м'язового тестування саме в контексті оцінки алоstaticного навантаження. Необхідна розробка та стандартизація протоколів використання методу в психологічній практиці відповідно до вимог Всеукраїнської психодіагностичної асоціації.

Окремого дослідження потребує ослідження специфіки впливу кінезіологічних інтервенцій на різні категорії населення (військові, переселенці, цивільне населення прифронтових територій, медичні працівники) для розробки диференційованих підходів до психологічної допомоги.

Список використаних джерел і літератури

1. Ван дер Колк Б. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому / пер. з англ. А. Цвіра. Харків : Vivat, 2022. 624 с.
2. Грабовська С., Партико Т., Стельмашук Х. Адаптивність до стресу в студентської молоді на різних етапах російсько-українського воєнного конфлікту. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2024. № 12. С. 115–136. DOI: 10.32999/2663-970X/2024-12-6
3. Данилюк І. В., Тохтамиш О. М. Особливості переживання стресу війни українцями. *Український психологічний журнал*. 2024. № 1 (21). С. 23–39. DOI: 10.17721/urj.2024.1(21).2
4. Кононенко О. І., Григоращенко А. В. Психологічні особливості адаптації дітей в умовах війни та еміграції. *Психологія та соціальна робота*. 2022. № 1–2. С. 97–110. DOI: 10.18524/2707-0409.2022.1-2.286668
5. Кононенко О. І., Кононенко А. О., Базиленко К., Прокоф'єва О., Медянова О. Соціальна акомодация та життєстійкість як ресурси виживання особистості в умовах війни. *Нау-*

кові інновації та передові технології. Серія: Психологія. 2023. № 11 (25). С. 154–165. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-11(25)-677-688.

6. Лозінська Н. С., Пішко І. О. Огляд моделей стресу: від основоположних до сучасних парадигм. Психологічне забезпечення Збройних Сил України в умовах війни : матеріали IV міжвідомчого науково-практичного семінару (Київ, 17 листопада 2025 р.) / Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України ; за заг. ред. В. М. Мороза. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2025. С. 48–60.

7. Національний інститут стратегічних досліджень. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 20.10.2025).

8. Остополець І. Ю., Мостова Т. О. Психологія стресу і фрустрації : навчальний посібник. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2025. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0063997.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).

9. Предко В., Бондар М. Психологічні особливості взаємозв'язку життєстійкості та поведінкових копінг-стратегій особистості підлітка. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Серія: Психологія. 2022. Вип. 2 (55). С. 5–13. DOI: 10.32689/maurpsych.2022.2.1

10. Родіна Н. В. Копінг в умовах воєнних дій: виклики для українського суспільства. *Проблеми політичної психології*. 2014. Вип. 1. С. 107–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prprg_2014_1_12 (дата звернення: 20.10.2025).

11. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с. ISBN 978-966-189-457-9

12. Conable K. M., Corneal J., Hambrick T., Marquina N., Zhang J. Electromyogram and force patterns in variably timed manual muscle testing of the middle deltoid muscle. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*. 2006. Vol. 29, No. 4. P. 305–314. DOI: 10.1016/j.jmpt.2006.03.009

13. Cuthbert S. C., Goodheart G. J. On the reliability and validity of manual muscle testing: A literature review. *Chiropractic & Manual Therapies*. 2007. Vol. 15. Article 4. DOI: 10.1186/1746-1340-15-4

14. Jensen A. M. The accuracy and precision of kinesiology-style manual muscle testing: designing and implementing a series of diagnostic test accuracy studies : дис. ... д-ра філософії. Oxford : University of Oxford, 2014.

15. Jensen A. M. Estimating the prevalence of use of kinesiology-style manual muscle testing: A survey of educators. *Advances in Integrative Medicine*. 2015. Vol. 2, No. 2. DOI: 10.1016/j.aimed.2015.08.003.

16. Jensen A. M., Stevens R. J., Burls A. J. Estimating the accuracy of muscle response testing: two randomised-order blinded studies. *BMC Complementary and Alternative Medicine*. 2016. Vol. 16, No. 1. P. 492. DOI: 10.1186/s12906-016-1416-2.

17. Jensen A. M., Stevens R. J., Burls A. J. The Impact of Using Emotionally Arousing Stimuli on Muscle Response Testing Accuracy. *Complementary Medicine Research*. 2019. Vol. 26, No. 5. P. 301–309. DOI: 10.1159/000497188.

18. Jensen A. M., Stevens R. J., Burls A. J. Exploring the variation in muscle response testing accuracy through repeatability and reproducibility. *PLoS One*. 2025. Vol. 20, No. 7. P. e0326208. DOI: 10.1371/journal.pone.0326208.

19. Lushchak O., Velykodna M., Bolman S., Strelbitska O., Berezovskyi V., Storey K. B. Prevalence of stress, anxiety, and post-traumatic stress disorder symptoms among Ukrainians after the first year of the Russian invasion: A nationwide cross-sectional study. *The Lancet Regional Health – Europe*. 2023. Vol. 35. P. 100767. DOI: 10.1016/j.lanep.2023.100767.

20. McEwen B. S., Stellar E. Stress and the individual: Mechanisms leading to disease. *Archives of Internal Medicine*. 1993. Vol. 153, No. 18. P. 2093–2101. DOI: 10.1001/archinte.1993.00410180039004
21. McEwen B. S. Protective and damaging effects of stress mediators. *New England Journal of Medicine*. 1998. Vol. 338, No. 3. P. 171–179. DOI: 10.1056/NEJM199801153380307
22. McEwen B. S., Wingfield J. C. The concept of allostasis in biology and biomedicine. *Hormones and Behavior*. 2003. Vol. 43, No. 1. P. 2–15. DOI: 10.1016/S0018-506X(02)00024-7
23. Pfaltz M. C., Schnyder U. Allostatic Load and Allostatic Overload: Preventive and Clinical Implications. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2023. Vol. 92, No. 5. P. 1–4. DOI: 10.1159/000534340.
24. Porges S. W. *The Polyvagal Theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-regulation*. W. W. Norton & Company, 2011. 347 p.
25. Romero L. M., Dickens M. J., Cyr N. E. The reactive scope model – A new model integrating homeostasis, allostasis, and stress. *Hormones and Behavior*. 2009. Vol. 55, No. 3. P. 375–389. DOI: 10.1016/j.yhbeh.2008.12.009
26. Sterling P., Eyer J. Allostasis: A new paradigm to explain arousal pathology. *Handbook of Life Stress, Cognition and Health* / eds. S. Fisher, J. Reason. John Wiley & Sons, 1988. P. 629–649.

References

1. Van der Kolk, B. (2022). Tilo vede lik. Yak lyshyty psykhotravy v mynulomu [The body keeps the score: How to leave psychotrauma in the past] (A. Tsvir, Trans.). Vivat. (Original work published 2014) [in Ukrainian].
2. Hrabovska, S., Partyko, T., & Stelmashchuk, Kh. (2024). Adaptivnist do stresu v studentskoi molodi na riznykh etapakh rosiisko-ukrainskoho voiennoho konfliktu [Adaptability to stress among student youth at different stages of the Russian-Ukrainian military conflict]. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 12, 115–136. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-6> [in Ukrainian].
3. Danyliuk, I. V., & Tokhtamysh, O. M. (2024). Osoblyvosti perezhyvannya stresu viiny ukraintsiamy [Features of experiencing the stress of war by Ukrainians]. *Ukrainian Psychological Journal*, 1(21), 23–39. [https://doi.org/10.17721/upj.2024.1\(21\).2](https://doi.org/10.17721/upj.2024.1(21).2) [in Ukrainian].
4. Kononenko, O. I., & Hryhorashchenko, A. V. (2022). Psykholohichni osoblyvosti adaptatsii ditei v umovakh viiny ta emigratsii [Psychological features of children's adaptation in conditions of war and emigration]. *Psychology and Social Work*, 1–2, 97–110. <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286668> [in Ukrainian].
5. Kononenko, O. I., Kononenko, A. O., Bazylenko, K., Prokofieva, O., & Medianova, O. (2023). Sotsialna akomodatsiia ta zhyttiistiikist yak resursy vyzyhivannya osobystosti v umovakh viiny [Social accommodation and resilience as resources for individual survival in war conditions]. *Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series: Psychology*, 11(25), 154–165. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-677-688](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-677-688) [in Ukrainian].
6. Lozinska, N. S., & Pishko, I. O. (2025). Ohliad modelei stresu: vid osnovopolozhnykh do suchasnykh paradyhm [Review of stress models: From foundational to contemporary paradigms]. In V. M. Moroz (Ed.), *Psykholohichne zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh viiny: Materialy IV mizhvidomchoho naukovo-praktychnoho seminaru* [Psychological support of the Armed Forces of Ukraine in war conditions: Proceedings of the IV interdepartmental scientific-practical seminar] (pp. 48–60). Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine.
7. National Institute for Strategic Studies. (2023). Pidtrymka mentalnoho zdorovia v chasy viiny [Mental health support in times of war]. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> [in Ukrainian].
8. Ostopolets, I. Yu., & Mostova, T. O. (2025). *Psykholohiia stresu i frustratsii: Navchalnyi posibnyk* [Psychology of stress and frustration: A textbook]. Melitopol State Pedagogical University

named after Bohdan Khmelnytsky. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0063997.pdf> [in Ukrainian].

9. Predko, V., & Bondar, M. (2022). Psykholohichni osoblyvosti vzaiemozviazku zhyttiistiikosti ta povedinkovykh kopinh-stratehii osobystosti pidlitka [Psychological features of the relationship between resilience and behavioral coping strategies of adolescent personality]. *Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Series: Psychology*, 2(55), 5–13. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.2.1> [in Ukrainian].

10. Rodina, N. V. (2014). Kopinh v umovakh voiennykh dii: vyklyky dlia ukrainskoho suspilstva [Coping in war conditions: Challenges for Ukrainian society]. *Problems of Political Psychology*, 1, 107–116. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2014_1_12 [in Ukrainian].

11. Tytarenko, T. M. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: Zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of personality: Self-help means in conditions of prolonged traumatization]. Imex-LTD [in Ukrainian].

12. Conable, K. M., Corneal, J., Hambrick, T., Marquina, N., & Zhang, J. (2006). Electromyogram and force patterns in variably timed manual muscle testing of the middle deltoid muscle. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*, 29(4), 305–314. <https://doi.org/10.1016/j.jmpt.2006.03.009> [in English].

13. Cuthbert, S. C., & Goodheart, G. J. (2007). On the reliability and validity of manual muscle testing: A literature review. *Chiropractic & Manual Therapies*, 15, Article 4. <https://doi.org/10.1186/1746-1340-15-4> [in English].

14. Jensen, A. M. (2014). The accuracy and precision of kinesiography-style manual muscle testing: Designing and implementing a series of diagnostic test accuracy studies [Doctoral dissertation, University of Oxford]. [in English].

15. Jensen, A. M. (2015). Estimating the prevalence of use of kinesiography-style manual muscle testing: A survey of educators. *Advances in Integrative Medicine*, 2(2). <https://doi.org/10.1016/j.aimed.2015.08.003> [in English].

16. Jensen, A. M., Stevens, R. J., & Burls, A. J. (2016). Estimating the accuracy of muscle response testing: Two randomised-order blinded studies. *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 16(1), Article 492. <https://doi.org/10.1186/s12906-016-1416-2> [in English].

17. Jensen, A. M., Stevens, R. J., & Burls, A. J. (2019). The impact of using emotionally arousing stimuli on muscle response testing accuracy. *Complementary Medicine Research*, 26(5), 301–309. <https://doi.org/10.1159/000497188> [in English].

18. Jensen, A. M., Stevens, R. J., & Burls, A. J. (2025). Exploring the variation in muscle response testing accuracy through repeatability and reproducibility. *PLoS One*, 20(7), Article e0326208. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0326208> [in English].

19. Lushchak, O., Velykodna, M., Bolman, S., Strelbitska, O., Berezovskyi, V., & Storey, K. B. (2023). Prevalence of stress, anxiety, and post-traumatic stress disorder symptoms among Ukrainians after the first year of the Russian invasion: A nationwide cross-sectional study. *The Lancet Regional Health — Europe*, 35, Article 100767. <https://doi.org/10.1016/j.lanep.2023.100767> [in English].

20. McEwen, B. S., & Stellar, E. (1993). Stress and the individual: Mechanisms leading to disease. *Archives of Internal Medicine*, 153(18), 2093–2101. <https://doi.org/10.1001/archinte.1993.00410180039004> [in English].

21. McEwen, B. S. (1998). Protective and damaging effects of stress mediators. *New England Journal of Medicine*, 338(3), 171–179. <https://doi.org/10.1056/NEJM199801153380307> [in English].

22. McEwen, B. S., & Wingfield, J. C. (2003). The concept of allostasis in biology and biomedicine. *Hormones and Behavior*, 43(1), 2–15. [https://doi.org/10.1016/S0018-506X\(02\)00024-7](https://doi.org/10.1016/S0018-506X(02)00024-7) [in English].

23. Pfaltz, M. C., & Schnyder, U. (2023). Allostatic load and allostatic overload: Preventive and clinical implications. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 92(5), 1–4. <https://doi.org/10.1159/000534340> [in English].
24. Porges, S. W. (2011). The polyvagal theory: Neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation. W. W. Norton & Company [in English].
25. Romero, L. M., Dickens, M. J., & Cyr, N. E. (2009). The reactive scope model – A new model integrating homeostasis, allostasis, and stress. *Hormones and Behavior*, 55(3), 375–389. <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2008.12.009> [in English].
26. Sterling, P., & Eyer, J. (1988). Allostasis: A new paradigm to explain arousal pathology. In S. Fisher & J. Reason (Eds.), *Handbook of Life Stress, Cognition and Health* (pp. 629–649). John Wiley & Sons [in English].

Hanzhara N. Yu.

Postgraduate Student at Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

ALLOSTASIS THEORY AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE PSYCHOLOGICAL APPLICATION OF KINESIOLOGICAL MANUAL MUSCLE TESTING

The article provides theoretical and methodological justification for the use of kinesiological manual muscle testing in the context of allostasis theory as a tool for assessing individual adaptive resources under chronic stress conditions. The limitations of the traditional homeostatic adaptation model for explaining long-term adaptive processes are analyzed, which is particularly relevant in the context of the full-scale war in Ukraine. The concept of allostasis is examined as an alternative paradigm that describes adaptation through achieving stability via constant changes based on predictive regulation. Special attention is paid to the concept of allostatic load and its significance for psychological practice. Results of a critical analysis of kinesiological manual muscle testing validity studies conducted at the University of Oxford are presented. The appropriateness of considering this method not as a diagnostic tool in a narrow medical sense, but as a means of assessing general body reactions to allostatic load is substantiated. Perspectives for integrating theoretical provisions about allostasis with practical methods of non-invasive assessment of adaptive resources to expand the toolkit of psychological assistance under conditions of prolonged stress are identified.

Key words: chronic stress, allostasis, allostatic load, kinesiological manual muscle testing, psychological adaptation, self-regulation, psychological interventions.

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.964.28

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.6>

Кантарьова Н. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психіатрії, наркології, клінічної психології та психотерапії
Одеський національний медичний університет
e-mail: nataliia.kantarova@onmedu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0002-4817-2277

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МІЖ ОСОБИСТІСНИМ І КОЛЕКТИВНИМ НЕСВІДОМИМ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз соціальної реальності крізь призму психоаналітичного підходу з акцентом на взаємозв'язок між особистісним і колективним несвідомим. Обґрунтовано актуальність психоаналізу як інструменту гуманітарного пізнання в умовах сучасних соціальних трансформацій, зокрема війни, масових травматичних переживань, криз ідентичності та поляризації суспільства. Показано, що традиційні соціологічні й політологічні моделі не завжди здатні адекватно пояснити глибинні механізми формування соціальних афектів, колективних наративів і символічних структур, тоді як психоаналітична перспектива дозволяє виявити приховану психічну динаміку соціальних процесів.

У межах статті проаналізовано класичні психоаналітичні концепції З. Фрейда, К. Юнга та Ж. Лакана, які інтерпретують культуру як простір витіснення, архетипової символізації та мовної структурованості несвідомого. Окремий акцент зроблено на сучасних українських психоаналітично орієнтованих дослідженнях, присвячених аналізу війни, пам'яті та колективної травми. Продемонстровано, що вітчизняний гуманітарний дискурс інтегрує психоаналіз у міждисциплінарне поле психології, філософії та культурології, розглядаючи соціальну реальність як символічно структурований простір, у якому індивідуальні симптоми відображають ширші суспільні конфлікти. Зроблено висновок, що психоаналітичний підхід сприяє глибшому розумінню механізмів соціальної цілісності, колективного захисту та можливостей символічного опрацювання травматичного досвіду в умовах сучасних криз.

Ключові слова: психоаналіз, соціальна реальність, колективне несвідоме, історична травма, ідентичність.

Постановка проблеми. Актуальність психоаналітичного підходу до аналізу суспільства в останні часи суттєво зросла у зв'язку з глибокими соціальними трансформаціями, що відбуваються в Україні та світі. Війна, масові травматичні переживання, розриви ідентичності, поляризація суспільства, загострення дискурсів пам'яті та колективної провини – усе це формує складну символічну і афективну тканину соціальної реальності, яку не завжди можливо адекватно осягнути через традиційні соціологічні або політологічні моделі. Саме психоаналітична оптика дозволяє виявити глибинні механізми витіснення, переносу, повторення, що діють не лише на індивідуальному, а й на колективному рівні.

У ХХ столітті психоаналіз вийшов за межі вузько клінічного контексту і став важливим інструментом критичної інтерпретації культури, ідеології, політики та історії. У сучасних умовах психоаналітична парадигма знову стає надзвичайно актуальною, оскільки вона враховує несвідоме як невидиму, але дієву силу в суспільних процесах. Зокрема, в умовах війни та посттравматичних станів, коли мовні структури та колективні образи порушуються або набувають викривлених форм, психоаналіз дає змогу прочитати суспільство як текст симптомів, що свідчать про приховану психічну динаміку.

Варто наголосити, що впродовж останніх десятиліть українські гуманітарні науки дедалі активніше долучаються до світового інтелектуального простору, зокрема через осмислення та інтерпретацію психоаналітичних ідей у філософському дискурсі, через культурологічні та психологічні дослідження [1; 3; 6; 7]. Особливе місце в цій традиції займає інтерпретація історичної травми, трансгенераційної передачі болісного досвіду, аналіз соціальних репрезентацій ідентичності та пам'яті. Психоаналітичний підхід дає змогу не лише виявити симптоми колективного несвідомого, а й простежити механізми їх формування, витіснення й повторного актуалізування у культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері психоаналітичного осмислення соціальної реальності свідчать про значне розширення теоретичних і емпіричних горизонтів, що поєднують психічне й соціокультурне. У міжнародній гуманітарній науці останніх двох десятиліть увага зосереджується на інтеграції психоаналітичних понять із аналізом ідентичності, пам'яті, травми та масових практик. Значний внесок у розвиток цих ідей зробили роботи, що розвивають поняття соціального несвідомого як виміру групових і суспільних процесів, які не редукуються до суто індивідуальної психіки та проявляються в культурних формах, ритуалах і наративах [10]. Підхід М. Торок і Н. Абрахама до «крипти» та «замурованого» неказаного досвіду дозволив розширити розуміння трансгенераційної передачі травми як психічного й соціального феномена [9], а подальші розробки В. Волькана щодо «вкладеного об'єкта» підкреслили роль колективних образів травми в етнопсихологічних процесах, особливо в умовах тривалих суспільних криз [11].

У межах фрейдівської традиції продовжуються інтерпретації культури як простору структурного конфлікту між несвідомими імпульсами та цивілізаційними обмеженнями, що дозволяє по-новому осмислювати джерела соціальних напружень і колективних симптомів. Юнгіанські підходи, натомість, акцентують увагу на архетипових структурах, які формують загальні матриці смислів і символів у культурі, що особливо виразно проявляється в аналізі міфологем національної ідентичності та реакцій спільнот на травматичні події.

Окремим напрямом є розвиток лаканівського аналізу соціального: численні сучасні праці розглядають соціальні інституції, ідеології та дискурси як мережі означників, що формують колективне бажання і встановлюють межі мислимого

та немислимого в суспільстві. Цей дискурс активно застосовується в культурології, медійних студіях та політичній антропології для аналізу ідентичностей, політики пам'яті та символічних форм влади.

Українські гуманітарні дослідники дедалі ширше звертаються до психоаналітичних понять у контексті національної пам'яті, історичної травми та соціальної ідентичності. Так, роботи Т. Тетенко розглядають колективну ідентичність як психодинамічний процес, пов'язаний із переживанням межі «Я – Ми» та рольовими конструкціями травматичного досвіду. Літературно-культурні аналізи О. Забужко спрямовані на виявлення постколоніальної травми та мовчазних структур колективної пам'яті, що формують наративи історії й ідентичності. Вітчизняні праці також інтегрують психоаналітичні підходи в дослідження політики пам'яті, медійних дискурсів і культурної репрезентації травми, що сприяє розвитку міждисциплінарної перспективи в гуманітарних студіях [3].

Отже, **мета** цієї статті – проаналізувати соціальну реальність через призму психоаналітичного мислення, зосередившись на взаємозв'язках між особистісним і колективним несвідомим. Стаття базується на міждисциплінарному підході, що поєднує психоаналіз, культурологію, соціальну психологію та філософську герменевтику.

Результати дослідження. Психоаналітична інтерпретація соціального ґрунтується на принциповому твердженні З. Фрейда про те, що культура виникає як наслідок витіснення інстинктивних імпульсів людини. У праці «Невдоволення культурою» З. Фрейд показує, що між індивідуальними бажаннями та вимогами цивілізації існує структурний конфлікт, який і визначає основну динаміку культурного розвитку. Культура, з його погляду, – це не лише система досягнень людства, а передусім механізм регуляції потягів, наслідок примусу, моральної внутрішньої цензури й колективного витіснення. За З. Фрейдом людина повинна відмовитися від задоволення своїх інстинктивних потягів, аби стати частиною культурного співтовариства... Ця відмова є джерелом постійного невдоволення [8].

Ключовою є думка про амбівалентність цього процесу: культура водночас захищає індивіда й пригнічує його, створює умови для сублімації (перетворення потягів у соціально прийнятні форми) та водночас провокує зростання агресивності й почуття провини. Зокрема, З. Фрейд зазначає, що цивілізація завжди ґрунтується на примусі й відмові. Найвища ціна, яку за неї платить індивід, – це його особиста свобода.

У контексті сучасної української дійсності, позначеної глибокими травмами, культурними розривами та постійними спробами переосмислення історичного спадку, психоаналітичне прочитання культури як простору витіснення й амбівалентного бажання надає змогу виявити приховані механізми, що визначають динаміку формування та поведінку колективного суб'єкта. Застосування фрейдівського підходу дозволяє виявити, як соціальні заборони, табу, образ ворога

або героїзація функціонують як психічні оборони в умовах глибокого стресу та загрози.

К. Юнг розглядав культуру як простір актуалізації архетипів. Так, у колективній уяві архетип Героя, Великої Матері, Старого Мудреця, Тіні або Самості набуває конкретних форм через національні міфи, літературні образи, ритуали, традиції. Саме культура виконує роль «дзеркала», в якому архетипові структури колективного несвідомого проектується в символічну реальність. У сучасній українській культурі ця перспектива дає змогу осмислити архетипові структури в літературі та публічному просторі як прояви не лише індивідуальної творчості, а й колективного психічного поля, яке проявляється в умовах кризи, війни та переосмислення національної ідентичності.

На відміну від З. Фрейда, який виводив несвідоме з витісненого досвіду, Ж. Лакан запропонував радикально лінгвістичне тлумачення: несвідоме структуроване як мова [9]. Психоаналітична теорія Ж. Лакана відіграє ключову роль у сучасному розумінні взаємозв'язків між несвідомим, мовою та соціальним порядком. Несвідоме не просто виражається через мову, воно існує в структурі мовних означників, які зумовлюють суб'єкта ще до його усвідомлення себе як Я. Соціальна реальність, за Ж. Лаканом, поділена на три порядки: Уявне (*l'imaginaire*), Символічне (*le symbolique*) і Реальне (*le réel*). Символічне – це порядок мови, закону, культури, що структурує суб'єкта. Уявне – сфера ідентифікацій, образів, ілюзій цілісності. Реальне – те, що не піддається означуванню, витіснене, але вперто повертається у вигляді симптомів [5]. Саме симптом є ключовим поняттям для розуміння того, як колективна культура або ідеологія «означає» соціальні тривоги, конфлікти та незадоволення. У соціальному контексті лаканівський підхід дозволяє проаналізувати, яким чином колективні ідеології функціонують як системи означників, що організують не лише дискурс, а й несвідоме бажання мас.

Український гуманітарний дискурс поступово інтегрує психоаналітичну традицію як методологічний інструмент для осмислення соціальних процесів, ідентичності та культури. Важливо, що психоаналіз у вітчизняному контексті не просто запозичується як західна теорія, а переосмислюється крізь призму національного історичного досвіду, колективної травми та постколоніальних трансформацій.

І. Бех, відомий український психолог і педагог, розробив концепцію особистості як суб'єкта життєтворчості в соціокультурному середовищі. У його підході соціалізація особистості постає як процес інтеріоризації символічних смислів, що транслюються соціумом. Хоча І. Бех не є ортодоксальним представником психоаналітичної школи, його акцент на внутрішньому світі суб'єкта, символічній взаємодії та ідентифікації з соціальними ролями є близьким до лаканівської парадигми формування суб'єкта у полі символічного порядку [1].

Т. Тетенко в своїх працях [6] розглядає колективну ідентичність не лише як соціальний конструкт, а як психодинамічний процес, пов'язаний із переживан-

ням межі між «Я» та «Ми», з інтеграцією спільного травматичного досвіду. У її підході простежується вплив фрейдівської та постфрейдівської думки щодо витіснення та переносу в колективній свідомості. Особливо важливим є її розгляд наративів про минуле (історичні міфи, героїчні образи, образ ворога) як механізмів колективного захисту.

У статті В. Лагутіна війна розглядається як специфічний соціально-психічний простір, у якому активізуються процеси проєкції, регресії та переформатування об'єктних відносин. Автор показує, що соціальна реальність воєнного часу структурована не лише зовнішніми подіями, а й несвідомими механізмами адаптації, які визначають способи переживання небезпеки, втрати та невизначеності [4].

Проблема взаємозв'язку пам'яті, травми та колективного несвідомого розгортається у дослідженні В. Болебера, де психоаналітична перспектива використовується для аналізу боротьби за пам'ять у посттравматичному суспільстві. Автор інтерпретує колективну пам'ять як поле конфлікту між процесами пригадування і витіснення, підкреслюючи, що соціальні наративи минулого виконують функцію символічних компромісів, які одночасно стабілізують і фрагментують колективну ідентичність. У цьому контексті пам'ять постає не як нейтральне відтворення історії, а як симптоматичний простір дії колективного несвідомого [2].

Загалом сучасні українські психоаналітично орієнтовані дослідження демонструють тенденцію до концептуалізації соціальної реальності як символічно структурованого поля, у якому несвідомі процеси відіграють ключову роль у формуванні колективних афектів, наративів і ідентичностей. Українські інтерпретації психоаналітичної оптики розгортаються в контексті міждисциплінарного підходу – на перетині психології, філософії, культурології та літературознавства. Це дозволяє більш глибоко осмислювати соціальну реальність як простір, де розігрується не лише політичне чи економічне, а й несвідоме.

Проблема взаємозв'язку особистісного та колективного несвідомого є однією з ключових у сучасній психоаналітичній соціальній теорії. Індивідуальне несвідоме, хоч і має внутрішньоособистісну динаміку, формується в межах соціокультурного контексту, що задає означники, структури ідентифікації, норми витіснення й образи бажаного. У цьому сенсі несвідоме не є суто індивідуальним утворенням – воно «означається» колективною мовою, символами, дискурсами й ритуалами. Цю думку особливо виразно сформулював Ж. Лакан, для якого суб'єкт несвідомого завжди постає як суб'єкт у мові Іншого [5].

Сучасні дослідники, зокрема Е. Гоппер, запропонували поняття соціального несвідомого – психічного виміру групових і суспільних процесів, який має власні закони, що не редукуються до індивідуальної психіки. Це несвідоме живе у ритуалах, ідеологемах, афектах спільнот, часто проявляючись у симптоматичній поведінці мас, колективних страхах, фобіях, конспірологічних уявленнях [10].

Розуміння колективного несвідомого як простору, де зберігаються і циркулюють не лише архетипові структури, а й незавершені, витіснені й неусвідомлені травматичні переживання попередніх поколінь, стало можливим завдяки розвитку психоаналітичних теорій трансгенераційної передачі травми. Цей напрям акцентує увагу на тому, як незаперечена, неосмислена чи витіснена травма попереднього покоління передається нащадкам, впливаючи на їхню ідентичність, поведінку, емоційну регуляцію та культурну пам'ять.

Важливим доповненням до цієї концепції стала праця В. Волькана, який вивчав колективні травми в етнічних, релігійних і національних спільнотах. Його теорія «вкладеного об'єкта» описує процес, у якому травмоване покоління «вкладає» психічний образ травматичного досвіду в наступне покоління як частину його ідентичності. В. Волькан наголошує на існуванні «вибухових об'єктів», які через десятиліття можуть активізуватися у відповідь на нову соціальну загрозу чи конфлікт, спричиняючи раптову колективну реакцію – агресію, відчуження, героїзацію або навпаки – апатію й фрагментацію спільноти [11].

Дослідження сучасних українських авторів – зокрема Т. Тетенко, М. Задорожної – свідчать про те, що символічне відновлення історичної суб'єктності потребує не лише фактологічної пам'яті, а й психоаналітичної роботи з тінню колективного минулого. Українські кейси демонструють, що культура є багатопластовою сценою, на якій розігруються глибинні конфлікти та прагнення суспільства опрацювати травматичний досвід через символіку, наративи та ритуали.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Психоаналітична оптика відкриває унікальну можливість для глибокого розуміння культури як складної системи, у якій відображаються та формуються не лише свідомі, а й несвідомі процеси. Вона дозволяє виявити глибинні структури культури, які функціонують як механізми колективного захисту, спрямовані на підтримання соціальної цілісності в умовах травматичного досвіду та внутрішніх конфліктів. Через поняття колективного несвідомого, архетипів, символічних структур і соціальних симптомів психоаналіз демонструє, що культура виступає простором, де накопичуються і трансформуються витіснені травми, фобії, страхи і бажання суспільства. Ці глибинні психічні утворення визначають не лише індивідуальну, а й колективну ідентичність, впливають на соціальні та культурні процеси.

Важливим напрямом для подальших досліджень є інтеграція психоаналізу з герменевтикою та культурологією. Поєднання цих підходів відкриває широкі перспективи для більш глибокого й багатогранного аналізу соціальних та культурних феноменів, особливо тих, що пов'язані з травмою, пам'яттю та ідентичністю. Спільне застосування цих підходів сприятиме розвитку теоретичних моделей, які можуть враховувати як індивідуальний психічний досвід, так і колективні практики, що формують соціальну реальність. Це дозволить більш адекватно реагувати на виклики сучасності, зокрема в умовах трансформації суспільств, криз і травматичних подій.

Список використаних джерел і літератури

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Белебер В. Пригадування, травма та колективна пам'ять у психоаналізі. *Український психоаналітичний журнал*. 2024. Т. 2, № 2. С. 118–135. DOI: 10.32782/upj/2024-2-2-11.
3. Забужко О. Філософія української історії в іменах. Київ : Комора, 2019. 272 с.
4. Лагутін В. Війна як простір для життя. Психоаналітичні рефлексії. *Український психоаналітичний журнал*. 2025. Т. 3, № 1. С. 26–35. DOI: 10.32782/upj/2025-3-1-4.
5. Лакан Ж. Експозиція. Вибрані праці. Київ : Основи, 2005. 368 с.
6. Тетенко Т. М. Колективна ідентичність: психолого-філософські аспекти. Київ : Логос, 2007. 224 с.
7. Табачковський В. Г. Пам'ять і ідентичність у посттоталітарному суспільстві. Київ : Дух і Літера, 2014. 312 с.
8. Фрейд З. Невдоволення культурою. Про психоаналіз. Психоаналітичні етюди. Психологія мас та аналіз людського «Я». Харків : Фоліо, 2022. 544 с.
9. Abraham N., Torok M. *The Shell and the Kernel: Renewals of Psychoanalysis*. Chicago : University of Chicago Press, 1994. 287 p.
10. Hopper E. *The Social Unconscious: Selected Papers*. London : Jessica Kingsley Publishers, 2003. 320 p.
11. Volkan V. D. Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*. 2001. 34(1). P. 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730>

References

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
2. Boleber, V. (2024). *Pryhadannia, travma ta kolektyvna pam'iat u psykhoanalizi* [Remembering, trauma, and collective memory in psychoanalysis]. *Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 2(2), 118–135. <https://doi.org/10.32782/upj/2024-2-2-11> [in Ukrainian].
3. Zabuzhko, O. (2019). *Filosofia ukrainskoi istorii v imenakh* [Philosophy of Ukrainian history in names]. Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
4. Lahutin, V. (2025). *Viina yak prostir dlia zhyttia: Psykhoanalitichni refleksii* [War as a space for life: Psychoanalytic reflections]. *Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 3(1), 26–35. <https://doi.org/10.32782/upj/2025-3-1-4> [in Ukrainian].
5. Lacan, J. (2005). *Ekspozytsiia. Vybrani pratsi* [Exposition: Selected works]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
6. Tetenko, T. M. (2007). *Kolektyvna identychnist: Psykholoho-filosofski aspekty* [Collective identity: Psychological and philosophical aspects]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
7. Tabachkovskyi, V. H. (2014). *Pam'iat i identychnist u posttotalitarnomu suspilstvi* [Memory and identity in post-totalitarian society]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
8. Freud, S. (2022). *Nevdovolenia kulturoiu. Psykhoanalitichni etyudy. Psykholohiia mas ta analiz liudskoho "Ja"* [Civilization and its discontents. Psychoanalytic essays. Group psychology and the analysis of the ego]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
9. Abraham, N., & Torok, M. (1994). *The shell and the kernel: Renewals of psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
10. Hopper, E. (2003). *The social unconscious: Selected papers*. London: Jessica Kingsley Publishers [in English].
11. Volkan, V. D. (2001). *Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity*. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. <https://doi.org/10.1177/05333160122077730> [in English].

Kantarova N. V.

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychiatry, Addiction Medicine,
Clinical Psychology and Psychotherapy
Odesa National Medical University

PSYCHOANALYTICAL DIMENSION OF SOCIAL REALITY: BETWEEN THE PERSONAL AND COLLECTIVE UNCONSCIOUS

The article provides a theoretical and methodological analysis of social reality through the lens of psychoanalytic thought, with a particular focus on the relationship between the personal and the collective unconscious. The relevance of the psychoanalytic approach is substantiated in the context of contemporary social transformations, including war, mass traumatic experiences, identity ruptures, social polarization, and intensified discourses of memory and collective guilt. It is argued that conventional sociological and political models are often insufficient for explaining the deep affective and symbolic dimensions of social processes, whereas psychoanalysis enables the exploration of latent psychic mechanisms that shape both individual and collective experience.

The study engages with classical psychoanalytic concepts developed by S. Freud, C. G. Jung, and J. Lacan, which conceptualize culture as a space of repression, archetypal symbolization, and linguistic structuring of the unconscious. The article also analyzes contemporary Ukrainian psychoanalytically oriented studies that address the issues of war, memory, and collective trauma. It is demonstrated that the Ukrainian humanities increasingly integrate psychoanalytic methodology into an interdisciplinary framework combining psychology, philosophy, and cultural studies. Within this framework, social reality is interpreted as a symbolically structured field in which individual symptoms reflect broader social conflicts and unresolved historical tensions. The conclusion emphasizes that the psychoanalytic perspective contributes to a deeper understanding of mechanisms of social cohesion, collective protection, and the possibilities of symbolic working-through of traumatic experience in conditions of prolonged crisis and social transformation.

Key words: psychoanalysis, social reality, collective unconscious, historical trauma, identity.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.7>

Керсанов О. В.

здобувач третього освітнього рівня вищої освіти (доктор філософії)

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: vatra735@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-1120-4344

Кононенко О. І.

академік НАН ВО України,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: o.kononenko@onu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8676-7410

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

У сучасній соціальній та політичній психології відбувається фундаментальний парадигмальний зсув. Традиційні уявлення про політичну свідомість як раціонально-логічну структуру, що базується на усвідомлених інтересах та чітких ідеологічних перевагах, поступаються місцем складнішим моделям. Ці моделі враховують вплив афективних станів, безсвідомих мотивацій, моральних інтуїцій та дискурсивних практик. Глобальна криза демократичних інститутів, посилення політичної поляризації, зростання популізму та тотальна цифровізація комунікаційного простору актуалізують потребу в переосмисленні механізмів формування політичної ідентичності. В умовах транзитивності та невизначеності політична ідентичність стає не просто відображенням соціального статусу, а динамічним інструментом психологічної адаптації та екзистенційної безпеки. Метою статті є здійснення вичерпного теоретичного аналізу та систематизації провідних психологічних підходів до вивчення політичної свідомості та ідентичності. Дослідження спрямоване на інтеграцію когнітивістських, мотиваційних, дискурсивних та нарративних парадигм у цілісну концептуальну рамку, здатну пояснити сучасні феномени політичної поведінки.

Ключові слова: політична ідентичність, політична свідомість, теорія соціальної ідентичності, виправдання системи, моральні основи, дискурсивна психологія, наратив.

Постановка проблеми. Політична реальність останнього десятиліття демонструє парадоксальні тенденції: з одного боку, спостерігається атомізація суспільства та зниження довіри до інституцій, з іншого – відбувається процес формування ідеології, заснованої на ідентичності, який визначається об'єднанням людей у емоційно насичені групи, що протистоять одна одній не на рівні програм чи ідей, а на рівні соціальної приналежності [21].

Актуальність дослідження психологічних механізмів політичної свідомості зумовлена кількома факторами макросоціального масштабу:

1. Криза ліберальної демократії та зростання популізму. Традиційні політичні партії втрачають свою ідеологічну визначеність, поступаючись місцем персоналістським рухам, що апелюють безпосередньо до емоцій та підсвідомих страхів електорату. Розуміння того, чому громадяни підтримують лідерів, які демонтують демократичні інститути, вимагає залучення глибинно-психологічних теорій (зокрема, теорії виправдання системи).

2. Афективна поляризація. Політичні розбіжності трансформуються у міжособистісну ворожнечу. Приналежність до політичної групи трансформується у «мега-ідентичність» [11] – надбудову, яка поглинає інші соціальні ролі, визначаючи ставлення людини до широкого кола питань – від споживчої поведінки до вибору шлюбного партнера.

3. Цифрова трансформація комунікації. Соціальні медіа та алгоритмічні стрічки новин докорінно змінили архітектуру політичного дискурсу. Феномени «ехо-камер», «фільтраційних бульбашок» та «вірусного» поширення дезінформації створюють нове середовище функціонування політичної свідомості, де істина стає менш важливою за емоційний резонанс та групову солідарність [16].

4. Екзистенційні загрози та запит на безпеку. В умовах глобальної нестабільності, пандемій та безпекових криз актуалізуються архаїчні шари психіки, пов'язані з захистом «своїх» та демонізацією «чужих». Психологія безпеки та ідентичності в умовах загрози стає ключовим напрямом досліджень, особливо в країнах, що перебувають у стані трансформації або конфлікту [3].

Таким чином, сучасна наука потребує перегляду існуючих теоретичних конструктів та розробки інтегративних моделей, які б поєднували аналіз когнітивних структур (як люди думають про політику), мотиваційних потреб (чому вони займають певні позиції) та дискурсивних практик (як ці позиції конструюються у мовленні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового дискурсу дозволяє виділити кілька основних напрямів у дослідженні політичної свідомості та ідентичності.

Когнітивістський напрям продовжує розвиватися, фокусуючись на вивченні ідеології як когнітивного стилю. Дослідники пропонують розглядати ідеологічне мислення через призму нейрокогнітивних рис, таких як ригідність, догматизм та резистентність до нової інформації. Цей підхід дозволяє вийти за межі змістовного аналізу ідеологій і зосередитися на структурних особливостях мислення, що роблять людину схильною до екстремізму [27].

Мотиваційний напрям представлений насамперед подальшим розвитком теорії виправдання системи Дж. Джоста [25]. Останні публікації акцентують увагу на паліативній функції ідеології та парадоксах підтримки статус-кво знедоленими групами. Також значного поширення набула модель соціальної ідентичності сис-

темних установок, яка пропонує альтернативне до теорії виправдання системи пояснення пасивності через призму групових процесів [17].

Морально-психологічний напрям, що базується на теорії моральних основ Дж. Хайдта, залишається впливовим, проте зазнає конструктивної критики. Дослідження останніх років вказують на обмеженість класичної п'ятифакторної моделі та пропонують нові підходи, зокрема теорію діадичної моралі, яка зводить моральні судження до сприйняття шкоди [8].

Соціально-ідентичнісний підхід переживає ренесанс у політичній психології. Роботи Л. Мейсон, Ш. Айенгара та інших інтегрують класичну теорію Тешфела-Тернера з політологічним аналізом, розглядаючи партійність як соціальну ідентичність, що породжує афективну поляризацію. Окремий акцент робиться на ролі лідерства як «підприємництва ідентичності» [18].

Дискурсивний та наративний напрями переносять фокус уваги на мовне конструювання реальності. Досліджуються «майстер-нративи», які структурують колективну пам'ять та ідентичність, а також «інтерпретативні репертуари», що використовуються для легітимації політичних позицій у повсякденному спілкуванні [23].

Українська школа політичної психології (М. Слюсаревський, В. Васютинський, Л. Найдьонова, М. Дворник) активно розробляє проблематику психологічної безпеки, ментальних кордонів та громадянської ідентичності в умовах екзистенційних викликів [3]. Важливим є акцент на символічному вимірі політичної свідомості та механізмах резильєнтності суспільства.

Метою статті є систематизація, порівняльний аналіз та теоретичний синтез сучасних психологічних підходів до розуміння політичної свідомості та ідентичності. Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-аналітичний, структурно-функціональний та інтегративний підходи до аналізу психологічних теорій політичної свідомості.

Результати теоретичного аналізу. Класична теорія соціальної ідентичності, розроблена А. Тешфелом і Дж. Тернером у 1970-х роках [2], сьогодні стала наріжним каменем для розуміння політичних процесів. Якщо первинні експерименти стосувалися «мінімальних груп» (розподіл на основі тривіальних критеріїв), то сучасна політична психологія застосовує цей апарат до аналізу потужних, емоційно насичених політичних ідентичностей.

Сучасні дослідники, зокрема Л. Мейсон, аргументують, що у сучасних демократіях відбулося злиття різноманітних соціальних ідентичностей (расової, релігійної, географічної, культурної) в одну всеохоплюючу політичну ідентичність. Цей феномен отримав назву «мега-ідентичність» або «складена ідентичність» – когнітивне та емоційне злиття різноманітних соціальних приналежностей в єдиний політичний табір [11]. Коли всі соціальні групи людини (наприклад, жителі сільської місцевості, консервативні християни, робітничий клас) корелюють з однією політичною партією, це створює надзвичайно потужну психологічну

прив'язаність. Будь-яка атака на політичну партію сприймається як загроза всім аспектам «Я-концепції» індивіда [5].

Це призводить до феномену афективної поляризації [10]. На відміну від ідеологічної поляризації (розбіжності у поглядах на податки чи охорону здоров'я), афективна поляризація вимірюється рівнем неприязні, гніву та морального осуду щодо представників протилежної політичної групи [21].

Механізми соціальної ідентичності в політиці:

– Ін-груповий фаворитизм та аут-групова дерогація: прагнення позитивно оцінювати «своїх» і знецінювати «чужих» для підтримки позитивної самооцінки.

– Деперсоналізація: сприйняття себе та інших не як унікальних індивідів, а як взаємозамінних представників категорії (прототипів). Це знижує емпатію до опонентів.

– Соціальна креативність: якщо група має низький статус (наприклад, прогнала вибори), її члени можуть змінювати виміри порівняння (наприклад, «ми програли, але ми морально вищі»), щоб зберегти позитивну ідентичність [12].

Важливим теоретичним розширенням теорії соціальної ідентичності є теорія соціальної ідентичності лідерства, розвинута А. Хасламом та С. Райхером. Цей підхід кидає виклик традиційним теоріям харизми, стверджуючи, що лідерство – це не індивідуальна властивість, а груповий процес [14].

Розуміння політичної поведінки неможливе без аналізу глибинних мотивацій, що спонукають людей підтримувати певний суспільний лад або бунтувати проти нього. В цій статті розглянуто теорію виправдання системи та теорію моральних основ.

Теорія виправдання системи розроблена Дж. Джостом та М. Банаджі. Ця теорія пояснює контрінтуїтивний феномен: чому люди часто підтримують соціальні системи, які їх пригнічують або дискримінують.

Згідно цієї теорії, люди мають фундаментальну (часто неусвідомлену) мотивацію вірити, що існуючий соціальний, економічний та політичний порядок є легітимним, справедливим та неминучим. Ця мотивація виконує паліативну функцію: вона знижує тривогу, невизначеність та когнітивний дисонанс, пов'язаний з усвідомленням несправедливості світу [7].

Теорія моральних основ, яку розробляв Дж. Хайдт, пропонує розглядати політичні ідеології як надбудови над вродженими моральними інтуїціями. Це еволюційно-психологічний підхід, який стверджує, що мораль є «першою мовою» політики. Зазначена теорія включає в себе 5 основних показників:

– турбота/шкода: еволюційно пов'язана з захистом потомства; лежить в основі ліберальних закликів до соціального захисту;

– справедливість/обман: пов'язана з реципрокним (взаємним) альтруїзмом; важлива для всіх, але ліберали розуміють її як рівність, а консерватори – як пропорційність (отримуєш те, що заробив);

– лояльність/зрада: пов'язана з коаліційною психологією; патріотизм, вірність «своїм»;

- авторитет/підрив: повага до ієрархії, традицій, старших;
- святість/деградація: еволюційно пов'язана з уникненням патогенів; проявляється у релігійних заборонах, ставленні до тіла, прапора тощо [13].
- Л. Змігрод пропонує розглядати ідеологічне мислення як когнітивний стиль, що характеризується:
  - когнітивною ригідністю: складністю у перемиканні між різними правилами або перспективами;
  - догматизмом: стійкістю до оновлення переконань навіть при наявності суперечливих доказів;
  - низькою толерантністю до невизначеності: потребою у когнітивному завершенні [27].

На основі аналізу наведених вище теорій, ми пропонуємо розглядати політичну свідомість не як статичний набір рис, а як багаторівневу динамічну систему. Наша пропозиція інтеграції полягає в тому, щоб поєднати когнітивно-мотиваційний та дискурсивний підходи за принципом «потенціал – актуалізація».

У цій моделі когнітивні стилі (ригідність, догматизм) та моральні інтуїції формують схильність індивіда до певного типу ідеології (внутрішній рівень), тоді як дискурсивні практики та майстер-наративи виступають інструментами, що оформлюють ці схильності у конкретну політичну ідентичність (зовнішній рівень). Без дискурсивної оболонки когнітивні схильності залишаються латентними; без когнітивного підґрунтя дискурс не має афективного резонансу.

Разом з цим, якщо когнітивні теорії шукають ідентичність «всередині» голови, то дискурсивна психологія розглядає її як те, що створюється «між» людьми у процесі комунікації. Політична свідомість тут – це не набір ментальних репрезентацій, а набір соціальних дій, що виконуються за допомогою мови.

Ключовим поняттям дискурсивної психології є інтерпретативні репертуари – гнучкі лінгвістичні ресурси (метафори, граматичні конструкції, усталені аргументи), які люди використовують для побудови версій реальності [23].

Наприклад, дослідження дискурсу навколо міграції показують, що одні й ті самі люди можуть використовувати суперечливі репертуари залежно від контексту:

- гуманістичний репертуар: «Ми всі люди, треба допомагати» (актуалізується при обговоренні конкретних трагедій).
- прагматичний/економічний репертуар: «Ресурси обмежені, ми не можемо прийняти всіх» (актуалізується при обговоренні бюджету).

Політична ідентичність, таким чином, є фрагментарною та контекстуальною. Основним завданням досліджень є виявити, які репертуари домінують у суспільному дискурсі і як вони використовуються для легітимації влади або виправдання нерівності [26].

Політична ідентичність нерозривно пов'язана з історіями, які ми розповідаємо про себе та свої спільноти. Ф. Хаммак та К. Маклін розвивають концепцію май-

стер-нарративів – культурних сценаріїв, що визначають, що вважається «нормальним» або «правильним» життєвим шляхом у даному суспільстві [15].

У політичному контексті майстер-нарративи структурують колективну пам'ять (наприклад, нарратив «нації-жертви» або «нації-переможниці»). Політична соціалізація полягає у засвоєнні цих нарративів та вписуванні в них особистої біографії [20].

В наш час неможливо розглядати політичну свідомість поза контекстом цифрових технологій. Соціальні медіа перестали бути нейтральними майданчиками для дискусій; вони стали активними архітекторами ідентичності.

Дослідження експериментально підтверджують, що алгоритми соціальних мереж безпосередньо впливають на рівень афективної поляризації. Механізми рекомендацій, налаштовані на максимізацію залучення, пріоритизують контент, що викликає сильні емоції (гнів, обурення) [19].

Це створює ефект «ехо-камери», де користувач отримує постійне підкріплення своїх поглядів і демонізований образ опонента. Результатом стає не просто зміна думок, а зміна ідентичності: користувач відчуває себе частиною обложеної фортеці.

Однак, всупереч надіям на те, що інтернет сприятиме діалогу, дослідження показують зворотний ефект. Зіткнення з протилежною точкою зору в мережі часто призводить не до порозуміння, а до посилення власних переконань – феномен, відомий як «динаміка окопної війни» [22].

Психологічний механізм тут – мотивоване міркування. Користувачі витрачають когнітивні ресурси не на аналіз аргументів опонента, а на пошук контраргументів та доказів його некомпетентності чи аморальності, щоб захистити свою групову ідентичність.

Новим феноменом є вплив платформ короткого відео (на кшталт TikTok) на політичну свідомість молоді. Дослідження виявляють цікавий механізм: прямий вплив контенту на політичну ідентичність є слабким, однак часте використання платформи підвищує медіа-довіру, що в свою чергу, корелює з політичною довірою, якщо ці інституції активно присутні на платформі.

Це свідчить про те, що для «цифрового покоління» шлях до політичної свідомості лежить не через програми партій, а через емоційну довіру до каналів комунікації [24].

Українська політична психологія робить унікальний внесок у світову науку, досліджуючи функціонування свідомості в умовах тривалої загрози суверенітету та безпеці.

У цьому контексті ми висуваємо тезу про те, що цифрові алгоритми виступають каталізатором трансформації політичної свідомості в умовах екзистенційних загроз. Ми пропонуємо розглядати сучасну політичну ідентичність як результат взаємодії трьох сил: глибинної потреби у безпеці (мотиваційний рівень), яка підсилюється алгоритмічно створеними "ехо-камерами" (технологічний рівень) та

закріплюється через наративи "свій-чужий" (дискурсивний рівень). Сама така трикомпонентна модель дозволяє пояснити феномени, які ми спостерігаємо в українському суспільстві.

В. Васютинським розроблено концепцію «ментальних кордонів». Дослідження показують, що політична карта країни не завжди співпадає з психологічною. Ментальні кордони – це лінії розмежування ціннісних орієнтацій, ставлення до минулого та геополітичних векторів [1].

Важливим висновком є те, що в умовах загрози ці кордони стають більш жорсткими. Відбувається консолідація ідентичності навколо ядра державності («української ідентичності»), тоді як амбівалентні або «гібридні» ідентичності витісняються на периферію [3].

М. Слюсаревський акцентує увагу на категорії символічного простору. Політична суб'єктність спільноти залежить від насиченості цього простору власними смислами та символами [9].

В умовах інформаційного тиску (когнітивної війни) здатність суспільства утримувати власний символічний суверенітет стає запорукою виживання. Досліджуються механізми резильєнтності – здатності зберігати цілісність ідентичності та психічне здоров'я попри травматичні події. Громадянська ідентичність при цьому трансформується з формальної приналежності у глибоке екзистенційне переживання спільної долі [4].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Запропонований аналіз дозволяє розглядати політичну свідомість як складний динамічний процес, що остаточно втратив статус стабільної, фіксованої характеристики індивіда. Сучасна наука доводить, що ідентичність постійно відтворюється та змінюється під впливом контексту, дискурсивних практик та особливостей медіаспоживання. При цьому найбільш продуктивними виявляються інтегративні моделі, що поєднують різні рівні аналізу: від нейрокогнітивних предикторів ідеологічного мислення (таких як ригідність і догматизм) до макросоціальних наративів та дискурсивних стратегій.

Ключовою тенденцією сучасної політичної психології стає «афективний поворот» [6]. Феномени афективної поляризації, паліативна функція виправдання системи та емоційна прив'язаність до лідера свідчать про те, що політичний вибір є насамперед емоційним актом, який лише згодом раціоналізується суб'єктом.

Разом з цим в умовах глобальної турбулентності фундаментальним фактором, що визначає конфігурацію політичної свідомості, стає базова потреба в безпеці – фізичній, психологічній та онтологічній.

Отримані теоретичні узагальнення можуть бути використані при розробці програм громадянської освіти та протидії інформаційним маніпуляціям. Розуміння глибинних механізмів формування переконань дозволяє створювати більш дієві інструменти для розвитку психологічної резильєнтності суспільства в умовах інформаційної війни.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому аналізі моральних основ та мотивації молоді в умовах транзитивного суспільства. Особливої уваги потребує вивчення впливу цифрової архітектури (алгоритмів соціальних мереж, «ехо-камер») на формування «мега-ідентичності». Окремим вектором є визначення психологічних умов ефективності цифрової громадянської освіти як засобу захисту від деструктивних політичних наративів.

Список використаних джерел і літератури

1. Васютинський В. О. Психологічні координати українського світу : монографія. Київ : Талком, 2024. 178 с.
2. Кухарук О. Ю. Теорія соціальної ідентичності та прогнозування соціальної поведінки: основні підходи. *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. наук. праць. 2021. Вип. 48 (51). С. 16–23.
3. Слюсаревський М. М. Динаміка уявлень українців про національні символи як відображення спротиву російській агресії. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2025. № 13. С. 374–407. DOI: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-13-16>.
4. Ткаченко Г. Психологічні особливості громадянської ідентичності студентської молоді. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2025. Т. 1, № 21. С. 122–126. DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1\(21\).17](https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1(21).17).
5. Bakker B. N., Lelkes Y. Putting the affect into affective polarisation. *Cognition and Emotion*. 2024. Vol. 38, Issue 4. P. 418–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/02699931.2024.2362366>.
6. Clough P. T. *The Affective Turn: Theorizing the Social*. Durham : Duke University Press, 2007. 328 p.
7. Cole J. C., Gillis A. J., van der Linden S. [et al.] Social Psychological Perspectives on Political Polarization: Insights and Implications for Climate Change. *Perspectives on Psychological Science*. 2025. Vol. 20, No. 1. P. 3–28. DOI: <https://doi.org/10.1177/17456916231186409>.
8. Curry O. S. What’s Wrong with Moral Foundations Theory, and How to get Moral Psychology Right. *Behavioral Scientist*. 2019. URL: <https://behavioralscientist.org/whats-wrong-with-moral-foundations-theory-and-how-to-get-moral-psychology-right/> (дата звернення: 22.11.2025).
9. Dvornyk M., Sliusarevskyi M. Digital well-being of Ukrainians experiencing full-scale war: A cross-sectional study. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2025. Vol. 31, No. 1. P. 16–24. DOI: <https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2025.16>.
10. Erdoğan E., Uyan-Semerci P. Othering in politics: how affective polarization undermines democratic philia? *Frontiers in Political Science*. 2025. Vol. 7. Article 1553889. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1553889>.
11. Finkel E. J., Bail C. A., Cikara M. et al. Political Sectarianism in America. *Science*. 2020. Vol. 370, Issue 6516. P. 533–536. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.abe1715>.
12. Garzia D., Reiljan A., Ferreira da Silva F., Trechsel A. H. Affective Polarization. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford : Oxford University Press, 2025. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2293>.
13. Graham J., Nosek B. A., Haidt J. et al. Liberals and conservatives rely on very similar sets of foundations when comparing moral violations. *American Political Science Review*. 2017. Vol. 111, Issue 4. P. 943–956. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055417000291>.
14. Haslam S. A., Reicher S. D., Platow M. J. *The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power*. 2nd ed. London : Routledge, 2020. 288 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351108232>.
15. Hunt N. *Master Narratives*. *Applied Narrative Psychology*. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. P. 42–62. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009245333.005>.

16. Jia N., Fee L. Y. The influence of social media content on political identity with corruption perception as a moderator. *Frontiers in Political Science*. 2025. Vol. 7. Article ID 1659804. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804>.
17. Jost J. T., Langer M., Badaan V. et al. Ideology and the limits of self-interest: System justification motivation and conservative advantages in mass politics. *Translational Issues in Psychological Science*. 2017. Vol. 3, No. 3. P. e1–e26. DOI: <https://doi.org/10.1037/tps0000127>.
18. Lau V. W., Tse D. C. K., Bligh M. C. et al. Not “My” crisis: Social identity and followers’ crisis responses to COVID-19. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 2022. Online ahead of print. DOI: <https://doi.org/10.1111/asap.12316>.
19. Lloyd N. New research reveals algorithms’ hidden political power. *Northeastern Global News*. 2025. November 27. URL: <https://news.northeastern.edu/2025/11/27/social-media-political-polarization-research/> (дата звернення: 29.11.2025).
20. Lugtigheid C. E., van Stekelenburg J., Boutellier H. J. C. J. One of Us: Identity-Claims and Discursive Strategies of Dutch Party Leaders in Political Speech. *Journal of Social and Political Psychology*. 2025. Vol. 13, No. 1. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.5964/jspp.14837>.
21. Mason L. Ideologues without Issues: The Polarizing Consequences of Ideological Identities. *Public Opinion Quarterly*. 2018. Vol. 82, Issue S1. P. 866–887. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfy005>.
22. Nordbrandt M. Affective polarization in the digital age: Testing the direction of the relationship between social media and users’ feelings for out-group parties. *New Media & Society*. 2021. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1177/14614448211044393>.
23. Potter J., Wetherell M. Potter and Wetherell in Discourse Analysis. *Discourse Analyzer AI Toolkit*. 2024. URL: <https://discourseanalyzer.com/potter-and-wetherell-in-discourse-analysis/> (дата звернення: 22.11.2025).
24. Qin J., Du Q., Deng Y. et al. How does short video use generate political identity? Intermediate mechanisms with evidence from China’s small-town youth. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Article 1107273. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1107273>.
25. Silva C., Pedrero V., Barrientos J. et al. Just-World Beliefs, System Justification, and Their Relationship with People’s Health-Related Well-Being: A Narrative Review. *Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 14, No. 10. Article 941. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs14100941>.
26. Vaara E., Aranda A. M., Etchanchu H. Discursive Legitimation: An Integrative Theoretical Framework and Agenda for Future Research. *Journal of Management*. 2024. Vol. 50, No. 6. P. 2343–2373. DOI: <https://doi.org/10.1177/01492063241230511>.
27. Zmigrod L. A psychology of ideology: unpacking the psychological structure of ideological thinking. *Perspectives on Psychological Science*. 2022. Vol. 17, No. 4. P. 1072–1092. DOI: <https://doi.org/10.1177/17456916211044140>.

References

1. Vasiutynskyi, V. O. (2024). *Psykhologichni koordynaty ukrainskoho svitu: Monohrafiia* [Psychological coordinates of the Ukrainian world: Monograph]. Talkom [in Ukrainian].
2. Kukharuk, O. Yu. (2021). *Teoriia sotsialnoi identychnosti ta prohnovuvannya sotsialnoi povedinky: osnovni pidkhody* [Social identity theory and prediction of social behavior: Main approaches]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 48(51), 16–23 [in Ukrainian].
3. Sliusarevskyi, M. M. (2025). *Dynamika uiavlen ukraintsiv pro natsionalni symvoly yak vidobrazhennia sprotyvu rosiiskii ahresii* [Dynamics of Ukrainians’ perceptions of national symbols as a reflection of resistance to Russian aggression]. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (13), 374–407. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-13-16> [in Ukrainian].

4. Tkachenko, H. (2025). Psykholohichni osoblyvosti hromadianskoi identychnosti studentskoi molodi [Psychological features of civic identity of student youth]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia*, 1(21), 122–126. [https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1\(21\).17](https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1(21).17) [in Ukrainian].
5. Bakker, B. N., & Leles, Y. (2024). Putting the affect into affective polarisation. *Cognition and Emotion*, 38(4), 418–436. <https://doi.org/10.1080/02699931.2024.2362366> [in English].
6. Clough, P. T. (2007). *The affective turn: Theorizing the social*. Duke University Press [in English].
7. Cole, J. C., Gillis, A. J., van der Linden, S., Cohen, M. A., & Vandenberg, M. P. (2025). Social psychological perspectives on political polarization: Insights and implications for climate change. *Perspectives on Psychological Science*, 20(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/17456916231186409> [in English].
8. Curry, O. S. (2019). What’s wrong with moral foundations theory, and how to get moral psychology right. *Behavioral Scientist*. Retrieved from <https://behavioralscientist.org/whats-wrong-with-moral-foundations-theory-and-how-to-get-moral-psychology-right/> [in English].
9. Dvornyk, M., & Sliusarevskiy, M. (2025). Digital well-being of Ukrainians experiencing full-scale war: A cross-sectional study. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 31(1), 16–24. <https://doi.org/10.61727/ssspj/1.2025.16> [in English].
10. Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2025). Othering in politics: How affective polarization undermines democratic philia? *Frontiers in Political Science*, 7, Article 1553889. <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1553889> [in English].
11. Finkel, E. J., Bail, C. A., Cikara, M., Ditto, P. H., Iyengar, S., Klar, S., Mason, L., McGrath, M. C., Nyhan, B., Rand, D. G., Skitka, L. J., Tucker, J. A., Van Bavel, J. J., Wang, C. S., & Druckman, J. N. (2020). Political sectarianism in America. *Science*, 370(6516), 533–536. <https://doi.org/10.1126/science.abe1715> [in English].
12. Garzia, D., Reiljan, A., Ferreira da Silva, F., & Trechsel, A. H. (2025). Affective polarization. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2293> [in English].
13. Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2017). Liberals and conservatives rely on very similar sets of foundations when comparing moral violations. *American Political Science Review*, 111(4), 943–956. <https://doi.org/10.1017/S0003055417000291> [in English].
14. Haslam, S. A., Reicher, S. D., & Platow, M. J. (2020). *The new psychology of leadership: Identity, influence and power* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351108232> [in English].
15. Hunt, N. (2023). Master narratives. In *Applied Narrative Psychology* (pp. 42–62). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009245333.005> [in English].
16. Jia, N., & Fee, L. Y. (2025). The influence of social media content on political identity with corruption perception as a moderator. *Frontiers in Political Science*, 7, Article 1659804. <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804> [in English].
17. Jost, J. T., Langer, M., Badaan, V., Azevedo, F., Etchezahar, E., Ungaretti, J., & Hennes, E. P. (2017). Ideology and the limits of self-interest: System justification motivation and conservative advantages in mass politics. *Translational Issues in Psychological Science*, 3(3), e1–e26. <https://doi.org/10.1037/tps0000127> [in English].
18. Lau, V. W., Tse, D. C. K., Bligh, M. C., Hong, Y., Kakarika, M., Chan, H., & Chiu, C. P. Y. (2022). Not “my” crisis: Social identity and followers’ crisis responses to COVID-19. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/asap.12316> [in English].

19. Lloyd, N. (2025, November 27). New research reveals algorithms' hidden political power. *Northeastern Global News*. Retrieved from <https://news.northeastern.edu/2025/11/27/social-media-political-polarization-research/> [in English].
20. Lugtigheid, C. E., van Stekelenburg, J., & Boutellier, H. J. C. J. (2025). One of us: Identity-claims and discursive strategies of Dutch party leaders in political speech. *Journal of Social and Political Psychology*, 13(1), 1–20. <https://doi.org/10.5964/jspp.14837> [in English].
21. Mason, L. (2018). Ideologues without issues: The polarizing consequences of ideological identities. *Public Opinion Quarterly*, 82(S1), 866–887. <https://doi.org/10.1093/poq/nfy005> [in English].
22. Nordbrandt, M. (2021). Affective polarization in the digital age: Testing the direction of the relationship between social media and users' feelings for out-group parties. *New Media & Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1177/14614448211044393> [in English].
23. Potter, J., & Wetherell, M. (2024, August 16). Potter and Wetherell in discourse analysis. *Discourse Analyzer AI Toolkit*. Retrieved from <https://discourseanalyzer.com/potter-and-wetherell-in-discourse-analysis/> [in English].
24. Qin, J., Du, Q., Deng, Y., Zhang, B., & Sun, X. (2023). How does short video use generate political identity? Intermediate mechanisms with evidence from China's small-town youth. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1107273. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1107273> [in English].
25. Silva, C., Pedrero, V., Barrientos, J., Manzi, J., & Reynaldos, K. (2024). Just-world beliefs, system justification, and their relationship with people's health-related well-being: A narrative review. *Behavioral Sciences*, 14(10), Article 941. <https://doi.org/10.3390/bs14100941> [in English].
26. Vaara, E., Aranda, A. M., & Etchanchu, H. (2024). Discursive legitimation: An integrative theoretical framework and agenda for future research. *Journal of Management*, 50(6), 2343–2373. <https://doi.org/10.1177/01492063241230511> [in English].
27. Zmigrod, L. (2022). A psychology of ideology: Unpacking the psychological structure of ideological thinking. *Perspectives on Psychological Science*, 17(4), 1072–1092. <https://doi.org/10.1177/17456916211044140> [in English].

Kersanov O. V.

PhD Candidate (Third Level of Higher Education)
Odesa I.I. Mechnikov National University

Kononenko O. I.

Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine,
Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

MODERN PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF POLITICAL CONSCIOUSNESS AND IDENTITY

Contemporary social and political psychology is undergoing a fundamental paradigmatic shift. Traditional conceptions of political consciousness as a rational and logical structure, grounded in explicit interests and clear ideological preferences, are being replaced by more complex models. These models take into account the influence of affective states, unconscious motivations, moral intuitions, and discursive practices. The global crisis of democratic institutions, the intensification

of political polarization, the rise of populism, and the pervasive digitalization of the communicative sphere highlight the urgent need to reconsider the mechanisms of political identity formation. Under conditions of transitivity and uncertainty, political identity emerges not merely as a reflection of social status but as a dynamic instrument of psychological adaptation and existential security. The purpose of this article is to provide a comprehensive theoretical analysis and systematization of leading psychological approaches to the study of political consciousness and identity. The research seeks to integrate cognitive, motivational, discursive, and narrative paradigms into a coherent conceptual framework capable of explaining contemporary phenomena of political behavior.

Key words: political identity, political consciousness, social identity theory, system justification, moral foundations, discursive psychology, narrative.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.94

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.8>

Кременчуцька М. К.

кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри психодіагностики та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: mkk@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8588-1016
Researcher ID: HJZ-4921-2023

Чачко С. Л.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології і психологічного консультування
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: chachko@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9747-0559
Researcher ID: AFF-0499-2022

Хмільовський Ю. В.

офіцер-психолог ЗСУ,
здобувач магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю «Психологія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

РЕЗУЛЬТАТИ СКРИНІНГУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО УЧАСТІ В БОЙОВИХ ДІЯХ

В ситуації воєнних загроз здатність людини справлятися зі складними умовами має вирішальне значення. Особа, яка стала до лав Збройних Сил України, стикається з необхідністю пристосування до військового середовища та підготовки до збройних зіткнень. Від наявності в бійця належних ресурсів адаптації може залежати успішність виконання бойових завдань. Література з військової тематики вказує на численні психологічні характеристики, які можуть сприяти бойовій готовності та підвищенню індивідуальної ефективності в напружених умовах. Мета нашого дослідження полягала у вивченні психологічних характеристик військовослужбовців у фазі підготовки до участі в бойових діях. Дані збирались за допомогою стандартизованих методів, що вимірювали мотиваційні, емоційні та поведінкові показники. Отримані дані показали критичний рівень морально-психологічного стану в представників досліджуваної вибірки. Статистичний аналіз результатів скринінгу акцентував роль депресії, як предиктора морально-психологічного стану. Він показав, що депресивна симптоматика тісно пов'язана з нейротизмом та дезадаптивними копінг-стратегіями. І, навпаки, використання активних копінг-стратегій знижує рівень депресії та покращує загальний психологічний стан. Крім того, найбільш вразливими серед військовослужбовців виявились особи, мобілізовані за повісткою, з нижчим рівнем освіти, без досвіду бойових дій, з високим нейротизмом та схильністю до

використання дезадаптивних копінг-стратегій. Саме ці категорії військових потребують особливої уваги та посиленої психосоціальної підтримки. Перспективним є подальше спостереження за індивідуальними проявами психологічної готовності до участі в бойових діях для покращення програм навчання в умовах тривалого військового конфлікту.

Ключові слова: психодіагностика, морально-психологічний стан військовослужбовців, депресія, пост-травматичний стресовий розлад, копінг-поведінка, стрес, ресурси адаптації.

Постановка проблеми. Багато дослідників в своїх роботах підкреслюють, що військовослужбовець – це особа, чия професія пов'язана зі значним стресом, який вимагає від людини певних схильностей [4; 13]. У швидко мінливому середовищі важливою вимогою є стійкість до стресових подразників і здатність використовувати адекватні способи подолання стресу. В умовах повномасштабного російсько-українського військового конфлікту до лав Збройних Сил України (ЗСУ) стали як колишні військові, так і цивільні без досвіду навіть строкової служби. Тобто, люди, які прийшли в професію не за особистим покликанням, а через необхідність захисту України. Незважаючи на істотну кількість досліджень в галузі психології військовослужбовців, лишається багато прогалин в розумінні психологічних особливостей саме цієї групи бійців. Суттєва частина наукових праць зосереджена на профвідборі, підготовці і навчанні кандидатів на різні посади, які бачать своє професійне майбутнє в якості військовослужбовців [4; 13]. У той же час люди, які вважають своє перебування у війську тимчасовим, та особливості їхньої готовності до функціонування у воєнній повсякденності опиняються поза межами таких досліджень. Тому діагностика психологічних особливостей військовослужбовців з урахуванням наявних викликів стає вкрай необхідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес підготовки до участі в бойових діях вимагає від військовослужбовців цілої низки психологічних характеристик. Вкрай важливим тут є морально-психологічний стан (МПС), адже стани, сформовані під час бойової, спеціальної, психологічної підготовки, зумовлюють вчинки людини в екстремальних ситуаціях [1; 9]. Катинський В.М. та Стасюк В.В. підкреслюють, що рівень морально-психологічного стану дозволяє прогнозувати боєготовність та боєздатність підрозділу, а його збереження потребує постійної уваги [2]. Рівень морально-психологічного стану може знижуватися під впливом надзвичайного стресу, пов'язаного з особливостями військового побуту, виконанням бойових завдань, втому. Військовослужбовці часто страждають від перебування в умовах постійної загрози, гучних звуків, нестачі сну, відчувають страх смерті та важких травм, страх вбивства людини [12]. Під впливом подібних стресорів військові можуть переживати депресивні стани різної інтенсивності. Серед багатьох досліджень факторів ризику депресії зустрічаються й праці, присвячені ролі бойового досвіду. На жаль, єдиної точки зору щодо впливовості цього чинника ще немає. Тим не менш, наголошується той факт, що депресія у вояків може бути пов'язана з наявністю хронічних захворювань, які негативно впливають і на фізичний, і на психічний стан особистості [14]. Ще одним наслідком екстре-

мального впливу воєнних загроз може стати виникнення ознак посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [3; 8]. Військова література з цього питання переважно присвячена тим, хто вже мав бойовий досвід. Кучеренко Н.С. звертає увагу на роль особистісних ресурсів у запобіганні виникнення симптомів ПТСР [5]. Теслюк В.М. стверджує, що індивідуальні особливості мають більший вплив на ризик виникнення ПТСР ніж, наприклад, отриманий бойовий досвід [7]. Вагомою характеристикою військовослужбовця є нейротизм. Особи, які одночасно демонстрували вищий рівень нейротизму та нижчий морально-психологічний стан за даними колег із Індії, виявились менш успішними в військовому вишколі [11]. Аби протистояти стресовим впливам людина має навчитись свідомо використовувати адекватні стратегії поведінки в умовах війни. В якості чинника стресостійкості в літературних джерелах розглядаються копінг-стратегії військових [6]. Дослідники підкреслюють важливість тренування навички обирати з копінг-стратегій успішні [10]. Тож, теоретичний аналіз показав, що військовослужбовець може стикнутися з проблемою неготовності до участі в бойових діях. Найкращим виходом з цієї ситуації можна вважати формування у людини власних успішних копінг-стратегій за допомогою регулярних занять у місці постійної дислокації.

Мета дослідження – виявити психологічні характеристики військовослужбовців на етапі підготовки до участі в бойових діях. Дослідження було спрямовано на визначення мотиваційних, емоційних та поведінкових показників.

Результати дослідження. Ми зробили припущення, що обраний комплекс психодіагностичних методик є ефективним інструментом первинного скринінгу психологічних особливостей військовослужбовців та дозволить оперативно виявити критичні показники психологічного стану, ідентифікувати групи ризику та визначити предиктори морально-психологічного стану, що надасть достатню інформаційну базу своєчасного направлення, в разі необхідності, військовослужбовців на поглиблену діагностику.

До комплексу було включено:

- анкету оцінки морально-психологічного стану військовослужбовця, що дозволяє визначити готовність військовослужбовця до виконання бойових завдань;
- шкалу депресії А.Т. Бека, що є стандартом діагностики депресивної симптоматики та чутливо реагує на зміни емоційного стану;
- тест особистісних рис Г. Айзенка, що забезпечує оцінку нейротизму як стійкої особистісної риси, що є критичним для прогнозування психологічної стійкості;
- шкали дослідження копінг-поведінки Н.В. Родіної, спеціально адаптовані для оцінки стратегій подолання в екстремальних ситуаціях.

Додатково було застосовано інструментарій військової діагностики:

- шкалу оцінки інтенсивності бойового досвіду (українська адаптація опитувальника Combat Exposure Scale), що об'єктивно квантифікує рівень експозиції до бойових стресорів;

– методику первинного скринінгу посттравматичного стресового розладу (українська адаптація опитувальника Primary Care PTSD-4 Screen), який дозволяє виявити ранні ознаки травматизації, що є критично важливим для своєчасної психологічної інтервенції та профілактики хронічних посттравматичних розладів у військовослужбовців.

Обробка даних здійснювалася в IBM SPSS Statistics 30.0.0. Для вивчення взаємозв'язків між змінними використовувалися описова статистика та кореляційний аналіз, для визначення предикторів морально-психологічного стану застосовано множинний регресійний аналіз.

Дослідження охопило 100 військовослужбовців підрозділів вогневої підтримки та забезпечення, де найбільшу групу склали представники мінометного взводу (57%). Середній вік досліджуваних – 40 років. Переважна більшість вибірки – це рядовий склад (солдати – 84%). У дослідженні брали участь військовослужбовці, які прийшли до війська добровільно – 26%, мобілізовані шляхом планової явки за повісткою – 74%. Особи, які залучені до служби в межах заходів з адміністративного доставлення представниками ТЦК, до вибірки не ввійшли. 52% досліджуваних не проходили строкову службу та 74% респондентів не мають попереднього бойового досвіду.

Загальний скринінг психологічних характеристик виявив певні тенденції діагностованих показників стану військовослужбовців. Загальний морально-психологічний стан військових знаходився на критичному рівні ($0,65 \pm 0,02$), що вказує на значне психологічне навантаження. Рівень депресії становив $15,2 \pm 1,1$ балів, що відповідає високому рівню депресивних проявів у вибірці.

Серед копінг-стратегій найбільш вираженою виявилася «Прийняття і активна боротьба» ($56,3 \pm 2,0$), що свідчить про конструктивну орієнтацію військовослужбовців на подолання труднощів. Наступними за значущістю були стратегії «Прийняття і пасивний оптимізм» ($53,2 \pm 2,3$) та «Неприйняття та дисоціація» ($44,0 \pm 2,1$). Найменш вираженими виявилися стратегії «Прийняття і пасивний розрахунок на допомогу» ($42,2 \pm 1,8$) та «Прийняття і пасивний песимізм» ($34,0 \pm 2,4$).

Порівняльний аналіз виявив низку статистично значущих відмінностей.

Групи з незадовільним та задовільним морально-психологічним станом відрізнялися за ключовими показниками. Рівень нейротизму у групі з незадовільним морально-психологічним станом становив $13,0 \pm 0,8$, у групі з задовільним – $9,6 \pm 0,7$ ($t=3,1$; $p=0,002$).

Особливо виражені відмінності виявлено за рівнем депресії: $20,0 \pm 1,4$ у групі з незадовільним морально-психологічним станом проти $9,6 \pm 1,1$ у групі з задовільним ($t=5,7$; $p=0,000$). Це підтверджує, що депресивна симптоматика є одним з найважливіших індикаторів загального морально-психологічного стану військовослужбовців.

Тип призиву виявився одним з найбільш значущих маркерів психологічного стану. Добровольці демонстрували кращий морально-психологічний стан

($0,70 \pm 0,03$) порівняно з мобілізованими за повісткою ($0,63 \pm 0,02$), різниця статистично значуща ($t=2,2$; $p=0,030$).

Рівень нейротизму у добровольців був нижчим ($9,6 \pm 1,0$) порівняно з мобілізованими ($12,1 \pm 0,7$), $t=-2,0$; $p=0,050$. Найбільш вираженою виявилася різниця у рівні депресії: у добровольців – $10,3 \pm 1,7$, у мобілізованих – $16,9 \pm 1,3$ ($t=-2,8$; $p=0,006$). Ці дані свідчать про те, що внутрішня мотивація та добровільність рішення про вступ до лав ЗСУ суттєво покращують психологічну адаптацію.

Виявлений вплив типу призиву на психологічний стан узгоджується з теорією самодетермінації, згідно з якою внутрішня мотивація та відчуття особистого вибору є фундаментальними чинниками психологічного благополуччя. Мобілізовані за повісткою можуть відчувати меншу суб'єктну залученість, що негативно позначається на їхній психологічній стійкості.

Більшість військовослужбовців мали середній та середньо-спеціальний рівень освіти, тому ми розглянули роль рівня освіти у формуванні психологічного стану. Військовослужбовці з середньою освітою демонстрували вищий рівень депресії ($18,7 \pm 1,9$) порівняно з тими, хто має середню-спеціальну освіту ($13,7 \pm 1,5$), ця різниця є статистично значущою ($t=2,0$; $p=0,05$). Водночас, за стратегією «Прийняття і активна боротьба» група з середньою спеціальною освітою показала вищі результати ($59,9 \pm 2,9$) порівняно з групою з середньою освітою ($50,2 \pm 3,5$), різниця статистично значуща ($t=-2,2$; $p=0,03$).

Можна припустити, що досвід структурованого професійного навчання формує здатність до активної позиції у подоланні труднощів і, таким чином, освіта виступає не просто як формальна характеристика, а як важливий психологічний ресурс, що забезпечує впевненість у власних можливостях справлятися з викликами. Крім того, освіта може формувати більш диференційоване розуміння ситуації, що допомагає знаходити конструктивні шляхи подолання труднощів.

Порівняльний аналіз груп з різною інтенсивністю бойового досвіду виявив статистично значущі відмінності за рівнем депресії ($t=2,1$; $p=0,04$). Військовослужбовці без бойового досвіду демонстрували вищий рівень депресії ($16,5 \pm 1,3$) порівняно з тими, хто мав інтенсивний бойовий досвід ($11,5 \pm 1,8$).

Виявлений зв'язок між бойовим досвідом та рівнем депресії може пояснюватися кількома психологічними механізмами. По-перше, тривога очікування та страх невідомого у осіб без досвіду можуть виявлятися сильнішими, ніж актуальні переживання у тих, хто вже адаптувався до воєнних реалій. По-друге, може діяти ефект психологічної адаптації, коли після проходження через стресові ситуації людина набуває впевненості у власних можливостях виживання та подолання труднощів. По-третє, не можна виключати вплив селективного відбору: особи з найтяжчими реакціями на бойовий стрес могли вибути зі складу активних підрозділів.

Саме військовослужбовці з бойовим досвідом показали дещо кращий морально-психологічний стан ($0,67 \pm 0,03$) порівняно з групою без досвіду ($0,64 \pm 0,02$), хоча ця різниця не досягла статистичної значущості.

Наявність ознак посттравматичного стресового розладу асоціювалася з підвищеним рівнем нейротизму: у військовослужбовців з ознаками ПТСР цей показник становив $15,2 \pm 1,5$, без ознак – $10,8 \pm 0,6$ ($t=-2,9$; $p=0,005$).

Також виявлено зв'язок з копінг-стратегією «Неприйняття та дисоціація»: при наявності ознак ПТСР цей показник був значно вищим ($55,9 \pm 5,2$) порівняно з групою без ознак ($42,0 \pm 2,2$), $t=-2,5$; $p=0,016$. Це вказує на те, що дезадаптивні копінг-стратегії можуть бути предикторами або наслідками травматизації. З одного боку, схильність до неприйняття реальності та дисоціації як звичних способів реагування на стрес може знижувати психологічну стійкість особистості, роблячи її більш вразливою до травматизації в екстремальних умовах. З іншого боку, переживання травматичних подій може спричиняти посилення дисоціативних механізмів як спробу психіки захиститися від непереносимих переживань через відстороненість та емоційне оніміння.

Кореляційний аналіз дозволив виявити систему значущих взаємозв'язків між психологічними показниками. Усі зв'язки надано в таблиці 1.

Морально-психологічний стан негативно корелював з рівнем нейротизму ($r=-0,335$; $p<0,01$) та рівнем депресії ($r=-0,647$; $p<0,01$). Це означає, що зростання емоційної нестабільності та депресивних станів взаємопов'язано з різким погіршенням моральної готовності до служби. Останній зв'язок є особливо сильним, що підтверджує центральну роль депресивної симптоматики у формуванні психологічних станів.

Серед позитивних зв'язків відзначено кореляцію морально-психологічного стану з копінг-стратегіями «Прийняття і пасивний оптимізм» ($r=0,221$; $p<0,05$) та «Прийняття і активна боротьба» ($r=0,264$; $p<0,05$). Водночас активна боротьба негативно корелювала з депресією ($r=-0,231$; $p<0,05$), що свідчить про її протективну роль.

Дезадаптивна стратегія «Неприйняття та дисоціація» позитивно корелює з рівнем нейротизму ($r=0,230$; $p<0,05$) та вираженістю депресивних симптомів ($r=0,362$; $p<0,01$). Виявлені позитивні кореляції відображають глибинний зв'язок між емоційною нестабільністю, афективними розладами та дезадаптивними стратегіями подолання стресу. Нейротизм та депресія створюють сприятливе

Таблиця 1

Система значущих взаємозв'язків показників первинного скринінгу

Показники	МПС	Рівень нейротизму	Рівень депресії
Морально-психологічний стан	1	-0,335**	-0,647**
Рівень депресії	-0,647**	0,493**	1
Копінг: Прийняття і пасивний оптимізм	0,221*	–	–
Копінг: Прийняття і активна боротьба	0,264*	–	-0,231*
Копінг: Неприйняття та дисоціація	–	0,230*	0,362**

Примітки: МПС – морально-психологічний стан; статистично значущі кореляції позначені при $*p < 0,05$ та $**p < 0,01$.

підґрунтя для формування дисоціативного копіngu, який, незважаючи на короткочасне полегшення, у довгостроковій перспективі лише поглиблює психологічну дезадаптацію та посилює симптоматику.

Регресійний аналіз дозволив визначити предиктори морально-психологічного стану військовослужбовців в межах діагностованих показників. Рівень депресії виявився найсильнішим негативним предиктором ($\beta=-0,711$; $t=-6,598$; $p=0,000$), що підтверджує його домінуючу роль у формуванні психологічного стану військовослужбовців у процесі підготовки до участі в бойових діях.

Копінг-стратегія «Неприйняття та дисоціація» виявилася другим значущим предиктором ($\beta=0,239$; $t=2,047$; $p=0,044$), проте з позитивним знаком. Це може здаватися парадоксальним, тому що, з одного боку, дисоціативні механізми традиційно розглядаються як дезадаптивні, з іншого боку, в умовах екстремального стресу короткочасне використання дисоціації може виконувати захисну функцію, дозволяючи особистості «відключитися» від надмірно травмуючих переживань. Дисоціативні механізми можуть короткостроково «підвищувати» формальні показники морально-психологічного стану за рахунок відсторонення від проблем, але його хронічне використання призводить до порушення психологічної адаптації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У підсумку можна стверджувати, що отримані результати дослідження дозволяють сформулювати цілісне уявлення про психологічні особливості військовослужбовців на етапі підготовки до бойових дій. Виявлений критичний рівень морально-психологічного стану та високий рівень депресії у вибірці загалом свідчать про значне психологічне навантаження, якому піддаються особи у період підготовки до участі в бойових операціях.

Виявлені кореляційні зв'язки надають картину психологічного функціонування. Центральну роль у цій системі відіграє депресія, яка виявилася найсильнішим предиктором морально-психологічного стану. Депресивна симптоматика тісно пов'язана з нейротизмом та дезадаптивними копінг-стратегіями, формуючи своєрідне «ядро психологічної вразливості». Натомість активні копінг-стратегії виконують протективну функцію, знижуючи рівень депресії та покращуючи загальний психологічний стан.

Отримані дані також підкреслюють, що період підготовки до бойових дій, коли військовослужбовці ще не мають досвіду, є критичним з точки зору формування депресивної симптоматики та потребує особливої уваги психологічних служб. До "групи ризику" серед військовослужбовців належать особи, мобілізовані за повісткою, з нижчим рівнем освіти, без досвіду бойових дій, з високим нейротизмом та схильністю до використання дезадаптивних копінг-стратегій. Саме ці категорії потребують посиленої психологічної підтримки та превентивних інтервенцій.

Перспективним є проведення лонгітюдного дослідження, яке дозволить простежити динаміку психологічного стану військовослужбовців на різних етапах:

від підготовки до бойових дій, через участь у бойових операціях, до періоду демобілізації та реінтеграції у цивільне життя.

Перспективним також є вивчення ролі соціальної підтримки, особистісних ресурсів стійкості та духовно-ціннісних орієнтацій у формуванні психологічної адаптації військовослужбовців в умовах тривалого воєнного конфлікту.

Список використаних джерел і літератури

1. Блінов О. А. Психологія бойового стресу. [автореф. дис. докт. психол. наук]. Київ, 2020. 45 с.
2. Катинський В., Стасюк В. Морально психологічний стан як складова збереження психологічного здоров'я військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 1(83). С. 89–95. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-83-1-89-95>
3. Кременчуцька М. К., Жиліч Н. Р. Агресивність у системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час воєнних подій. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2023. № 2. С. 13–19. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-2>
4. Кременчуцька М. К., Гнатова Ю. О. Можливості скринінгу ментального здоров'я осіб, мобілізованих до військової служби в умовах війни в Україні. *Психологічне благополуччя та ментальне здоров'я в умовах невизначеності* : матеріали науково-практичної конференції, м. Одеса, 7 квітня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 170–174. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-496-5-48>
5. Кучеренко Н. С. Особливості проявлення посттравматичного стресу у мобілізованих військовослужбовців після участі в бойових діях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 87(5). С. 101–111. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-101-111>
6. Мельничук Т. І., Лук'янчук В. Копінг-стратегії як чинник стресостійкості військових і цивільних в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2025. Т. 35. № 2. С. 7–15. <https://doi.org/10.31108/2.2025.2.35.1>
7. Теслюк В. М. Особливості проявів ПТСР у військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 87(5). С. 189–198. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-189-198>
8. Чачко С. Л., Ярославський Д. С. Гендерні особливості переживання тривалого травматичного стресу в умовах воєнних загроз в Україні. *Перспективи та інновації науки. (Серія «Психологія»)*. 2023. Вип. 15(33) С. 916–927. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-916-927](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-916-927)
9. Щербань О. В. Оцінювання морально-психологічного стану особового складу: теоретичні та практичні аспекти. *Військова освіта*. 2021. № 1(43). С. 56–62.
10. Ярмольчик М.О. Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців збройних сил України під час заходів декомпресії. *Габітус*. 2021. Вип. 22. С. 111–115. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.19>
11. Bobdey S., Narayan S., Pankumaran M., Pawar A.A. Association of personality traits with performance in military training. *Medical Journal Armed Forces India*. 2021. Vol. 77(4). P. 431–436. <https://doi.org/10.1016/j.mjafi.2020.12.022>
12. Fedyk A. O., Valchuk O. A., Okhrimenko I. M., Danylchenko T. V., Bets I. O., Balahur L. O., Brykovskiy A. G. Socio-psychological causes and consequences of combat stress in armed conflict participants. *Wiadomosci lekarskie*. 2025. Vol. 78(1). P. 82–89. <https://doi.org/10.36740/WLek/197120>
13. Netczuk-Gwoździewicz M. Psychological preparation of soldiers for military service. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. 2023. Vol. 55. № 2(208). P. 104–111. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.7269>

14. Zhu X., Du Yu., Wang M., Guo Ch. Military experience and depression: a prospective multi-cohort analysis across nations. *Social Science & Medicine*. 2025. Vol. 381. P. 118291. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118291>

References

1. Blinov, O. A., (2020). *Psykhologhiya boyovoho stresu* [Psychology of combat stress]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. 45 p. [in Ukrainian].

2. Katynskiy, V., & Stasiuk, V. (2025). Moralno psykhologichnyi stan yak skladova zberezhennia psykhologichnoho zdorovia viiskovosluzhbovtziv. [Moral and psychological state as a component of maintaining the psychological health of military personnel]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 83(1), 89–95. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-83-1-89-95> [in Ukrainian].

3. Kremenchutska, M. K., Zhylich, N. R. (2023). Ahresyvnist u systemi osobystisnykh chynnykiv vyboru mekhanizmiv psykhologichnoho zakhystu pid chas voiennykh podii. [Aggressive tendencies in the system of personal factors for the choice of mechanisms of psychological protection during war events]. *Naukovyi visnyk KhDU Serii Psykhologichni nauky*, 3, 13–19. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-2> [in Ukrainian].

4. Kremenchutska, M. K., Gnatova, Yu. O. (2025). Mozhlyvosti skryninhu mentalnoho zdorovia osib, mobilizovanykh do viiskovoi sluzhby v umovakh viiny v Ukraini. [Possibilities for screening the mental health of persons mobilised for military service in the context of the war in Ukraine] *Psykhologichne blahopoluchchia ta mentalne zdorovia v umovakh nevyznachenosti : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 7 kvitnia 2025 r.* Lviv – Torun : Liha-Pres, 170–174. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-496-5-48> [in Ukrainian].

5. Kucherenko, N. (2025). Osoblyvosti proiavlennia posttravmatychnoho stresu u mobilizovanykh viiskovosluzhbovtziv pislia uchasti v boiovykh diiakh. [Features of the manifestation of post-traumatic stress in mobilized military servicemen after participation in combat operations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 87(5), 101–111. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-101-111> [in Ukrainian].

6. Melnychuk, T., & Lukianchuk, V. (2025). Kopinh-stratehii yak chynnyk stresostiikosti viiskovykh i tsyvilnykh v umovakh viiny. [Coping strategies as a factor in stress resistance of military and civilians in war conditions]. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, 35(2), 7–15. <https://doi.org/10.31108/2.2025.2.35.1> [in Ukrainian].

7. Teslyuk, V. (2025). Osoblyvosti proiaviv PTSD u viiskovosluzhbovtziv. [Features of ptsd manifestations in military servants]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 87(5), 189–198. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-189-198> [in Ukrainian].

8. Chachko, S. L., Yaroslavskiy, D. S. (2023). Henderni osoblyvosti perezhyvannia tryvaloho travmatychnoho stresu v umovakh voiennykh zahroz v Ukraini. (Seriiia «Psykhologhiia») [Gender peculiarities of experiencing continuous traumatic stress in the context of military threats in Ukraine]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 15(33). 916–927 [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-916-927](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-916-927) [in Ukrainian].

9. Shcherban, O. V. (2021). Otsiniuvannia moralno-psykhologichnoho stanu osobovoho skladu: teoretychni ta praktychni aspekty. [Assessment of the Moral and Psychological Condition of Personnel: Theoretical and Practical Aspects]. *Viiskova osvita*, 43(1), 56–62. [in Ukrainian]

10. Yarmolchuk, M. O. (2021). Osoblyvosti kopinh-stratehii u viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl ukrainy pid chas zakhodiv dekompresii. [Peculiarities of coping strategies in the military servants of the armed forces of ukraine during decompression]. *Habitus*, 22, 111–115. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.19> [in Ukrainian].

11. Bobdey, S., Narayan, S., Ilankumaran, M., Pawar, A.A. (2021). Association of personality traits with performance in military training. *Medical Journal Armed Forces India*, 77(4), 431–436. <https://doi.org/10.1016/j.mjafi.2020.12.022> [in English].

12. Fedyk, A. O., Valchuk, O. A., Okhrimenko, I. M., Danylchenko, T. V., Bets, I. O., Balahur, L. O., & Brykovskiy, A. G. (2025). Socio-psychological causes and consequences of combat stress in armed conflict participants. *Wiadomosci lekarskie*, 78(1), 82–89. <https://doi.org/10.36740/WLek/197120> [in English].

13. Netczuk-Gwoździwicz, M. (2023). Psychological preparation of soldiers for military service. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 208(2), 104–111. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.7269> [in English].

14. Zhu, X., Du, Yu., Wang, M., Guo, Ch. (2025). Military experience and depression: a prospective multi-cohort analysis across nations. *Social Science & Medicine*, 381, 118291. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118291> [in English].

Kremenchutska M. K.

Candidate of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

Chachko S. L.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Psychology and Psychological
Counselling
Odesa I.I. Mechnikov National University

Khmilovskiy Yu. V.

Officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine
Student of the second (Master's) level of higher education
Odesa I.I. Mechnikov National University

RESULTS OF SCREENING THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MILITARY PERSONNEL IN THE PROCESS OF PREPARING FOR PARTICIPATION IN COMBAT OPERATIONS

In situations of military threat, a person's ability to cope with difficult conditions is crucial. A person who joins the Armed Forces of Ukraine faces the need to adapt to the military environment and prepare for armed conflict. The success of combat missions may depend on a soldier's ability to adapt. Military literature points to numerous psychological characteristics that can contribute to combat readiness and increased individual effectiveness in stressful conditions. The aim of this study was to examine the psychological characteristics of military personnel during the preparation stage for combat operations. Data collection was carried out using standardised methods that measured motivational, emotional and behavioural indicators. The data obtained showed a critical level of moral and psychological state in the representatives of the study sample. Statistical analysis of the screening results emphasised the role of depression as a predictor of moral and psy-

chological state. It showed that depressive symptoms are closely related to neuroticism and maladaptive coping strategies. On the other hand, the use of active coping strategies reduces the level of depression and improves the overall psychological state. In addition, the most at-risk among military personnel were those mobilised by conscription, with lower levels of education, no combat experience, high neuroticism, and a tendency to use non-adaptive coping strategies. These categories of military personnel require special attention and enhanced psychosocial support. Further observation of individual manifestations of psychological readiness to participate in combat operations is promising for improving training programmes in conditions of prolonged military conflict.

Key words: psychodiagnostics, moral and psychological state of military personnel, stress, depression, post-traumatic stress disorder, coping behaviour, adaptation resources.

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 316.647.8:314.151.3-054.73:159.922.8:37.014.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.9>

Кузьмін В. В.

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет «Запорізька політехніка»
e-mail: kuzmin2v@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4940-9395

Кузьміна М. О.

доктор філософії зі спеціальності 231 «Соціальна робота»,
доцент кафедри «Соціальна робота»
Національний університет «Запорізька політехніка»
e-mail: marigorodko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2101-0630

Стрижак Г. В.

аспірант кафедри «Соціальна робота»
Національний університет «Запорізька політехніка»
e-mail: ignat201120112012@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-0553-9601

**ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ЗНИЖЕННЯ СТИГМАТИЗАЦІЇ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: СОЦІАЛЬНА
АКОМОДАЦІЯ, ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ОСВІТНІ
ІНТЕРВЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДАХ**

Дослідження спрямоване на розробку інтегрованої моделі зниження стигматизації внутрішньо переміщених осіб у громадах України через поєднання трьох взаємопов'язаних блоків: соціальної акомодатії, психологічної адаптації й освітніх інтервенцій. Методи, які було застосовано в роботі: теоретичне моделювання інтегрованої рамки, структурно-функціональний аналіз компонентів моделі, огляд і узагальнення практик громад і міжсекторальних ініціатив, метод логічного узагальнення для пов'язання заходів із очікуваними результатами на рівні особи й громади. Визначено набір практик і політик, що зменшують упередженість і відкривають доступ до ресурсів: спрощення реєстраційних процедур, скасування дискримінаційних норм, муніципальні житлові програми, комунікаційні кампанії, спільні громадські й волонтерські ініціативи. Показано, як ці кроки переводять громаду від декларацій до дієвих рішень. Подано операційне визначення та структуру процесу (когнітивна перебудова, емоційна регуляція, копінг-стратегії, резильєнтність), окреслено пакет інтервенцій: психоедукація, менторство, групові й індивідуальні терапії, мобільні бригади, інтеграція підтримки у первинну ланку. Наголошено на правовій підставі доступу до допомоги. Сформовано трирівневу структуру: програми для місцевих мешканців (зміна ставлень), програми для ВПО (мовні, професійні, громадянська компетентність), інтеграційні культурно-освітні формати (спільні події й

проекти), що закріплюють ефекти двох попередніх блоків. Окреслено необхідні передумови: політична й організаційна підтримка, урахування локального контексту, стале фінансування, постійна оцінка й корекція. Запропонована модель може слугувати «дорожньою картою» для громад: від створення коаліції й ухвалення локальних актів до запуску пілотів у трьох блоках і впровадження моніторингу. Для закладів освіти – це рамка інтеграції модулів толерантності й громадянської освіти; для соціально-психологічних служб – маршрутизація клієнтів й посилення первинної ланки; для місцевої влади й НУО – підстава планувати стійкі програми підтримки ВПО та оцінювати їхню результативність.

Ключові слова: дискримінація, стереотипи, психологічна підтримка, соціальна акомодация, соціально-психологічна адаптація.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної війни 2022 року внутрішнє переміщення перетворилося на явище, яке змінило обличчя багатьох українських громад. Разом із новими мешканцями у громади прийшли й нові виклики: переселенці нерідко зіштовхуються з підозрою, стереотипами чи байдужістю, а подекуди – й із відкритою дискримінацією. Такі ситуації підсилюють стрес, змушують людей замикатися в собі й віддаляють їх від активної участі в житті громади. Щоб розірвати це коло, потрібні не окремі ініціативи, а системні рішення. Необхідно створювати умови, де внутрішньо переміщенні особи (далі – ВПО) не почуваються «тимчасовими гостями», а можуть відновити соціальні зв'язки, знайти роботу, отримати підтримку й відчутти себе частиною місцевої спільноти. Важливо розуміти, що цю задачу не розв'язати лише соціальними виплатами чи психологічними консультаціями. Потрібен інтегрований підхід, що поєднує три рівні роботи: створення дружнього середовища в громаді (соціальна акомодация), відновлення внутрішніх ресурсів людини (психологічна підтримка), а також зміна суспільних установок через освіту й просвіту. Саме тому це дослідження спрямоване на розробку комплексної моделі, яка дозволяє громадам цілеспрямовано зменшувати стигматизацію переселенців і залучати їх до життя місцевої спільноти, забезпечуючи довготривалу інтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади розглянуто у роботі І. В. Шапошнікової та І. Р. Пристай [13], де автори акцентували на тому, що воєнний стан суттєво ускладнює інтеграційні стратегії, оскільки громади одночасно мають забезпечувати безпекові, соціальні й економічні потреби. Вони наголошують на потребі формування локальних політик, здатних реально реагувати на зміни та включати ВПО у процес ухвалення рішень. Інші науковці Т. Семигіна, С. Трухан і Н. Гусак [14] розкрили роль соціальної підтримки як чинника успішної інтеграції, підкресливши значення міжвідомчої співпраці й партнерства громади з НУО та волонтерами. Ідею підсилює дослідження В. Біленької [2], яка доводить, що психологічне благополуччя на пряму залежить від наявності підтримуючого середовища. Дослідники В. В. Пундев і К. В. Вольська [9] детально описали практики психологічної допомоги – групові й індивідуальні методи, що знижують тривожність

і допомагають відновити здатність взаємодіяти з оточенням. Ю. Гундერთайло [6] додає ще одну важливу деталь – самостигматизацію ВПО, коли негативні стереотипи закріплюються на внутрішньому рівні й блокують процес відновлення.

Автори О. Г. Карпенко й Т. В. Довбенко [7] пропонують розвивати освітні програми, що формують громадянську ідентичність і готують суспільство до після-воєнної інтеграції. Науковці Ю. О. Асєєва та Н. І. Бойко [1] звертають увагу на вплив соціально-економічних чинників: безробіття, нестабільність доходів і житлові проблеми підвищують ризик психічних розладів серед ВПО.

В дослідженні С. М. Волошина [3] підкреслено, що адаптація – це процес, який потребує поєднання індивідуальних стратегій із колективними формами підтримки. А дослідник О. Гаврилук [4] описує просторові дисбаланси: скупчення переселенців створює додаткове навантаження на інфраструктуру і вимагає корекції місцевих бюджетів. Автор В. В. Химинець і А. А. Головка [12] пропонують розглядати інтеграцію комплексно: вирішувати питання житла, зайнятості й доступу до освіти одночасно.

Поточне дослідження усуває ключову прогалину, виявлену в аналізі останніх джерел: більшість робіт описують соціальні, психологічні й освітні аспекти інтеграції ВПО окремо, без спроби звести їх у цілісну, системну модель дії. Ми пропонуємо інтегровану концепцію, яка поєднує соціальну акомодацию, психологічну адаптацію та освітні інтервенції в єдину логічну рамку, описує їх взаємозв'язки та умови реалізації. Завдяки цьому дослідження переходить від фрагментарних рекомендацій до комплексного інструменту для громад, що дозволяє знизити рівень стигматизації й забезпечити стійкий ефект інтеграції ВПО у довгостроковій перспективі.

Мета статті – запропонувати інтегровану модель зниження стигматизації внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах, що поєднує соціальні, психологічні та освітні інтервенції. Завдання дослідження:

1. Проаналізувати чинники, які формують стигматизацію та соціальну відчуженість ВПО, і визначити механізми соціальної акомодации в громадах.

2. Дослідити психологічні потреби переселенців і розробити комплекс підтримувальних та терапевтичних заходів, спрямованих на зменшення тривожності й подолання самостигматизації.

3. Сформуванати систему освітніх інтервенцій для місцевих мешканців і ВПО, здатну трансформувати соціальні установки й сприяти створенню інклюзивного середовища.

4. Окреслити умови реалізації моделі, можливі бар'єри й шляхи забезпечення її фінансової, організаційної та інституційної стійкості.

Результати дослідження. Подолання стигматизації переселенців не може обмежуватися поодинокими ініціативами. Перший крок – створення середовища, у якому ВПО не відчують себе чужими. Якщо громада не готова сприймати нових мешканців, визнавати їхні потреби та давати їм місце в спільному житті,

навіть найкращі освітні чи психологічні програми працюватимуть лише частково. Саме тому першим завданням дослідження стало визначення, як соціальна акомодация змінює громаду: перебудовує норми, практики, інституції та знижує рівень упередженості. У цьому блоці аналізуються бар'єри, що стоять на шляху інтеграції, і механізми, які допомагають перейти від формальних декларацій до реальних рішень та щоденної взаємодії.

Соціальна акомодация означає формування в громаді сприятливого середовища для ВПО, що передбачає розбудову толерантності і рівного доступу до ресурсів. Різноманітні дослідження підкреслюють, що успішна соціальна інтеграція ВПО залежить від взаємодії місцевої влади, громадських організацій і самих переселенців [1]. Важливо забезпечити ВПО основними життєвими потребами (житло, соціальні виплати, працевлаштування) і одночасно підтримувати їхню участь у громадському житті [2]. Згідно з оцінками ООН, окрім базових гуманітарних потреб ВПО потребують підтримки у відновленні соціального статусу та забезпеченні толерантного ставлення з обох сторін [11].

У громадах уже є приклади дієвих практик соціальної акомодации. Це і просвітницькі кампанії, що допомагають розвінчувати міфи про переселенців, і спільні культурні чи волонтерські ініціативи, де місцеві мешканці й ВПО працюють разом. Коли переселенці долучаються до будівництва дитячих майданчиків, організації свят чи патріотичних заходів, це створює простір для спілкування й взаємної підтримки. Ключову роль відіграє узгодженість дій влади й громадських організацій: досвід показує, що там, де є таке партнерство, інтеграція проходить швидше, а ризик відторгнення зменшується. Соціальна акомодация – це не гасла, а конкретні кроки: спрощення процедур реєстрації, скасування дискримінаційних норм, створення муніципальних програм житлової підтримки й соціального патронажу. У поєднанні такі заходи знімають напруження й поступово змінюють ставлення громади до переселенців.

Соціальна акомодация створює лише базис для інтеграції ВПО, тобто змінює правила гри на рівні громади, відкриває доступ до ресурсів і знижує соціальну напругу. Проте цього недостатньо, адже внутрішній стан переселенців залишається визначальним для їхньої активності та готовності долучатися до життя громади. Без подолання психологічних наслідків травми, тривожності чи втрати соціальних зв'язків навіть сприятливе зовнішнє середовище не гарантує успішної інтеграції. Саме тому другим завданням нашого дослідження стало виявлення механізмів психологічної адаптації ВПО, яка виступає ключовою умовою для зменшення як зовнішньої, так і внутрішньої стигматизації, формування відчуття безпеки та відновлення соціального й особистісного потенціалу.

Психологічна адаптація ВПО визначається як внутрішня здатність людини приймати нові реалії, трансформувати власні очікування та будувати плани в новому соціальному контексті [3]. Унаслідок пережитих травм і стресу пере-

селенці часто мають підвищену тривожність, депресивні реакції або пост-травматичні розлади, що погіршує процес їхньої адаптації [3; 4]. В цьому контексті варто зазначити, що право ВПО на психологічну підтримку гарантоване законом «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а безпосереднє надання професійної допомоги є вирішальним чинником для відновлення після травми [12]. Зокрема, психологи вказують, що психологічна допомога повинна будуватися на розробці індивідуальної стратегії адаптації до нового середовища та забезпеченні ВПО інформацією й навичками самопомоги [4].

Отже, на нашу думку, психологічна адаптація – це процес внутрішньої розбудови ресурсу індивідів, які пережили переміщення, спрямований на мінімізацію внутрішнього дисонансу, травматичних наслідків і інтеграцію нових соціальних ролей. Вона включає:

- Когнітивну перебудову (перепозиціювання власного «я», інтерпретацію досвіду переміщення у конструктивному ключі).
- Емоційне регулювання: навчання справлятися з тривогою, страхом, почуттям втрати.
- Розвиток копінгових стратегій: активні (проблемно-орієнтовані) і адаптивні механізми (пошук підтримки, позитивне переосмислення).
- Розвиток психологічної стійкості: здатність відновлюватися після стресу, гнучкість у зміні життєвих стратегій.

У випадку ВПО психічне навантаження часто посилюється самостигматизацією – внутрішнім засудженням себе як «невдах», «бідних», «чужих» (що описано у дослідженнях Ю. Гундертайло) [6]. Також у випадках ВПО поширені симптоми ПТСР, депресії, тривоги – за даними досліджень близько 32 % опитаних мали ознаки ПТСР, 22% – депресії [13].

Щоб сприяти адаптації ВПО в умовах стигматизації, пропонуємо наступні компоненти. Слід зазначити, що перелічені нижче інструменти не є чимось радикально новим у контексті роботи з ВПО в Україні. В окремих громадах вже реалізуються проєкти, які використовують аналогічні підходи, хоча часто у фрагментарному чи ситуативному форматі. Наприклад, у Дрогобицькій громаді ГО «Крок Плюс» реалізовано менторську програму в межах проєкту «Школа шляхетності» для місцевих підлітків і підлітків із числа ВПО, щоб посилити взаємопов'язання й взаєморозуміння між групами та надати підтримку у соціальній адаптації та розвитку навичок спілкування між ними [14]. Крім того, в межах програми для студентів ВПО створено менторську схему, що дозволяє молодим переселенцям інтегруватись у навчальні спільноти та отримати підтримку з академічних й соціальних аспектів [15].

1. Групова психоедукація й підтримка: тематичні групи (наприклад, «життя після переміщення», «управління тривогою»), які дають базові знання про психологічне здоров'я, навички емоційної регуляції та взаємодію з іншими.

2. Менторство або парне психологічне супровідництво: місцеві мешканці чи вже адаптовані ВПО можуть виступати як підтримка для новоприбулих, щоб полегшити адаптаційні процеси.

3. Терапевтичні інтервенції на рівні громади: наприклад, когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) групами, арттерапія, психологічні воркшопи, терапевтичні табори (навіть короткострокові).

4. Розвиток «позитивної ідентичності ВПО»: через тренінги, інтервенції медіа (історії успіху, рольові моделі), що сприяють формуванню не лише ролі жертви, а й активного члена громади.

5. Підтримка доступності психологічних послуг на місці: перенесення психологічної служби ближче до потреб, інтеграція у первинні служби охорони здоров'я, мобільні психологічні команди.

Проте ці підходи часто залишаються епізодичними, без системного поєднання з громадськими, освітніми й психологічними компонентами. Вони не завжди враховують місцевий контекст, вимоги громади і не мають механізмів стійкості. У нашій інтервенційній моделі ми згадуємо ці інструменти саме тому, що прагнемо трансформувати їх із поодиноких заходів у системний компонент інтеграційного підходу: об'єднати психологічну підтримку з механізмами соціальної акомодатії й освітніми ініціативами.

Щоб змінити глибинні установки й запобігти відтворенню упереджень у майбутньому, необхідно працювати з цінностями та нормами як самих переселенців, так і місцевих жителів. Саме тут на перший план виходить третій компонент інтегрованої моделі – освітні інтервенції, які створюють можливість системно формувати культуру взаємоповаги.

Освітні інтервенції мають на меті змінити ставлення місцевих мешканців до ВПО, формувати толерантність, інклюзивні цінності, а також підвищити соціальні й культурні компетенції для обох груп (власне місцевих мешканців і ВПО). Інакше кажучи, освіта тут – це не лише передача знань, а трансформація ставлень і соціальних норм.

Щоб освітні інтервенції справді працювали як інструмент інтеграції, важливо структурувати їх за цільовими групами й змістом. У моделі, яку пропонуємо, освітня складова поділяється на блоки, спрямовані на зміну ставлень місцевого населення та підвищення компетентностей самих ВПО. Така диференціація дозволяє поєднати формування толерантного середовища з розвитком навичок і можливостей переселенців.

1. Просвітницькі програми для місцевих мешканців (курси або лекції про переміщення, права ВПО, культурні відмінності, історії успіху інтеграції; медійні кампанії з позитивними наративами (відео, буклети, плакати); вебінари або відкриті заходи у громадах: «день знайомства з ВПО», «кураторські вечірки», культурні події; використання шкільних програм – інтеграція теми внутрішнього переміщення, толерантності, емпатії в курси з історії, громадянської освіти.

2. Освітні програми безпосередньо для ВПО (курси з української мови (якщо необхідно), місцевих звичаїв, історії громади); підготовка до працевлаштування: професійні курси, семінари з працевлаштування, менторська підтримка при вході на ринок праці; соціально-культурні майстерні: мистецтво, ремесла, культурні проекти, що допомагають налагодити контакти з місцевим населенням; інформаційні курси про громадські структури: як функціонують місцеві ради, організації, як брати участь у житті громади.

3. Інтеграційні освітньо-культурні заходи (спільні освітньо-культурні проекти (наприклад, шкільні програми, культурні фестивалі, виставки, театральні постановки) за участі ВПО й місцевих мешканців; обмінні тематичні групи, де учасники з обох груп уявляють життя свого «рідного» місця, діляться історіями, проводять майстер-класи; шкільні й позашкільні програми, де діти й підлітки з ВПО і місцевих сімей навчаються разом у проєктах з колективної діяльності.

Таким чином, комплексна модель, що поєднує соціальну акомодацию в громаді, психологічну адаптацию самих ВПО та цілеспрямовані освітні інтервенції, сприяє зниженню стигматизації переселенців і зміцненню соціального партнерства між місцевим населенням і ВПО в українських громадах [6].

Ефективність таких інтервенцій варто оцінювати за допомогою довготривалого моніторингу змін у ставленнях (опитування, якісні інтерв'ю) і індикаторів інтеграції (участь ВПО у громадських процесах, кількість конфліктів, звернень, заявки на участь).

Отже, інтегрована модель може бути представлена як ітеративний цикл: успішні освітні інтервенції сприяють зміні ставлень, що підсилює соціальну акомодацию; в сприятливій соціальній атмосфері психологічні програми стають більш дієвими; із сильнішою психологічною адекватністю ВПО активніше включаються у життя громади і беруть участь у освітніх чи суспільних заходах – таким чином модель само підтримується.

В цій моделі соціальна акомодация формує контекстні передумови: без прийняття й нормового ставлення з боку громади навіть краща психологічна допомога чи освітні проєкти можуть бути нейтралізовані зовнішнім тиском або негативними реакціями. У той же час психологічна адаптация слугує ресурсною базою для ВПО: якщо людина перебуває у внутрішньому конфлікті, з високим рівнем тривоги чи самоосудження її включення до соціальних та освітніх процесів буде обмеженим. Освітні інтервенції забезпечують трансформацію ставлень і норм у місцевому середовищі, що зменшує зовнішній бар'єр для психологічної адаптации і соціального включення.

Для того, щоб інтегрована модель працювала не на папері, а на практиці в реальних громадах, потрібні декілька ключових передумов. Перш за все, це політична й організаційна воля місцевої влади: від ухвалення регламентів і програм підтримки до виділення коштів та партнерства з громадськими організаціями. Без цього будь-які ініціативи ризикують залишитися точковими акціями.

Не менш важливо також, щоб сама модель враховувала контекст: село чи місто, етнічні й культурні особливості, рівень довіри всередині громади. Рішення, що добре працює в одній області, може не спрацювати в іншій, якщо ігнорувати локальні відмінності. Окремий виклик – фінансування. Разові грантові проекти дають короткий ефект і часто припиняються саме тоді, коли громада тільки починає бачити результат. Тут потрібна стратегія довгострокової підтримки, тобто із залученням бюджету громади та державних програм. Ще один обов'язковий елемент – регулярна оцінка й корекція. Модель має «жити»: збирати відгуки, відслідковувати показники і, якщо потрібно, змінювати інструменти. Лише так можна гарантувати, що вона залишатиметься актуальною та дієвою в умовах постійних викликів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у поточній статті запропоновано теоретико-прикладну інтегровану модель зниження стигматизації ВПО в українських громадах, яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: соціальної акомодатії, психологічної адаптації й освітніх інтервенцій. Соціальна акомодатія створює сприятливий базис прийняття, психологічна адаптація розвиває внутрішні ресурси ВПО, а освітні інтервенції трансформують ставлення місцевого населення. Успішна імплементація цієї моделі може сприяти зменшенню дискримінації, покращенню соціального включення та стабільній інтеграції ВПО в громади.

Список використаних джерел і літератури

1. Асєва Ю. О., Бойко Н. І. Вплив соціально-економічних чинників на психічне здоров'я внутрішньо переміщених осіб. *Ментальне здоров'я*. 2024. № 3. С. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-2>
2. Біленька В. Соціально-психологічна адаптація як чинник психологічного благополуччя внутрішньо переміщених осіб. *Вісник ПДТУ. Серія соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2024. Т. 11. № 11. С. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.11.312053>
3. Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2019. Вип. 9. С. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2019-9-73-76>
4. Гаврилюк О. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб, спричинених війною. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. Т. 55, № 1. С. 114–132. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>
5. Громадський простір. Підлітки шукають спілкування: як ГО “Крок Плюс” підтримує вимушених переселенців у Дрогобицькій громаді. <https://www.prostir.ua/?focus=pidlitky-shukayut-spilkuвання-yak-ho-krok-plyus-pidtrymuje-vymushenyh-pereselentsiv-u-drohobyskij-hromadi>
6. Гундєртайло Ю. Проблеми стигматизації і самостигматизації внутрішньо переміщених осіб у процесі відновлення життєвої неперервності після переживання травматичних подій. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2018. № 42. С. 160–169. DOI: [https://doi.org/10.33120/SSJ.VI42\(45\).201](https://doi.org/10.33120/SSJ.VI42(45).201)

7. Карпенко О. Г., Довбенко Т. В. Розвиток освітніх програм для підтримки соціальної інтеграції та зміцнення громадянської ідентичності в повоєнній Україні. *Педагогічна академія: наукові записки. Теорія і методика управління освітою*. 2025. №15. С. 1–14. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14887625>
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
9. Пундєв В. В., Вольська К. В. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам в адаптації до нових умов життя. *Ментальне здоров'я*. 2024. № 3. С. 68–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-12>
10. Proment. Т&М схеми. <https://www.proment.pro/uk/tm/>
11. Робертс Б. Приховані наслідки конфлікту. Проблеми психічного здоров'я та доступ до послуг серед внутрішньо переміщених осіб в Україні. 2017. <https://www.international-alert.org/app/uploads/2021/08/Ukraine-Hidden-Burdens-Conflict-IDPs-UK-2017.pdf>
12. Химинець В. В., Головка А. А. Засади соціальної та економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Стратегічна панорама*. 2022. № 2. С. 68–75. DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.06>
13. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 11. С. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04>
14. Semigina T., Trukhan S., Gusak N. Social support of internally displaced persons. *Ukrainian Society*. 2015. Vol. 2, No. 2. P. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2015.02.065>
15. UNHCR. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). <https://www.unhcr.org/ua/internally-displaced-persons-idp>

References

1. Asieieva, Yu. O., & Boiko, N. I. (2024). Vplyv sotsialno-ekonomichnykh chynnykiv na psykhychnе zdorovia vnutrishno peremishchenykh osib [Impact of socio-economic factors on the mental health of internally displaced persons]. *Mentalne zdorovia*, (3), 1–12. <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-2> [in Ukrainian].
2. Bilenka, V. (2024). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia vnutrishno peremishchenykh osib [Socio-psychological adaptation as a factor of psychological well-being of IDPs]. *Visnyk PDTU. Seriia sotsialno-humanitarni nauky ta publichne administruvannia*, 11(11), 1–9. <https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.11.312053> [in Ukrainian].
3. Voloshyn, S. M. (2019). Osoblyvosti zmistu sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib do novoho sotsialnoho seredovyshcha [Features of socio-psychological adaptation of IDPs to a new social environment]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozhka akademiia"*, (9), 73–76. <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2019-9-73-76> [in Ukrainian].
4. Havryliuk, O. (2024). Sotsialno-ekonomichni vyklyky intehratsii ta prostorovoho rozpodilu vnutrishno peremishchenykh osib, sprychynenykh viinoiu [Socio-economic challenges of IDPs' integration and spatial distribution caused by war]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 55(1), 114–132. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114> [in Ukrainian].
5. Hromadskyi prostir. (n.d.). Pidlitky shukaiut spilkuvannia: yak HO "Krok Plus" pidtrymuie vymushenykh pereselentsiv u Drohobyskii hromadi [Teenagers seek communication: how NGO "Krok Plus" supports IDPs in Drohobych community]. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?focus=pidlitky-shukayut-spilkuvannya-yak-ho-krok-plyus-pidtrymuje-vymushenyh-pereselentsiv-u-drohobyskij-hromadi> [in Ukrainian].

6. Hundertailo, Yu. (2018). Problemy styhmatyzatsii i samostyhmatyzatsii vnutrishno peremishchenykh osib u protsesi vidnovlennia zhyttievoi neperervnosti pislia perezhyvannia travmatychnykh podii [Problems of stigmatization and self-stigmatization of IDPs in the process of restoring life continuity after traumatic events]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, (42), 160–169. [https://doi.org/10.33120/SSJ.VI42\(45\).201](https://doi.org/10.33120/SSJ.VI42(45).201) [in Ukrainian].
7. Karpenko, O. H., & Dovbenko, T. V. (2025). Rozvytok osvity proqram dlia pidtrymky sotsialnoi intehtratsii ta zmitsnennia hromadianskoi identychnosti v povoiennii Ukraini [Development of educational programs for social integration and strengthening civic identity in post-war Ukraine]. *Pedahohichna akademiia: naukovy zapysky. Teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu*, (15), 1–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14887625> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy № 1706-VII [Law of Ukraine on ensuring the rights and freedoms of IDPs]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
9. Pundiev, V. V., & Volska, K. V. (2024). Psykholohichna dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam v adaptatsii do novykh umov zhyttia [Psychological assistance to IDPs in adapting to new living conditions]. *Mentalne zdorovia*, (3), 68–73. <https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-3-12> [in Ukrainian].
10. Proment. (n.d.). T&M skhemy [T&M schemes]. Retrieved from <https://www.proment.pro/uk/tm/> [in Ukrainian].
11. Roberts, B. (2017). Prykhovani naslidky konfliktu: Problemy psykhychnoho zdorovia ta dostup do posluh sered VPO v Ukraini [Hidden burdens of conflict: Mental health problems and access to services among IDPs in Ukraine]. *International Alert*. <https://www.international-alert.org/app/uploads/2021/08/Ukraine-Hidden-Burdens-Conflict-IDPs-UK-2017.pdf> [in Ukrainian].
12. Khymynets, V. V., & Holovka, A. A. (2022). Zasady sotsialnoi ta ekonomichnoi intehtratsii vnutrishno peremishchenykh osib [Principles of social and economic integration of IDPs]. *Stratehichna panorama*, (2), 68–75. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.06> [in Ukrainian].
13. Shaposhnykova, I. V., & Prystai, I. R. (2024). Stratehii ta vyklyky intehtratsii vnutrishno peremishchenykh osib u terytorialnykh hromadakh v umovakh voiennoho stanu [Strategies and challenges of IDPs' integration into territorial communities under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, (11), 1–11. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04> [in Ukrainian].
14. Semigina, T., Trukhan, S., & Gusak, N. (2015). Social support of internally displaced persons. *Ukrainian Society*, 2(2), 65–72. <https://doi.org/10.15407/socium2015.02.065>
15. UNHCR. (n.d.). Vnutrishno peremishcheni osoby (VPO) [Internally displaced persons]. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua/internally-displaced-persons-idp>

Kuzmin V. V.

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
National University Zaporizhzhia Polytechnic

Kuzmina M. O.

PhD in Social Work,
Associate Professor at the Department of Social Work,
National University Zaporizhzhia Polytechnic

Stryzhak H. V.

Postgraduate Student at the Department of Social Work
National University Zaporizhzhia Polytechnic

AN INTEGRATED MODEL OF REDUCING THE STIGMATIZATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: SOCIAL ACCOMMODATION, PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND EDUCATIONAL INTERVENTIONS IN UKRAINIAN COMMUNITIES

The study is aimed at developing an integrated model of reducing the stigmatization of internally displaced persons in Ukrainian communities through a combination of three interrelated blocks: social accommodation, psychological adaptation and educational interventions. Methods used in the work: theoretical modeling of an integrated framework, structural and functional analysis of the model components, review and generalization of community practices and intersectoral initiatives, logical generalization method to link measures with expected results at the individual and community levels. A set of practices and policies that reduce bias and open up access to resources is identified: simplification of registration procedures, abolition of discriminatory norms, municipal housing programs, communication campaigns, joint public and volunteer initiatives. It is shown how these steps move the community from declarations to effective solutions. An operational definition and structure of the process is provided (cognitive restructuring, emotional regulation, coping strategies, resilience), a package of interventions is outlined: psychoeducation, mentoring, group and individual therapies, mobile teams, integration of support into the primary care setting. The legal basis for access to assistance is emphasized. A three-level structure has been formed: programs for local residents (attitude change), programs for IDPs (language, professional, civic competence), integration cultural and educational formats (joint events and projects), which consolidate the effects of the two previous blocks. Necessary prerequisites have been outlined: political and organizational support, consideration of the local context, sustainable financing, constant evaluation and correction. The proposed model can serve as a “road map” for communities: from creating a coalition and adopting local acts to launching pilots in three blocks and implementing monitoring. For educational institutions, this is a framework for integrating tolerance and civic education modules; for socio-psychological services, routing clients and strengthening the primary link; for local authorities and NGOs, it is a basis for planning sustainable IDP support programs and evaluating their effectiveness.

Key words: discrimination, stereotypes, psychological support, social accommodation, socio-psychological adaptation.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:316.46:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.10>

Курова А. В.

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова e-mail: a.kurova@onu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-6595-492X

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОГО ЛІДЕРСТВА МОЛОДІ В УМОВАХ PR-ВЗАЄМОДІЇ ТА КОНФЛІКТУ

У статті досліджено соціально-психологічні аспекти комунікативного лідерства молоді в умовах PR-взаємодії та конфлікту. Теоретичний аналіз показав, що лідерство є складним явищем, яке поєднує особистісні, комунікативні та емоційно-психологічні характеристики, що визначають ефективність взаємодії у соціальних та професійних контекстах. PR-взаємодія сприяє розвитку навичок переконання, налагодження стосунків та управління інформаційним полем, а конфліктні ситуації виступають середовищем для прояву адаптивності, емпатії та здатності керувати емоціями.

Встановлено, що більшість молоді перебуває на середньому рівні розвитку комунікативних лідерських якостей та емоційного інтелекту, проте існує потреба в додатковому розвитку навичок управління емоційними станами та гнучкої комунікації. Досліджено взаємозв'язок між лідерськими здібностями та мотиваційними чинниками, що підкреслює роль самомотивації у формуванні ефективного лідера.

Надано практичні рекомендації щодо розвитку комунікативного лідерства молоді, зокрема через тренінги з емоційного інтелекту, роботу над адаптивністю та конфліктологічні вправи, а також розвиток навичок PR-взаємодії для підвищення ефективності соціальної та професійної діяльності. Результати дослідження можуть бути використані у психологічній практиці та освітніх програмах для підтримки лідерського потенціалу молоді.

Ключові слова: комунікативне лідерство, емоційний інтелект, лідерські якості, самомотивація, комунікація, PR-взаємодія, конфліктна взаємодія.

Постановка проблеми. Проблематика лідерства традиційно посідає важливе місце у психологічних дослідженнях, однак у сучасних умовах особливої уваги потребує її комунікативний аспект. Лідерські якості дедалі частіше виявляються не стільки через формальні позиції чи статус, скільки через здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими, впливати на групову думку, вибудовувати міжособистісні відносини та конструктивно реагувати на напружені ситуації. У цьому зв'язку актуалізується поняття комунікативного лідерства, яке розкриває психологічні механізми впливу в процесі безпосереднього спілкування.

Відмітимо, що молодь виступає соціальною групою, у межах якої процеси формування лідерських якостей відбуваються особливо інтенсивно. Саме в цьому віці активно розвиваються навички самопрезентації, соціального впливу, аргу-

ментації власної позиції, а також здатність орієнтуватися в складних комунікативних ситуаціях. Комунікативна активність молоді реалізується в різних формах соціальної взаємодії, що потребують не лише ефективного обміну інформацією, а й управління враженням, формування довіри та підтримання позитивного соціального іміджу.

У психологічному розумінні PR-взаємодія може розглядатися як різновид соціальної комунікації, спрямованої на вплив, самопрезентацію та регуляцію міжособистісних відносин. У цьому значенні елементи PR присутні в повсякденній комунікативній практиці молоді, зокрема у публічному висловленні позиції, груповій взаємодії, відстоюванні власних поглядів та формуванні авторитету серед однолітків. Таким чином, PR-взаємодія виступає психологічним середовищем, у межах якого реалізується та розвивається комунікативне лідерство.

Зазначимо, що невід'ємною складовою інтенсивної комунікативної взаємодії є конфлікт. Різниця поглядів, конкуренція, зіткнення інтересів і очікувань створюють ситуації напруження, що потребують від особистості здатності до саморегуляції, гнучкості поведінки та відповідального лідерського реагування. У цьому контексті конфлікт може розглядатися не лише як деструктивне явище, а як умова розвитку комунікативного лідерства, що виявляється у вмінні зберігати конструктивну взаємодію та підтримувати соціальну рівновагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел показує, що дослідження проблематики комунікативного лідерства молоді має велике теоретико-практичне значення. Зокрема, розуміння та вивчення емоційного інтелекту та самомотивації як ключових складових лідерської поведінки є важливим елементом психологічних досліджень. Вітчизняні дослідники, такі як О.І. Кононенко [4], Т.Ю. Акімова [1], О.М. Амплєєва [2], Т.П. Чернявська [6], внесли значний вклад у вивчення лідерських якостей, психологічних чинників їх розвитку та емоційного інтелекту особистості. У зарубіжних роботах, зокрема дослідженнях Д. Аллена [8], Х. Го, Ж. Лю, М. Ванг, Юй Ляо [9], П. Рота [10], акцент зроблено на взаємозв'язку лідерських якостей із ефективністю командної роботи, впливі лідерства на організаційну культуру, а також на ролі емоційного інтелекту у формуванні довірчих і продуктивних взаємодій.

Попри значну кількість досліджень, присвячених проблемам лідерства, комунікації та конфліктної поведінки, питання психологічних механізмів комунікативного лідерства молоді в умовах PR-взаємодії та конфлікту потребує подальшого наукового аналізу. Це зумовлює актуальність даного дослідження та визначає необхідність комплексного підходу до вивчення взаємозв'язку лідерських якостей, комунікативної компетентності й особливостей конфліктної взаємодії.

Метою дослідження є виявлення соціально-психологічних особливостей комунікативного лідерства молоді та аналіз ролі PR-взаємодії й конфліктної поведінки у процесі його формування.

Дослідження проводилося на вибірці молоді студентського віку, у кількості 42 особи, яка перебуває в активному соціально-комунікативному середовищі. Обсяг вибірки зумовлений характером дослідження та відповідає завданню первинного аналізу соціально-психологічних особливостей комунікативного лідерства молоді в умовах PR-взаємодії та конфлікту. В межах нашого дослідження відзначимо, що навчальне середовище молоді доцільно розглядати саме як первинний простір формування навичок PR-взаємодії, де відбувається розвиток комунікативного лідерства, здатності до самопрезентації, соціального впливу та конструктивного врегулювання конфліктів.

Результати дослідження. Лідерство виступає ключовим чинником ефективною соціальною взаємодією та розвитку групових процесів, і традиційно лідерство пов'язують із певним набором якостей, які визначають здатність особистості ефективно організовувати взаємодію та впливати на інших. Проте у літературі немає єдиного підходу до визначення «ключових» лідерських якостей, що створює необхідність більш комплексного аналізу, який враховує не лише особистісні характеристики, а й соціальні та комунікативні аспекти.

Деякі дослідники наголошують на ролі особистих якостей та харизми. Так, у аналізі концепції харизматичного лідерства Макса Вебера, зазначається, що харизматичний лідер володіє унікальними здібностями та рисами, які дозволяють йому здобувати високий рівень впливу та авторитету серед послідовників. Сучасні дослідники уточнюють ці підходи, виділяючи такі характеристики, як енергетичний потенціал, риторичні здібності, незалежність характеру та переконливість [5].

Крім особистісних чинників, значну роль відіграють комунікативні навички. Так, роботи Т.Ю. Акімової показують, що невербальні аспекти комунікації можуть значно впливати на сприйняття лідера, його харизматичність та здатність мотивувати групу [1]. Лідерство розглядають також як процес впливу на інших через соціальну взаємодію, де важливими є комунікативна компетентність, здатність мотивувати, емпатія та соціальна чутливість [2].

Ситуаційний та контекстуальний підходи акцентують увагу на змінності лідерських якостей залежно від обставин. Ефективність лідера визначається його здатністю адаптуватися до специфіки групи та конкретних умов взаємодії [3]. У цьому контексті ключові риси включають гнучкість, адаптивність, комунікативну компетентність та емоційну зрілість.

Відмітимо, що культурні фактори також мають суттєвий вплив. Наприклад, у колективістських культурах високої цінності набуває лідер, який сприяє гармонії та груповій згуртованості, тоді як у індивідуалістичних суспільствах, як США або Західна Європа, більше уваги приділяється особистісній ініціативі та інноваціям [8]. Демократичні підходи у Швеції та Данії підкреслюють відкритість лідера до ідей групи, тоді як у країнах Південної Європи лідери часто використовують особисті соціальні зв'язки та вплив для управління [9].

Різні професійні контексти підкреслюють потребу враховувати специфіку діяльності. У соціальній сфері та креативних індустріях особливо цінується здатність об'єднувати людей, надихати, підтримувати колектив та ефективно вирішувати конфлікти, що напряму пов'язано з формуванням комунікативного лідерства та PR-взаємодії [6].

Таким чином, дослідження лідерських якостей у різних контекстах демонструє, що лідерство є багатограним феноменом, який формується не лише через особистісні характеристики, а й через соціальні, комунікативні та культурні чинники. Особливо важливо враховувати роль емоційного інтелекту, здатності до самопрезентації та ефективної взаємодії в конфліктних ситуаціях, що дозволяє більш глибоко розуміти динаміку комунікативного лідерства молоді та його вплив на соціальну взаємодію.

У межах дослідження комунікативного лідерства молоді доцільним є звернення до положень психології PR, оскільки лідерська взаємодія значною мірою реалізується через процеси самопрезентації, формування довіри та управління міжособистісним сприйняттям. PR-взаємодія в психологічному розумінні передбачає цілеспрямовану комунікацію, спрямовану на узгодження позицій, підтримку позитивного іміджу та досягнення взаєморозуміння у групі. Для молоді такі процеси є особливо значущими, оскільки вони пов'язані з активним пошуком соціального статусу, визнання та можливостей впливу в різних формах спільної діяльності.

Активна комунікативна діяльність лідера водночас створює умови для виникнення конфліктних ситуацій, що зумовлено розбіжностями інтересів, цілей і очікувань учасників взаємодії. У цьому контексті конфліктна взаємодія розглядається не лише як негативне явище, а як об'єктивний компонент соціальної комунікації, який виявляє рівень сформованості лідерських та комунікативних якостей. Здатність лідера конструктивно реагувати на конфлікт, регулювати емоційне напруження та сприяти пошуку взаємоприйнятних рішень є важливим показником ефективності його впливу.

З позицій психології PR конфлікт може виступати ситуацією перевірки комунікативної компетентності лідера, зокрема його вміння зберігати позитивне сприйняття, підтримувати діалог і мінімізувати репутаційні ризики у міжособистісних і групових взаєминах. Уміння поєднувати переконливу комунікацію з емпатією та саморегуляцією сприяє трансформації конфлікту з деструктивної форми у ресурс розвитку взаємодії. Таким чином, комунікативне лідерство молоді виявляється у здатності поєднувати PR-взаємодію та ефективне управління конфліктами, що забезпечує стабільність і продуктивність соціальних контактів.

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння лідерства, комунікативної взаємодії та конфліктної поведінки дозволяє зробити висновок про їх тісний взаємозв'язок у структурі особистісного та соціального функціонування молоді. Лідерські якості проявляються не ізольовано, а в реальних ситуаціях

міжособистісної взаємодії, зокрема в умовах комунікативної напруги та конфлікту, де особливого значення набувають навички саморегуляції, впливу та конструктивного вирішення суперечностей.

В освітній та професійній літературі PR-взаємодія та конфліктні ситуації розглядаються як важливі контексти прояву лідерських якостей та емоційного інтелекту молоді. PR-діяльність передбачає ефективну комунікацію, здатність до переконання, налагодження стосунків та управління інформаційним полем, що безпосередньо впливає на соціальну ефективність лідера. Конфліктні ситуації, у свою чергу, виступають полем для прояву адаптивності, емпатії, навичок переговорів та керування емоційними станами, що складає основу емоційного інтелекту і дозволяє оцінити реальні лідерські компетенції молоді.

Разом із тим, наявні теоретичні положення потребують емпіричної перевірки з метою виявлення специфіки прояву лідерських якостей у молоді, а також їхнього зв'язку з особливостями комунікативної поведінки та стилями реагування в конфліктних ситуаціях. Вищезазначені аспекти теорії дозволяють обґрунтувати вибір методик для нашого емпіричного дослідження та зосередитися на аналізі взаємозв'язку лідерських якостей, емоційного інтелекту та мотивації молоді.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні було використано комплекс взаємодоповнювальних методик, що дозволяє дослідити психологічні чинники комунікативного лідерства молоді, які реалізуються у процесі соціальної взаємодії, самопрезентації та міжособистісних конфліктах.

Так, для дослідження рівня сформованості лідерських якостей у молоді в контексті комунікативної та PR-взаємодії була використана методика «Діагностика лідерських здібностей» Є. Жарікова та Є. Крушельницького, яка дозволяє оцінити ключові прояви лідерської поведінки, зокрема здатність до впливу, ініціативність, упевненість у міжособистісній взаємодії та готовність брати відповідальність у ситуаціях соціальної напруги й конфлікту.

Наведемо аналіз показників за шкалою «Лідерські якості» серед досліджуваної молоді (табл. 1).

Так, аналіз результатів за шкалою «Лідерські здібності» показав, що найбільшу частку респондентів (54,7%) становить молодь із середнім рівнем розвитку лідерських якостей. Такий показник може свідчити про наявність базового лідерського потенціалу, який реалізується ситуативно й значною мірою залежить

Таблиця 1

**Аналіз показників за методикою діагностики лідерських якостей
Є. Жарікова та Є. Крушельницького**

Рівень розвитку лідерських якостей	Кількість респондентів (n = 42)	Відсоток (%)
Високий рівень	2	4,8%
Середній рівень	23	54,7%
Низький рівень	17	40,5%
Рівень «диктатор»	0	0%

від умов комунікативної взаємодії, зокрема в процесі PR-комунікації та врегулювання конфліктів.

Низький рівень лідерських якостей було зафіксовано у 40,5% опитаних. Це може вказувати на труднощі у здійсненні впливу на інших, недостатню впевненість у комунікативних ситуаціях, а також обмежену здатність до конструктивної поведінки в умовах конфліктної взаємодії, що є важливими складовими ефективною PR-діяльності.

Високий рівень лідерських якостей виявлено лише у 4,8% респондентів, що свідчить про наявність у незначній частини молоді виражених лідерських проявів, здатності до переконливої комунікації, самостійного прийняття рішень та ефективного управління взаємодією в напружених і конфліктних ситуаціях. Показників, які б відповідали рівню «диктатор», у досліджуваній вибірці виявлено не було, що свідчить про відсутність тенденцій до авторитарних форм лідерської поведінки.

Загалом отримані результати демонструють, що переважна частина молоді перебуває на етапі формування та розвитку лідерських якостей, які реалізуються в процесі міжособистісної та PR-взаємодії. Водночас значна частка респондентів із низьким рівнем лідерських здібностей підкреслює актуальність подальшого вивчення психологічних чинників, зокрема емоційного інтелекту та мотивації досягнення успіху, що зумовлює доцільність розгортання наступного етапу емпіричного дослідження.

З метою вивчення емоційно-комунікативних чинників лідерства було використано методику «Діагностика емоційного інтелекту» (Н. Холл, адаптація М. Фетискіна). Застосування цієї методики є обґрунтованим у межах дослідження комунікативного лідерства молоді, оскільки емоційний інтелект виступає важливим психологічним ресурсом ефективною PR-взаємодії та конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях. Методика дозволяє комплексно оцінити здатність особистості усвідомлювати, регулювати та використовувати емоції у процесі соціальної комунікації.

Методика Н. Холла передбачає аналіз таких компонентів емоційного інтелекту:

«Емоційна обізнаність», «Керування емоціями», «Самотивація», «Емпатія»,

«Розпізнавання емоцій», а також інтегральний показник – «Загальний рівень емоційного інтелекту».

Розподіл показників за всіма шкалами методики наведено у табл. 2.

Аналіз представлених даних за шкалою «Емоційна обізнаність» показав, що найбільшу частку досліджуваної молоді становлять респонденти з високим рівнем емоційної обізнаності (47,6%). Це свідчить про сформовану здатність усвідомлювати власні емоційні стани та емоції інших, що є важливою передумовою ефективною комунікації, публічної взаємодії та управління міжособистісними процесами в умовах PR-комунікації.

Розподіл рівнів емоційного інтелекту молоді за методикою Н. Холла

Шкала емоційного інтелекту	Високий рівень, %	Середній рівень, %	Низький рівень, %
Емоційна обізнаність	47,6	38,1	14,3
Керування емоціями	7,1	21,4	71,5
Самотивація	23,8	40,5	35,7
Емпатія	38,1	42,9	19,0
Розпізнавання емоцій	33,3	42,9	23,8
Загальний рівень EI	4,8	64,3	30,9

Примітка: EI – емоційний інтелект; n = 42.

Середній рівень емоційної обізнаності було зафіксовано у 38,1% учасників, що вказує на наявність базових навичок емоційного усвідомлення та потенціал для їх подальшого розвитку. Низький рівень емоційної обізнаності виявлено у 14,3% респондентів, що може свідчити про труднощі в розумінні емоційних сигналів у процесі соціальної та конфліктної взаємодії.

Загалом отримані результати відображають достатній рівень емоційної обізнаності у більшості молоді, що створює сприятливі умови для формування комунікативного лідерства.

Також відмітимо, що отримані дані за шкалою «Керування емоціями» за методикою Н. Холла свідчать, що переважна більшість респондентів (71,5%) продемонструвала низький рівень навичок керування емоціями. Такий результат може вказувати на складнощі в регуляції емоційних реакцій у напружених комунікативних ситуаціях, зокрема під час конфліктів або публічної PR-взаємодії.

Середній рівень керування емоціями зафіксовано у 21,4% учасників, що свідчить про наявність базових умінь емоційної саморегуляції. Високий рівень управління емоціями виявлено лише у 7,1% молоді, що підкреслює актуальність розвитку цієї компетенції як важливої складової ефективного комунікативного лідерства.

Результати аналізу за шкалою «Самотивація» показали, що 40,5% респондентів мають середній рівень самотивації, що відображає здатність підтримувати власну активність і цілеспрямованість у процесі соціальної взаємодії. Низький рівень самотивації виявлено у 35,7% учасників, що може негативно впливати на ініціативність і готовність брати на себе лідерську роль у комунікативних та конфліктних ситуаціях. Високий рівень самотивації продемонстрували 23,8% респондентів, що є важливим психологічним ресурсом для реалізації лідерського потенціалу.

Аналіз показників за шкалою «Емпатія» показав, що 42,9% молоді мають середній рівень емпатії, що створює основу для конструктивної міжособистісної взаємодії. Високий рівень емпатії зафіксовано у 38,1% респондентів, що є позитивним показником у контексті PR-взаємодії та врегулювання конфліктів. Низький рівень емпатії виявлено у 19,0% учасників, що може ускладнювати розуміння позицій інших та знижувати ефективність комунікації.

Згідно з результатами за шкалою «Розпізнавання емоцій», високий рівень здатності до розпізнавання емоцій продемонстрували 33,3% респондентів, середній рівень – 42,9%, низький – 23,8%. Це свідчить про варіативність розвитку цієї компетенції, яка є критично важливою для ефективного управління комунікативними процесами та прогнозування поведінки інших у конфліктних ситуаціях.

Отримані дані за шкалою «Загальний рівень емоційного інтелекту» показали, що 64,3% респондентів мають середній рівень емоційного інтелекту, 30,9% – низький і лише 4,8% – високий. Це свідчить про загалом достатній, але нерівномірний розвиток емоційного інтелекту серед молоді.

Таким чином, результати дослідження емоційного інтелекту підтверджують його значущу роль як психологічного чинника комунікативного лідерства молоді в умовах PR-взаємодії та соціально-взаємодійному середовищі.

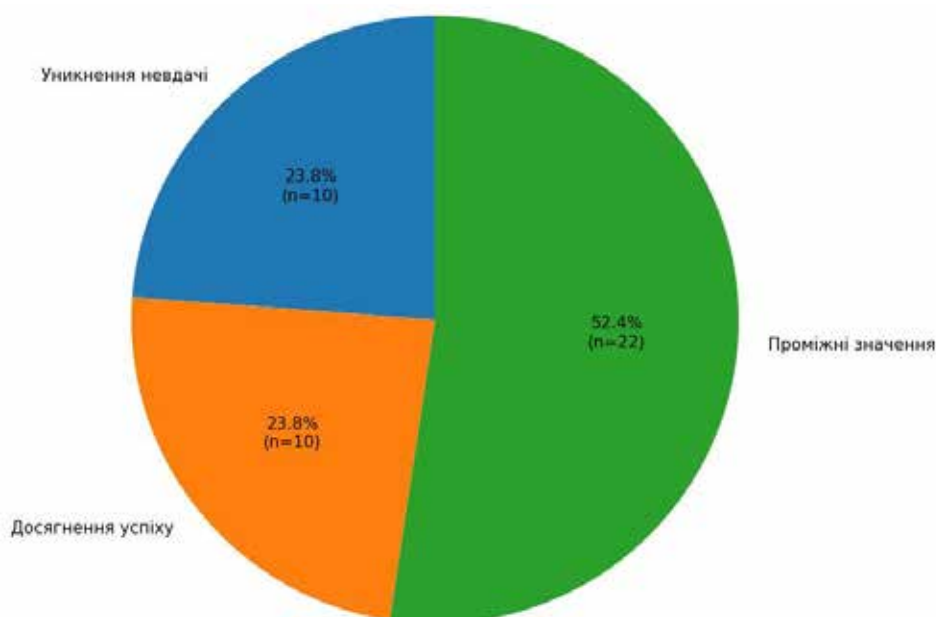
Для аналізу мотиваційної складової комунікативного лідерства було застосовано тест-опитувальник «Рівень мотивації досягнення успіху» (А. Мехраб'ян, адаптація М. Ш. Магомед-Емінова), що дозволяє визначити співвідношення мотиву прагнення до успіху та мотиву уникнення невдачі. Мотивація досягнення розглядається як чинник активної комунікативної поведінки, готовності брати на себе лідерську роль та ініціювати соціальний вплив у процесі PR-взаємодії.

Застосування цієї методики є доцільним у межах дослідження комунікативного лідерства молоді, оскільки мотиваційна спрямованість безпосередньо впливає на готовність брати ініціативу, здійснювати вплив на інших та діяти в умовах PR-взаємодії й конфлікту.

Аналіз отриманих результатів за даною методикою наведено на рис. 1. Як бачимо на рис.1. 23,8% молоді мають домінування мотивації уникнення невдачі, що може проявлятися в обережності, униканні ризику та зниженій готовності до активного лідерського впливу, особливо в ситуаціях комунікативної напруги чи конфлікту. Водночас 23,8% респондентів продемонстрували мотивацію, спрямовану на досягнення успіху, що є важливою психологічною передумовою ініціативності, відповідальності та активної участі в PR-взаємодії.

У 52,4% учасників мотиваційна спрямованість виявилася збалансованою, що свідчить про здатність варіювати поведінкові стратегії залежно від ситуаційних умов. Така особливість може розглядатися як адаптивний ресурс у процесі комунікації та врегулювання конфліктів.

Загальний характер розподілу результатів є відносно рівномірним, без різких перепадів або крайніх значень. Це свідчить про відсутність поляризації мотиваційних установок у вибірці та вказує на гетерогенність, але водночас психологічну збалансованість досліджуваної групи. Отримані дані підтверджують доцільність подальшого аналізу взаємозв'язку мотиваційних чинників із рівнем розвитку лідерських якостей та емоційного інтелекту молоді в умовах PR-взаємодії та конфліктної комунікації.

Рис. 1. Аналіз показників за методикою «Рівень мотивації досягнення успіху»

Наступним етапом нашого дослідження було встановлення наявних взаємозв'язків між показниками лідерських якостей та компонентів емоційного інтелекту молоді. Результати наведено в табл. 3.

Як показує аналіз даних, зазначених у таблиці 3, серед компонентів емоційного інтелекту лише шкала «Самотивація» продемонструвала статистично значущий позитивний зв'язок із лідерськими якостями молоді ($r = 0,476$, $p = 0,002$). Це свідчить про те, що здатність самотійно мотивувати себе досягати поставлених цілей є ключовим фактором розвитку комунікативного лідерства. Молоді люди з високим рівнем самотивації більш активно беруть участь у групових процесах, ефективніше комунікують та приймають рішення, що особливо важливо в умовах PR-взаємодії та конфліктних ситуацій.

Інші компоненти емоційного інтелекту – емоційна обізнаність, керування емоціями, емпатія, розпізнавання емоцій та загальний рівень ЕІ – не продемонстру-

Таблиця 3

Взаємозв'язки між показниками лідерських якостей та компонентів емоційного інтелекту молоді

Компоненти емоційного інтелекту	r Пірсона	p-значущість
Емоційна обізнаність	-0,214	0,172
Керування емоціями	0,248	0,112
Самотивація	0,476	0,002
Емпатія	0,115	0,465
Розпізнавання емоцій	-0,089	0,574
Загальний рівень емоційного інтелекту	0,164	0,298

Примітка: при $|r| \geq 0,5$.

вали статистично значущих кореляцій із лідерськими якостями. Це означає, що здатність розуміти і регулювати власні та чужі емоції у цій вибірці не є вирішальним фактором формування лідерських навичок. Можливо, у молоді більшою мірою лідерські здібності визначаються внутрішньою мотивацією, а не лише емоційними компетенціями.

Загалом, отримані результати підкреслюють важливість роботи над розвитком самомотивації для зміцнення лідерських якостей у молоді. Одночасно вони вказують на те, що емоційний інтелект як комплексна характеристика не завжди прямо корелює з лідерством, проте окремі його компоненти можуть відігравати допоміжну роль у формуванні ефективної комунікації та здатності діяти в умовах конфлікту та PR-взаємодії.

Хоча показники мотивації досягнення успіху не включалися до кореляційного аналізу через особливості шкали, їхній описовий аналіз дозволяє додатково оцінити психологічний профіль молоді. Результати показали, що учасники з високим прагненням до успіху проявляють більшу активність у комунікаційних процесах, швидше приймають рішення та більш ініціативні в умовах PR-взаємодії та конфліктних ситуацій. Натомість молодь, орієнтована на уникнення невдач, частіше демонструє обережність та потребує додаткової підтримки для активного включення в групові процеси.

Це свідчить про те, що мотиваційна спрямованість може підсилювати або стримувати розвиток лідерських якостей. Поєднання цього аналізу з даними кореляційного дослідження показує, що внутрішня самомотивація є важливим чинником ефективного лідерства серед молоді.

На основі отриманих результатів можна запропонувати низку практичних рекомендацій:

1. Розвиток самомотивації: тренінги та рольові вправи повинні стимулювати постановку та досягнення особистих і групових цілей, що сприяє формуванню активної позиції в групі та PR-взаємодії.

2. Підтримка молоді, схильної уникати невдач: важливо створювати безпечне середовище для прояву ініціативи та поступово залучати таких учасників до прийняття рішень і комунікації в команді.

3. Інтеграція емоційного інтелекту і мотивацій: розвиток емоційної обізнаності, управління емоціями та самомотивації формує більш стійкі та ефективні лідерські моделі.

4. Індивідуальний підхід: використання даних по емоційних компетенціях і мотиваційних характеристиках дозволяє оптимізувати програми розвитку комунікативного лідерства в умовах конфлікту та PR-взаємодії.

Таким чином, поєднання аналізу лідерських якостей, емоційного інтелекту та мотиваційної спрямованості дозволяє комплексно оцінити потенціал молоді і створити ефективні програми розвитку лідерських навичок.

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз сучасних теоретичних джерел засвідчує, що лідерство є багатокомпонентним явищем, яке поєднує особистісні та соціальні чинники. Особливу роль у формуванні ефективного лідера відіграють комунікативні навички, емоційний інтелект та здатність адаптуватися до різних ситуацій, зокрема у конфліктних взаємодіях і PR-контексті. Теоретичні дослідження підкреслюють, що розвиток лідерських якостей неможливий без врахування механізмів емоційного регулювання та мотивації досягнення успіху.

Емпіричні результати нашого дослідження підтвердили значущість цих чинників. Кореляційний аналіз показав, що лідерські якості молоді статистично значимо пов'язані з рівнем емоційного інтелекту, самомотивацією. Молодь із високим рівнем емоційної обізнаності та здатністю керувати власними емоціями демонструє більш ефективні лідерські прояви у комунікації та під час вирішення конфліктних ситуацій. Це свідчить про важливість комплексного підходу до розвитку лідерства, який включає як роботу над емоційною компетентністю, так і формування самомотивації.

Додатковий аналіз мотиваційної спрямованості вказує, що орієнтація на прагнення до успіху посилює прояв лідерських навичок, тоді як схильність до уникнення невдач може обмежувати активність і ініціативність у групових процесах. Врахування цих особливостей дозволяє більш ефективно планувати тренінги та освітні програми, спрямовані на розвиток комунікативного лідерства у молоді, що включає роботу з PR-взаємодією та конфліктними ситуаціями. Комплексний підхід забезпечує формування стійких, гнучких та ефективних лідерських моделей, що і виступає подальшими перспективами наших досліджень.

Список використаних джерел і літератури

1. Акімова Т.Ю. Формування лідерських якостей молоді як необхідна умова розвитку держави. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. Вип. 14. С. 850–868. DOI: 10.34132/pard2021.14.02
2. Амплєєва О.М. Аналіз дослідження емоційного інтелекту в структурі професійної діяльності психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2019. Т. 1. Вип. 1. С. 11–16. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-1>
3. Богдан Ж.Б. Теоретичне обґрунтування моделі гнучких навичок особистості сучасного фахівця. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія *Психологічні науки*. 2023. Вип. 1. С. 20–31. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-3>
4. Кононенко О. І. Емоційний інтелект як фактор успішної діяльності в соціальній сфері. *Психологія та соціальна робота*. 2023. Вип. 1. С. 7–13. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.1.1>
5. Пророк Н.В. Професійне самовдосконалення як один із шляхів розвитку психологічної культури. *Vzdelávanie a spoločnosť IV : medzinárodný nekonferenčný zborník*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2019. С. 461–469.
6. Чернявська Т.П. Емоційна компетентність як основа професійної успішності. *Психологія та соціальна робота*. 2022. Вип. 1–2(52–53). С. 131–138. DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286680>

7. Шулдик А.В., Шулдик Г.О. Діагностика та формування лідерських якостей у здобувачів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №4(64). С. 229–237. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-229-239>
8. Allen D. *Getting Things Done – The Art of Stress-Free Productivity*. Penguin books. Revised edition. London, 2015. 352 p.
9. Guo X, Liu J, Wang M, Yu Liao. What Leadership Looks Like in Different Cultures. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. UK, 2021. Volume 615. P. 428–431. DOI: [10.2991/assehr.k.211220.074](https://doi.org/10.2991/assehr.k.211220.074)
10. Roth P. How social context impacts the emergence of leadership structures. *Leadership*. 2022.18(4). P. 539–562. DOI: [10.1177/17427150221090375](https://doi.org/10.1177/17427150221090375)

References

1. Akimova, T.Yu. (2021). Formuvannya liderskykh yakostey molodi yak neobkhidna umova rozvytku derzhavy [Formation of leadership qualities of youth as a necessary condition for the development of the state]. *Publichne upravlinnya ta rehional'nyy rozvytok*, 14, 850–868. DOI: [10.34132/pard2021.14.02](https://doi.org/10.34132/pard2021.14.02) [in Ukrainian].
2. Ampleyeva, O.M. (2019). Analiz doslidzhennya emotsiynoho intelektu v strukturі profesiynoi diyal'nosti psykholohiv [Analysis of emotional intelligence in the professional activity of psychologists]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya "Psikhologichni nauky"*, 1(1), 11–16. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-1> [in Ukrainian].
3. Bohdan, Zh.B. (2023). Teoretychne obgruntuvannya modeli hnil'kykh navychok osobystosti suchasnoho fakhivtsya [Theoretical justification of a model of flexible skills of a modern specialist's personality]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya "Psikhologichni nauky"*, 1, 20–31. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-3> [in Ukrainian].
4. Kononenko, O.I. (2023). Emotsiynyy intelekt yak faktor uspishnoyi diyal'nosti v sotsial'niy sferi [Emotional intelligence as a factor of successful activity in the social sphere]. *Psikhologhiya ta sotsial'na robota*, 1, 7–13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.1.1> [in Ukrainian].
5. Prorok, N.V. (2019). Profesiyne samovdoskonalennya yak odyin iz shlyakhiv rozvytku psykholohichnoi kul'tury [Professional self-improvement as one of the ways of developing psychological culture]. In *Vzdelávanie a spoločnosť IV: medzinárodný nekonferenčný zborník* (pp. 461–469). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [in Ukrainian].
6. Chernyavska, T.P. (2022). Emotsiyna kompetentnist' yak osnova profesiynoi uspishnosti [Emotional competence as a basis for professional success]. *Psikhologhiya ta sotsial'na robota*, 1–2(52–53), 131–138. DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286680> [in Ukrainian].
7. Shuldik, A.V., & Shuldik, H.O. (2021). Diagnostyka ta formuvannya liderskykh yakostey u zdobuvachiv vyshchoyi osvity [Diagnostics and formation of leadership qualities in higher education students]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 4(64), 229–237. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-229-239> [in Ukrainian].
8. Allen, D. (2015). *Getting things done: The art of stress-free productivity* (Revised ed., pp. 1–352). London: Penguin Books. [in English].
9. Guo, X., Liu, J., Wang, M., & Yu, Liao. (2021). What leadership looks like in different cultures. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 615, 428–431. DOI: [10.2991/assehr.k.211220.074](https://doi.org/10.2991/assehr.k.211220.074) [in English].
10. Roth, P. (2022). How social context impacts the emergence of leadership structures. *Leadership*, 18(4), 539–562. DOI: [10.1177/17427150221090375](https://doi.org/10.1177/17427150221090375) [in English].

Kurova A. V.

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Social Psychology, Odesa I.I. Mechnikov National University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE LEADERSHIP OF YOUTH IN THE CONTEXT OF PR INTERACTION AND CONFLICT

The article examines the socio-psychological aspects of communicative leadership among youth in the context of PR interaction and conflict. Theoretical analysis shows that leadership is a complex phenomenon that combines personal, communicative, and emotional-psychological characteristics, which determine the effectiveness of interaction in social and professional contexts. PR interaction facilitates the development of persuasion skills, relationship building, and information management, while conflict situations serve as an environment for demonstrating adaptability, empathy, and emotional regulation abilities.

It was found that most young people are at an average level of development of communicative leadership qualities and emotional intelligence; however, there is a need for further development of emotional management skills and flexible communication. A significant relationship between leadership abilities and motivational factors was identified, highlighting the role of self-motivation in forming an effective leader.

Practical recommendations are provided for developing communicative leadership in youth, including emotional intelligence training, exercises to enhance adaptability and conflict management, as well as the development of PR interaction skills to improve social and professional effectiveness. The research results can be applied in psychological practice and educational programs to support the leadership potential of young people.

Key words: communicative leadership, emotional intelligence, leadership qualities, self-motivation, communication, PR interaction, conflict interaction.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.11>

Маркіна С. І.

аспірантка спеціальності 053 «Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: sofia.markina@stud.onu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0007-2177-2295

ПСИХОЛОГИ-КОНСУЛЬТАНТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ У ПОДОЛАННІ ВИГОРАННЯ ТА ПІДВИЩЕННІ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Психологи-консультанти, які працюють у зонах конфлікту, стикаються з надзвичайними викликами, зокрема з підвищеним рівнем професійного вигорання та зниженням суб'єктивного благополуччя. Це дослідження вивчає взаємозв'язок між вигоранням, самоефективністю та суб'єктивним благополуччям серед психологів-консультантів в умовах тривалої війни в Україні. Вибірка складала 196 консультантів, які заповнили стандартизовані методики для оцінювання емоційного виснаження, деперсоналізації, професійних досягнень, загальної та професійної самоефективності, а також задоволеності життям. Результати виявили значний негативний зв'язок між вигоранням і задоволеністю життям, модератором якого виступала самоефективність. Загальна самоефективність продемонструвала буферний ефект впливу вигорання на суб'єктивне благополуччя, тоді як професійна самоефективність виявилася критичним чинником підтримання професійної стійкості. Отримані результати підкреслюють універсальну значущість проблеми вигорання у високостресових професіях в галузі охорони здоров'я та освіти, та визначають самоефективність як ключовий ресурс для пом'якшення його наслідків. Практичні рекомендації включають розробку цільових інтервенцій, спрямованих на підвищення самоефективності та стійкості серед фахівців, що працюють в умовах екстремального стресу. Майбутні дослідження мають зосередитися на вивченні динаміки цього явища у часовій перспективі та розробці адаптованих стратегій для подолання психологічних наслідків тривалих криз.

Ключові слова: синдром вигорання, самоефективність, суб'єктивне благополуччя, психологічна стійкість, стрес, пов'язаний із війною, задоволеність життям.

Постановка проблеми. Психологи-консультанти відіграють ключову роль у зменшенні впливу війни на психічне здоров'я людей, особливо серед постраждалих від конфлікту груп населення. Триваюча війна в Україні посилила потребу в психологічній підтримці, створивши значний тиск на консультантів, які працюють із травмою, стресом та вимушеним переміщенням. Професійне вигорання, що характеризується емоційним виснаженням, деперсоналізацією та зниженим відчуттям особистих досягнень [13, с. 397–422], постає як критичний виклик для цих фахівців.

Взаємозв'язок між вигоранням і суб'єктивним благополуччям (СБ) потребує детальнішого вивчення, особливо в умовах тривалих криз. Суб'єктивне благополуччя, яке охоплює задоволеність життям та емоційний баланс [10, с. 71–74],

часто розглядають як індикатор психологічного здоров'я. Самоефективність, що визначена як віра особи у власну здатність виконувати дії, необхідні для досягнення певних цілей, визнана потенційним модератором цього взаємозв'язку, який здатний знижувати негативний вплив вигорання [12, с. 1–15].

Висока самоефективність може допомогти психологам ефективно справлятися зі стресом і зберігати задоволеність життям, зменшуючи ризик вигорання. Натомість низька самоефективність може підвищувати ризик вигорання, навіть за умови прийняттого рівня задоволеності життям.

Наявні дослідження висвітлюють вплив самоефективності у високостресових професіях, у галузі охорони здоров'я та освіти [11, с. 1–14], проте її роль серед психологічних консультантів, які працюють у зонах воєнних дій, досліджена недостатньо. Це дослідження заповнює цю прогалину, аналізуючи взаємозв'язок між вигоранням, самоефективністю та суб'єктивним благополуччям у психологічних консультантів під час війни, що триває в Україні. Вивчення цих динамік має на меті надати практичні рекомендації для підвищення стійкості та вдосконалення систем підтримки психічного здоров'я фахівців, які працюють в умовах конфлікту.

Це дослідження здатне надати цінні уявлення про механізми, що лежать в основі вигорання та задоволеності життям серед психологів-консультантів, а також запропонувати шляхи підвищення психологічного благополуччя в умовах воєнних дій. Результати можуть бути використані для розробки інтервенцій, спрямованих на зміцнення самоефективності, що сприятиме покращенню результатів у сфері психічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних психологічних дослідженнях проблема взаємозв'язку між самоефективністю, професійним вигоранням та суб'єктивним благополуччям розглядається як один із ключових аспектів збереження психологічного здоров'я фахівців у високостресових професійних середовищах.

Дослідження в освітніх і медичних контекстах показали, що самоефективність негативно корелює з вигоранням та позитивно – із задоволеністю життям, підкреслюючи, що фахівці з вищим рівнем самоефективності краще справляються зі стресом на роботі та зберігають психологічне благополуччя [3, с. 78–82; 18, с. 1–14]. Крім того, дослідження серед студентів та викладачів свідчать, що задоволеність життям і резилієнтність істотно підсилюють самоефективність, додатково знижуючи ризик емоційного виснаження та вигорання [9, с. 47–63].

У цьому дослідженні самоефективність розглядається як потенційний модератор між задоволеністю життям і вигоранням. Дотепер небагато досліджень безпосередньо підтверджували роль самоефективності як модератора між вигоранням і задоволеністю життям (або пов'язаними конструктами, такими як професійна ефективність чи стрес). Водночас ряд робіт аналізували подібні модераційні ефекти. Наприклад, дослідження психіатричних медсестер у період

пандемії COVID-19 вивчало модераційну роль вигорання у взаємозв'язку між самоефективністю та професійною ефективністю. Результати показали, що самоефективність позитивно корелювала з професійною ефективністю і негативно – з вигоранням. Вигорання значно модерує цей зв'язок, що свідчить: підвищення самоефективності може зменшити негативний вплив вигорання та покращити професійну ефективність у високостресових умовах [11, с. 1–14].

Крім того, дослідження пожежників – професії, що характеризується високим рівнем ризику, – показало, що самоефективність модерує взаємозв'язок між сприйнятим стресом і вигоранням. Вона значно послаблює вплив стресу на симптоми вигорання, такі як психофізичне виснаження та професійна неефективність. Це підкреслює роль самоефективності як важливого ресурсу для зменшення негативних наслідків стресу і запобігання вигоранню у високостресових професіях [2; 12, с. 1–15].

Дослідження медичних сестер також виявили, що загальна самоефективність взаємодіє зі стресом і вигоранням, особливо з урахуванням різних особистісних рис. Вищий рівень самоефективності асоціюється з нижчим рівнем вигорання, що підкреслює її значення для управління стресом, задоволеності роботою та професійної ефективності [11, с. 1–14].

У дослідженні вчителів державних шкіл було проаналізовано взаємозв'язок між особистісними рисами, самоефективністю та вигоранням, де клімат школи виступав модератором. Хоча було встановлено, що самоефективність опосередковує (медіює) зв'язок між стресом і вигоранням, це дослідження підтвердило саме медіацію, а не модерацію [16, с. 1–20].

На сьогодні нам не відомо про інші дослідження, які б безпосередньо підтверджували роль професійної самоефективності як модератора зв'язку між вигоранням і задоволеністю життям (або подібними конструктами, зокрема професійною ефективністю чи стресом). Водночас Томас Дж. [18, с. 1–21] встановив, що професійна самоефективність медіює взаємозв'язок між професійними вимогами (наприклад, рольовою невизначеністю та конфліктом) і скаргами на психічне здоров'я. Це дозволило зробити висновок, що вища професійна самоефективність може пом'якшувати негативний вплив професійних вимог на психічне здоров'я, виступаючи захисним чинником від вигорання та його впливу на задоволеність життям.

Узагальнено ці результати підтверджують ключову роль самоефективності у модерації впливу стресу та вигорання в різних високостресових професіях. Необхідні подальші дослідження, щоб більш чітко вивчити її модераційний ефект стосовно вигорання та задоволеності життям.

Дослідження Астрід Софії Суарес Баррос [8, с. 1012–1018] виявило значущий негативний зв'язок між задоволеністю життям і вигоранням, що свідчить: вища задоволеність життям знижує ризик вигорання. Це підкреслює захисну роль суб'єктивного благополуччя у зменшенні вигорання серед фахівців. Висока само-

ефективність додатково зміцнює цей зв'язок, допомагаючи ефективно управляти стресом, тоді як низька самоефективність підвищує вразливість до вигорання навіть за високої задоволеності життям. Крім того, авторка наголошує на важливості емоційного інтелекту – зокрема самосвідомості та самоконтролю – для підвищення самоефективності, що робить її ключовою особистісною компетенцією для працівників дистанційних форматів у контексті управління стресом і збереження високої якості життя.

Результати вітчизняних досліджень, проведених в умовах воєнного конфлікту в Україні, підтверджують наявність тісного негативного взаємозв'язку між емоційним вигоранням і психологічним благополуччям фахівців допоміжних професій [1, с. 265–269]. Зокрема встановлено, що зростання емоційного виснаження супроводжується зниженням задоволеності життям, втратою професійної мотивації та емоційною дезадаптацією, особливо серед фахівців, які працюють із військовими та внутрішньо переміщеними особами. Автори наголошують, що дефіцит психологічних ресурсів, зокрема недостатня сформованість навичок саморегуляції та внутрішньої впевненості у власній професійній спроможності, підвищує ризик розвитку вигорання в умовах хронічного стресу. Водночас системна психологічна підтримка, розвиток особистісних ресурсів і підвищення рівня самоефективності розглядаються як ключові чинники збереження психологічного благополуччя та професійної стійкості фахівців у кризових умовах.

Самоефективність, визначена як віра індивіда у власну здатність виконувати дії, необхідні для досягнення певних цілей, може розглядатися як модератор взаємозв'язку між задоволеністю життям і вигоранням. Висока самоефективність підвищує здатність особи ефективно долати стресові чинники, сприяючи збереженню задоволеності життям і зниженню рівня вигорання [7, с. 15–27]. Натомість низька самоефективність може посилювати відчуття безпорадності, роблячи людину більш вразливою до вигорання, незалежно від рівня задоволеності життям. Цей модуляційний ефект підкріплює необхідність розвитку самоефективності як ключового чинника стійкості та благополуччя, особливо у високостресових професіях.

Метою дослідження є вивчення взаємозв'язку між професійним вигоранням та суб'єктивним благополуччям психологів-консультантів, які працюють в умовах тривалої війни в Україні, а також аналіз модуляційної ролі загальної та професійної самоефективності у цьому взаємозв'язку. Зокрема, дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином окремі компоненти вигорання (емоційне виснаження, деперсоналізація та відчуття особистих досягнень) пов'язані із задоволеністю життям і як рівень самоефективності може посилювати або послаблювати вплив професійного вигорання на суб'єктивне благополуччя фахівців.

Результати дослідження. Вибірку дослідження склали 196 психологів-консультантів, які надають професійну психологічну підтримку особам в умовах

війни. Серед них 89,8% становили жінки та 10,2% – чоловіки, середній вік – 33,47 року ($SD = 9,2$). За останні десятиріччя у сфері психології відбулися значні гендерні зміни: жінки нині складають більшість серед випускників-психологів і практикуючих фахівців [4].

Психологію часто розглядають як галузь, пов'язану з рисами, які традиційно вважають «жіночими», зокрема емпатією та здатністю до піклування. Ці якості вважають перевагою для професії, особливо у сферах, що потребують емоційного інтелекту, розуміння та турботи, що частково пояснює вищу представленість жінок у психології [14; 19, с. 1–21].

Рекрутинг учасників здійснювався через професійні мережі та онлайн-платформи, що забезпечило участь психологів, які займаються кризовим консультуванням в Україні, Німеччині та інших країнах.

У дослідженні вимірювались кілька ключових змінних: емоційне виснаження (EE): вимірювалося за допомогою *Maslach Burnout Inventory (MBI)*; деперсоналізація (DP): оцінювалася за MBI як складова професійного вигорання; особисті досягнення (PA): визначалися за допомогою спеціально розробленої для цього дослідження шкали; загальна самоефективність (GSE): вимірювалася за *General Self-Efficacy Scale (GSES)*; професійна самоефективність (OSE): оцінювалася за *Occupational Self-Efficacy Scale (OSES)* [13, с. 70–88]; задоволеність життям (LS): вимірювалася за *Satisfaction with Life Scale (SWLS)* [10, с. 71–75].

Кожна змінна була операціоналізована за допомогою валідизованих шкал, що гарантувало їхню надійність та релевантність психологічному контексту війни.

Дослідження проводилося у поперечному дизайні з використанням опитувальників самооцінки для збору даних про психологічні конструкти. Етичні аспекти включали отримання інформованої згоди від учасників та забезпечення конфіденційності.

Використані психодіагностичні інструменти: *Maslach Burnout Inventory (MBI)*; *General Self-Efficacy Scale (GSES)*; *Occupational Self-Efficacy Scale (OSES)*; *Satisfaction with Life Scale (SWLS)* [15, с. 70–78].

Інструменти були доступні трьома мовами – українською, англійською та німецькою, що дозволяло учасникам обирати мову опитування. Валідність і психометричні характеристики кожної методики було підтверджено перед збором даних.

Обробка даних здійснювалася в *IBM SPSS Amos* версії 22.0.0 [5] із застосуванням структурного моделювання рівнянь. Для вивчення взаємозв'язків між змінними використовувалися описова статистика та кореляційний аналіз, а для перевірки моделей модерації – методи, описані Прічер та ін. (2007).

Надійність шкал оцінювали за коефіцієнтом Кронбаха ($\alpha > 0,70$ вважався прийнятним). Статистичну значущість визначали за рівнями $p < 0,05$ та $p < 0,01$. Для оцінки якості моделей використовували індекси відповідності (χ^2/df , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI).

Первинна обробка та дискритивний аналіз ключових змінних дали уявлення про загальний рівень вигорання, самоефективності та суб'єктивного благополуччя серед учасників.

Учасники мають помірний рівень емоційне виснаження (EE=17,89), низький рівень відстороненості та безособового ставлення до роботи (деперсоналізація DP=5,89) та середній рівень загальної самоефективності (GSE=2,01), що вказує на помірну віру у власні можливості справлятися з різними ситуаціями.

Рівень відчуття компетентності та ефективності у професійних обов'язках (особисті досягнення PA=35,26) та упевненість у виконанні професійних завдань (професійна самоефективність OSE=4,31) мають відносно високий рівень. Також, відносно високі показники загальної задоволеності життям (LS=18,62).

Кореляційний аналіз виявив значущі зв'язки між конструктами професійного виснаження та деперсоналізації, а також між загальною самоефективністю та двома іншими конструктами – особистою продуктивністю, з одного боку, та задоволеністю життям – з іншого.

Для перевірки модераційної ролі самоефективності у взаємозв'язку між задоволеністю життям і вигоранням серед психологів-консультантів було проведено регресійний аналіз. Результати показали, що самоефективність істотно модерує цей зв'язок ($\beta = -0,31, p < 0,01$).

Для аналізу самоефективності як модераційної змінної було застосовано метод моделювання структурними рівняннями (SEM). Було отримано шість структурних моделей.

У дослідженні модераційної ролі загальної самоефективності у взаємозв'язку між емоційним виснаженням та задоволеністю життям модераційний ефект виявився позитивним, але слабким ($\beta = 0,10$) при високому коефіцієнті детермінації для задоволеності життям ($R^2 = 0,18$). Показники відповідності моделі ($\chi^2/df = 0,78, RMSEA = 0,00, SRMR = 0,03, NFI = 0,99, NNFI = 1,00, CFI = 1,00$) свідчать про добру відповідність емпіричним даним.

Таблиця 1

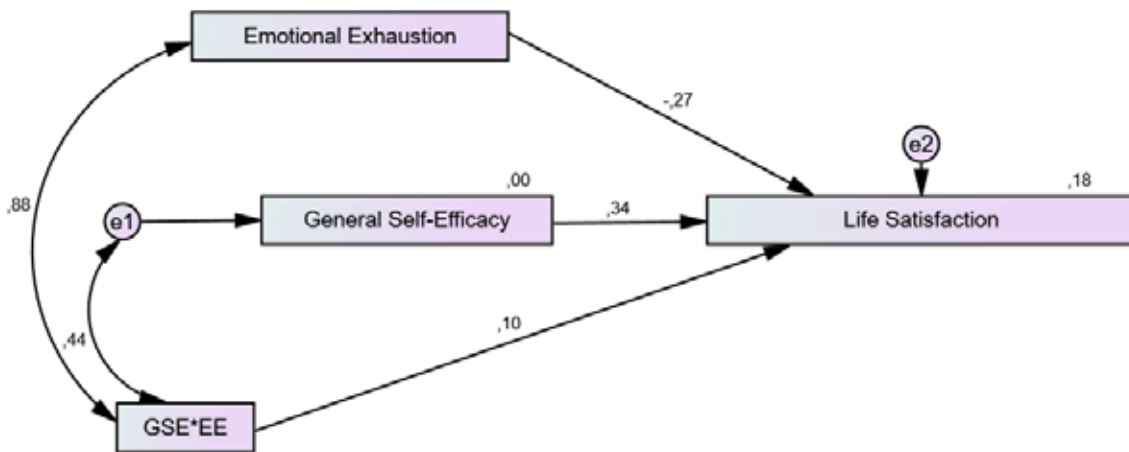
Описова статистика та кореляції для показників вигорання, самоефективності та задоволеності життям

Показники	M	SD	EE	DP	PA	GSE	OSE	LS
EE	17,89	7,77	1,00					
DP	5,89	4,58	,66**	1,00				
PA	35,26	6,17	-,25**	-,32**	1,00			
GSE	2,01	0,43	-,01	-,06	,51**	1,00		
OSE	4,31	2,03	-,01	,09	-,31**	-,33**	1,00	
LS	18,62	5,56	-,11	-,21*	,31***	,40**	-,16*	1,00

Примітка. M – середнє значення (Mean); SD – стандартне відхилення (Standard Deviation); EE – Емоційне виснаження; DP – Деперсоналізація; PA – Особисті досягнення; GSE – Загальна самоефективність; OSE – Професійна (Occupational) самоефективність; LS – Задоволеність життям. Статистично значущі кореляції позначені при * $p < 0,05$ та ** $p < 0,01$.

Структурні моделі модераційного впливу

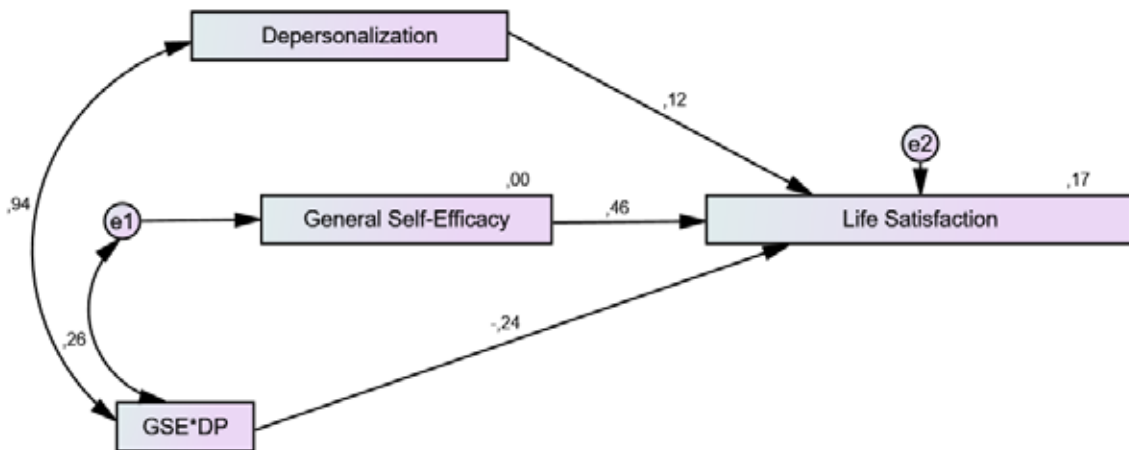
Модель	Предиктор	Модератор	Змінна-критерій
1	Емоційне виснаження	Загальна самоефективність	Задоволеність життям
2	Деперсоналізація	Загальна самоефективність	Задоволеність життям
3	Особисті досягнення	Загальна самоефективність	Задоволеність життям
4	Емоційне виснаження	Професійна самоефективність	Задоволеність життям
5	Деперсоналізація	Професійна самоефективність	Задоволеність життям
6	Особисті досягнення	Професійна самоефективність	Задоволеність життям

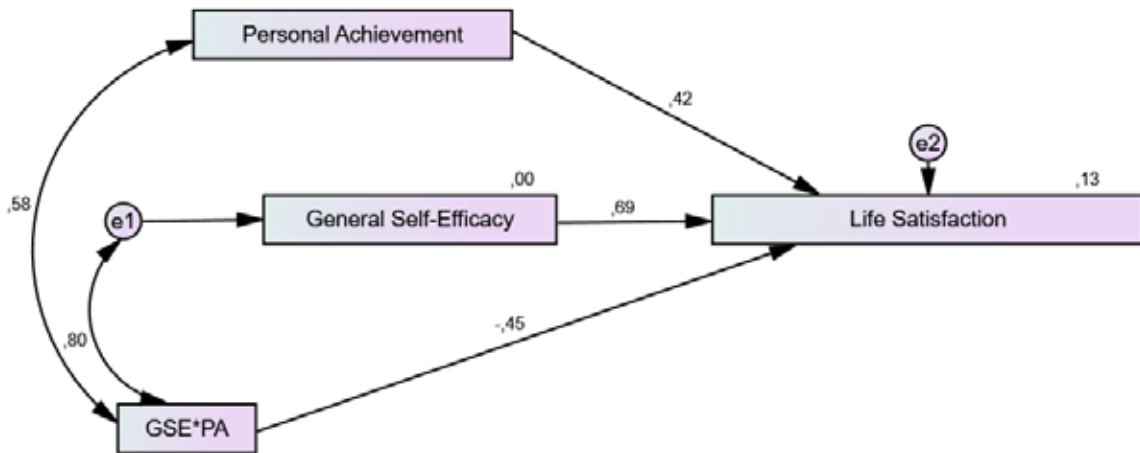
Рис. 1. Модерація загальної самоефективності (Модель 1)

У моделі 2, що досліджувала загальну самоефективність як модератор між деперсоналізацією та задоволеністю життям, модераційний ефект був негативним та помірним ($\beta = -0,24$) при $R^2 = 0,17$. Показники відповідності моделі ($\chi^2/df = 0,03$, RMSEA = 0,00, SRMR = 0,01, NFI = 1,00, NNFI = 1,01, CFI = 1,00) свідчать про дуже добрий рівень відповідності.

Для показника «Особисті досягнення» модераційний ефект загальної самоефективності був негативним і сильним ($\beta = -0,45$) при $R^2 = 0,13$. Однак показники

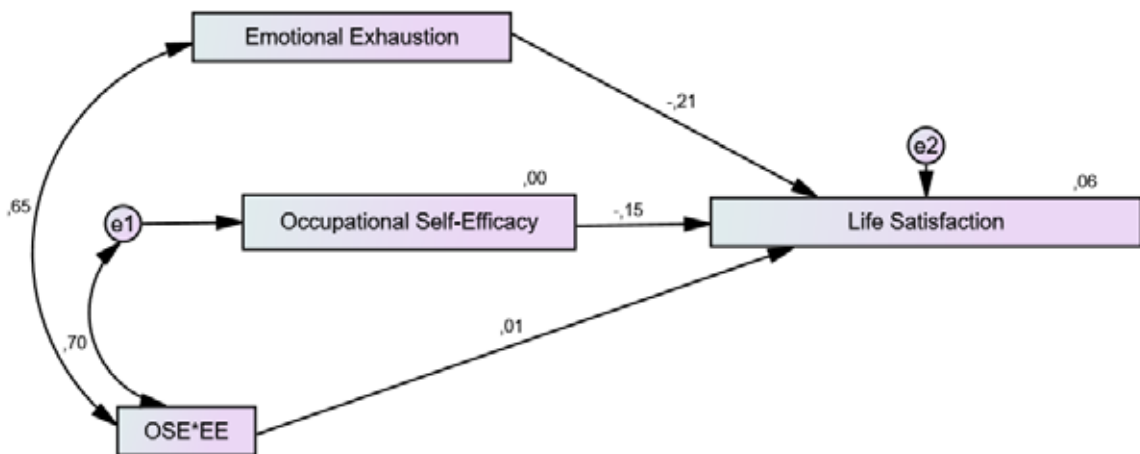

Рис. 2. Модерація загальної самоефективності (Модель 2)

Рис. 3. Модерація загальної самоефективності (Модель 3)

відповідності ($\chi^2/df = 0,03$, $RMSEA = 0,54$, $SRMR = 0,19$, $NFI = 0,94$, $NNFI = 0,62$, $CFI = 0,94$) свідчать про низьку якість моделі.

Рис. 4. Модерація професійної самоефективності (Модель 4)

У випадку модерації зв'язку між емоційним виснаженням та задоволеністю життям професійною самоефективністю ефект був позитивним, але слабким ($\beta = 0,01$) при середньому коефіцієнті детермінації $R^2 = 0,06$. Показники відповідності ($\chi^2/df = 1,62$, $RMSEA = 0,06$, $SRMR = 0,03$, $NFI = 0,99$, $NNFI = 0,99$, $CFI = 1,00$) свідчать про адекватну модель.

Для модерації деперсоналізації професійною самоефективністю ефект був позитивним та помірним ($\beta = 0,32$) при низькому коефіцієнті детермінації ($R^2 = 0,05$). Показники відповідності ($\chi^2/df = 0,01$, $RMSEA = 0,00$, $SRMR = 0,01$, $NFI = 1,00$, $NNFI = 1,01$, $CFI = 1,00$) демонструють відмінну якість моделі.

Для модерації показника «Особисті досягнення» професійною самоефективністю ефект був помірним та позитивним ($\beta = 0,35$) при $R^2 = 0,09$. Показники відповідності ($\chi^2/df = 19,22$, $RMSEA = 0,31$, $SRMR = 0,14$, $NFI = 0,97$, $NNFI = 0,84$, $CFI = 0,97$) свідчать про середній рівень відповідності.

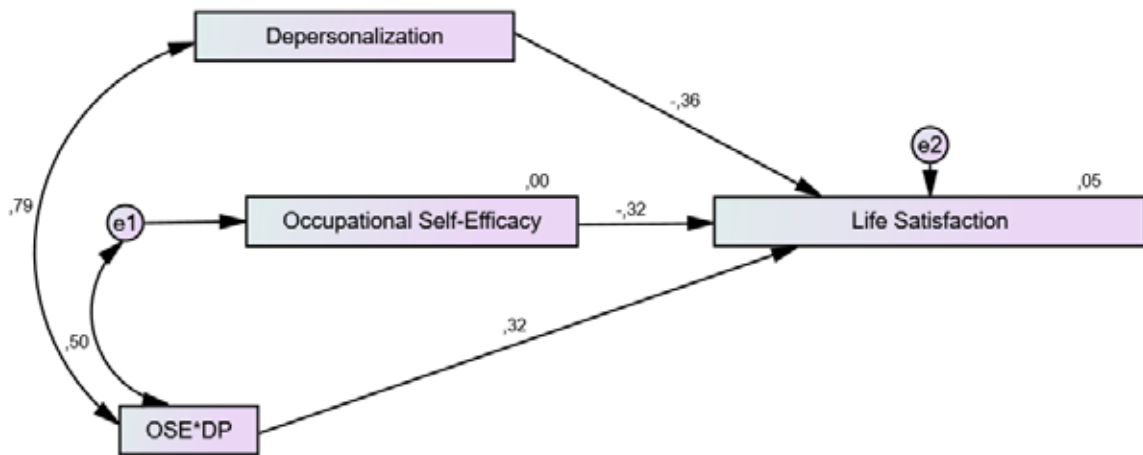

Рис. 5. Модерація професійної самоєфективності (Модель 5)

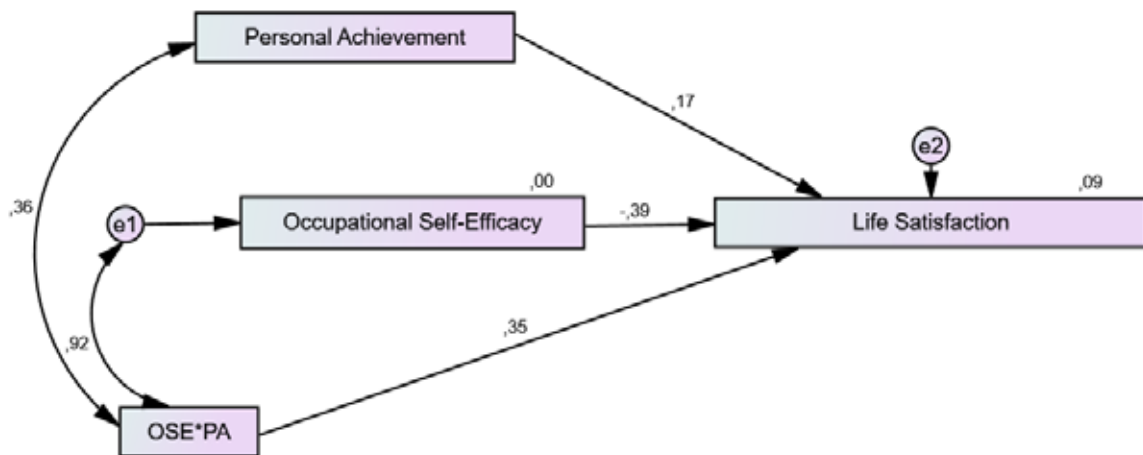

Рис. 6. Модерація професійної самоєфективності (Модель 6)

Серед шести моделей саме Модель 2 досліджувала модераційну роль загальної самоєфективності у взаємозв'язку між деперсоналізацією та задоволеністю життям. Аналіз показав помірний негативний модераційний ефект ($\beta = -0,24$) при $R^2 = 0,17$, що свідчить: загальна самоєфективність суттєво впливає на те, як деперсоналізація позначається на задоволеності життям. Цікавим є те, що вищий рівень загальної самоєфективності може посилювати негативний вплив деперсоналізації на задоволеність життям.

Модель продемонструвала відмінні показники відповідності, включаючи $\chi^2/df = 0,03$, $RMSEA = 0,00$, $SRMR = 0,01$, $NFI = 1,00$, $NNFI = 1,01$ та $CFI = 1,00$, що свідчить про високу якість моделі та достовірність висновків щодо динаміки між загальною самоєфективністю, деперсоналізацією та задоволеністю життям.

Ця сильна модель підкреслює значення загальної самоєфективності як когнітивного чинника у розумінні вигорання та його впливу на благополуччя. Попри контрінтуїтивний негативний модераційний ефект, результати підкреслюють складність ролі загальної самоєфективності, що потребує подальшого дослідження її взаємодії з факторами стресу, зокрема деперсоналізацією.

Модель 5 виявилася як емпірично відповідною, так і з достатньо високим модераційним ефектом ($\beta = 0,32$). Помірний позитивний модераційний ефект свідчить, що з підвищенням рівня професійної самоефективності негативний вплив деперсоналізації на задоволеність життям серед психологів-консультантів зменшується.

Отримані результати підкреслюють ключову роль як загальної, так і професійної самоефективності у модерації взаємозв'язку між вигоранням (зокрема деперсоналізацією) та задоволеністю життям. Модель 2 показала, що загальна самоефективність негативно модерує зв'язок «деперсоналізація – задоволеність життям», що може означати посилення негативного впливу деперсоналізації у разі високої загальної самоефективності. Натомість модель 5 продемонструвала, що професійна самоефективність позитивно модерує цей зв'язок, зменшуючи шкідливий вплив деперсоналізації на задоволеність життям.

Ці результати підкреслюють нюансовані та різні внески типів самоефективності у формування психологічного благополуччя. Зокрема, професійна самоефективність постає як захисний чинник, що пом'якшує негативні наслідки вигорання та сприяє підвищенню задоволеності життям. Це підкреслює важливість розвитку професійної самоефективності через цільові інтервенції для підвищення стійкості та благополуччя фахівців у високостресових середовищах. Подальші дослідження мають детальніше вивчити ці динаміки для вдосконалення інтервенцій та систем підтримки на робочих місцях.

Результати дослідження надають важливу інформацію про взаємозв'язок між задоволеністю життям, вигоранням та самоефективністю серед психологічних консультантів, на основі даних, зібраних у 2023 році в умовах війни, що триває в Україні. Помірний рівень вигорання ($M = 2,60$) відображає значні стресові чинники, з якими зіштовхуються учасники, навіть за умови дистанційного надання підтримки, що певною мірою може зменшувати окремі труднощі. Показники емоційного виснаження ($M = 17,89$) та деперсоналізації ($M = 5,89$) додатково підкреслюють емоційні та міжособистісні витрати, пов'язані з їх професійними обов'язками в умовах безпрецедентних викликів.

Зв'язки з особистими досягненнями та задоволеністю життям, що вказує на її ширший вплив на благополуччя та професійні результати. Важливо, що самоефективність позитивно корелювала із задоволеністю життям ($r = 0,40$, $p < 0,01$), що узгоджується з теорією самоефективності Бандури, яка стверджує, що переконання у високій самоефективності ми від вигорання. Професійна самоефективність ($M = 4,31$) продемонструвала особливо сильний вплив, що свідчить про віру учасників у здатність ефективно виконувати впливають на стратегії подолання труднощів та сприяють кращому загальному благополуччю.

Попри складне середовище, відносно високі показники задоволеності життям ($M = 18,62$) та самоефективності ($M = 3,95$) свідчать про те, що багато учасників зберігають позитивний погляд на життя та впевненість у власних здібностях, які

виступають захисними факторами професійного функціонування навіть в умовах надзвичайного стресу.

Кореляційний аналіз підтвердив значущі взаємозв'язки між досліджуваними конструктами. Професійне виснаження та деперсоналізація тісно пов'язані між собою, що підкреслює їхню спільну роль у структурі вигорання. Загальна самоефективність виявила значущі. Результати дослідження підкреслюють критичну роль самоефективності – як загальної, так і професійної – у модурації впливу професійного вигорання на задоволеність життям, особливо в умовах екстремального стресу, таких як триваюча війна. Отримані дані акцентують необхідність цілеспрямованих інтервенцій, спрямованих на зміцнення самоефективності та резилієнтності серед фахівців у високо стресових середовищах, що забезпечить збереження психологічного благополуччя та ефективності їхньої професійної діяльності.

Аналіз показав, що професійна самоефективність значущо модує взаємозв'язок між задоволеністю життям та вигоранням ($\beta = -0.31, p < 0.01$). Цей модураційний ефект свідчить про те, що психологи з вищим рівнем самоефективності краще здатні підтримувати задоволеність життям, незважаючи на тиск, притаманний їхній роботі, і, таким чином, знижують ризик професійного вигорання. Це відкриття має особливе значення, оскільки демонструє, що інтервенції, спрямовані на підвищення самоефективності, можуть бути корисними для фахівців з психічного здоров'я в умовах збройних конфліктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна стверджувати, що емпіричні дані цього дослідження демонструють значущі взаємозв'язки між суб'єктивним благополуччям, вигоранням та самоефективністю серед психологів-консультантів, які працюють у зонах воєнних дій. Отримані результати підкреслюють критичну роль самоефективності у модурації впливу задоволеності життям на вигорання, що вказує на потенційні напрями для розробки інтервенцій, спрямованих на покращення психічного здоров'я фахівців. Підтримуючи розвиток самоефективності та сприяючи загальному благополуччю, організації можуть допомогти зменшити рівень вигорання та покращити як індивідуальні, так і організаційні результати.

Майбутні дослідження мають зосередитися на вивченні довготривалих ефектів самоефективності, вигорання та задоволеності життям, особливо в умовах триваючих воєнних конфліктів. Аналіз того, як ці конструкти змінюються з часом, може надати глибші уявлення про їх взаємодію та довгостроковий вплив стресових чинників. Крім того, необхідно розробляти та тестувати цільові інтервенції, спрямовані на підвищення самоефективності та стійкості, щоб підтвердити ці результати та забезпечити їхню практичну застосовність у реальних умовах.

Для розширення перспективи майбутні дослідження мають також розглядати вплив інших сучасних або історичних воєнних конфліктів, щоб визначити, чи зберігаються виявлені закономірності у різних культурних, соціальних та геополітичних контекстах.

Список використаних джерел і літератури

1. Можаровська Т. В., Гаращук К. П. Вплив емоційного вигорання на психологічне благополуччя людей, які працюють з військовими та ВПО. *Габітус*. 2025. Вип. 76. С. 265–269. <https://doi.org/10.32782/hbts.76.45>
2. Родіна Н. В., Кременчуцька М. К., Козачек І. А. Психологічні особливості адаптаційних характеристик моряків в умовах війни в Україні. *Психологія та соціальна робота*. 2025. № 2. С. 145–153. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2025.2.13>
3. Селіверст М. А., Туренко Р. Л. Професійна самоефективність та суб'єктивна успішність керівників різного рівня. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2024. № 76. С. 78–82. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2024-76-11>
4. American Psychological Association. Data point: Psychology's workforce in numbers. *APA Monitor*. 2018. 49(11). <https://www.apa.org/monitor/2018/12/datapoint>
5. Arbuckle J. L. *IBM SPSS Amos 20 user's guide*. Amos Development Corporation, SPSS Inc. 2011.
6. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*. 1977. 84(2). P. 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
7. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman. 1997.
8. Barros A. S. S. Subjective well-being (SWB) and burnout syndrome (BnS): Correlational analysis of teleworkers in the education sector. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2017. 237. P. 1012–1018.
9. Brown C. G. A systematic review of the relationship between self-efficacy and burnout in teachers. *Educational and Child Psychology*. 2012. 29(4). P. 47–63. <https://doi.org/10.53841/bpsecp.2012.29.4.47>
10. Diener E., Emmons R. A., Larsen R. J., Griffin S. Development of the Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 1985. 49(1). P. 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
11. Lim S., Song Y., Nam Y., Lee Y., Kim D. Moderating effect of burnout on the relationship between self-efficacy and job performance among psychiatric nurses for COVID-19 in national hospitals. *Medicina*. 2022. 58(2). 171. doi: 10.3390/medicina58020171
12. Makara-Studzińska M., Golonka K., Izydorzyc B. Self-efficacy as a moderator between stress and professional burnout in firefighters. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2019. 16(2). 183.
13. Maslach C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Job burnout. *Annual Review of Psychology*. 2001. 52. P. 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
14. Saud J., Rice J. Stress, teamwork, and wellbeing policies: A synergistic approach to reducing burnout in public sector organizations. *Administrative Sciences*. 2024. 14(12). 319. <https://doi.org/10.3390/admsci1412319>
15. Schyns B., von Collani G. A short version of the occupational self-efficacy scale: Structural and construct validity across five countries. *Journal of Career Assessment*. 2002. 10(1). P. 70–88. <https://doi.org/10.1177/1069072702010001003>
16. Shakeel S., Khan M. M., Khan R. A. A., Mujtaba B. G. Linking personality traits, self-efficacy, and burnout of teachers in public schools: Does school climate play a moderating role? *Public Organization Review*. 2022. P. 1–21. <https://doi.org/10.1007/s11115-021-00514-8>
17. Tement S. The role of personal and key resources in the family-to-work enrichment process. *Scandinavian Journal of Psychology*. 2014. 55(5). P. 489–496. <https://doi.org/10.1111/sjop.12146>
18. Tomas J. Occupational self-efficacy as a mediator in the reciprocal relationship between job demands and mental health complaints: A three-wave investigation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. 18(21). 11532. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111532>

19. Vongas J. G., Al Hajj R. The evolution of empathy and women's precarious leadership appointments. *Frontiers in Psychology*. 2015. 6. 1751. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01751>

References

1. Mozharovska, T. V., & Harashchuk, K. P. (2025). Vplyv emotsiinoho vyhorання na psykholohichne blahopoluchchia liudei, yaki pratsiuiut z viiskovymy ta VPO [The impact of emotional burnout on psychological well-being of professionals working with military personnel and internally displaced persons]. *Habitus*, Issue 76, pp. 265–269. <https://doi.org/10.32782/hbts.76.45> [in Ukrainian].

2. Rodina, N. V., Kremenchutska, M. K., & Kozachek, I. A. (2025). Psykholohichni osoblyvosti adaptatsiinykh kharakterystyk moriakiv v umovakh viiny v Ukraini [Psychological features of adaptive characteristics of seafarers in the context of the war in Ukraine]. *Psychology and Social Work*, No. 2, pp. 145–153. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2025.2.13> [in Ukrainian].

3. Seliverst, M. A., & Turenko, R. L. (2024). Profesiina samoefektyvnist ta subiektyvna uspihnist kerivnykiv riznogo rivnia [Professional self-efficacy and subjective success of managers at different levels]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii "Psychology"*, No. 76, pp. 78–82. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2024-76-11> [in Ukrainian].

4. American Psychological Association. (2018). Data point: Psychology's workforce in numbers. *APA Monitor*, 49(11). Retrieved from: <https://www.apa.org/monitor/2018/12/datapoint> [in English].

5. Arbuckle, J. L. (2011). *IBM SPSS Amos 20 user's guide*. Amos Development Corporation, SPSS Inc. [in English].

6. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191> [in English].

7. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman [in English].

8. Barros, A. S. S. (2017). Subjective well-being (SWB) and burnout syndrome (BnS): Correlational analysis of teleworkers in the education sector. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 237, 1012–1018 [in English].

9. Brown, C. G. (2012). A systematic review of the relationship between self-efficacy and burnout in teachers. *Educational and Child Psychology*, 29(4), 47–63. <https://doi.org/10.53841/bpsecp.2012.29.4.47> [in English].

10. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). Development of the Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13 [in English].

11. Lim, S., Song, Y., Nam, Y., Lee, Y., & Kim, D. (2022). Moderating effect of burnout on the relationship between self-efficacy and job performance among psychiatric nurses for COVID-19 in national hospitals. *Medicina*, 58(2), 171. doi: 10.3390/medicina58020171 [in English].

12. Makara-Studzińska, M., Golonka, K., & Izydorczyk, B. (2019). Self-efficacy as a moderator between stress and professional burnout in firefighters. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(2), 183 [in English].

13. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397> [in English].

14. Saud, J., & Rice, J. (2024). Stress, teamwork, and wellbeing policies: A synergistic approach to reducing burnout in public sector organizations. *Administrative Sciences*, 14(12), 319. <https://doi.org/10.3390/admsci1412319> [in English].

15. Schyns, B., & von Collani, G. (2002). A short version of the occupational self-efficacy scale: Structural and construct validity across five countries. *Journal of Career Assessment*, 10(1), 70–88. <https://doi.org/10.1177/1069072702010001003> [in English].

16. Shakeel, S., Khan, M. M., Khan, R. A. A., & Mujtaba, B. G. (2022). Linking personality traits, self-efficacy, and burnout of teachers in public schools: Does school climate play a moderating role? *Public Organization Review*, 1–21. <https://doi.org/10.1007/s11115-021-00514-8> [in English].
17. Tement, S. (2014). The role of personal and key resources in the family-to-work enrichment process. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55(5), 489–496. <https://doi.org/10.1111/sjop.12146> [in English].
18. Tomas, J. (2021). Occupational self-efficacy as a mediator in the reciprocal relationship between job demands and mental health complaints: A three-wave investigation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11532. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111532> [in English].
19. Vongas, J. G., & Al Hajj, R. (2015). The evolution of empathy and women’s precarious leadership appointments. *Frontiers in Psychology*, 6, 1751. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01751> [in English].

Markina S. I.

Postgraduate Student, 053 “Psychology”
Odesa I.I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL CONSULTANTS DURING TIMES OF WAR IN UKRAINE: THE ROLE OF SELF-EFFICACY IN MANAGING BURNOUT AND ENHANCING WELL-BEING

Psychologists-counselors working in conditions of prolonged armed conflict are exposed to persistent professional stress, which increases the risk of burnout and undermines subjective well-being. The present study examines the relationships between burnout, self-efficacy, and life satisfaction among psychologists-counselors providing psychological support during the ongoing war in Ukraine. A sample of 196 counselors completed standardized measures assessing emotional exhaustion, depersonalization, personal accomplishment, general self-efficacy, occupational self-efficacy, and life satisfaction. The results revealed significant negative associations between burnout indicators and life satisfaction. Moderation analyses demonstrated that self-efficacy plays a complex role in these relationships. General self-efficacy showed a moderating effect in the association between depersonalization and life satisfaction, whereas occupational self-efficacy functioned as a protective factor, attenuating the negative impact of depersonalization on subjective well-being. Structural equation modeling confirmed the robustness of the proposed moderation models. The findings highlight the differentiated contributions of general and professional self-efficacy to psychological well-being under conditions of extreme and prolonged stress. The results underscore the importance of developing targeted interventions aimed at strengthening occupational self-efficacy as a resource for reducing burnout and supporting the well-being of mental health professionals working in high-risk and crisis contexts.

Key words: burnout, self-efficacy, occupational self-efficacy, subjective well-being, life satisfaction, war-related stress.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:005.334.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.12>

Мельниченко Т. В.

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія кафедри соціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: melnychenko.tetiana@stud.onu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0001-9800-2340

Полещук Л. В.

доктор філософії з психології,
доцент кафедри соціальної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: l.poleshchuk@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1052-5770

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ КЕРІВНИКІВ В УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті розглядається роль емоційного інтелекту (ЕІ) як ключового психологічного ресурсу, що визначає ефективність управлінської діяльності в кризових ситуаціях. В умовах сучасних організаційних трансформацій здатність керівника розпізнавати власні емоції та емоційні стани підлеглих стає фундаментом для збереження цілісності команди та мінімізації деструктивних наслідків протистоянь.

Метою даної статті є дослідження ролі впливу структурних компонентів емоційного інтелекту на вибір патернів поведінки керівників під час організаційних конфліктів та обґрунтувати переваги високого рівня ЕІ для гармонізації робочого середовища.

Наукова новизна роботи полягає в систематизації поведінкових патернів керівників кризь призму взаємодії когнітивних та емоційних чинників. У дослідженні розкрито роль емоційного інтелекту як медіатора, що сприяє переходу від автоматичних реакцій, зокрема агресії або уникнення, до свідомого обрання стратегій співпраці.

Результати дослідження свідчать про те, що високий рівень емоційного інтелекту є передумовою формування конструктивних патернів поведінки, спрямованих на пошук консенсусу. Розвиток емоційної сфери керівника безпосередньо корелює зі зниженням рівня напруженості в колективі та підвищенням загальної продуктивності праці.

Ключові слова: емоційний інтелект, організаційний конфлікт, патерни поведінки, стиль керівництва, копінг-стратегії, міжособистісна взаємодія, стратегії подолання конфліктів.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлена глибокими трансформаційними процесами, що відбуваються в сучасному бізнес-середовищі. В умовах постійної невизначеності, посилення конкуренції та переходу до гібридних форматів роботи, організаційні конфлікти стають неминучим явищем.

Традиційні підходи до управління, що базуються виключно на адміністративно-командних методах та раціональному аналізі, дедалі частіше виявляються неефективними в ситуаціях гострого міжособистісного або міжгрупового протистояння. Центральною фігурою у процесі врегулювання суперечок є керівник, чії патерни поведінки безпосередньо визначають подальший сценарій розвитку конфлікту: його конструктивне вирішення або деструктивну ескалацію. У цьому контексті особливої ваги набуває емоційний інтелект як здатність лідера ідентифікувати, розуміти та регулювати як власні емоційні стани, так і емоції підлеглих.

Тому дослідження ролі ЕІ у формуванні свідомих, адаптивних патернів поведінки є критично важливим для підвищення управлінської ефективності, збереження кадрового потенціалу та психологічного здоров'я організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційної детермінації управлінської діяльності займає одне з центральних місць у сучасній психології управління та організаційній психології. Аналіз наукового доробку свідчить, що емоційний інтелект сьогодні розглядається не лише як індивідуальна властивість особистості, а як фундаментальний чинник лідерської ефективності, адаптивності та психологічної стійкості керівників в умовах високої відповідальності.

Фундаментальні засади розуміння даного феномену закладені у працях П. Саловея, Дж. Маєра та Д. Карусо, які запропонували модель здібностей, трактуючи емоційний інтелект як когнітивну здатність до ідентифікації, розуміння та цілеспрямованої обробки емоційної інформації [13; 14]. Водночас змішані моделі, представлені у роботах Д. Гоулмана та Р. Бар-Она, акцентують увагу на прикладному аспекті ЕІ. Автори доводять, що розвинені емоційні компетенції є предикторами успішної комунікації, соціального впливу та ефективного врегулювання конфліктів у бізнес-середовищі [9]. Вітчизняні науковці, зокрема Е. Носенко, О. Кононко та І. Гринишин, обґрунтовують значення емоційної саморегуляції як базового механізму забезпечення стресостійкості та професійного здоров'я керівників, що виступає ключовою передумовою запобігання їхньому професійному вигоранню [2; 5; 6].

Проте, попри ґрунтовність наявних напрацювань, питання безпосереднього впливу емоційного інтелекту на формування конкретних патернів поведінки керівника саме в момент розгортання організаційного конфлікту залишається недостатньо висвітленим. Більшість досліджень фокусуються на загальних стилях керівництва, залишаючи поза увагою динаміку зміни поведінкових сценаріїв під впливом емоційної компетентності в гострих фазах протистояння. Це зумовлює необхідність подальшого вивчення механізмів, за допомогою яких ЕІ структурує вибір між деструктивним суперництвом та конструктивним діалогом [1; 4].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі емоційного інтелекту у формуванні патернів поведінки керівників в умовах організаційних конфліктів із урахуванням копінг-стратегій та типів міжособистісної взаємодії.

Результати дослідження. Емоційний інтелект розглядається психологією як складний багатовимірний конструкт, що поєднує когнітивні, емоційно-регулятивні та соціальні компоненти й забезпечує ефективну адаптацію особистості до вимог міжособистісної взаємодії. В управлінській діяльності емоційний інтелект виступає не лише особистісною характеристикою керівника, а й важливим психологічним ресурсом, який визначає здатність до регуляції власної поведінки та впливу на емоційний стан колективу.

Класичне наукове осмислення емоційного інтелекту пов'язане з працями П. Саловея та Дж. Маєра, які визначили його як здатність до сприйняття, розуміння, використання та управління емоціями з метою оптимізації мислення і поведінки. У межах здібнісної моделі емоційний інтелект трактується як форма когнітивної компетентності, що забезпечує ефективну обробку емоційної інформації та може бути операціоналізована через окремі функціональні компоненти [13].

Розвиток цього підходу отримав прикладне спрямування у працях Д. Гоулмана, який підкреслював значення емоційного інтелекту для лідерства, управління персоналом і врегулювання конфліктів. На його думку, здатність керівника до самоконтролю, емпатії та соціальної чутливості є ключовою умовою ефективної управлінської взаємодії. У сучасних управлінських дослідженнях емоційний інтелект також розглядається як складова системи ключових професійних компетенцій менеджера, що забезпечує ефективну взаємодію в умовах організаційних змін та конфліктів [7; 9; 14].

Вітчизняні дослідження доповнюють ці підходи акцентом на регулятивній функції емоційного інтелекту. Так, у працях Е. Носенко емоційний інтелект розглядається як чинник психологічної стійкості та здатності до подолання стресу. О. Кононко наголошує на значенні емоційної саморегуляції як базового механізму професійної надійності керівника, тоді як І. Гринишин підкреслює роль емоційної компетентності у запобіганні деструктивним формам реагування в умовах підвищеного навантаження [2; 5; 6].

Особливого значення емоційний інтелект набуває в ситуаціях організаційних конфліктів, де керівник змушений діяти в умовах емоційної напруги, невизначеності та протилежних інтересів. Саме здатність усвідомлювати власні емоційні реакції, розуміти емоційний стан інших і свідомо регулювати поведінку визначає, чи трансформується конфлікт у конструктивну взаємодію, чи набуде деструктивного характеру.

Організаційний конфлікт є однією з найбільш напружених форм міжособистісної взаємодії у професійному середовищі, у якій поведінка керівника набуває визначального значення для подальшого розвитку ситуації. Саме керівник задає емоційний тон взаємодії, визначає допустимі межі реагування та опосередковує трансформацію конфлікту в конструктивне або деструктивне русло [1]. У цьому контексті особливої уваги потребує аналіз поведінкових патернів керівників, що проявляються в умовах конфліктної взаємодії.

У психології управління поведінкові патерни в конфлікті розглядаються як відносно стійкі способи реагування, що поєднують когнітивні установки, емоційні реакції та характерні поведінкові дії. Вибір того чи іншого патерну не є випадковим, а зумовлюється як особистісними характеристиками керівника, так і рівнем розвитку його емоційної регуляції [5; 6].

Значний внесок у вивчення міжособистісної поведінки в конфлікті зробила концепція Т. Лірі, згідно з якою взаємодія людей може бути описана через систему базових міжособистісних орієнтацій – домінування або підпорядкування, прийняття або відторгнення. У межах цієї моделі поведінка керівника в конфліктній ситуації може набувати форм авторитарного тиску, маніпулятивного контролю, співпраці або уникнення відповідальності. Такі патерни є не лише стилістичними проявами лідерства, а й відображенням внутрішніх механізмів емоційної саморегуляції [12].

Емоційна регуляція виступає ключовим психологічним механізмом, що визначає, наскільки керівник здатний утримувати баланс між власними емоційними реакціями та вимогами ситуації. Дослідження в галузі психології емоцій показують, що недостатній рівень регуляції призводить до імпульсивних реакцій, підвищеної агресивності або уникнення відповідальності, що підсилює деструктивний потенціал конфлікту. Натомість розвинені навички емоційної регуляції дозволяють керівникові усвідомлювати власний емоційний стан, контролювати інтенсивність афективних реакцій та зберігати раціональність у прийнятті рішень.

У професійній діяльності керівників це проявляється у схильності до різних стратегій конфліктної поведінки. Керівники з високим рівнем емоційної регуляції частіше демонструють кооперативні патерни взаємодії, орієнтовані на співробітництво, компроміс і відкритий діалог. Вони здатні відокремлювати емоційний компонент конфлікту від змістовних розбіжностей, що знижує ймовірність ескалації та сприяє пошуку взаємоприйнятних рішень.

Натомість керівники з низьким рівнем емоційної регуляції частіше вдаються до жорстких або унікальних патернів поведінки. У таких випадках конфлікт сприймається як загроза особистому статусу або контролю, що активізує захисні реакції – суперництво, тиск, пасивну агресію або дистанціювання. Подібні патерни не лише ускладнюють розв'язання конфлікту, а й негативно впливають на психологічний клімат у колективі [3; 6].

Саме тому в сучасній психології управління вибір таких реакцій дедалі частіше аналізується крізь призму копінг-стратегій, які виступають ключовим механізмом реагування індивіда на стресові та проблемні ситуації. Для керівника організаційний конфлікт є не просто зіткненням інтересів, а потужним професійним стресором, що змушує його задіювати певні процеси психологічного подолання [11]. Таким чином, вибір між конструктивним розв'язанням конфлікту та деструктивним захистом безпосередньо залежить від здатності лідера використовувати адаптивні копінг-механізми в умовах високої емоційної напруги.

Теоретичні засади дослідження копінгу були закладені у транзакційній моделі стресу Р. Лазаруса та С. Фолкман, відповідно до якої копінг визначається як сукупність когнітивних і поведінкових зусиль, спрямованих на подолання, зменшення або переосмислення вимог ситуації, що оцінюється як стресова. У межах цієї моделі конфлікт розглядається як результат взаємодії між об'єктивними умовами та суб'єктивною оцінкою ситуації, а вибір копінг-стратегії залежить від індивідуальних ресурсів особистості [11].

Р. Лазарус і С. Фолкман виокремили дві базові групи копінг-стратегій: проблемно-орієнтовані та емоційно-орієнтовані. Проблемно-орієнтований копінг спрямований на зміну самої ситуації або пошук шляхів її вирішення, тоді як емоційно-орієнтований – на регуляцію емоційного стану, зниження напруження та внутрішньої тривоги. У контексті управлінської діяльності ці стратегії безпосередньо трансформуються у відповідні патерни конфліктної поведінки [11].

Керівники, які використовують проблемно-орієнтовані копінг-стратегії, частіше вдаються до конструктивних форм взаємодії у конфлікті: аналізу причин суперечності, переговорів, пошуку компромісу або співробітництва. Такі стратегії передбачають активну позицію, готовність до відповідальності та орієнтацію на результат. Дослідження показують, що проблемно-орієнтований копінг пов'язаний із вищою ефективністю управлінських рішень і нижчим рівнем деструктивної конфліктності.

Натомість домінування емоційно-орієнтованих копінг-стратегій (уникнення, заперечення, дистанціювання або зниження значущості проблеми) частіше супроводжується неефективною або деструктивною поведінкою у конфлікті. У таких випадках керівник зосереджується на зменшенні власного емоційного дискомфорту, а не на розв'язанні ситуації, що може призводити до затягування конфлікту, накопичення напруги та погіршення міжособистісних відносин у колективі [3; 6].

Особливе значення має зв'язок копінг-стратегій з емоційним інтелектом керівника. Дослідження показують, що високий рівень емоційного інтелекту асоціюється з переважанням проблемно-орієнтованого копінгу та зниженням використання унікальних і захисних стратегій. Це пояснюється здатністю керівників з розвиненим ЕІ усвідомлювати власні емоції, регулювати їх інтенсивність і зберігати когнітивну ясність у стресових умовах.

Емоційна регуляція, як структурний компонент емоційного інтелекту, відіграє роль «фільтра», через який відбувається вибір копінг-стратегії. Керівники з низьким рівнем регуляції емоцій частіше реагують імпульсивно, вдаються до уникнення або агресивного протистояння, тоді як високий рівень регуляції сприяє переходу від афективної реакції до усвідомленого аналізу ситуації. У цьому сенсі копінг виступає проміжною ланкою – медіатором – між емоційним інтелектом і конкретною конфліктною поведінкою [13; 14].

Таке розуміння медіативної ролі копінгу дозволяє глибше інтерпретувати результати взаємодії індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників, що визначають поведінку керівника. Відтак, аналіз теоретичних підходів до вивчення емоційного інтелекту та конфліктної поведінки дає підстави трактувати ЕІ не просто як окрему особистісну характеристику, а як системоутворювальний ресурс. Саме цей ресурс інтегрує процеси сприйняття конфліктної ситуації, регуляцію емоційної напруги та фінальний вибір поведінкової стратегії, забезпечуючи перехід від стихійного реагування до професійно зумовленого управління конфліктом.

У межах здібнісної моделі емоційного інтелекту Дж. Маєра та П. Саловея ключову роль відіграє компонент емоційної регуляції, який забезпечує перехід від первинної афективної реакції до усвідомленої оцінки ситуації [13; 14]. Саме на цьому етапі відбувається когнітивне переосмислення конфлікту як проблеми, що підлягає вирішенню, або як загрози, від якої слід уникати. Така оцінка, у свою чергу, запускає відповідні копінг-механізми.

З позиції транзакційної теорії стресу Р. Лазаруса конфлікт активізує процеси психологічного подолання, а вибір копінг-стратегії виступає безпосереднім механізмом реалізації поведінки. Проблемно-орієнтований копінг трансформується у стратегії співробітництва або компромісу, тоді як емоційно-орієнтований копінг частіше зумовлює уникнення або суперництво. Таким чином, копінг-стратегії можна розглядати як проміжну ланку між емоційним інтелектом і зовнішніми проявами конфліктної поведінки керівника.

Важливе місце в цій моделі займають міжособистісні установки та стилі взаємодії, описані в концепції Т. Лірі. Орієнтація керівника на домінування або співробітництво, жорсткість або гнучкість у взаємодії з іншими значною мірою визначає, яким чином реалізуються копінг-стратегії у реальній поведінці. Керівники з високим рівнем емоційного інтелекту та розвинутою емпатією частіше демонструють міжособистісні установки, орієнтовані на партнерство, відповідальність і підтримку, що узгоджується з конструктивними моделями врегулювання конфлікту.

На основі узагальнення теоретичних і емпіричних даних доцільно запропонувати інтегративну модель формування конфліктної поведінки керівників, у якій:

- Емоційний інтелект виступає базовим особистісним ресурсом, що визначає рівень емоційної усвідомленості та саморегуляції.
- Емоційна регуляція забезпечує контроль інтенсивності афективних реакцій і створює умови для когнітивної оцінки ситуації [11].
- Копінг-стратегії виконують функцію психологічного механізму адаптації до конфлікту та безпосередньо формують поведінкову відповідь [11].
- Міжособистісні установки задають стиль реалізації копінгу у взаємодії з іншими [12].

• Стратегія конфліктної поведінки (співробітництво, компроміс, суперництво, уникнення) є зовнішнім проявом інтеграції цих процесів [1; 4].

У межах цієї моделі емоційний інтелект виконує інтегративну функцію, поєднуючи внутрішні регуляторні механізми з поведінковими патернами керівника. Високий рівень ЕІ сприяє формуванню адаптивних копінг-стратегій і конструктивних моделей міжособистісної взаємодії, тоді як низький рівень обмежує поведінковий репертуар та підвищує ймовірність деструктивної ескалації конфліктів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати дослідження підтверджують статус емоційного інтелекту як засадничого ресурсу управлінської ефективності, де механізм емоційної регуляції забезпечує перехід від імпульсивних реакцій до адаптивних копінг-стратегій. Спостерігається пряма залежність між розвиненим ЕІ та вибором патернів співпраці, тоді як його дефіцит корелює з деструктивними захисними реакціями. Перспективи подальших розвідок охоплюють розробку тренінгових програм для менеджерів, а також аналіз впливу корпоративної культури та різних рівнів управлінської вертикалі на емоційну стійкість лідера в конфліктному середовищі.

Список використаних джерел і літератури

1. Бондарчук В. І., Проскурка Н. В. Вплив емоційного інтелекту на вибір стратегії поведінки у конфлікті. *Вісник НАУ. Серія: Психологія*. 2022. 2(21). С. 90–96. <https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17094>
2. Гринишин І. В. Психологія професійного стресу: механізми подолання: монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 256 с.
3. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник. Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2006. 276 с.
4. Жмай О. В., Конопля О. І. Стратегії поведінки в конфлікті: види, сутність та взаємозв'язок з емоційним інтелектом. *Економіка: реалії часу*. 2019. № 6 (46). С. 68–76. DOI: 10.5281/zenodo.3877552
5. Кононко О. Самоповага як основа культури самовираження майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. Т. 2. С. 18–28. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2025-PP-2-18-28>
6. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ : ДНУ, 2003. 159 с.
7. Передало Х.С. Роль емоційного інтелекту у системі основних компетенцій менеджера. *Менеджмент та підприємництво в Україні*. 2020. Вип. 2. С. 67–73. <https://doi.org/10.23939/smeu2020.02.063>
8. Côté S., Miners C. T. H. Emotional intelligence, cognitive intelligence, and job performance. *The Leadership Quarterly*. 2016. Vol. 27(4). P. 459–471. <https://doi.org/10.2189/asqu.51.1.1>
9. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books, 2011. 384 p.
10. Lewin K., Lippitt R., White R. K. Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*. 1939. Vol. 10. P. 271–299. <https://doi.org/10.1080/00224545.1939.9713366>
11. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer, 1984. 445 p.
12. Leary T. *Interpersonal diagnosis of personality*. New York: Ronald Press, 1957. 518 p.

13. Mayer J. D., Salovey P. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. Vol. 9, No. 3. P. 185–211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
14. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, No. 3. P. 197–215.

References

15. Bondarchuk, V. I., & Proskurka, N. V. (2022). Vplyv emotsiynogo intelektu na vybir stratehiyi povedinky u konflikti. [The impact of emotional intelligence on the choice of conflict behavior strategies]. *Visnyk NAU. Seria: Psykhologia*, 2(21), pp. 90–96. <https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17094> [in Ukrainian].
16. Hrynishyn, I. V. (2022). Psykholohiia profesiinoho stresu: mekhanizmy podolannia [Psychology of professional stress: coping mechanisms]. *Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka*. 256 p. [in Ukrainian].
17. Dutkevych, T. V. (2006). Konfliktolohiia z osnovamy psykholohii upravlinnia [Conflictology with the basics of management psychology]: navch.posibnyk. Kamianets-Podilskyi, 276 p. [in Ukrainian].
18. Zhmai, O. V., & Konoplia, O. I. (2018). Stratehii povedinky v konflikti: vydy, sutnist' ta vzayemozviazok z emotsiynym intelektom [Conflict behavior strategies: types, essence and relationship with emotional intelligence]. *Ekonomika: realii chasu*, 6 (46), pp. 68–76. DOI: 10.5281/zenodo.3877552 [in Ukrainian].
19. Kononko, O. L. (2025). Samopovaha yak osnova kultury samovyrazhennia maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity [Self-esteem as the basis of the culture of self-expression of future preschool education specialists]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky*. 2, pp. 18–28. DOI: 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-18-28 [in Ukrainian].
20. Nosenko, E. L., Kovryha, N. V. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monografia [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions]. Kyiv, DNU, 159 p. [in Ukrainian].
21. Peredalo, Kh. S. (2020). Rol emotsiinoho intelektu u systemi osnovnykh kompetentsii menedzhera [The role of emotional intelligence in the system of key managerial competencies]. *Menedzhment ta pidpriemstvo v Ukrayini*, (2), pp. 67–73. <https://doi.org/10.23939/smeu2020.02.063> [in Ukrainian].
22. Côté, S., & Miners, C. T. H. (2016). Emotional intelligence, cognitive intelligence, and job performance. *The Leadership Quarterly*, 27 (4), pp. 459–471. DOI: 10.1016/j.leaqua.2016.02.003 [in English].
23. Goleman, D. (2011). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam Books. 384 p. [in English].
24. Lewin, K., Lippitt, R., & White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, 271–299. DOI: 10.1080/00224545.1939.9713366. [in English].
25. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer. 445 p. [in English].
26. Leary, T. (1957). *Interpersonal diagnosis of personality*. New York: Ronald Press. 518 p. [in English].
27. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9 (3), pp. 185–211. DOI: 10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG. [in English].
28. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2016). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 27(4), pp. 197–215 [in English].

Melnychenko T. V.

Applicant for the second (Master's) level of higher education
in the specialty 053 Psychology at the Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

Poleshchuk L. V.

Doctor of Philosophy in Psychology (PhD),
Associate Professor at the Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

**THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN SHAPING
PATTERNS OF BEHAVIOR OF MANAGERS IN CONDITIONS
OF ORGANIZATIONAL CONFLICTS**

The article examines the role of emotional intelligence (EI) as a key psychological resource that determines the effectiveness of managerial activity in crisis situations. In the context of modern organizational transformations, a leader's ability to recognize their own emotions and the emotional states of subordinates becomes the foundation for maintaining team integrity and minimizing the destructive consequences of confrontation.

The purpose of this article is to investigate the role of the structural components of emotional intelligence in shaping managers' behavioral patterns during organizational conflicts and to substantiate the advantages of a high level of EI for harmonizing the working environment.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of managers' behavioral patterns through the prism of interaction between cognitive and emotional factors. The study reveals the role of emotional intelligence as a mediator that facilitates the transition from automatic reactions, such as aggression or avoidance, to the conscious selection of cooperation strategies.

The results of the study indicate that a high level of emotional intelligence is a prerequisite for the formation of constructive behavioral patterns aimed at achieving consensus. The development of a manager's emotional sphere directly correlates with a decrease in tension within the team and an increase in overall work productivity.

Key words: emotional intelligence, organizational conflict, behavioral patterns, leadership style, coping strategies, interpersonal interaction, conflict management strategies.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.922:81'373.73

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.13>

Порпуліт О. О.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: porpulit@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5118-305X

ЕМОЦІЙНИЙ ФРЕЙМІНГ НОВИН І ПАНІЧНІ РЕАКЦІЇ АУДИТОРІЇ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростаючий вплив медіа на психоемоційний стан суспільства у контексті соціальної невизначеності робить актуальним дослідження механізмів формування панічних реакцій аудиторії. Метою статті є експериментальне виявлення та аналіз впливу емоційного фреймінгу новинних текстів на панічні реакції реципієнтів з позиції психолінгвістики, шляхом порівняння емоційних реакцій на повідомлення з різним рівнем емоційної інтенсифікації мовлення.

Дослідження передбачало порівняння трьох типів фреймів: загрозливої невизначеності, фактологічної дескрипції та регулятивного контролю. Результати показали статистично значущі відмінності між групами ($F(2, 57) = 18,32; p < 0,001$), з максимальними показниками панічної афективної активації у межах фрейму загрозливої невизначеності та мінімальними – у регулятивному фреймі. Компонентний аналіз виявив, що тілесна напруга та інтенсивність страху є найбільш чутливими до мовних маркерів невизначеності. Гендерні відмінності проявляються у різних модусах когнітивно-афективної чутливості до мовних стратегій регуляції.

Отримані дані підтверджують системну роль психолінгвістичної організації новинного тексту у формуванні панічних реакцій аудиторії та відкривають перспективи для подальших досліджень медіаіндукованих емоційних процесів.

Ключові слова: емоційний фреймінг, панічна афективна активація, психолінгвістика, новинний дискурс, медіаіндукована тривога, гендерні відмінності.

Постановка проблеми. Інтенсифікація емоційної складової новинного контенту є характерною ознакою сучасного медіапростору. У процесі конкурентної боротьби за увагу аудиторії новинні повідомлення дедалі частіше структуруються з використанням емоційного фреймінгу, який посилює афективну залученість реципієнтів та впливає на особливості сприйняття інформації. У межах медіапсихологічних досліджень емоційний фреймінг розглядається як один із чинників, здатних модифікувати емоційні реакції аудиторії, зокрема в умовах регулярного споживання інформації про соціально значущі події.

Водночас у сучасній психології та психолінгвістиці відсутнє однозначне розуміння того, які саме мовні параметри новинного тексту зумовлюють інтенсифікацію емоційних реакцій та за яких умов ці реакції набувають ознак панічної афективної активації. Більшість емпіричних досліджень зосереджуються на загальних

показниках тривожності або стресу, що ускладнює диференціацію між фоновною емоційною напругою та короткочасними паніко-орієнтованими реакціями, чутливими до мовної організації повідомлення.

Словом, наявний науковий дефіцит полягає у недостатній експериментальній верифікації психолінгвістичних механізмів емоційного фреймінгу новин, зокрема його впливу на панічні емоційні реакції аудиторії. Це зумовлює потребу в проведенні контрольованого психолінгвістичного експерименту, спрямованого на ізоляцію мовного чинника новинного тексту та аналіз його впливу на емоційні реакції реципієнтів у межах медіапсихологічної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу новинного медіаконтенту на емоційні реакції аудиторії посідає значне місце в сучасних психологічних дослідженнях, зосереджених на аналізі тривожності, страху та панічних станів. Теоретичні засади аналізу фреймінгу медіатекстів були сформульовані в межах комунікаційних досліджень Р. Ентман, який визначив фрейм як механізм селекції та акцентування аспектів інформації [7]. У подальших психологічних інтерпретаціях, представлених у роботах Д. Тьюксбері, Дитрама А. Шеуфеле, Л. Набі, Пола Д. Боллса, Р. Вебера, Е. Ланг, Роберта Ф. Поттера, фрейми розглядаються як когнітивні структури, що організують сприйняття інформації та модулюють емоційне реагування [11].

Емпіричні психологічні дослідження, представлені у роботах Е. А. Холман, Д. Р. Гарфін, Р. С. Сільвер, засвідчують стійкий зв'язок між експозицією до емоційно насиченого новинного контенту та підвищенням рівня афективної активності, що проявляється у формах тривожності, очікування загрози та симптомів стресової реакції. Автори підкреслюють, що інтенсивність емоційної відповіді зумовлюється не лише змістом події, а й характером її медійного представлення, зокрема повторюваністю, емоційною насиченістю повідомлень і акцентуацією ризику [8]. У цьому контексті методологічно значущим є підхід до аналізу медіафреймів Дж. Маттес та М. Корінг, який спрямований на підвищення надійності та валідності ідентифікації фреймів у медіатекстах. Розроблена авторами операціоналізація фреймінгу забезпечує можливість співвіднесення структурних характеристик новинних повідомлень із показниками афективної активації аудиторії [10], що є необхідною умовою для експериментальних психолінгвістичних досліджень емоційного впливу новинного контенту.

В українському науковому середовищі питання медійного впливу на емоційний стан аудиторії розглядається у межах соціальних комунікацій і медіапсихології. Дослідження І. Головської, Д. Почепцової [2], О. Ромах [4], Т. Ковальнової, Ю. Токаря, Ю. Колодич [3], Р. Величківського [1], В. Шевченко, А. Тульчій [5] та інших авторів засвідчують, що новинні повідомлення впливають на афективний стан реципієнтів через селекцію фактів, дискурсивне акцентування ризику та повторюваність емоційно забарвлених повідомлень, що, у свою чергу, загалом сприяє зростанню тривожності та емоційної реактивності аудиторії.

Водночас аналіз наявних публікацій свідчить про відсутність систематичних психолінгвістичних експериментів, спрямованих на безпосереднє вимірювання зв'язку між лексико-синтаксичною організацією новинного тексту та короткочасною панічною афективною активацією. Переважання досліджень, орієнтованих на загальні показники тривожності або стресу, ускладнює диференціацію між фоновією емоційною напругою та реакціями, чутливими до мовного фреймінгу. Зазначений науковий дефіцит зумовлює актуальність проведення контрольованого психолінгвістичного експерименту, спрямованого на ізоляцію мовного чинника новинного повідомлення та аналіз його впливу на афективні реакції реципієнтів.

Метою статті є експериментально виявити та проаналізувати вплив емоційного фреймінгу новинних текстів на панічні реакції аудиторії з позицій психолінгвістики, зокрема шляхом зіставлення емоційних реакцій реципієнтів на новинні повідомлення з різним рівнем емоційної інтенсифікації мовлення. З метою досягнення визначеної мети дослідження в роботі окреслено такі дослідницькі завдання: виокремити та описати психолінгвістичні характеристики емоційного фреймінгу новинних текстів, що потенційно зумовлюють панічні емоційні реакції аудиторії; експериментально перевірити вплив різних типів емоційного фреймінгу новин (негативного, нейтрального та регулятивного) на рівень панічної афективної активації реципієнтів.

Результати дослідження. Дослідження проводилося в онлайн-форматі як контрольований міжгруповий психолінгвістичний експеримент, спрямований на виявлення впливу емоційного фреймінгу новинних текстів на панічні афективні реакції аудиторії. До участі в емпіричному дослідженні було залучено 60 респондентів вікової категорії 18–25 років, з яких 36,7% становили юнаки, а 63,3% – дівчата. Формування вибірки здійснювалося за принципом добровільної участі з подальшою рандомізованою дистрибуцією учасників до експериментальних умов.

Експериментальний дизайн передбачав міжгрупове порівняння трьох типів емоційного фреймінгу новинних текстів: негативного, нейтрального та регулятивного. Учасники довільно розподілялися на відповідні групи, кожна з яких отримувала новинні повідомлення, ідентичні за інформаційним змістом, тематикою та обсягом (приблизно 100 слів), але відмінні за лексико-синтаксичною організацією, що реалізувала відповідний тип фрейму. Такий підхід забезпечував ізоляцію мовного чинника як незалежної змінної дослідження.

Процедура експерименту відбувалася з використанням стандартизованої інструкції. Перед початком участі респонденти отримували коротке повідомлення з описом загальної дослідницької процедури без розкриття її цільових гіпотез, що дало змогу мінімізувати ефект очікування. На першому етапі учасникам пропонувалося уважно ознайомитися з одним новинним текстом, відповідним їхній експериментальній групі. Час читання не обмежувався жорстко, однак

автоматично фіксувався онлайн-платформою з метою контролю крайніх значень; у більшості випадків він становив від 2 до 3 хвилин.

Після ознайомлення з текстом учасники переходили до заповнення психодіагностичних інструментів. Основною залежною змінною виступала інтенсивність панічної афективної активації, яка концептуалізувалася як короткочасний емоційний стан, пов'язаний із суб'єктивним відчуттям загрози, зниженням відчуття контролю та тілесним напруженням, що виникає у відповідь на мовну організацію новинного повідомлення. Для вимірювання зазначеної змінної використовувалася панічно-афективна шкала, адаптована для цілей дослідження на основі підшквал панічних реакцій та тривожного збудження. Шкала мала формат Лайкерта з п'ятибальною градацією відповідей (від 1 – «зовсім не згоден/не згодна» до 5 – «повністю згоден/згодна») і включала твердження, згруповані за чотирма афективними компонентами.

Інтенсивність страху оцінювалася за допомогою тверджень, що відображали суб'єктивне переживання емоційної загрози, зокрема: *«Під час читання тексту я відчував(ла) страх»*; *«Інформація викликала у мене емоційне напруження, близьке до страху»*. Відчуття загрози операціоналізувалося через твердження, спрямовані на оцінку когнітивної інтерпретації ситуації як небезпечної, наприклад: *«Інформація сприймалася мною як потенційно загрозлива»*; *«Після прочитання тексту з'явилося відчуття можливої небезпеки»*. Тілесна напруга вимірювалася за допомогою тверджень, що фіксували соматичні прояви афективної активації: *«Під час читання тексту я відчував(ла) фізичну напругу»*; *«У процесі ознайомлення з повідомленням з'явилося відчуття тілесного дискомфорту або скутості»*. Імпульс уникання з'ясовувався через твердження, що відображали тенденцію до припинення контакту з інформацією або психологічного дистанціювання від неї: *«Після прочитання тексту виникло бажання уникнути подальшого ознайомлення з подібними новинами»*; *«Хотілося відволіктися або припинити взаємодію з цією інформацією»*.

Сумарний бал за всіма пунктами шкали інтерпретувався як інтегральний показник рівня панічної афективної активації, що дало змогу кількісно зіставляти реакції респондентів у різних умовах емоційного фреймінгу.

У межах дослідження емоційний фреймінг новинних текстів конкретизується як сукупність лінгвістично реалізованих механізмів, що структурують когнітивну інтерпретацію події та зумовлюють рівень панічної афективної активації реципієнтів. З метою експериментального контролю було розроблено три типи фреймів: фрейм загрозливої невизначеності, фрейм фактологічної дескрипції, фрейм регуляції та відновлення контролю.

Фрейм загрозливої невизначеності характеризується мовною організацією, що актуалізує епістемічну невизначеність та дифузну агентність. Епістемічна невизначеність реалізується через модальні лексеми та конструкції з невизначеним ступенем імовірності (*«не виключено»*, *«імовірно»*, *«може відбутися»*), узагаль-

нені темпоральні маркери («найближчим часом», «у будь-який момент»), а також відсутність чітких просторово-часових меж події. Дифузна агентність виражається за допомогою безособових та пасивних конструкцій («повідомляється», «фіксуються ознаки», «надходять сигнали»), що унеможлиблюють ідентифікацію суб'єкта дії. Поєднання зазначених механізмів знижує прогнозованість ситуації та ускладнює когнітивну обробку інформації, активуючи схеми неконтрольованої загрози. У психолінгвістичному вимірі це асоціюється з підвищенням рівня панічної афективної активації, що проявляється у зростанні інтенсивності страху, тілесної напруги та імпульсу уникання.

Фрейм фактологічної дескрипції ґрунтується на мінімізації емоційної інтенсифікації шляхом нейтрального, описового подання інформації. Його мовна організація передбачає домінування індикативних форм дієслів («зафіксовано», «сталось», «проведено»), використання точних часових і просторових маркерів, кількісних показників та чітко окреслених агентів дії. У цьому фреймі відсутні модальні, оцінні та експресивні лексеми. З психолінгвістичного погляду такий тип фреймінгу орієнтований на когнітивну обробку повідомлення без активації механізмів загрози, що забезпечує відносно низький рівень панічної афективної активації. Фрейм фактологічної дескрипції використовується в дослідженні як базова умова для порівняльного аналізу впливу інших типів фреймів.

Фрейм регуляції та відновлення контролю реалізується через мовні засоби, що актуалізують процедурний контроль та завершеність дій. Його психолінгвістичними маркерами є безособові форми дієслова доконаного виду («локалізовано», «забезпечено», «організовано»), чітка номінація інституційних агентів («служби», «фахівці», «підрозділи»), а також фокус на процедурах реагування та на доступних ресурсах. Процедурний контроль сприяє формуванню когнітивної схеми контрольованої ситуації, у межах якої подія інтерпретується як така, що перебуває під управлінням. У результаті спостерігається зниження інтенсивності панічних емоційних реакцій та зростання суб'єктивного відчуття безпеки.

Таким чином, запропонована типологія фреймів поєднує експериментально валідні типи новинного фреймінгу з їх психолінгвістичними механізмами, що забезпечує відтворюваність дослідження та концептуальну узгодженість аналізу.

Для перевірки гіпотези щодо наявності статистично значущих відмінностей у рівні панічної афективної активації залежно від типу фреймінгу новинного тексту було застосовано однофакторний дисперсійний аналіз (one-way ANOVA). Незалежною змінною виступав тип фрейму, представлений трьома рівнями: фрейм загрозової невизначеності, фрейм фактологічної дескрипції та фрейм регуляції й відновлення контролю. Залежною змінною визначено середній показник панічної афективної активації, розрахований як інтегральний індекс інтенсивності страху, суб'єктивного переживання загрози, тілесної напруги та імпульсу до унікальної поведінки. Рівень статистичної значущості було встановлено на рівні $p < 0,05$.

Результати дисперсійного аналізу засвідчили наявність статистично значущих міжгрупових відмінностей за рівнем панічної афективної активації ($F(2, 57) = 18,32; p < 0,001$), що вказує на системний вплив психолінгвістичної організації новинного повідомлення на емоційний стан реципієнтів. Середні значення показників та стандартні відхилення для досліджуваних груп подано в таблиці 1.

Отримані дані демонструють монотонне зниження рівня панічної афективної активації від фрейму загрозливої невизначеності до регулятивного фрейму, що підтверджує роль невизначеності та відсутності контролю як ключових чинників афективної дестабілізації.

Найвищі показники панічної активації зафіксовано у межах фрейму загрозливої невизначеності, що вказує на активізацію когнітивних сценаріїв очікування небезпеки та емоційної реактивності. Фрейм фактологічної дескрипції, навпаки, знижує рівень афективної активації, що свідчить про переважну задіяність когнітивних механізмів обробки інформації при описовому, нефреймованому мовленні. Найнижчий рівень панічної активації спостерігається у регулятивному фреймі, де структуроване та процедурно впорядковане мовне подання сприяє зменшенню суб'єктивного відчуття загрози.

Описовий аналіз результатів за статтю дав змогу зафіксувати тенденційні відмінності у межах окремих фреймів (табл. 2).

За умов загрозливої невизначеності юнаки демонструють тенденційно вищий рівень панічної активації, тоді як у регулятивному фреймі відносно вищі значення спостерігаються у дівчат, що може свідчити про різні модуси емоційної чутливості до мовних стратегій контролю.

Хоча окремі однофакторні перевірки не виявили статистично значущих гендерних відмінностей у межах кожного фрейму (для всіх порівнянь $p > 0,05$),

Таблиця 1

Середні значення панічної афективної активації залежно від типу фрейму

Тип фрейму	М	SD
Фрейм загрозливої невизначеності	5,37	0,82
Фрейм фактологічної дескрипції	3,21	0,75
Фрейм регуляції та відновлення контролю	2,48	0,70

Таблиця 2

Середні значення (М) та стандартні відхилення (SD) панічної афективної активації залежно від типу фрейму та статі

	Фрейм загрозливої невизначеності М (SD)	Фрейм фактологічної дескрипції М (SD)	Фрейм регуляції та відновлення контролю М (SD)
Дівчата (n = 38)	5,25 (0,79)	3,35 (0,72)	2,60 (0,65)
Юнаки (n = 22)	5,50 (0,85)	3,00 (0,80)	2,35 (0,73)

зафіксовані розбіжності мають інтерпретаційне значення. Зокрема, у межах фрейму загрозової невизначеності спостерігається тенденційно вищий рівень панічної афективної активації у юнаків, тоді як у межах фрейму регуляції та відновлення контролю відносно вищі показники характерні для дівчат. З психолінгвістичної перспективи це може бути пов'язано з різною чутливістю до мовних маркерів агентності, контролю та відкритої перспективи. Фрейм загрозової невизначеності активує когнітивні сценарії очікування небезпеки за відсутності чітко окреслених механізмів її подолання, що, за даними психологічних досліджень, частіше корелює з підвищеною реактивністю на загрозові стимули у чоловіків [9]. Водночас регулятивний фрейм, який структурує подію через мовні сигнали завершеності та процедурного контролю, може бути більш значущим для жінок, оскільки, як зазначають Тара М. Чаплін та А. Альдо, жінки загалом демонструють вищу чутливість до контекстуальних чинників емоційної регуляції [6]. Додамо, що важливим контекстуальним чинником інтерпретації результатів є соціальна ситуація тривалої невизначеності в Україні. За умов підвищеного фонового стресу новинні повідомлення з відкритою перспективою та латентною загрозою мають потенціал підсилювати афективну активацію незалежно від гендеру, однак спосіб мовної регуляції цієї загрози може по-різному модулювати емоційні реакції окремих груп: «Інтенсивність емоційної відповіді на новинний контент значною мірою визначається не самим фактом події, а формою її медійного подання в умовах хронічної невизначеності» [8, с. 3].

З метою уточнення внутрішньої структури панічної афективної активації було проаналізовано окремі компоненти емоційної реакції з урахуванням типу фрейму та статі (табл. 3).

Компонентний аналіз засвідчує, що тілесна напруга та інтенсивність страху є найбільш чутливими до мовних маркерів невизначеності. В умовах українського соціального контексту тривалої небезпеки тілесна напруга виступає ключовим індикатором афективної реакції на новинний дискурс, оскільки поєднує когні-

Таблиця 3

Гендерний розподіл середніх значень (M) та стандартних відхилень (SD) компонентів панічної афективної активації залежно від типу фрейму

Компонент	Фрейм загрозової невизначеності		Фрейм фактологічної дескрипції		Фрейм регуляції та відновлення контролю	
	Дівчата (n = 38) M (SD)	Юнаки (n = 22) M (SD)	Дівчата (n = 38) M (SD)	Юнаки (n = 22) M (SD)	Дівчата (n = 38) M (SD)	Юнаки (n = 22) M (SD)
Інтенсивність страху	4,10 (0,92)	4,30 (0,95)	2,95 (0,85)	2,80 (0,88)	2,40 (0,75)	2,20 (0,78)
Суб'єктивне відчуття загрози	4,25 (0,88)	4,45 (0,90)	3,10 (0,82)	2,95 (0,86)	2,55 (0,70)	2,30 (0,74)
Тілесна напруга	4,05 (0,90)	4,30 (0,93)	2,90 (0,80)	2,85 (0,83)	2,60 (0,72)	2,35 (0,76)
Імпульс уникання	4,00 (0,94)	4,20 (0,96)	2,85 (0,84)	2,75 (0,87)	2,45 (0,74)	2,25 (0,77)

тивну оцінку загрози з соматичними проявами хронічного стресу. У фреймі загрозової невизначеності для обох гендерів фіксуються найвищі середні показники всіх компонентів панічної активації, що підтверджує системний вплив латентної загрози та відкритої перспективи на афективне реагування. Юнаки демонструють тенденційно вищі показники інтенсивності страху, тілесної напруги та суб'єктивного відчуття загрози, що свідчить про специфіку чоловічої реактивності у відсутності контрольованих сценаріїв розвитку події. У межах фрейму фактологічної дескрипції показники компонентів панічної активації істотно знижуються для обох груп, а гендерні відмінності є мінімальними, що підтверджує домінування когнітивних механізмів обробки інформації над афективними сценаріями. У фреймі регуляції та відновлення контролю спостерігається тенденційно вищий рівень тілесної напруги та суб'єктивного відчуття загрози у дівчат, що вказує на підвищену чутливість жіночої аудиторії до сигналів завершеності та контрольованості події. Загалом, гендерні відмінності не суперечать загальному ефекту фрейму, а демонструють різні модуси когнітивно-афективної чутливості до мовних стратегій інтерпретації новинного тексту. Результати підтверджують, що панічна афективна активація формується не лише як реакція на зміст повідомлення, а як інтегрований результат взаємодії психолінгвістичних параметрів тексту, індивідуальних особливостей емоційної регуляції та контексту хронічної невизначеності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження засвідчило системний вплив психолінгвістичної організації новинного тексту на рівень панічної афективної активації аудиторії. Найвищий рівень активації спостерігається у межах фрейму загрозової невизначеності, середній – у фактологічній дескрипції, найнижчий – у регулятивному фреймі, що підкреслює роль структурованості та контролю у модулюванні емоційних реакцій. Гендерні відмінності проявляються як різні модуси чутливості: чоловіки більш реактивні на невизначені загрозові фрейми, жінки – на регулятивні, структуровані повідомлення.

Отримані результати підтверджують, що рівень панічної афективної активації є функцією психолінгвістичних параметрів тексту, індивідуальних особливостей емоційної регуляції та контексту соціальної невизначеності. Це дає підстави стверджувати, що системна організація мовного подання новин має ключове значення для модулювання емоційних реакцій аудиторії.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом впливу психолінгвістичних параметрів новинного дискурсу на динаміку панічної афективної активації. Зокрема, доцільним є залучення психофізіологічних індикаторів, вивчення відстроченого ефекту різних типів фреймінгу, а також урахування вікових, соціокультурних і гендерних характеристик аудиторії. Окремого наукового інтересу потребує дослідження взаємодії мовних стратегій емоційної регуляції та їхніх комбінацій у процесі формування афективних реакцій на новинні повідомлення.

Список використаних джерел і літератури

1. Величковський Р. Війна в Україні: порівняльний аналіз емоційної тональності Telegram-каналів і традиційних ЗМІ. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2024. Т. 27. № 6. С. 79–89. URL: <https://doi.org/10.15421/1724115>
2. Головська І., Почепцова Д. Психологічні особливості впливу медіа на емоційну сферу та організаційну поведінку військовослужбовців. *Габітус*. 2021. Вип. 27. С. 59–63. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.9>
3. Ковальова Т., Токар Ю., Колодич Ю. Емоційний вплив медіаповідомлень: уникнення інформаційних загроз. *Обрії друкарства*. 2025. Вип. 2 (18). С. 135–147. URL: DOI: 10.20535/2522-1078.2025.2(18).343704
4. Ромах О. Продукування негативних емоційних станів засобами медіа (на прикладі інтернет-видань та теленовін). *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. IV (12). Issue: 76. С. 63–67. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Suggestion-negative-emotions-by-means-of-media-based-on-online-publications-and-TV-O.V.-Romakh.pdf> (дата звернення: 25.10.2025.)
5. Шевченко В., Тульчій А. Динаміка емоційності під час повномасштабного вторгнення у телеграм-каналах професійних та аматорських медіа. *Public networks and communications*. 2024. Грудень. С. 53–58. <https://doi.org/10.31558/3083-5895.2024.2.8>
6. Chaplin T. M., Aldao A. Gender differences in emotion expression: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*. 2013. 139 (4), 735–765. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0030737>.
7. Entman R. M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 1993. 43(4), 51–58.
8. Holman E. A., Garfin D. R., Silver R. C. Media exposure to collective trauma, mental health, and functioning: Does it matter what you see? *Clinical Psychological Science*. 2019. 2(1), 1–14. URL: <https://bpb-us-e2.wpmucdn.com/faculty.sites.uci.edu/dist/0/590/files/2024/01/Holman-et-al-Clinical-Psych-Science-Online-First-87ecc6f394ba3586.pdf> (дата звернення: 25.10.2025.)
9. Kring A. M., Gordon A. H. Sex differences in emotion: Expression, experience, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. 74(3), 686–703. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.3.68>
10. Matthes J., Kohring M. The content analysis of media frames: Toward improving reliability and validity. *Journal of Communication*. 2008. 58(2). 258–279 URL: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00384.x>
11. Media Effects Advances in Theory and Research. 4th Edition Edited by Mary Beth Oliver, Arthur A. Raney, and Jennings Bryant. New York-London: Routledge, 2020. 455 p.

References

1. Velychkovskyi, R. (2024). Viina v Ukraini: porivnialnyi analiz emotsiinoi to nalnosti Telegram-kanaliv i tradytsiinykh ZMI [War in Ukraine: Comparative Analysis of the Emotional Tone of Telegram Channels and Traditional Media.]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 27 (6), 79–89. <https://doi.org/10.15421/1724115> [in Ukrainian].
2. Holovska, I., Pocheptsova, D. (2021). Psykholohichni osoblyvosti vplyvu media na emotsiinu sferu ta orhanizatsiinu povedinku viiskovosluzhbovtziv [Psychological features of the influence of the media on the emotional sphere and organizational behavior of military personnel]. *Habitus*, 27, 59–63. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.9> [in Ukrainian].
3. Kovalova, T., Tokar, Yu., Kolodych, Yu. (2025). Emotsiinyi vplyv mediapovidomlen: unyknennia informatsiinykh zahroz [The emotional impact of media messages: avoiding information threats.]. *Obrii drukarstva*, 2 (18), 135–147. DOI: 10.20535/2522-1078.2025.2(18).343704 [in Ukrainian].

4. Romakh, O. (2016). Produktivannya nehatyvnykh emotsiinykh staniv zasobamy media (na prykladi internet-vydan ta telenovyn) [Production of negative emotional states by means of media (on the example of online publications and TV news)]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, IV (12), Issue: 76, 63–67. Retrieved from: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Suggestion-negative-emotions-by-means-of-media-based-on-online-publications-and-TV-O.V.-Romakh.pdf> [in Ukrainian].
5. Shevchenko, V., & Tulchii, A. (2024). Dynamika emotsiinosti pid chas povnomasshtab noho vtorhnennia u telehram-kanalakh profesiinykh ta amatorskykh media [Dynamics of emotionality during a full-scale invasion in telegram channels of professional and amateur media]. *Public networks and communications*, Hrudn, 53–58. DOI: <https://doi.org/10.31558/3083-5895.2024.2.8> [in Ukrainian].
6. Chaplin, T. M., & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 139(4), 735–765. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0030737> [in English].
7. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. [in English].
8. Holman, E. A., Garfin, D. R., & Silver, R. C. (2019). Media exposure to collective trauma, mental health, and functioning: Does it matter what you see? *Clinical Psychological Science*, 2(1), 1–14. Retrieved from: <https://bpb-us-e2.wpmucdn.com/faculty.sites.uci.edu/dist/0/590/files/2024/01/Holman-et-al-Clinical-Psych-Science-Online-First-87ecc6f394ba3586.pdf> [in English].
9. Kring, A. M., & Gordon, A. H. (1998). Sex differences in emotion: Expression, experience, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 686–703. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.3.686> [in English].
10. Matthes, J., & Kohring, M. (2008). The content analysis of media frames: Toward improving reliability and validity. *Journal of Communication*, 58(2), 258–279. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00384.x> [in English].
11. Media Effects Advances in Theory and Research. 4th Edition Edited by Mary Beth Oliver, Arthur A. Raney, and Jennings Bryant. New York-London: Routledge, (2020). 455 p. [in English].

Porpolit O. O.

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

EMOTIONAL FRAMING IN NEWS DISCOURSE AND ITS IMPACT ON PANIC REACTIONS: A PSYCHOLINGUISTIC STUDY

The increasing impact of contemporary media discourse on the psycho-emotional state of society in conditions of social uncertainty necessitates a deeper examination of the mechanisms through which panic responses are formed in audiences. The present study seeks to empirically investigate the effects of emotional framing in news texts on recipients' panic reactions from a psycholinguistic standpoint, focusing on differences in emotional responses to messages characterized by varying degrees of linguistic emotional intensification.

The experimental design involved a comparison of three framing types: threat-based uncertainty framing, factual-descriptive framing, and regulatory framing aimed at restoring a sense of control. Statistical analysis demonstrated significant differences in panic affective activation across the groups ($F(2, 57) = 18.32; p < 0.001$). The highest levels of panic activation were associated

with threat-based uncertainty frames, whereas the lowest values were observed in the regulatory framing condition. Component-level analysis revealed that bodily tension and fear intensity were the most sensitive indicators of linguistic uncertainty. Gender-related differences were identified in patterns of cognitive-affective responsiveness to regulatory linguistic strategies.

The findings substantiate the systemic influence of psycholinguistic structuring of news discourse on the formation of audience panic reactions and outline promising directions for further research into media-induced emotional processes.

Key words: emotional framing, panic affective activation, psycholinguistics, news discourse, media-induced anxiety, gender differences.

Дата першого надходження статті до видання: 26.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.97:616.89-008.485-071:355.01(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.14>

Родіна Н. В.

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психодіагностики та клінічної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: natalia_rodina@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7537-9292

КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК КЛЮЧОВА СТРУКТУРНА ЛАНКА СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ: СУБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНА ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування та концептуалізацію ролі клінічної психології як ключової структурної ланки сучасної системи охорони психічного здоров'я України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю приведення системи клініко-психологічної та психосоціальної допомоги у відповідність до умов війни, реформування сфери охорони психічного здоров'я та імплементації норм Закону України від 15.01.2025 № 4223-IX «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні». Центральною теоретичною і практичною проблемою визначено діагностичну невизначеність, зокрема дефіцит єдиних об'єктивних критеріїв оцінки психічних станів особистості у моделі «норма–патологія», що ускладнює розмежування психологічних феноменів і психопатологічних симптомів.

Методологічну основу становлять порівняльно-типологічний аналіз ортодоксального (нозоцентричного), феноменологічного та психодинамічного підходів, а також системно-структурний аналіз, який дозволив розглянути клінічну психологію як інтегративний компонент системи охорони психічного здоров'я, що поєднує біологічні, психологічні та соціокультурні виміри особистості. Обґрунтовано необхідність подолання біомедичного редукціонізму шляхом інтеграції феноменологічного розуміння переживань із психодинамічним аналізом внутрішньоособистісної динаміки.

Показано, що ефективність інтегрованої моделі допомоги залежить від чіткої детермінації меж професійної компетентності та зон відповідальності психіатра, клінічного психолога і психотерапевта. Визначено психодіагностику як центральний функціональний компонент інтегрованої моделі, що забезпечує багаторівневе розуміння стану особистості, персоналізоване планування втручання та формування індивідуальних маршрутів допомоги.

Окреслено перспективність інтегральної інструментальної психодинамічної діагностики (ІПД) як напряму, що підвищує точність клініко-психологічних висновків і дозволяє диференціювати клінічні симптоми та реактивні психічні стани, зумовлені стресом і психотравматичним досвідом, що є особливо значущим у роботі з ветеранами та постраждалими від бойових дій.

Ключові слова: клінічна психологія, особистість, система охорони психічного здоров'я, інтегрована модель допомоги, суб'єктно-орієнтований підхід, психодіагностика, психодинамічний підхід, феноменологічний підхід, інтегральна інструментальна психодинамічна діагностика, воєнний стрес, психотравматизація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку структурної моделі системи охорони психічного здоров'я в Україні, клінічна психологія набула статусу ключової структурної ланки цієї системи, що засвідчує її вихід за межі допоміжної дисципліни та утвердження як самостійного напрямку професійної допомоги. Ця тенденція зумовлена необхідністю приведення системи клініко-психологічної та психосоціальної допомоги у відповідність до умов війни, реформування сфери охорони психічного здоров'я та імплементації норм Закону України від 15.01.2025 № 4223-IX «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні».

Центральною теоретичною та практичною проблемою сучасної клінічної психології залишається діагностична невизначеність, а саме – відсутність єдиних, об'єктивних та достовірних критеріїв для оцінки психічних станів людини в моделі «норма–патологія». Існує нагальна потреба у виробленні методології, яка дозволила б чітко кваліфікувати психічні прояви як психологічні феномени або як психопатологічні симптоми.

Тривалий час у вітчизняній практиці домінував ортодоксальний підхід, який фактично ототожнює психічну патологію з органічним ураженням мозку та редукує складні психічні явища до фізіологічних процесів. Такий біомедичний редукціонізм призводить до недооцінки ролі психологічних, соціокультурних та особистісних чинників у генезі розладів й формування терапевтичного песимізму щодо важких психічних станів (наприклад, концепція «невиліковності» ендогенних захворювань). В результаті цього відбувається стигматизації пацієнтів у суспільстві через сприйняття психічної хвороби як незворотного дефекту структури особистості.

Відтак, постає наукове завдання подолання ізольованості медико-біологічної моделі шляхом інтеграції феноменологічного та психодинамічного підходів. Актуальність проблеми полягає у створенні інтегрованої моделі допомоги, де клінічний психолог виступає активним суб'єктом діагностики, формування маршруту допомоги та психотерапевтичного супроводу в межах міждисциплінарної команди.

Окремим критичним чинником, що визначає актуальність даного дослідження, є безпрецедентний виклик для національної системи охорони психічного здоров'я, спричинений повномасштабною збройною агресією проти України. Масові психотравмуючі події, тривалий стрес високої інтенсивності та зростання кількості випадків складних психічних порушень, зокрема ПТСР, депресивних станів та дезадаптивних реакцій, вимагають від клінічної психології не лише оперативного реагування, а й розробки стратегічних підходів до відновлення ментального здоров'я та психосоціального благополуччя населення [19; 20; 28]. У перспективі післявоєнного відновлення роль клінічного психолога стає ключовою у забезпеченні комплексної реабілітації ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та цивільного населення, що зазнало безпосереднього впливу війни. Інтегрована модель допомоги має стати фундаментом для формування стійких адаптаційних

механізмів на індивідуальному та суспільному рівнях, забезпечуючи перехід від екстреного кризового втручання до довгострокового психосоціального супроводу та повної соціальної реінтеграції постраждалих [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя сучасної клінічної психології в Україні сформовано на базі фундаментальних праць, що розкривають як загальні засади дисципліни, так і її специфічні прикладні аспекти. Значний внесок у систематизацію знань у цій галузі зробили такі дослідники, як О.Я. Гальчук [4], Ю.П. Никоненко [11] та С.В. Діденко [5], чий науковий доробок та навчальні видання стали базою для фахової підготовки спеціалістів. Аналіз актуального наукового дискурсу дозволяє виокремити кілька ключових парадигм, що визначають вектор розвитку галузі [22].

Зокрема, психіатрична або нозоцентрична парадигма, що бере початок від праць Е. Крепеліна [25], традиційно фокусується на класифікації хвороб та пошуку біологічних маркерів психічних розладів, проте сучасні дослідники дедалі частіше вказують на обмеженість цього підходу через ігнорування суб'єктивного досвіду особистості. Водночас феноменологічний підхід, методологічно обґрунтований К. Ясперсом [24], зміщує акцент на цілісне розуміння переживань пацієнта, де у фокусі уваги опиняється не лише симптом як прояв патології, а й феномен як індивідуальний спосіб буття особистості. Важливим аспектом у цьому контексті постає презумпція психічної нормальності та відмова від передчасного діагностування на користь аналізу внутрішньоособистісної динаміки. Окремого наукового осмислення потребує сучасний стан психодіагностики в клінічній та військово-психологічній практиці [3]. Традиційні скринінгові методики, що базуються переважно на свідомому рівні психіки, в умовах хронічного стресу, бойової травматизації та підвищеної недовіри з боку досліджуваних часто виявляються недостатньо чутливими до прихованої внутрішньоособистісної динаміки [6; 12; 16; 17]. Це зумовлює ризик формальної оцінки психічного стану, недооцінки латентних посттравматичних, суїцидальних або дезадаптивних тенденцій та, відповідно, зниження точності діагностичного прогнозу. У зв'язку з цим у сучасному науковому дискурсі зростає інтерес до інтегральних психодіагностичних моделей, що поєднують психометричні, проєктивні та психодинамічні підходи з інструментальними й цифровими рішеннями [1; 18]. Такі моделі дозволяють аналізувати психічний стан особистості одночасно на усвідомленому та неусвідомлюваному рівнях, зменшуючи вплив свідомих викривлень відповідей і підвищуючи об'єктивність діагностичних висновків. Саме інтеграція феноменологічного розуміння переживань із психодинамічним аналізом внутрішніх конфліктів і структур особистості відкриває можливість формування більш точних і персоналізованих маршрутів психологічної та психотерапевтичної допомоги. Додаткового змісту розвитку галузі надає психодинамічна парадигма та селф-психологія, представлена як класичними теоріями З. Фрейда [23] про структуру особистості, так і сучасними розробками Р. Фейрберна і Х. Кохута [21]. Останні акцентують

увагу на інтерналізованих патернах міжособистісних стосунків і селф-об'єктних відносинах, розглядаючи психопатологію як прямий наслідок порушень у цих структурах.

Попри ґрунтовну опрацьованість зазначених підходів, у вітчизняному науковому просторі залишається недостатньо висвітленим питання їхньої інтеграції в єдину модель допомоги, яка відповідала б вимогам сучасного законодавства та специфічним запитам воєнного часу. Більшість наявних публікацій продовжують розглядати клінічну психологію лише як допоміжний інструмент психіатрії, що створює суттєву прогалину в розумінні її самостійного значення як базового структурного компоненту сучасної системи охорони психічного здоров'я.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та концептуалізація ролі клінічної психології як ключової структурної ланки сучасної системи охорони психічного здоров'я України.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання низки наукових завдань: проведення порівняльного аналізу ортодоксального (нозоцентричного), феноменологічного та психодинамічного підходів до розуміння психічної норми та патології; детермінацію професійних меж та зон відповідальності клінічного психолога у взаємодії з іншими фахівцями в межах міждисциплінарних команд; а також виокремлення ключових компонентів інтегрованої моделі психологічної допомоги.

Особливий акцент зроблено на адаптації зазначеної моделі до специфічних викликів воєнного часу та вимог оновленого законодавчого поля, зокрема Закону України від 15.01.2025 № 4223-IX «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» [14], що має на меті підвищення ефективності діагностичних, терапевтичних та реабілітаційних заходів у загальній стратегії відновлення психічного здоров'я пацієнта.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань у роботі використано комплекс взаємодоповнювальних методів теоретичного рівня дослідження. Провідним методом виступив порівняльно-типологічний аналіз, який дав змогу критично зіставити фундаментальні парадигми сучасної клінічної психології: ортодоксальний (нозоцентричний), феноменологічний та психодинамічний підходи [9]. Застосування методу системно-структурного аналізу дозволило розглянути клінічну психологію не як сукупність окремих прикладних технік, а як ключову структурну ланку системи охорони психічного здоров'я, що інтегрує **біологічні, психологічні та соціокультурні виміри особистості**.

Результати дослідження. Феноменологічний простір клінічної психології визначається специфікою розгляду особистості в клінічному контексті, де вона постає не як пасивний об'єкт клінічного впливу, а як суб'єкт із унікальною структурою психічної організації. У межах цього підходу психічне здоров'я та патологія аналізуються через складну взаємодію свідомого, несвідомого, тілесного та соціального. Клінічна психологія досліджує, як біологічні детермінанти та тілесні відчуття трансформуються у суб'єктивний досвід, як несвідомі конфлікти

знаходять своє відображення у свідомих установках та як соціальне середовище (особливо в умовах макросоціальної дестабілізації, спричиненої війною) структурує або деформує внутрішній світ особистості.

Принципова відмінність клінічної психології від суто медичного (ортодоксального) підходу полягає у відмові від біомедичного редукціонізму. Якщо медична модель тяжіє до нозоцентризму, зосереджуючись на хворобі як відносно автономному процесі та пошуку органічних корелятивів психічних розладів, то клініко-психологічний підхід є суб'єктно-орієнтованим. У межах медичної моделі симптом розглядається передусім як об'єктивний індикатор порушення біологічного функціонування, що потребує медикаментозної корекції. Натомість у клінічній психології будь-який прояв психічної активності інтерпретується як феномен, тобто індивідуально зумовлений спосіб адаптації особистості до внутрішніх і зовнішніх умов реальності.

Така розбіжність у методології зумовлює використання різних пізнавальних стратегій: замість об'єктивістського «пояснення» причин патології клінічна психологія пропонує «розуміння» сенсу переживань пацієнта. Це дозволяє фахівцю вийти за межі дескриптивного опису діагнозу та побачити за клінічною картиною багаторівневу структуру психічної організації особистості, чия симптоматика є результатом складної динаміки між її внутрішніми структурами та зовнішнім соціальним контекстом. Таким чином, клінічна психологія виступає клініко-психологічною альтернативою редукціоністському біомедичному підходу, забезпечуючи аналіз внутрішньоособистісної динаміки психіки особистості.

Ефективність функціонування інтегрованої моделі допомоги безпосередньо залежить від чіткої детермінації меж професійної компетенції та зон відповідальності ключових суб'єктів: психіатра, клінічного психолога та психотерапевта. Принципове розмежування функцій цих фахівців визначається передусім відмінностями в об'єкті професійної діяльності та застосовуваних методах впливу. Психіатр зосереджує увагу на біологічному субстраті хвороби, здійснюючи діагностику психопатологічних розладів за нозологічним принципом і застосовуючи переважно фармакотерапію для корекції симптомів [25]. Натомість клінічний психолог працює з особистістю в її інтегральній структурі психічного функціонування, досліджуючи психологічні детермінанти розладу, механізми адаптації та внутрішні ресурси пацієнта. Психотерапевт (яким може бути як лікар, так і психолог із відповідною додатковою підготовкою) реалізує тривалий процес особистісних змін через систему вербальних і невербальних інтервенцій, спрямованих на глибинну переробку психотравматичного досвіду та трансформацію патернів поведінки [2].

Критичним викликом у міждисциплінарній взаємодії залишається ризик редукції психічного досвіду до сукупності симптомів. У межах суто медичного підходу може формуватися тенденція до стандартизованого опису стану пацієнта, за якого складна система його переживань інтерпретується переважно через від-

повідність окремим діагностичним критеріям класифікаторів психічних розладів [10]. Таке спрощення не враховує суб'єктивний сенс розладу для самої особистості та її соціального контексту, що потенційно призводить до формалізації лікувального процесу та зниження якості терапевтичного контакту. Подолання цього редукціонізму можливе лише за умови визнання психічного як багатовимірною феномену, що не зводиться виключно до біологічних механізмів.

У цьому контексті особливого значення набуває психодіагностика як інтеграційний механізм між різними методологічними підходами у сфері охорони психічного здоров'я. Вона забезпечує трансляцію суб'єктивних скарг пацієнта та індивідуальних психічних феноменів у формат об'єктивно інтерпретованих даних, зрозумілих як для лікаря через виявлення патопсихологічних ознак, так і для клінічного психолога через аналіз структури особистості та її психічного функціонування. Такий підхід дозволяє поєднати нозоцентричну логіку психіатричної оцінки із суб'єктно-орієнтованою клініко-психологічною перспективою, формуючи багаторівневе розуміння стану пацієнта та підґрунтя для персоналізованого планування втручання.

У межах інтегрованої моделі допомоги психодіагностика виходить за рамки допоміжної процедури та набуває статусу центрального функціонального компонента, орієнтованого не лише на фіксацію патопсихологічних ознак, а й на реконструкцію внутрішньоособистісної динаміки, захисних механізмів, копінг-стратегій і ресурсного потенціалу особистості. Особливої актуальності такий підхід набуває в умовах воєнного часу, коли обмежені часові ресурси, високий рівень стресу та інтенсивні захисні реакції ускладнюють застосування традиційних діагностичних процедур.

Перспективним напрямом у цьому контексті виступає інтегральна інструментальна психодинамічна діагностика (ІПД), що поєднує психодинамічну інтерпретацію з інструментальним аналізом результатів комплексу психодіагностичних методик [1; 3]. Такий підхід дозволяє інтерпретувати симптом не як ізольований прояв патології, а як феномен, пов'язаний зі структурою особистості та динамікою її несвідомих конфліктів, що забезпечує більш точну диференціацію між клінічними симптомами та реактивними психічними станами, зумовленими стресом і психотравматичним досвідом. Це є критично важливим у роботі з ветеранами, військовослужбовцями та особами, які зазнали тривалої психотравматизації. Сучасна система охорони психічного здоров'я в Україні базується на впровадженні інтегрованої моделі допомоги, що передбачає фундаментальну відмову від монодисциплінарного підходу на користь командної взаємодії [7]. Відповідно до положень Закону України від 15.01.2025 № 4223-ІХ «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», ключовим механізмом реалізації цієї моделі є функціонування мультидисциплінарних команд, що дозволяє нівелювати ієрархічність у стосунках між лікарем та пацієнтом [8]. Такий підхід забезпечує всебічне охоплення потреб особистості, у межах якого медичні, психологічні та

соціальні аспекти розглядаються як рівнозначні складники процесу відновлення психічного функціонування та адаптації, а клінічний психолог трансформується з технічного виконавця окремих запитів у повноправного суб'єкта, який координує стратегію психосоціального відновлення.

Функціональна роль клінічного психолога в межах цієї моделі розгортається через три взаємопов'язані стратегічні напрями. По-перше, у сфері діагностики особистісного профілю фахівець здійснює поглиблений аналіз не лише патопсихологічних ознак, а й збережених ресурсів особистості, її когнітивної сфери та емоційно-вольових особливостей [27]. Це дозволяє чітко диференціювати клінічні симптоми від психічних реакцій адаптаційного характеру, що є критично важливим при роботі з ветеранами та особами, які зазнали впливу бойових дій. По-друге, на основі отриманих даних психолог бере активну участь у формуванні індивідуального маршруту допомоги, визначаючи оптимальні методи втручання та плануючи етапи соціальної реінтеграції з урахуванням суб'єктивної готовності пацієнта до змін. Нарешті, у межах безпосереднього психотерапевтичного супроводу психолог забезпечує тривалу роботу, спрямовану на стабілізацію стану, опрацювання травматичного досвіду та відновлення структур особистості пацієнта. В умовах воєнного стану такий супровід виступає дієвим інструментом профілактики хроніфікації психічних розладів та сприяє посттравматичному зростанню, роблячи клінічного психолога ключовою ланкою в системі забезпечення психічного здоров'я як особистості, так і суспільства в цілому.

Подальший поступ клінічної психології як самостійної та високоефективної галузі в Україні пов'язаний із необхідністю системних змін у сфері підготовки кадрів та регулювання професійної діяльності. Пріоритетним завданням постає модернізація освіти, яка має забезпечити глибоку теоретичну підготовку фахівців у поєднанні з опануванням практичних навичок роботи в умовах мультидисциплінарних команд. Якісна підготовка клінічних психологів повинна базуватися на інтеграції сучасних світових стандартів та врахуванні специфічного вітчизняного досвіду надання допомоги в умовах воєнного стану, що дозволить виховувати фахівців, здатних до гнучкого реагування на складні клінічні виклики [27].

Важливим кроком у професіоналізації галузі є розробка та впровадження чітких стандартів професійної діяльності клінічного психолога. Це передбачає не лише юридичне закріплення функціональних обов'язків та прав фахівця, а й впровадження сучасних моделей вирішення етичних проблем у роботі клінічного психолога та критеріїв оцінки якості надання психологічних послуг [13]. Встановлення прозорих стандартів сприятиме підвищенню довіри до професії, захисту прав пацієнтів та подоланню стигматизації, яка часто виникає через розмитість компетенцій різних спеціалістів сфери охорони психічного здоров'я.

Ключовим вектором розвитку є впровадження міждисциплінарної взаємодії як загальноприйнятої норми, а не винятку чи особистої ініціативи окремих уста-

нов. Створення інтегрованої моделі допомоги, де психіатри, клінічні психологи та соціальні працівники діють як злагоджений механізм, дозволить перейти від фрагментарної допомоги до суб'єктно-орієнтованого клініко-психологічного супроводу особистості. Тільки за умови такої синергії можливе ефективне подолання наслідків психотравматизації особистості та успішна реалізація післявоєнного відновлення, де клінічна психологія виступатиме фундаментом для зміцнення психічного здоров'я нації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, на сучасному етапі розвитку системи охорони психічного здоров'я клінічна психологія остаточно трансформувалася з допоміжної галузі медичної науки у самостійну ключову структурну ланку цієї системи. Її роль є критичною для подолання наслідків масової психотравматизації українського суспільства в умовах війни. Впровадження інтегрованої моделі допомоги, закріпленої у Законі України від 15.01.2025 № 4223-IX «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів на користь суб'єктно-орієнтованого, функціонально-динамічного клініко-психологічного підходу, що передбачає аналіз особистості як активного суб'єкта психічної діяльності, переживання та саморегуляції, де в центрі уваги перебуває не лише діагноз, а цілісне психічне функціонування особистості.

Інтеграція психодинамічних та інструментальних підходів у психодіагностиці дозволяє підвищити точність клініко-психологічних висновків, забезпечити персоналізований підхід до формування індивідуального маршруту допомоги та знизити ризик хроніфікації психічних розладів. У межах інтегрованої моделі охорони психічного здоров'я психодіагностика постає не лише методом оцінки, а стратегічним інструментом управління процесом психологічної та психотерапевтичної допомоги.

Розмежування зон професійної відповідальності між психіатром, клінічним психологом та психотерапевтом дозволяє мінімізувати ризики біомедичного редуccionізму. У той час як психіатрія фокусується на нозоцентричному аспекті та фармакотерапії, клінічна психологія крізь призму феноменологічного й психодинамічного підходів забезпечує розуміння багаторівневої структури психічної організації особистості у взаємодії свідомих, несвідомих, тілесних і соціальних чинників. Психодіагностика при цьому виконує функцію методологічного інтеграційного механізму, що поєднує різні професійні перспективи в єдину терапевтичну стратегію.

Функціонування мультидисциплінарних команд постає найбільш ефективним форматом надання допомоги, особливо у роботі з ветеранами та особами, які зазнали впливу воєнних дій. Роль клінічного психолога в таких командах є стратегічною та охоплює весь континуум допомоги: від інтегральної інструментальної психодинамічної психодіагностики та формування індивідуальних маршру-

тів реабілітації до тривалого психотерапевтичного супроводу, спрямованого на відновлення особистісного функціонування та сприяння посттравматичному зростанню.

Перспективи розвитку клінічної психології пов'язані зі стандартизацією професійної діяльності, модернізацією системи підготовки фахівців і утвердженням міждисциплінарної взаємодії як нормативної основи клінічної практики. Реалізація цих кроків сприятиме формуванню стійкої системи охорони психічного здоров'я, здатної адекватно відповідати на сучасні виклики та забезпечувати ефективне післявоєнне психосоціальне відновлення України.

Список використаних джерел і літератури

1. Васильченко О., Жданова Т. Технологічно-психодинамічний підхід до оцінки психологічного стану: можливості і перспективи. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 1 (73). С. 260–274. DOI: 10.31732/2663-2209-2024-73-260-274
2. Вигдорчик М. І. Методи психодинамічної діагностики у комплексному медичному огляді моряків : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.34. Укр. НДІ мор. медицини. Одеса, 1999. 20 с. URL: <https://surl.li/btsoza> (дата звернення: 17.10.2025).
3. Вигдорчик М. І., Родіна Н. В. Сучасні інноваційні можливості та перспективи подальшого розвитку професійної психодіагностики у роботі психологічної служби. *Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України* : тези доп. VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 30 травня 2025 р. Харків : НА НГУ, 2025. С. 12–15. URL: <https://surl.li/uvamqt> (дата звернення: 17.10.2025).
4. Гальчук О. Я. Клінічна психологія. Київ : Атіка, 2012. 216 с.
5. Діденко С. В. Клінічна психологія : словник-довідник. Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
6. Зборовська О. В., Родіна Н. В., Дорохова О. Е., Колесніченко В. В., Амбарцумян В. Ф. Сучасні міждисциплінарні підходи до діагностики стрес-асоційованих розладів: дизайн дослідження, розробка протоколу експерименту з використанням айтрекера EyeLink 1000 Plus. *Офтальмологічний журнал*. 2024. № 6. С. 40–47. DOI: 10.31288/oftalmolzh202464047.
7. Луньов В. Є. Психодіагностичні моделі в практиці клінічного психолога. Донецьк : Східний видавничий дім, 2015. 296 с.
8. Луньов В. Клінічна психологія функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я. *Zenodo*. 2025. С. 1–4. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17328571>
9. Мартинова Л. МКХ-11: оновлений погляд на типологію хвороб. *Нейро NEWS*. 2022. № 1 (132). С. 5–6. URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2022/1%28132%29/pages-5-6/mkh-opovleniypoglyad-na-tipologiyu-hvorob> (дата звернення: 16.10.2025).
10. Матяш М., Максименко С., Луньов В., Павлов А., Ткач Б., Серeda С. Інтегративні засади медичної психології: нормогенез, нейронауки та поведінка щодо здоров'я : підручник / за заг. ред. В. Луньова. Київ : Видавництво Людмила. 2024. 222 с.
11. Никоненко Ю.П. Клінічна психологія : Навчальний посібник / уклад. Ю.П. Никоненко. Київ : КНТ. 2016. 369 с.
12. Ольховський Д. Ф. Аналіз результатів та перспектив дослідження психологічних особливостей особистості у ситуації професійного психологічного відбору. *Габітус*. 2024. № 68. С. 174–179. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.68.29
13. Перевязко Л. П. Сучасні моделі вирішення етичних проблем у роботі клінічного психолога. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2022. № 1 (57), т. 1. С. 98–109. DOI: 10.33216/2219-2654-2022-57-1-1-98-109.

14. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> (дата звернення: 16.10.2025).
15. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 510 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/c2439189-a254-488f-a3a8-aa50f44bdeff> (дата звернення: 16.10.2025).
16. Родіна Н. В. Системні дослідження психіки особистості: досвід наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів». *Психологія та соціальна робота*. 2020. № 2 (52). С. 125–144. DOI: 10.18524/2707-0409.2020.2(52).225434.
17. Родіна Н. В., Бірон Б. В., Уханова А. І., Семенюк Н. С., Кернас А. В. Створення шкали для оцінки міжрольових конфліктів у медичних працівників офтальмологічного профілю. *Офтальмологічний журнал*. 2020. № 2 (493). С. 79–86. DOI: 10.31288/oftalmolzh202027986.
18. Родіна Н. В., Доценко О. Ю., Кернас А. В., Перевязко Л. П., Ворнікова Л. К. Створення шкали для дослідження копінг-поведінки у ситуаціях небезпеки. *Офтальмологічний журнал*. 2022. № 3. С. 65–73.
19. Родіна Н. В., Науменко А. В. Теоретичний аналіз ефективних методів роботи з пост-травматичним стресовим розладом у військовослужбовців. *Габітус*. 2024. № 59. С. 286–291. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.59.50.
20. Родіна Н., Бабій О., Кучеренко Н. Психологічні особливості особистості жінок у стані вимушеної міграції. *Габітус*. 2024. № 63. С. 173–177. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.63.30.
21. Buckley P. Self psychology, object relations theory and supportive psychotherapy. *American Journal of Psychotherapy*. 1994. Vol. 48, no. 4. P. 519–529. DOI: 10.1176/appi.psychotherapy.1994.48.4.519.
22. Davison G. C., Neale J. M., Hindman D. *Abnormal psychology*. New York : Wiley, 1996. 710 p.
23. Freud S. The Ego and the Id. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XIX (1923–1925) : The Ego and the Id and Other Works. London, 1923. P. 1–66.
24. Goldberg D. Karl Jaspers, General Psychopathology. *The British Journal of Psychiatry*. 2013. Vol. 202. P. 83. DOI: 10.1192/bjp.bp.112.108597.
25. Kendler K. S., Jablensky A. Kraepelin's concept of psychiatric illness. *Psychological Medicine*. 2011. Vol. 41, no. 6. P. 1119–1126. DOI: 10.1017/S0033291710001509.
26. Lunov V. Clinical psychologist or Psychological Wellbeing Practitioner (PWP)? Role equivalence and minimum training requirements in Ukraine compared to the UK/USA/EU. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.6005794>
27. Nord C., Garfinkel S. Interoceptive pathways to understand and treat mental health conditions. *Trends in Cognitive Sciences*. 2022. Vol. 26. P. 499–513. DOI: 10.1016/j.tics.2022.03.004.
28. Pruessner L., Timm C., Kalmar J., Bents H., Barnow S., Mander J. Emotion regulation as a mechanism of mindfulness in individual CBT for depression/anxiety. *Depression and Anxiety*. 2024. Vol. 2024. P. 1–16. DOI: 10.1155/2024/9081139.

References

1. Vasylchenko, O., & Zhdanova, T. (2024). Tekhnolohichno-psykhodynamichniy pidkhid do otsinky psikhologichnoho stanu: mozhlyvosti i perspektyvy [Technological-psychodynamic approach to the assessment of psychological state: opportunities and prospects]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK" – Scientific Notes of the University "KROK"*, (1(73)), 260–274. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-260-274> [in Ukrainian].
2. Vyhdorchyk, M. I. (1999). Metody psikhodynamichnoi diahnostryky u kompleksnomu medychnomu ohliadi moriakiv [Methods of psychodynamic diagnostics in a comprehensive medical

examination of sailors]. Extended abstract of Candidate's thesis. Ukrainian Research Institute of Medicine of Transport. Odesa. Retrieved from: <https://surl.li/btsoza> [in Ukrainian].

3. Vyhdorchyk, M. I., & Rodina, N. V. (2025). Suchasni innovatsiini mozhlivosti ta perspektyvy podalshoho rozvytku profesiinoi psykholohichnoyi sluzhby [Modern innovative opportunities and prospects for further development of professional psychodiagnostics in the work of the psychological service]. *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti syl bezpeky ta oborony Ukrainy: tezy dop. VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Socio-psychological support for the activities of the security and defense forces of Ukraine: abstracts of the VI All-Ukrainian scientific and practical conference*. (pp. 12–15). National Academy of the National Guard of Ukraine. Retrieved from: <https://surl.li/uvamqt> [in Ukrainian].

4. Halchuk, O. Ya. (2012). *Klinichna psykholohiia [Clinical psychology]*. Atika [in Ukrainian].

5. Didenko, S. V. (2012). *Klinichna psykholohiia : slovnyk-dovidnyk [Clinical psychology : a dictionary-handbook]*. Akademvydav [in Ukrainian].

6. Zborovska, O. V., Rodina, N. V., Dorokhova, O. E., Kolesnichenko, V. V., & Ambartsumian, V. F. (2024). Suchasni mizhdystyplinarni pidkhody do diahnozyky stres-asotsiovanykh rozladiv: dyzain doslidzhennia, rozrobka protokolu eksperymentu z vykorystanniam aitrekera EyeLink 1000 Plus [Modern interdisciplinary approaches to the diagnosis of stress-associated disorders: research design, development of an experimental protocol using the EyeLink 1000 Plus eye tracker]. *Oftalmolohichnyi zhurnal – Journal of Ophthalmology*, (6), 40–47. <https://doi.org/10.31288/oftalmolzh202464047> [in Ukrainian].

7. Lunov, V. (2015). *Psykholohichni modeli v praktytsi klinichnoho psykholoha [Psychodiagnostic models in the practice of a clinical psychologist]*. Skhidnyi vydavnychy dim [in Ukrainian].

8. Lunov, V. (2025). Klinichna psykholohiia funktsionuvannia, obmezen zhyttiediialnosti ta zdorovia [Clinical psychology of functioning, disability and health]. *Zenodo*, 1–4. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17328571> [in Ukrainian].

9. Martynova L. MKKh-11: onovlenyi pohliad na typolohiiu khvorob [ICD-11: an updated look at the typology of diseases]. (2022). *Neuro NEWS – Neuro NEWS*, (1(132)), 5–6. Retrieved from: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2022/1%28132%29/pages-5-6/mkh-onovleniypoglyad-na-tipologiyu-hvorob> [in Ukrainian].

10. Matyash, M., Maksymenko, S., Lunov, V., Pavlov, A., Tkach, B., & Sereda, S. (2024). *Intehratyvni zasady medychnoi psykholohii: normohenez, neironauky ta povedinka shchodo zdorov'ia [Integrative principles of medical psychology: normogenesis, neuroscience and health behavior]* (V. Lunov, Ed.). Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].

11. Nykonenko, Yu. P. (2016). *Klinichna psykholohiia [Clinical psychology]*. KNT [in Ukrainian].

12. Olkhovskiy, D. F. (2024). Analiz rezultativ ta perspektyv doslidzhennia psykholohichnykh osoblyvostei osobystosti u sytuatsii profesiinoho psykholohichnoho vidboru [Analysis of the results and prospects of research on psychological characteristics of a person in a situation of professional psychological selection]. *Habitus*, (68), 174–179. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.68.29> [in Ukrainian].

13. Pereviazko, L. P. (2022). Suchasni modeli vyrishennia etychnykh problem u roboti klinichnoho psykholoha [Modern models for solving ethical problems in the work of a clinical psychologist]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology*. 1(57, Vol. 1), 98–109. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2022-57-1-1-98-109> [in Ukrainian].

14. *Pro systemu okhorony psykhychnoho zdorov'ia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15.01.2025 № 4223-IX [On the mental health care system in Ukraine: Law of Ukraine of January 15, 2025 № 4223-IX]*. (2025). Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> [in Ukrainian].

15. Rodina, N. V. (2013). *Psykhohohiia kopinh-povedinky: systemne modeliuвання [Psychology of coping behavior: systems modeling]*. Doctoral dissertation. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/items/c2439189-a254-488f-a3a8-aa50f44bdeff> [in Ukrainian].
16. Rodina, N. V. (2020). Systemni doslidzhennia psykhyky osobystosti: dosvid naukovoї shkoly "Systemne modeliuвання psykholohichnykh fenomeniv" [Systemic studies of the individual's psyche: the experience of the scientific school "Systemic modeling of psychological phenomena"]. *Psykhohohiia ta sotsialna robota – Psychology and social work*. (2(52)), 125-144. [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2020.2\(52\).225434](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2020.2(52).225434) [in Ukrainian].
17. Rodina, N. V., Biron, B. V., Ukhanova, A. I., Semeniuk, N. S., & Kernas, A. V. (2020). Stvorennia shkaly dlia otsinky mizhrolovykh konfliktiv u medychnykh pratsivnykiv oftalmolohichnoho profilu [Creation of a scale for assessing inter-role conflicts in ophthalmological medical workers]. *Oftalmolohichnyi zhurnal – Journal of Ophthalmology*. (2(493)), 79-86. <https://doi.org/10.31288/oftalmolzh202027986> [in Ukrainian].
18. Rodina, N. V., Dotsenko, O. Yu., Kernas, A. V., Pereviazko, L. P., & Vornikova, L. K. (2022). Stvorennia shkaly dlia doslidzhennia kopinh-povedinky u sytuatsiiakh nebezpeky [Creation of a scale for the study of coping behavior in dangerous situations]. *Oftalmolohichnyi zhurnal – Journal of Ophthalmology*, (3), 65–73. [in Ukrainian].
19. Rodina, N. V., & Naumenko, A. V. (2024). Teoretychnyi analiz efektyvnykh metodiv roboty z posttravmatychnym stresovym rozladom u viiskovosluzhbovtsiv [Theoretical analysis of effective methods of working with post-traumatic stress disorder in military personnel]. *Habitus*, (59), 286–291. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.50> [in Ukrainian].
20. Rodina, N., Babii, O., & Kucherenko, N. (2024). Psykhohohichni osoblyvosti osobystosti zhinok u stani vymushenoї mihratsii [Psychological characteristics of the personality of women in a state of forced migration]. *Habitus*, (63), 173–177. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.63.30> [in Ukrainian].
21. Buckley, P. (1994). Self psychology, object relations theory and supportive psychotherapy. *American Journal of Psychotherapy*, 48(4), 519–529. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1994.48.4.519> [in English].
22. Davison, G. C., Neale, J. M., & Hindman, D. (1996). *Abnormal psychology*. Wiley [in English].
23. Freud, S. (1923). *The ego and the id* (J. Strachey, Ed. & Trans.). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 19, pp. 1–66). Hogarth Press [Original work published 1923] [in English].
24. Goldberg, D. (2013). Karl Jaspers, General Psychopathology. *The British Journal of Psychiatry*, 202(1), 83. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.108597> [in English].
25. Kendler, K. S., & Jablensky, A. (2011). Kraepelin's concept of psychiatric illness. *Psychological Medicine*, 41(6), 1119–1126. <https://doi.org/10.1017/S0033291710001509> [in English].
26. Lunov, V. (2025). Clinical psychologist or Psychological Wellbeing Practitioner (PWP)? Role equivalence and minimum training requirements in Ukraine compared to the UK/USA/EU. <https://doi.org/10.2139/ssrn.6005794> [in English].
27. Nord, C., & Garfinkel, S. (2022). Interoceptive pathways to understand and treat mental health conditions. *Trends in Cognitive Sciences*, 26(6), 499–513. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2022.03.004> [in English].
28. Pruessner, L., Timm, C., Kalmar, J., Bents, H., Barnow, S., & Mander, J. (2024). Emotion regulation as a mechanism of mindfulness in individual CBT for depression/anxiety. *Depression and Anxiety*, Vol. 2024, 1–16. <https://doi.org/10.1155/2024/9081139> [in English].

Rodina N. V.

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology
Odesa I.I. Mechnikov National University

CLINICAL PSYCHOLOGY AS A KEY STRUCTURAL COMPONENT OF UKRAINE’S MENTAL HEALTH CARE SYSTEM: A SUBJECT-ORIENTED INTEGRATED MODEL OF CARE IN WARTIME

The article provides a theoretical justification and conceptualization of the role of clinical psychology as a key structural component of the modern mental health care system in Ukraine. The relevance of the study is due to the need to bring the system of clinical, psychological and psychosocial care into line with the conditions of war, reform the sphere of mental health care and implement the norms of the Law of Ukraine dated January 15, 2025 No. 4223-IX "On the System of Mental Health Care in Ukraine". The central theoretical and practical issue identified is diagnostic uncertainty, particularly the lack of unified objective criteria for assessing the mental states of personality within the “norm–pathology” model, which complicates the differentiation between psychological phenomena and psychopathological symptoms.

The methodological framework of the study is based on a comparative typological analysis of orthodox (nosocentric), phenomenological, and psychodynamic approaches, as well as a systemic structural analysis that made it possible to conceptualize clinical psychology as an integrative component of the mental health care system, combining biological, psychological, and sociocultural dimensions of personality. The necessity of overcoming biomedical reductionism through the integration of phenomenological understanding of lived experience with psychodynamic analysis of intrapersonal dynamics is substantiated. It is demonstrated that the effectiveness of the integrated model of care depends on a clear delineation of professional competencies and areas of responsibility among psychiatrists, clinical psychologists, and psychotherapists.

Psychodiagnostics is defined as the central functional component of the integrated model, ensuring a multilevel understanding of the state of personality, personalized intervention planning, and the development of individual care pathways. The article outlines the perspectives of integral instrumental psychodynamic diagnostics (IIPD) as an approach that enhances the accuracy of clinical psychological conclusions and enables differentiation between clinical symptoms and stress- and trauma-related reactive mental states, which is particularly important in work with veterans and individuals affected by combat-related trauma.

Key words: clinical psychology, personality, mental health care system, integrated model of care, subject-oriented approach, psychodiagnostics, psychodynamic approach, phenomenological approach, integral instrumental psychodynamic diagnostics, wartime stress, psychotraumatization.

Дата першого надходження статті до видання: 03.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.955

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.15>

Рудковська О. В.

аспірант кафедри педагогічної та вікової психології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

e-mail: rudok1@ukr.net

ORCID ID: 0009-0009-1554-9438

ResearcherID: PНО-1760-2026

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОГНІТИВНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ГНУЧКОСТІ В ПСИХОДІАГНОСТИЧНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена теоретичному аналізу та емпіричному дослідженню психологічної гнучкості як багатоаспектного конструкту, що об'єднує когнітивну та особистісну складові. У роботі розмежовано поняття когнітивної гнучкості як виконавчої функції мозку та особистісної (поведінкової) флексибільності як здатності до адаптації в складних життєвих ситуаціях. Проаналізовано психодіагностичний інструментарій, представлений когнітивними пробами (тест Струпа, Віконсинський тест сортування карток) та опитувальниками-самозвітами (CFI, Опитувальник світоглядної пластичності).

Представлено результати пілотного дослідження за участю 58 магістрантів. Емпірично перевірено гіпотезу про можливу невідповідність між об'єктивними показниками когнітивної гнучкості та суб'єктивною оцінкою власної гнучкості. Результати засвідчили, що високий рівень регуляторних функцій мозку не завжди гарантує гнучку поведінку в умовах невизначеності. Виявлено категорію осіб, у яких гнучкість мислення блокується під впливом психо-емоційного напруження, низького відчуття безпеки та домінування імпліцитних упереджень. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до діагностики, що поєднує задачний принцип із самозвітами, для отримання цілісного профілю психологічної гнучкості особистості.

Ключові слова: психологічна гнучкість, когнітивна гнучкість, особистісна флексибільність, психодіагностика, когнітивні проби, самозвіти, Віконсинський тест сортування карток, адаптація.

Постановка проблеми. Здатність індивіда ефективно реагувати на непередбачувані загрози, швидко перемикатися між різними режимами діяльності та корегувати власні ціннісні установки стає критичною детермінантою як індивідуального виживання, так і соціальної резильєнтності в цілому. У цьому контексті концепт психологічної гнучкості висувається на перший план як інтегральна характеристика, що забезпечує успішну адаптацію до динамічно мінливого середовища.

Психологічна гнучкість, як складна багатокомпонентна конструкція, охоплює не лише когнітивні процеси, а й особистісні механізми. На когнітивному рівні вона тісно пов'язана з виконавчими функціями головного мозку, зокрема з когнітивною гнучкістю (КГ), яка є найважливішою психофізіологічною здатністю, що

дозволяє оперативно змінювати стратегії поведінки та гальмувати нерелевантні реакції. Нейронний субстрат КГ локалізований переважно у префронтальній корі, що підкреслює її зв'язок з вищою нервовою діяльністю.

Попри значну кількість досліджень КГ у нейропсихології, залишається недостатньо вивченим питання комплексної взаємодії когнітивного та особистісного рівнів психологічної гнучкості в умовах хронічного травматичного стресу. Розуміння цієї взаємодії є ключовим для розробки ефективних програм психологічної підтримки та підвищення соціальної компетентності, особливо серед молоді та осіб, які безпосередньо залучені до відновлювальних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології існують різні психологічні інструменти, до яких звертаються психологи для вимірювання гнучкості мислення. Але через відсутність загальноприйнятого операціонального визначення даного конструкта вибір методів залежить від мети і задач дослідження. Психологічна гнучкість – це здатність людини ефективно адаптуватися до змінних обставин, залишаючись відкритою до досвіду та діючи відповідно до власних цінностей навіть у складних ситуаціях. Існують різні методи дослідження психологічної гнучкості.

Вибір методу вимірювання когнітивної гнучкості залежить від цілей і задач дослідження. У психодіагностиці виділяють дві групи методик вимірювання КГ: когнітивні проби і самозвіти. Перша група методик побудована на задачному принципі, коли рівень КГ визначається кількістю і швидкістю розв'язання пропонувананих задач, які передбачають наявність «когнітивного конфлікту». Індивід працює у штучно створених умовах, де є задача, яку треба швидко вирішити, враховуючи зміну умов її виконання. І рівень КГ у даному випадку залежить від регуляторної функції мозку і визначається через конструкт «перемикання», який пояснює здібність індивіда швидко орієнтуватися при розв'язанні пропонувананих задач. Особливий інтерес до когнітивного рівня прояву гнучкості мислення виявляють дослідники інтелектуальних здібностей, креативності, особливостей організації когнітивної сфери.

Існує низка методик, які можна віднести до когнітивних проб. Серед них: тест Струпа (Stroop Color and Word Test), описаний у працях З. Голдена та К. Голдена [9], який ґрунтується на відмінностях між зоровим і логічним сприйняттям кольорів, протиставляючи реальний колір і його назву; Вісконсинський тест сортування карток (Wisconsin Card Sorting Test), який дозволяє через аналіз мисленевих функцій оцінити здібність індивіда до виділення абстрактних категорій, концентрації й перемикання уваги в умовах зміни підкріплення [9, с. 489–495]. Тест на асоціацію слів (Word Associations Test), надійність якого для вивчення індивідуальних відмінностей досліджували Т. Фіцпатрік, Д. Плейфут, А. Рей та М. Райт [8], який діагностує особливості мислення, емоцій, пам'яті та підсвідомих асоціацій людини [8]. У клінічній практиці для моніторингу когнітивних функцій використовується Адденбрукська когнітивна шкала (Addenbrooke's Cognitive

Examination (ACE), або її оновлена версія ACE-R / ACE-III), процедури адаптації якої детально проаналізували Н. Мірза, М. Панагіоті, М. Вахід та В. Вахід [10], яка застосовується переважно в неврології, психіатрії [10]. Питання інтелектуальної лабільності як біологічно детермінованого процесу досліджувала Х. Софієва [4].

До когнітивних проб, за допомогою яких вимірюється гнучкість мислення, відносять тест інтелектуальної лабільності (автор методики Козлова В.Т., модифікація С.Н. Костромін), який вимірює здатність блискавичного перемикавання уваги, а також швидкого переходу від вирішення одного завдання до іншого без допущення помилки. Інтелектуальна лабільність залежить від нейрофізіологічних особливостей будови кори головного мозку. Це біологічний детермінований процес, на який навчання і практика ніяк не впливають [4].

У 2000-х роках психологи помітили, що традиційні методики оцінки когнітивної гнучкості (наприклад, нейропсихологічні тести на перемикавання завдань або «Wisconsin Card Sorting Test») більше відображають виконавчі функції мозку, але не суб'єктивне відчуття людиною власної гнучкості у повсякденному житті. Це створило потребу у самозвітному опитувальнику, який би оцінював когнітивну флексибільність у когнітивно-поведінковому ключі, тобто як здатність бачити ситуації з різних перспектив, створювати альтернативні пояснення подій, знаходити варіативні шляхи поведінки.

Відповіддю на потребу в оцінці суб'єктивного відчуття гнучкості стала робота Дж. Денніса та Дж. Вандер Вала [7], які розробили Опитувальник когнітивної гнучкості (CFI). Автори підтвердили надійність інструменту, виділивши шкали «Альтернативи» та «Контроль» [7, с. 241–253]. Адаптація Опитувальника прийняття та дії (AAQ-II) на українській вибірці, здійснена А. Широкою та М. Миколайчук [5], дозволяє визначати рівень психологічної ригідності.

Дослідники вважають, що для практичних цілей самозвіт є найбільш зручним інструментом у порівнянні з когнітивними пробами, оскільки він менш трудомісткий і зручний у використанні. Опитувальник когнітивної флексибільності (CFI) став класичним інструментом, який активно використовується дослідниками для діагностики психологічної гнучкості у багатьох закордонних дослідженнях.

У своїй роботі автори описали створення, факторну структуру та психометричні властивості CFI. Вони підтвердили надійність та валідність інструменту, виділивши дві основні шкали: а) альтернативи (Alternatives) – здатність бачити кілька способів інтерпретації ситуацій і вирішення проблем; б) контроль (Control) – сприйняття власної здатності впливати на ситуацію [7, с. 241–253].

Опитувальник когнітивного злиття (Cognitive Fusion Questionnaire, CFQ) є методом для оцінки рівня когнітивного злиття в індивіда. Когнітивне злиття виступає однією з основних концепцій Терапії Прийняття та Відповідальності (ACT). Воно описує процес, у якому людина сприймає свої внутрішні переживання – думки, емоції, відчуття тощо – як абсолютну істину, що визначає її поведінку і наступні емоційні реакції. Адаптація даного інструменту була здійснена

А. Широкою та М. Миколайчук на українській вибірці і дозволяє визначити рівень гнучкості/негнучкості (ригідності) [5, с. 101–112].

Доктор. Р. Рогге у співавторстві з доктором К. Вілсоном та Дж. Рольффсом розробили Багатомірну інвентаризацію психологічної гнучкості (Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI)). Автори створили першу шкалу для всебічної оцінки 6 ключових вимірів гнучкості і 6 ключових вимірів негнучкості [11; 12, с. 458–482].

Наступна методика – Опитувальник світоглядної пластичності особистості, створений українською дослідницею К. М. Грузиною [2, с. 21]. Дана методика вимірює п'ять шкал: Світоглядна пластичність (соціальна гнучкість), Світоглядна критичність, Світоглядний ідеалізм, Світоглядний песимізм, Світоглядна принциповість.

В останні роки увагу дослідників привернуло питання прояву когнітивної гнучкості. У багатьох роботах зазначається, що когнітивна гнучкість як власність мислення не завжди проявляється у складних життєвих ситуаціях, коли людина знаходиться під впливом стресу, страху та несприятливих умов. Безумовно, людям необхідно мати певні здібності, щоб справлятися з труднощами, з якими вони можуть зіткнутися. Когнітивна гнучкість входить у сферу таких здібностей. У дослідженні Ш. Аслана та Ф. Турка [6] розмежовуються поняття «когнітивна гнучкість» і «психологічна гнучкість». Когнітивна гнучкість – це здатність людини усвідомлювати і позитивно сприймати різні варіанти подій, змінювати свої початкові думки, і приймати рішення або діяти відповідно до обраної альтернативи. Психологічна гнучкість включає в себе прийняття своїх почуттів, думок і минулого досвіду, життя в теперішньому моменті. Підвищення рівня психологічної гнучкості – головна мета терапії прийняття та відповідальності (АСТ). Представники даного напрямку пояснюють когнітивну гнучкість з погляду когнітивно-поведінкової терапії, а психологічну гнучкість розглядають з погляду терапії прийняття та відповідальності. Отже, когнітивна і психологічна гнучкість розглядаються з погляду їх подібних та різних аспектів [6].

На важливості розмежування КГ та особистісної флексибільності як ресурсу адаптації наголошує О. Діса [3]. У дослідженні О. Діси пропонується розглядати окремо поняття когнітивної гнучкості і особистісної флексибільності. Зазначається, що когнітивна гнучкість більше пов'язана з мисленням та обробкою інформації, це здатність людини швидко й ефективно перемикається між різними думками, концептами або стратегіями мислення. Особистісна (поведінкова) флексибільність більше відноситься до особистісної сфери і загальної адаптації. Вона допомагає людині адаптуватися до змін, швидко реагувати на нові обставини та змінювати свою поведінку, стратегії залежно від ситуації. В особистісному контексті поведінкова флексибільність вважається важливою характеристикою для ефективного функціонування в соціальному, професійному та особистому житті. У сучасному світі, зокрема в умовах криз, війн, швидких технологічних змін

поведінкова флексибільність стає особливо цінною рисою – як в особистому, так і в професійному житті [3, с. 34–43].

Таким чином, розглянувши різні погляди і методи діагностики психологічної гнучкості, можна дійти висновку, що є два підходи до її діагностики. Перший полягає у вимірюванні рівня когнітивної гнучкості як регуляторної функції мозку, другий – у діагностиці стану психологічної гнучкості у складних ситуаціях, тобто як вона проявляється у складних умовах життя.

Проаналізувавши питання щодо методів досліджування когнітивної гнучкості (далі КГ), ми провели пілотне дослідження з метою співставлення результатів, отриманих за різними методиками вимірювання КГ.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити рівень узгодженості результатів різних психодіагностичних методик для вимірювання когнітивної гнучкості.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні про те, що може існувати невідповідність між показниками когнітивної гнучкості, отриманими в процесі виконання когнітивних проб і рівнем особистісної гнучкості, яка вимірювалась через суб'єктивні оцінки за допомогою опитувальників (самозвітів).

Результати дослідження. Для проведення дослідження було використано Вісконсінський тест сортування карток (автори Е. Берг і Д. Грант), опитувальник когнітивної флексибільності CFI (автори Дж. Денніс і Дж. Вандер Вал [7]) і опитувальник світоглядної пластичності (автор К. Грузинова [2]). У дослідженні взяли участь 58 осіб віком від 22 до 25 років, які навчаються в магістратурі у закладах вищої освіти на денній формі навчання.

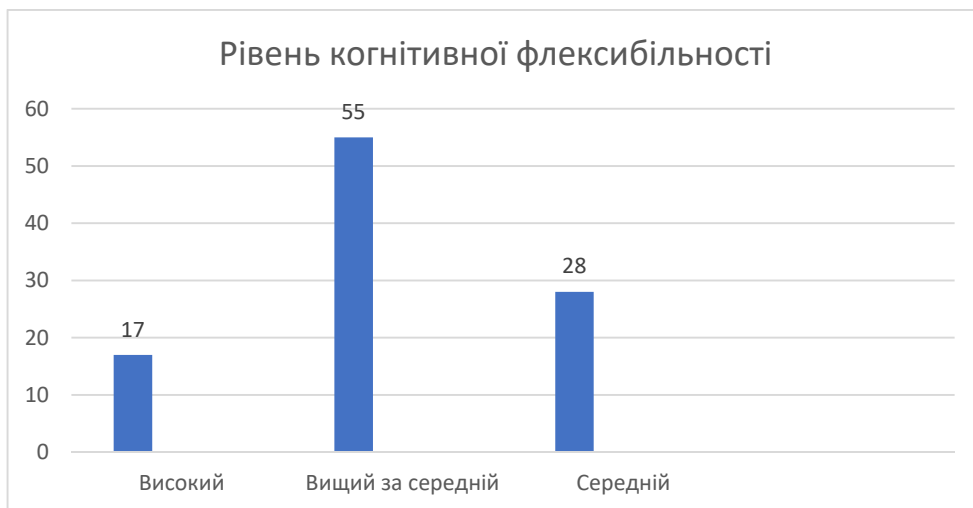
Результати діагностики за Вісконсінським тестом сортування карток дозволили розподілити досліджуваних за рівнем КГ (рис. 1). Отже, високий рівень когнітивної гнучкості як регуляторної функції мозку, продемонстрували 12 осіб (20,8%). Вищий за середній рівень показали 40 осіб (69,8%) і середній рівень – 6 осіб (9,4%). Низького рівня КГ у групі досліджуваних не виявлено. Це пояснюється тим, що в цілому когнітивна гнучкість добре функціонує у будь-якої інтелектуально розвиненої людини. У нашому дослідженні брали участь здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти, які мають достатньо високий рівень пізнавальних здібностей і навчальних навичок, тому показники доволі високі.

До середнього рівня гнучкості мислення було віднесено лише 6 осіб (9,4%), результати яких були нижчі за 98,4 балів. Отже, більшість досліджуваних виявили достатньо високі здібності переключатися між задачами в умовах зміни підкріплення.

За опитувальником когнітивної флексибільності ми отримали дещо інші результати. Високий рівень виявили 10 осіб (17%); вищий за середній – 32 особи (55%); середній – 16 осіб (28%).

Рис. 1. Розподіл досліджуваних (у %) за рівнем когнітивної гнучкості за Віконсінським тестом сортування карток

Рис. 2. Розподіл досліджуваних (у %) за рівнем когнітивної (особистісної) флексибільності за опитувальником когнітивної флексибільності CFI

За опитувальником світоглядної пластичності високий рівень виявлено у 21 особи (36%), середній – у 23 осіб (39,6%), рівень нижчий за середній продемонстрували 14 осіб (24,4%).

Отже, результати діагностики та розподіл даних за рівнями прояву особистісної флексибільності (ОФ) та світоглядної пластичності (СП) дозволили переконатися, що не всі учасники дослідження можуть демонструвати гнучкість мислення на достатньо високому рівні в умовах непередбачуваних і складних обставинах. У той же час показники за Віконсінським тестом набагато вищі.

Далі ми проаналізували результати кожної групи досліджуваних з метою співставлення результатів застосованих тестів, а саме: як співвідносяться результати

Рис. 3. Розподіл досліджуваних (у %) за показником власне світоглядної пластичності за опитувальником світоглядної пластичності

когнітивних проб з показниками, отриманими за суб'єктивними оцінками досліджуваних про власну гнучкість мислення.

У групі осіб з високим рівнем КГ за Віконсінським тестом з 12 осіб (20,8%) 3 особи мали високий рівень особистісної флексибільності; 4 особи мали рівень вищий за середній; 4 особи мали середній рівень. Отже, в цілому 9 осіб (15% від загальної чисельності вибірки) при високому рівні когнітивної гнучкості як виконавчої функції мозку, мали недостатньо високі показники особистісної флексибільності.

Аналіз групи досліджуваних з високим результатом за опитувальником когнітивної флексибільності CFI (10 осіб – 17%) показав, що переважна кількість досліджуваних має високий рівень КГ за Віконсінським тестом. Лише 3 особи мали рівень вищий за середній. Це підтверджує висновки досліджень про те, що реалізація особистісної флексибільності пов'язана з регуляторною функцією мозку. Практично всі учасники дослідження, які мають високий рівень особистісної флексибільності, мають достатньо високий рівень когнітивної гнучкості.

Аналіз співставлення показників за двома тестами у групах з рівнем вищим за середній і з середнім рівнем за показниками особистісної флексибільності не виявив помітних розходжень. Практично усі досліджувані виявили відповідність між рівнем когнітивної гнучкості з рівнем особистісної флексибільності (значної різниці у балах не спостерігалось).

Аналіз і співставлення результатів тестування за різними методиками дозволив дійти висновку: в залежності від ситуації і пропонованих задач, когнітивна гнучкість може по різному виявлятися. Можна висунути припущення, що не завжди високий рівень когнітивної гнучкості як виконавчої функції мозку гарантує ефективну та гнучку поведінку у ситуаціях, які характеризуються невизна-

ченістю. Є категорія осіб, які добре виявляють гнучкість у вирішенні інтелектуальних задач і тестів, але у складних життєвих ситуаціях їх гнучкість мислення блокується. Спостереження за тим, як люди поводять себе у складних ситуаціях, показують, що це досить поширене явище. Серед причин, чому так відбувається, можна виділити:

1. Психоемоційне напруження і перевантаження. Когнітивна гнучкість вимагає енергетичних і ментальних ресурсів, тому у стані втоми, перевантаження або інформаційного шуму вона може «вимикатися». У таких умовах людина діє за інерцією, навіть якщо зазвичай мислить гнучко.

Знижене почуття психологічної безпеки породжує високу тривожність і відчуття постійної загрози. У такому випадку ситуації невизначеності сприймаються як загроза. Імпліцитне сприйняття невизначеності як небезпеки (а не як можливості) може заважати гнучкому мисленню. Як наслідок – постійне прагнення до контролю, уникання відкритих задач, прагнення до звичних дій.

2. Домінування імпліцитних уявлень і переконань. Неусвідомлені переконання можуть «перекривати» гнучке мислення, особливо коли ситуація викликає тривогу або загрожує самооцінці. Людина може автоматично повертатися до звичних схем, навіть якщо знає, що вони неефективні.

3. Соціальні обмеження. Навіть якщо індивід має високий рівень когнітивної гнучкості, середовище (наприклад, авторитарна структура, страх покарання за помилки) може пригнічувати прояв альтернативного мислення. Людина може сумніватися у своїх ідеях або боятися осуду, навіть якщо має здатність бачити альтернативи.

Разом з тим ми не виключаємо варіант, коли на рівні виконання інтелектуальних задач когнітивна гнучкість може мати рівень нижчий, ніж показники особистісної флексибільності. Ми впевнені, що при розширенні вибірки можна виділити і таку групу досліджуваних, яка також представляє для нас інтерес і потребує детального вивчення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Спираючись на теоретичні погляди щодо розвитку і прояву психологічної гнучкості, ми дійшли висновку, що психологічна гнучкість може проявлятися на двох рівнях: на когнітивному і особистісному. Тому вимірювати психологічну гнучкість необхідно двома видами психологічного інструментарію: для вимірювання когнітивної гнучкості як виконавчої функції мозку, як правило, застосовують когнітивні проби; для вимірювання особистісної флексибільності застосовують опитувальники. До когнітивних проб відносять безпосередньо тести, спрямовані на діагностику швидкості перемикавання між задачами, в умовах зміни задач. За допомогою опитувальників діагностується особистісна флексибільність, яка вимірюється через суб'єктивні звіти досліджуваних стосовно їхньої поведінки у складних життєвих обставинах і ситуаціях невизначеності. Гнучкість (як інтелектуальна властивість) у поєднанні з особистісною гнучкістю утворює важливу особистісну

конструкцію, що зумовлює адекватність та ефективність діяльності особистості у складних непередбачуваних ситуаціях. Отже, поняття психологічної гнучкості поєднує в собі когнітивну і особистісну складову.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз та емпіричне дослідження дозволили дійти висновку про те, що дослідження когнітивної гнучкості залежить від контексту розуміння даного феномену і психодіагностичного інструментарію, який застосовується. Прояв особистісної гнучкості залежить від багатьох психологічних і соціальних чинників, які можуть як посилювати її, так і блокувати.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному та експериментальному дослідженні особистісної гнучкості та психосоціальних чинників, які сприяють її розвитку.

Список використаних джерел і літератури

1. Балецька Л. М., Попович Д. М. Особливості когнітивної гнучкості особистості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2016. № 1(3). С. 167–170.
2. Грузинова К. М. Опитувальник світоглядної пластичності особистості: теоретичне обґрунтування, розроблення та емпірична апробація. *Психологія особистості*. 2022. Вип. 42. С. 21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.21>
3. Диса О. В. Специфіка дослідження когнітивної гнучкості як важливого психологічного ресурсу особистості. *Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки*. 2025. № 25. С. 34–43. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2025.25.4>
4. Софієва Х. Психологічні критерії оцінки професійної придатності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки : дис. ... д-ра філос. : 053 / Нац. ун-т цивільного захисту України. Харків, 2021.
5. Широка А. О., Миколайчук М. І. Адаптація україномовної версії опитувальника прийняття та дії (AAQ-II) на нормативній та субклінічній групах досліджуваних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2021. № 3. С. 101–112. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-3-14>
6. Aslan Ş., Turk F. Bilişsel Esneklik ve Psikolojik Esneklik Kavramlarının Karşılaştırılması. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 2022. Vol. 14, No. 1. P. 119–130. DOI: <https://doi.org/10.18863/pgy.917360>
7. Dennis J. P., Vander Wal J. S. The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive therapy and research*. 2010. Vol. 34, No. 3. P. 241–253. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4>
8. Fitzpatrick T., Playfoot D., Wray A., Wright M. J. Establishing the Reliability of Word Association Data for Investigating Individual and Group Differences. *Applied Linguistics*. 2015. Vol. 36, Issue 1. P. 23–50. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/amt020>
9. Golden Z., Golden C. J. Patterns of performance on the Stroop Color and Word Test in children with learning, attentional, and psychiatric disabilities. *Psychology in the Schools*. 2002. Vol. 39, No. 5. P. 489–495. DOI: <https://doi.org/10.1002/pits.10053>
10. Mirza N., Panagioti M., Waheed M. W., Waheed W. Reporting of the translation and cultural adaptation procedures of the Addenbrooke's Cognitive Examination version III (ACE-III) and its predecessors: a systematic review. *BMC Medical Research Methodology*. 2017. Vol. 17, No. 1. Art. 141. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12874-017-0413-6>

11. Rogge R. D., Lin Y. Y. Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI). *Handbook of Assessment in Mindfulness Research* / eds. O. N. Medvedev et al. Cham : Springer, 2024. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-77644-2_114-1
12. Rolffs J. L., Rogge R. D., Wilson K. G. Disentangling components of flexibility via the hexaflex model development and validation of the Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI). *Assessment*. 2018. Vol. 25, No. 4. P. 458–482. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191116645905>

References

1. Baletska, L. M., & Popovych, D. M. (2016). Osoblyvosti kohnityvnoi hnuchkosti osobystosti [Features of personality cognitive flexibility]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 1(3), 167–170 [in Ukrainian].
2. Hruzynova, K. M. (2022). Opytuvalnyk svitohliadnoi plastychnosti osobystosti: teoretychne obhruntuvannia, rozroblennia ta empyrychna aprobatsiia [Worldview plasticity questionnaire: Theoretical substantiation, development and empirical approbation]. *Personality Psychology*, (42), 21. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.21> [in Ukrainian].
3. Dysa, O. V. (2025). Spetsyfika doslidzhennia kohnityvnoi hnuchkosti yak vazhlyvoho psykholohichnoho resursu osobystosti [Specificity of cognitive flexibility research as an important psychological resource of the individual]. *Visnyk of the Lviv University. Series Psychological Sciences*, (25), 34–43. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2025.25.4> [in Ukrainian].
4. Sofieva, Kh. (2021). *Psykholohichni kryterii otsinky profesiinoi prydatnosti riaduvanykh Sluzhby Poriatunku Osoblyvoho Ryzyku MNS Azerbaidzhanskoï Respubliky* [Psychological criteria for assessing the professional suitability of rescuers of the Special Risk Rescue Service of the Ministry of Emergency Situations of the Republic of Azerbaijan] (Doctoral dissertation). National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Shyroka, A. O., & Mykolaichuk, M. I. (2021). Adaptatsiia ukrainomovnoi versii opyтуvalnyka pryiniattia ta dii (AAQ-II) na normatyvni ta subklinichni hrupakh doslidzhuvanykh [Adaptation of the Ukrainian version of the Acceptance and Action Questionnaire (AAQ-II) on normative and subclinical groups of subjects]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological Sciences*, (3), 101–112. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-3-14> [in Ukrainian].
6. Aslan, Ş., & Turk, F. (2022). Bilişsel Esneklik ve Psikolojik Esneklik Kavramlarının Karşılaştırılması [Comparison of cognitive flexibility and psychological flexibility concepts]. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 119–130. <https://doi.org/10.18863/pgy.917360> [in Turkish].
7. Dennis, J. P., & Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, 34(3), 241–253. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4> [in English].
8. Fitzpatrick, T., Playfoot, D., Wray, A., & Wright, M. J. (2015). Establishing the reliability of word association data for investigating individual and group differences. *Applied Linguistics*, 36(1), 23–50. <https://doi.org/10.1093/applin/amt020> [in English].
9. Golden, Z., & Golden, C. J. (2002). Patterns of performance on the Stroop Color and Word Test in children with learning, attentional, and psychiatric disabilities. *Psychology in the Schools*, 39(5), 489–495. <https://doi.org/10.1002/pits.10053> [in English].
10. Mirza, N., Panagioti, M., Waheed, M. W., & Waheed, W. (2017). Reporting of the translation and cultural adaptation procedures of the Addenbrooke's Cognitive Examination version III (ACE-III) and its predecessors: a systematic review. *BMC Medical Research Methodology*, 17(1), 141. <https://doi.org/10.1186/s12874-017-0413-6> [in English].
11. Rogge, R. D., & Lin, Y. Y. (2024). Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI). In O. N. Medvedev, C. U. Krägeloh, R. J. Siegert, & N. N. Singh (Eds.), *Handbook of Assess-*

ment in *Mindfulness Research*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-77644-2_114-1 [in English].

12. Rolffs, J. L., Rogge, R. D., & Wilson, K. G. (2018). Disentangling components of flexibility via the hexaflex model development and validation of the Multidimensional Psychological Flexibility Inventory (MPFI). *Assessment*, 25(4), 458–482. <https://doi.org/10.1177/1073191116645905> [in English].

Rudkovska O. V.

Postgraduate Student at the Department of Developmental and Educational Psychology
Oles Honchar Dnipro National University

PECULIARITIES OF COGNITIVE AND PERSONAL FLEXIBILITY MANIFESTATION IN THE PSYCHODIAGNOSTIC DIMENSION

The article provides a theoretical analysis and empirical study of psychological flexibility as a multifaceted construct that integrates cognitive and personal components. The study distinguishes between the concepts of cognitive flexibility as an executive brain function and personal (behavioural) flexibility as the ability to adapt in complex life situations.

The psychodiagnostics tools are analysed, including cognitive tasks (Stroop's test, and Wisconsin Card Sorting Test) and self-report questionnaires (Cognitive Flexibility Inventory (CFI), Worldview Plasticity Questionnaire).

The results of a pilot study involving 58 master's students are presented. The hypothesis regarding a potential discrepancy between objective cognitive flexibility indicators and subjective assessments of one's own flexibility was empirically tested. The results demonstrated that high levels of brain regulatory functions do not always guarantee flexible behaviour in conditions of uncertainty.

A category of individuals was identified whose thinking flexibility is blocked by psycho-emotional tension, a low sense of security, and the dominance of implicit biases. It is concluded that a comprehensive diagnostic approach is necessary, combining task-based principles with self-reports to obtain a holistic profile of an individual's psychological flexibility.

Key words: psychological flexibility, cognitive flexibility, personal flexibility, psychodiagnostics, cognitive tasks, self-reports, Wisconsin Card Sorting Test, adaptation.

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:159.944.4:616.89-008.441.44

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.16>

Семенцова М. М.

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри психодіагностики та клінічної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: sementsova.maria@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-7193-9584

ВІД АГРЕСІЇ ДО АУТОАГРЕСІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У сучасних соціальних умовах хронічного стресу, зокрема в умовах воєнного контексту, суїцидальний ризик серед студентської молоді набуває нових психологічних конфігурацій. Особливо вразливою групою є студенти-психологи, у яких поєднання підвищеної рефлексивності, емоційного навантаження та обмежених ресурсів регуляції може сприяти формуванню латентних дезадаптивних механізмів. Сучасні дослідження вказують на зростаючу роль агресивно-ворожих характеристик як прихованих предикторів аутоагресивних і суїцидальних тенденцій, однак в українському контексті ці механізми залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є виявлення латентних компонентів агресивності у структурі психоемоційного функціонування студентів-психологів та визначення їх ролі у формуванні суїцидального ризику з урахуванням взаємодії з емоційною регуляцією, тривожністю, депресивністю та рефлексивними характеристиками особистості.

Уперше в українському емпіричному контексті суїцидальний ризик розглядається крізь призму латентної агресивності, зокрема ворожості та негативізму, як центральних психологічних предикторів аутоагресивної динаміки у студентської молоді. Показано, що класичні інтерналізуючі показники (тривожність і депресивність) не мають самостійної прогностичної значущості у досліджуваній вибірці, тоді як агресивно-ворожий кластер пояснює понад половину варіації суїцидального ризику. Обґрунтовано часткову медіаційну роль дратівливості як афективного механізму трансформації негативістичних установок у аутоагресивні тенденції.

Результати дослідження свідчать, що суїцидальний ризик у студентів-психологів формується переважно через накопичення внутрішньої напруги, пов'язаної з ворожістю та негативізмом, а не через виражені депресивні чи тривожні стани. Отримані дані підтверджують доцільність переорієнтації профілактичних і психотерапевтичних стратегій із фокусу на афективну симптоматику на роботу з агресивно-оборонними патернами, емоційною реактивністю та міжособистісними інтерпретаціями. Дослідження заповнює наукову прогалину в українській психологічній літературі та окреслює перспективи подальшого аналізу латентних механізмів суїцидального ризику в умовах тривалого стресу.

Ключові слова: агресивність, ворожість, негативізм, аутоагресія, суїцидальний ризик, емоційна регуляція, студенти-психологи.

Постановка проблеми. Суїцидальний ризик серед студентської молоді набуває нових акцентів у сучасних соціальних умовах. Тривалий стрес, емоційна втома та постійна невизначеність поступово формують фон внутрішнього напру-

ження, з яким молодим людям часто складно впоратися самотійно. Особливої уваги заслуговують студенти психологічних спеціальностей: з одного боку, вони щоденно працюють із темами переживань, вразливості та стресу; з іншого – нерідко виявляються беззахисними перед власними афективними станами. Такий «подвійний фокус» підсилює рефлексивність, але водночас загострює сприйняття – навіть побутові труднощі можуть спричиняти дестабілізацію емоційного балансу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних емпіричних дослідженнях агресивність розглядається як один із значущих психологічних чинників суїцидального ризику, при цьому вирішальне значення мають не стільки відкриті поведінкові прояви агресії, скільки її внутрішні, когнітивно-афективні компоненти. Зростає кількість даних, які свідчать про те, що латентні форми агресивності, які не реалізуються у прямій поведінці, але накопичуються у вигляді ворожості, гніву чи образливості, можуть відігравати ключову роль у формуванні суїцидальної динаміки.

Так, у великомасштабному дослідженні підлітків було показано, що ворожість і образливість мають статистично значущий зв'язок із суїцидальними ідеями, планами та спробами, тоді як фізична агресія демонструє значно слабший або контекстуально опосередкований зв'язок [26]. Автори підкреслюють, що саме внутрішньо спрямовані компоненти агресивності формують підґрунтя для накопичення психічної напруги, яка за відсутності зовнішньої розрядки може переходити в аутоагресивні тенденції.

Схожі висновки отримано і в межах міжособистісної теорії суїциду, яка розглядає суїцидальну поведінку як результат поєднання міжособистісних і внутрішніх чинників [20]. Відповідно до цієї теорії, критичний суїцидальний ризик виникає за умов поєднання відчуття соціального відчуження та переживання себе як тягара для інших. Водночас здатність до реалізації суїцидальної поведінки формується поступово – через звикання до болю та страху, що може бути наслідком повторюваного агресивного або травматичного досвіду. Таким чином, агресивні переживання, навіть за відсутності відкритої поведінкової агресії, можуть опосередковано сприяти переходу від суїцидальних думок до дій.

Емпіричні підтвердження цього підходу представлені в низці клінічних і популяційних досліджень. Зокрема, встановлено, що особи з недавніми суїцидальними спробами демонструють статистично значуще вищі показники агресивності за опитувальниками типу Buss–Perry, що вказує на роль агресивного афекту та імпульсивності у формуванні суїцидальної вразливості [12]. Показано, що люди з вищим рівнем агресії та імпульсивності є більш уразливими до суїцидальної поведінки, оскільки ці риси посилюють інтенсивність афективних реакцій і знижують ефективність поведінкового гальмування в кризових ситуаціях [18]. У клінічних вибірках виявлено підвищений рівень агресивності у пацієнтів з історією

суїцидальних спроб, особливо за умов поєднання з емоційною нестабільністю та труднощами контролю імпульсів [16]. Така конфігурація рис формує підвищену психологічну вразливість, за якої агресивні імпульси можуть втрачати зовнішній вектор і набувати аутоагресивного спрямування, підсилюючи ризик суїцидальної поведінки.

Водночас дослідження засвідчують, що підтипи агресивності роблять нерівнозначний внесок у суїцидальний ризик: як реактивна агресія, пов'язана з емоційною напруженістю, фрустрацією та гнівом, так і проактивна агресія, що має більш інструментальний характер, вносять самостійний і унікальний вклад у ймовірність суїцидальних дій [15; 19]. Дані, представлені в роботах, свідчать, що саме реактивна, емоційно забарвлена агресивність, пов'язана з фрустрацією, дратівливістю та переживанням загрози, має тісніший зв'язок із суїцидальними ідеями, ніж інструментальні, «холодні» форми агресії. При цьому агресивність часто поєднується з депресивністю та тривожністю, формуючи інтегрований патерн внутрішнього дистресу [6; 11; 13; 14; 17; 21; 22].

Окрему увагу в сучасній літературі приділено феномену прихованої або латентної агресивності. У соціально-психологічних дослідженнях агресія розглядається як форма внутрішньої напруги, що за умов соціальних обмежень або неможливості відкритого вираження трансформується у самозвинувачення, почуття провини та аутоагресивні тенденції [6; 24]. Такий підхід є особливо релевантним для молодіжних і студентських вибірок, де збереження зовнішньої нормативності може маскувати високий рівень внутрішнього конфлікту.

В умовах хронічного стресу, зокрема воєнного контексту, ці механізми набувають додаткової інтенсивності. Сучасні дослідження показують, що поєднання агресивності з емоційною дизрегуляцією та тривалим стресом істотно підвищує суїцидальний ризик навіть за відсутності відкритих поведінкових порушень [3; 4; 23; 25].

Таким чином, сучасна наукова література підтверджує доцільність розгляду агресивності як багатовимірного феномена, що може виступати латентним предиктором аутоагресивних і суїцидальних тенденцій, особливо у молодіжному та студентському середовищі.

Мета дослідження – виявити та описати латентні вектори агресивності у структурі психоемоційного функціонування студентів-психологів і визначити їхню роль у формуванні суїцидального ризику, з урахуванням взаємодії агресивних тенденцій з тривожністю, депресивністю, емоційною дизрегуляцією та рефлексивними характеристиками особистості в умовах хронічного стресу.

Результати дослідження. Наразі аутоагресія розглядається не як патологічне відхилення, а як своєрідний механізм захисту [1; 2; 9]. Так первинна агресія, яка за певних умов не може бути безпечно адресована зовні (через страх покарання, втрату значущих зв'язків або внутрішні заборони), здатна трансформуватися у форму самозвинувачення чи внутрішньої деструкції. Так утворюється аутоагре-

сивна тенденція, яка виявляється менш загрозовою для суб'єкта, ніж відкрите переживання ворожості до важливих інших [5; 7; 8; 10].

Ця логіка дозволяє по-новому подивитися на емоційний та поведінковий профіль молодих людей, схильних до психоемоційного виснаження. У фокусі постає питання: які саме риси або реактивні стани є початковими векторами цього ризику? Чи існують певні індикатори, які можуть передувати формуванню аутоагресивних імпульсів, не проявляючись відкрито як суїцидальна поведінка?

З урахуванням воєнного контексту, ці питання набувають ще більшої актуальності. Хронічна загроза, втрати, переміщення та відсутність стабільності призводять до накопичення внутрішнього афекту. Агресія, яка природно виникає у відповідь на зовнішні загрози, не має легітимних каналів для вираження. Внаслідок цього вона часто «згортається» у формі внутрішньої напруги, дратівливості, самозвинувачення чи самозаперечення.

У цьому дослідженні ми звертаємо увагу саме на ті психологічні характеристики студентів-психологів, які формують потенційно вразливий профіль. Йдеться про поєднання таких чинників, як тривожність, депресивність, емоційна нестабільність, імпульсивність, а також когнітивні й поведінкові компоненти агресивності. Вивчення цих характеристик дозволяє не лише описати загальні тенденції серед студентської вибірки, а й виявити перші – можливо, ще латентні – прояви внутрішнього конфлікту, що можуть стати основою для подальшої деструктивної динаміки. Для реалізації поставлених завдань було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що забезпечують багатовимірний аналіз емоційно-поведінкового функціонування респондентів. Зокрема, схильність до суїцидальної поведінки оцінювалася за методикою М. Горської; особливості та структура агресивності – за тестом Басса–Даркі; рівень тривожності – за шкалами ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна (STAI) та методикою діагностики немотивованої тривожності В.В. Бойка. Депресивна симптоматика досліджувалася за допомогою шкали депресії Бека (BDI-II), а особливості рефлексивного функціонування та інсайтної обробки емоційного досвіду – із використанням шкали саморефлексії та інсайту (Self-Reflection and Insight Scale, SRIS).

Перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка ($n = 47$) засвідчила суттєві відхилення для більшості шкал. Ненормальними виявилися розподіли за депресивністю (BDI-II), ситуативною й особистісною тривожністю (STAI), майже всіма субшкалами агресії (Басс-Даркі), а саме – показниками фрустрації, ригідності, образи, підозрливості та аутоагресії. Нормальну форму розподілу продемонстрували лише показники усвідомленості, вербальної агресії та ворожості. Імовірно, ненормальність частини шкал пов'язана з емоційною чутливістю вибірки (студенти-психологи) та актуальним соціальним фоном, що посилює внутрішню варіативність реакцій. З огляду на це, для аналізу взаємозв'язків

були обрані непараметричні критерії, а множинну регресію здійснювали з урахуванням нормальності залишків, а не вихідних змінних.

З метою додаткової перевірки якості вибірки було здійснено аналіз стандартизованих значень (z -оцінок) для всіх шкал. За критерієм $|z| \geq 3,0$ було виявлено лише три екстремальні значення: одне – за непрямою агресією ($z = 3,07$), два – за шкалою депресивності (BDI; $z = 3,28$ і $z = 3,11$). Інші показники не виходили за межі умовної зони «аномальності», що дозволяє говорити про відсутність систематичних перекосів у структурі даних. Водночас поодинокі високі значення, зокрема за агресією та депресією, мають важливу змістовну вагу в контексті нашого дослідження. Саме ці змінні, як відомо з попередніх емпіричних робіт, можуть бути критично релевантними для оцінки суїцидального ризику. Тому зазначені спостереження не було вилучено з аналізу, а їх вплив контролювався статистично.

Для забезпечення коректності висновків у контексті потенційної чутливості результатів до аномальних значень було використано непараметричний коефіцієнт кореляції Спірмена. Також стійкість моделей перевіряли шляхом порівняння їх параметрів за умов включення та виключення екстремальних спостережень – жодних суттєвих викривлень виявлено не було.

Поглиблений аналіз структури емоційної дезадаптації був реалізований через кореляційний підхід, що дозволив виявити системні зв'язки між ключовими емоційними показниками та факторами ризику. Особливу увагу було приділено взаємозв'язкам між суїцидальною схильністю та компонентами агресивної поведінки за методикою Басса–Даркі – через спільний емоційний вектор напруження, конфліктності та спрямованості афекту назовні або всередину.

Кореляційний аналіз підтвердив, що суїцидальна схильність є тісно пов'язаною з низкою агресивних реакцій, причому найсильніші зв'язки виявлені з аутоагресією ($r=0,367$; $p=0,011$), негативізмом ($r=0,470$; $p=0,001$), дратівливістю ($r=0,424$; $p=0,003$) і фізичною агресією ($r=0,386$; $p=0,007$). Це дозволяє говорити про комплексну модель, у якій суїцидальний ризик не зводиться до внутрішнього переживання дистресу, а відображає багатовекторну емоційну напругу з тенденцією до зовнішніх і внутрішніх проявів агресії.

Особливу роль відіграють інтегральні показники: схильність до підозри ($r=0,591$; $p<0,001$), індекс ворожості ($r=0,588$; $p<0,001$) та індекс агресивності ($r=0,362$; $p=0,012$). Високі значення за цими шкалами супроводжуються підвищенням суїцидального ризику, що вказує на кумулятивний ефект когнітивного недовіри, афективної вразливості та поведінкової реактивності. Інакше кажучи, чим більше людина сприймає навколишнє середовище як загрозливе, і чим менше в неї ресурсів для конструктивної регуляції напруги, тим більшою є ймовірність аутоагресивного реагування.

У цьому контексті особливо показовим є поєднання зовнішніх і внутрішніх реакцій – наприклад, одночасна наявність дратівливості, фізичної агресії та

почуття провини. Це свідчить про емоційне розбалансування, в якому агресивна енергія не знаходить безпечного виходу, трансформуючись у потенційно небезпечні форми поведінки, включно з саморуйнівними.

Таким чином, зв'язки між шкалами Басса–Даркі та суїцидальністю утворюють емоційно-агресивний кластер, у якому поведінкова активність, афективна напруга й когнітивна недовіра взаємно підсилюють одна одну.

Кореляційний аналіз між базовими емоційними станами (ситуативна й особистісна тривожність, депресивність, загальна схильність до тривожності) та між суїцидальним ризиком та його підшкалами не виявив статистично значущих зв'язків. Усі коефіцієнти кореляції залишаються в зоні слабких або невиражених значень ($r < 0,25$; $p > 0,05$), що свідчить про відсутність системної інтеграції цих емоційних переживань у загальний кластер ворожо-агресивної або деструктивної налаштованості. Таким чином, на відміну від агресивних субшкал, які активно корелюють між собою, тривожність і депресія у даній вибірці залишаються локалізованими на рівні індивідуального емоційного фону.

Ситуативна та особистісна тривожність не виявили значущих зв'язків з жодним із поведінкових чи когнітивних маркерів дезадаптації. Це дозволяє припустити, що навіть за умов вираженої тривожності – як фонові, так і реактивної – у респондентів зберігається здатність до внутрішнього контролю й відмежування емоційного напруження від поведінкових проявів. Власне, тривожність тут існує як інтраперсональний феномен, не трансформуючись у зовнішню агресивність, ворожість чи імпульсивність.

Аналогічну динаміку демонструє шкала депресивності за Беком. Незважаючи на досить високу поширеність депресивної симптоматики у вибірці, її зв'язки з фрустрацією, агресією, ригідністю та суїцидальністю виявилися статистично незначущими. У межах інтерпретації це означає, що депресивний стан у цих учасників не несе аутоагресивного компонента, не супроводжується жорсткістю мислення та не поєднується з ризикованими поведінковими патернами. Емоційна пригніченість, втома чи зниження мотивації не переходять у загрозливі форми реагування – як зовнішні, так і внутрішні.

Загальна схильність до тривожності також не продемонструвала кореляцій з ригідністю, агресією чи суїцидальним ризиком, що свідчить про адаптивну форму емоційної чутливості. У певному сенсі, тривожний темперамент виступає тут як самостійна змінна, яка не набуває деструктивного продовження в когнітивній жорсткості чи ворожих установах, а тим паче – у поведінковій дезадаптації.

Таким чином, в межах цієї вибірки емоційні стани (тривожність, депресивність) проявляються у вигляді суб'єктивного переживання, але не утворюють єдиної патернової структури з агресивними чи суїцидальними тенденціями. Це чітко відмежовує емоційний дистрес від ворожо-агресивного кластера, який, своєю чергою, є основним джерелом ризику дезадаптивної поведінки. Емоційні

порушення тут залишаються в межах інтраперсонального поля, не транслюючись у критичні чи небезпечні для особистості форми реагування.

Отримані результати кореляційного аналізу між базовими емоційними станами та структурою агресивності продемонстрували повну відсутність статистично значущих зв'язків. Усі кореляційні коефіцієнти мають низькі або близькі до нуля значення, а рівні значущості суттєво перевищують критичні пороги. Така системна відсутність асоціацій є не випадковою, а структурно обґрунтованою і дозволяє зробити висновок про автономність двох основних емоційно-поведінкових кластерів: афективного (тривожність, депресивність) і реактивного (агресивність, ворожість).

Показники ситуативної й особистісної тривожності не демонструють жодних асоціацій з агресивними проявами. Це вказує на те, що внутрішнє переживання тривоги не трансформується у поведінкову дезадаптацію, не провокує дратівливості, негативізму чи зовнішньої агресії. У цьому контексті тривожність існує як внутрішній стан збереженої саморегуляції, що не виходить за межі інтрапсихічного простору й не формує конфліктного патерну реагування, що говорить про здатність частини респондентів утримувати тривожність у межах контрольованого емоційного фону.

Аналогічна картина простежується й щодо депресивності: жоден із компонентів агресивності – включно з аутоагресією у формі почуття провини – не виявляє значущих зв'язків із показником депресії. Це дозволяє інтерпретувати депресивний стан як емоційне виснаження, не обтяжене самообвинувальними чи деструктивно-вражаючими компонентами. Тобто в досліджуваній вибірці депресивність не супроводжується ворожістю – ні до себе, ні до інших – і не входить у структуру поведінкової дезадаптації, що часто є характерним для глибших форм депресії.

Показник загальної схильності до тривожності також не демонструє значущих зв'язків із жодним із ворожо-агресивних параметрів. Це свідчить про те, що тривожний темперамент у межах цієї вибірки не виступає тригером дратівливості, підозріливості чи інших агресивних реакцій. Інакше кажучи, навіть за наявності стабільної тривожної налаштованості, респонденти не демонструють тенденції до конфліктної або жорсткої взаємодії із соціальним середовищем, що є непрямим маркером збережених адаптаційних механізмів.

Особливо показовим є факт, що навіть ті змінні, які зазвичай найбільш чутливі до емоційної напруги – підозріливість, дратівливість, образа – у цьому аналізі залишаються повністю автономними. Відсутність зв'язків із базовими емоційними станами вказує на те, що агресивно-ворожий стиль реагування в цій вибірці не є похідним від афективного дистресу, а функціонує як окрема поведінкова константа, імовірно сформована культурно або ситуативно, а не емоційно-афективно.

Таким чином, можна зробити концептуальний висновок про існування у вибірці двох незалежних доменів емоційної дезадаптації. Перший – тривожно-депресив-

ний – відображає внутрішні переживання, що не мають поведінкових наслідків. Другий – агресивно-ворожий – формує стиль реагування, який не обумовлений емоційними станами. Відсутність перехідних форм і змішаних профілів свідчить про розмежованість цих патернів, що є нетиповим, але принципово важливим результатом для розуміння варіативності механізмів емоційної регуляції в умовах стресового середовища.

Кореляційний аналіз показників саморефлексії та усвідомлення з емоційними станами респондентів (ситуативна тривожність, особистісна тривожність, депресивність) продемонстрував повну відсутність статистично значущих зв'язків. Усі коефіцієнти коливаються поблизу нульових значень, а p -рівні знаходяться у широкому діапазоні 0,52–0,97, що виключає ймовірність прихованої взаємозалежності між цими змінними. Така системна відсутність кореляцій свідчить про те, що когнітивно-рефлексивні процеси у вибірці є стабільними й автономними, не модифікуються під впливом емоційних коливань.

Зокрема, саморефлексія не виявляє жодної асоціації з ситуативною тривожністю ($r = 0,038$), особистісною тривожністю ($r = 0,044$) чи депресивними проявами ($r = 0,046$). Це дозволяє зробити висновок, що здатність особи аналізувати власні думки, переживання і поведінкові імпульси залишається сталою, незалежно від емоційного тла. Саморефлексія, таким чином, не виконує компенсаторної або регуляторної функції у відповідь на негативний афект, а існує як окрема, стабільна когнітивна характеристика.

Аналогічну картину спостерігаємо й щодо усвідомлення: відсутність кореляцій із ситуативною тривожністю ($r = 0,095$), особистісною тривожністю ($r = 0,023$) та депресією ($r = -0,005$) вказує на повну незалежність цієї змінної від емоційного стану. Важливо, що навіть депресивність, яка у низці досліджень асоціюється зі зниженням рівня інтроспекції або звуженням емоційного контакту із собою, у цьому випадку жодним чином не впливає на здатність до усвідомлення. Учасники демонструють цілісність базових метакогнітивних функцій навіть на тлі підвищеної тривожності чи симптомів емоційного виснаження.

Сукупно ці дані вказують на наявність метакогнітивної стабільності у вибірці. Емоційні стани, попри варіативність та інтенсивність, не поглинають когнітивну сферу, не знижують рефлексивного потенціалу та не призводять до руйнування усвідомленого контакту з власним внутрішнім світом. Учасники демонструють здатність утримувати пізнавальну інтеграцію, навіть перебуваючи в межах емоційно навантаженого стану. Це означає, що емоційна дезадаптація не переходить у когнітивно-особистісну дезорганізацію.

З метою виявлення психологічних змінних, які достовірно передбачають рівень схильності до суїцидальної поведінки, було проведено покроковий множинний регресійний аналіз із включенням широкого спектра соціально-психологічних індикаторів. У якості незалежних змінних у модель було введено усі підшкали опитувальника Басса–Даркі (зокрема фізичну, вербальну, непряму агресію,

образу, негативізм, дратівливість, аутоагресію, індекс ворожості та загальний індекс агресивності), а також показники ситуативної та особистісної тривожності й депресивності. Застосування процедури *stepwise* дозволило залишити в моделі лише ті предиктори, які забезпечують статистично значущий внесок у пояснення варіації залежної змінної. У підсумкову модель увійшли лише два чинники – індекс ворожості та негативізм – тоді як усі інші змінні були виключені з аналізу через відсутність значущого впливу.

Першим у модель увійшов індекс ворожості, який самостійно пояснює 39,2% дисперсії суїцидального ризику ($R^2 = 0,392$), має високу стандартизовану β -вагу ($\beta = 0,626$) і демонструє високу статистичну значущість ($p < .001$). Це свідчить про те, що ворожість як інтегральна характеристика міжособистісної взаємодії (що охоплює, зокрема, підозріливість і образу) є найбільш вагомим предиктором схильності до суїцидальної поведінки. Додавання до моделі другого чинника – негативізму – значуще покращило якість прогнозування. Остаточна модель пояснює вже 51,7% варіації залежної змінної ($R^2 = 0,517$), а скоригований коефіцієнт детермінації становить 0,495 – надзвичайно високий показник для психологічного дослідження. При цьому обидва предиктори залишаються статистично значущими ($p < .01$), із β -коефіцієнтами 0,536 для індексу ворожості та 0,365 для негативізму. Це свідчить про те, що саме ворожість виступає ядром ризикового профілю, а негативізм підсилює його деструктивний потенціал, формуючи сукупно психоемоційну структуру, що суттєво підвищує ймовірність суїцидальної поведінки.

Поглиблена інтерпретація регресійної моделі дозволяє краще зрозуміти психологічні механізми, що лежать в основі підвищеного суїцидального ризику. Індекс ворожості, як найпотужніший предиктор, поєднує у собі елементи образи та підозрілості – дві ключові компоненти інтерперсональної напруги. Образа відображає глибоко вкорінене почуття несправедливості, розчарування й затаєного гніву, а підозрілість проявляється у схильності трактувати соціальні сигнали в загрозливому або ворожому ключі. У цілому це формує спотворену систему інтерпретації міжособистісних взаємодій, у якій домінують очікування недоброзичливості, відчуття себе знеціненим і вразливим, що різко знижує здатність до емоційної саморегуляції. У таких умовах ймовірність розвитку аутоагресивних тенденцій, думок про самопокарання або втечу від непереносного емоційного стану значно зростає.

Другий компонент моделі – негативізм – виступає як поведінкова тенденція до пасивного опору, що проявляється у несвідомому або демонстративному протиставленні себе вимогам, відмові підкорятися соціальним очікуванням та внутрішньому бунті проти зовнішнього контролю. Негативізм часто супроводжується переживаннями безсилля, недовірою до джерел підтримки, емоційною відстороненістю й зниженням готовності до взаємодії, що створює додаткову ізоляцію. Саме ця ізоляція – як соціальна, так і емоційна – є потенційно небезпечним чин-

ником, що посилює кризовий стан і може сприяти формуванню саморуйнівних стратегій реагування.

Узагальнюючи, отримана регресійна модель демонструє, що в поточній вибірці суїцидальний ризик пов'язаний не з депресією чи тривожністю як такими, а з порушеннями у сфері міжособистісної взаємодії та афективного регулювання. Чим вищий рівень ворожості та негативізму, тим суттєвішим є ризик суїцидальної поведінки, незалежно від рівня афективної симптоматики. Цей висновок суперечить домінуючій у літературі позиції щодо провідної ролі депресії як головного предиктора суїцидальності та натомість вказує на пріоритет гнівно-фрустраційного механізму, знижену стресостійкість і підвищену вразливість до міжособистісного конфлікту.

Таким чином, профілактичні заходи мають бути зорієнтовані не лише на роботу з афективними станами, а й на корекцію агресивно-оборонних патернів, підвищення фрустраційної толерантності, розвиток навичок конструктивної інтерпретації соціальних сигналів та формування здорових механізмів емоційної саморегуляції.

Медіаційна модель, у якій дратівливість виступає проміжною змінною між негативізмом і суїцидальним ризиком, має повне теоретичне, емпіричне та клінічне обґрунтування. Згідно з сучасними концепціями, суїцидальна поведінка не виникає раптово, а формується як результат ланцюга внутрішніх процесів: від установок – до афекту – до поведінки. У цьому контексті негативізм як стиль реагування (опозиційність, протест, відторгнення соціальних вимог) створює хронічний внутрішній конфлікт і підвищену фрустрованість, що, у свою чергу, трансформується в емоційний стан дратівливості.

Дратівливість, як реакція підвищеної збудливості та зниженого порогу емоційної регуляції, є добре описаним фактором ризику аутоагресивних дій у теоретичних моделях Бека, Джойнера, О'Коннора. Саме тому модель Негативізм → Дратівливість → Суїцидальний ризик була обрана як логічна медіаційна конструкція. Статистичні передумови медіації виконані: вплив негативізму на суїцидальний ризик значущий ($\beta = 0,497$, $p < .001$); негативізм достовірно впливає на дратівливість ($\beta = 0,310$, $p = .034$); дратівливість є значущим предиктором суїцидального ризику навіть при контролі негативізму ($\beta = 0,268$, $p = .047$); прямий ефект негативізму знижується після включення дратівливості (з $\beta = 0,497$ до $\beta = 0,414$). При цьому включення медіатора зменшує ефект негативізму з $\beta = 0,497$ до $\beta = 0,414$, що відповідає частковій медіації. Однак, слід зазначити, що результат тесту Собеля ($Z = 1.49$, $p = 0.067$) не дозволяє вважати цей ефект статистично значущим. Таким чином, медіаційна роль дратівливості залишається на рівні тенденції. Вона є частковим, але не єдиним механізмом. Це означає, що негативізм частково впливає на ризик суїцидальної поведінки через підвищену афективну реактивність, але решта впливу може бути зумовлена іншими факторами.

Отримані результати дослідження дозволяють окреслити специфічну конфігурацію психологічних чинників, пов'язаних із суїцидальним ризиком у досліджуваній вибірці. Зокрема, показники тривожності та депресивності не продемонстрували самостійної прогностичної значущості: жоден із них не увійшов до підсумкової регресійної моделі, що свідчить про їх обмежену роль як безпосередніх предикторів суїцидальних тенденцій у межах даного профілю. Натомість провідне значення набули агресивно-ворожі характеристики – індекс ворожості та негативізм, які виявилися ключовими змінними, що пояснюють понад 50% варіації суїцидального ризику. Це дозволяє розглядати саме ці параметри як центральні маркери латентної аутоагресивної динаміки.

Окремої уваги заслуговує роль емоційної дратівливості як афективного компонента внутрішньої напруги. Аналіз медіаційних зв'язків показав, що дратівливість виступає статистично значущим посередником у взаємозв'язку між негативізмом та суїцидальним ризиком, хоча сам медіаційний ефект перебуває на рівні тенденції ($p = 0,067$). Це вказує на існування латентного афективного шляху, в межах якого емоційна реактивність формує міст між когнітивно-поведінковим опором та ризиком аутоагресивних дій. У такій конфігурації дратівливість постає не як ізольований симптом, а як динамічний елемент, що опосередковує трансформацію внутрішньої напруги у деструктивний вектор самоствалення.

З практичної точки зору, отримані результати підкреслюють доцільність фокусування психологічної допомоги не лише на когнітивних переконаннях або симптомах тривожності й депресії, а передусім на зниженні емоційної реактивності, роботі з ворожими установками та внутрішнім опором. Саме ці компоненти, за відсутності відкритої агресивної поведінки, можуть відігравати ключову роль у формуванні прихованого суїцидального ризику.

Загалом, результати демонструють зміщення фокусу з класичних депресивних моделей суїцидальності на механізми фрустрації, ворожого сприйняття соціуму та зниженої афективної регуляції. Це дозволяє говорити про специфічний профіль ризику в цій вибірці: не “пригнічена” особистість із симптомами безнадії, а “напружена” особистість із високою внутрішньою фрустрацією, опозиційністю й агресивним емоційним фоном. Така структура потребує переорієнтації профілактичних та терапевтичних підходів – із фокусом на емоційну регуляцію, толерантність до фрустрації та реконструкцію міжособистісних інтерпретацій.

Проводячи подальше дослідження виявлено, що жодна інша агресивна змінна, включно з ворожістю чи підозріливістю, не продемонструвала подібної вище структури зв'язків. З клініко-психологічної точки зору, дратівливість відображає погіршену афективну регуляцію, маркує стан нервової збудженості та афективної нестабільності, що знижує здатність до стримування імпульсів і підвищує ризик аутоагресії.

Інтерпретація моделі. Отримана модель дозволяє інтерпретувати суїцидальний ризик не як наслідок окремих емоційних станів, а як результат дії цілісної

психоемоційної структури, у центрі якої перебувають ворожість і негативізм. Саме індекс ворожості виступає базовим ядром ризикового профілю, що відображає стійкий спосіб сприйняття соціального середовища як загрозливого, несправедливого або емоційно небезпечного. У цьому сенсі ворожість є не реакцією на окремі події, а фоновою установкою, яка задає тон міжособистісному досвіду та внутрішній інтерпретації стресу.

Негативізм у структурі моделі не дублює ворожість, а підсилює її деструктивний потенціал. Він відображає поведінково-когнітивний компонент опору, неприйняття та внутрішнього протесту проти вимог зовнішнього світу. Поєднання ворожості та негативізму формує замкнену систему: світ сприймається як ворожий, а будь-яка взаємодія з ним – як нав'язування, тиск або загроза автономії. У межах такої системи внутрішня напруга не знаходить конструктивних шляхів розрядки, що створює умови для її накопичення в інтрапсихічному просторі.

Дратівливість у цій моделі виконує специфічну, але не центральну роль. Вона не є самостійним джерелом суїцидального ризику, проте відображає момент афективної активації, за якого когнітивно-поведінкові установки (негативізм) починають трансформуватися у ризиковані внутрішні реакції. Часткова медіація вказує на те, що дратівливість є лише одним із можливих каналів реалізації напруги, а не універсальним механізмом. Її роль полягає у зниженні порогу емоційної регуляції, що підвищує ймовірність імпульсивних або аутоагресивних зсувів у ситуаціях перевантаження.

Загалом інтерпретація моделі вказує на те, що суїцидальний ризик у досліджуваній вибірці формується не через яскраво виражену емоційну симптоматику, а через тривалу внутрішню напругу, підтримувану ворожо-негативістичним стилем сприйняття світу. За відсутності відкритої агресії або поведінкової дезадаптації ця напруга залишається латентною, що підвищує ризик її аутоагресивного спрямування в умовах хронічного стресу або емоційного виснаження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отримані результати свідчать, що суїцидальний ризик у вибірці студентів-психологів формується не стільки через класичні інтерналізуючі показники – тривожність чи депресивність, – скільки через специфічну конфігурацію агресивно-ворожих характеристик. Найбільш значущими чинниками виявилися індекс ворожості та негативізм, які утворюють ядро латентного ризикового профілю та пояснюють значну частку варіації суїцидальної схильності. Це вказує на переважно інтрапунитивний вектор дезадаптації, за якого внутрішня напруга накопичується без відкритих агресивних проявів.

Дратівливість у цій структурі виконує допоміжну роль, відображаючи афективну реактивність як один із можливих механізмів переходу від негативістичних установок до аутоагресивних тенденцій. Водночас отримані дані засвідчують, що цей шлях не є єдиним, що підкреслює багатofакторний і латентний характер суїцидального ризику в досліджуваній вибірці.

Важливо підкреслити, що, незважаючи на наявність у міжнародній літературі переконливих даних про зв'язок реактивної та латентної агресивності із суїцидальним ризиком, у вітчизняних психологічних публікаціях практично відсутні дослідження, які безпосередньо вимірюють латентні форми агресивності як предиктори суїцидальних тенденцій у молоді. У цьому контексті представлено дослідження заповнює суттєву наукову прогалину та робить новаторський внесок у розвиток українських емпіричних підходів до проблеми суїцидального ризику.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням вибірок, урахуванням гендерних відмінностей, а також застосуванням лонгітюдних дизайнів для аналізу динаміки латентної агресивності в умовах хронічного стресу. Окремим напрямом є поглиблене вивчення механізмів внутрішньої переробки агресії та їх ролі у формуванні аутоагресивних і суїцидальних тенденцій у молодіжному та професійному середовищі.

Список використаних джерел і літератури

1. Бісалієв Р. В., Сараєва М. А. Теоретичні передумови вивчення феномену аутоагресії в осіб з адиктивними розладами. *Наркологія*. 2007. № 8. С. 63–65.
2. Довгополова В. С. Аутоагресія як захисний механізм у процесі становлення особистості. *Міжнародний журнал прикладних і фундаментальних досліджень*. 2016. № 11(4). С. 665–667.
3. Єременко Н. П., Ковальова Н. В., Ужвенко В. А. Психічне здоров'я студентської молоді України під час війни. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2023. Вип. 92. С. 90–93.
4. Ільїна Ю. Ю., Кобильник Л. М., Кухар Т. В. Особливості взаємозв'язку рівня суїцидального ризику та емоційного вигорання у військовослужбовців. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2024. № 1(12). DOI: 10.32755/sjeducation.2024.01.14.
5. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 206 с.
6. Ларіна Т. О. Аутоагресивна поведінка як адаптаційний механізм протидії соціальному оточенню. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2004. Т. 6. С. 191–195.
7. Погорілко О. В. Психологічні чинники формування аутоагресивної поведінки особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2013. 219 с.
8. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посібник / уклад. О. В. Джежик, К. М. Король. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. 99 с.
9. Садикіна А. С., Застело А. О. Психофізіологічні детермінанти феномену аутоагресії. *Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики* : матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. Чернігів, 2021. С. 152–154.
10. Саржевський С. Н. Суїцидологія : навчальний посібник. Запоріжжя, 2020. 87 с.
11. O'Connor R. C. Towards an integrated motivational-volitional model of suicidal behaviour. *International handbook of suicide prevention: Research, policy and practice* / ed. by R. C. O'Connor, S. Platt, J. Gordon. Chichester : Wiley Blackwell, 2011. P. 181–198. DOI: 10.1002/9781119998556.ch11.
12. Doihara C., Kawanishi C., Yamada T. et al. Trait aggression in suicide attempters: a pilot study. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*. 2008. Vol. 62, № 3. P. 352–354. DOI: 10.1111/j.1440-1819.2008.01804.x.

13. Greening L., Stoppelbein L., Luebke A., Fite P. J. Aggression and the risk for suicidal behaviors among children. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2010. Vol. 40, № 4. P. 337–345. DOI: 10.1521/suli.2010.40.4.337.
14. Gvion Y., Horesh N., Levi-Belz Y. et al. Aggression-impulsivity, mental pain, and communication difficulties in medically serious and medically non-serious suicide attempters. *Comprehensive Psychiatry*. 2014. Vol. 55, № 1. P. 40–50. DOI: 10.1016/j.comppsy.2013.09.003.
15. Hartley C. M., Pettit J. W., Castellanos D. Reactive aggression and suicide-related behaviors in children and adolescents. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2018. Vol. 48, № 1. P. 38–51. DOI: 10.1111/sltb.12325.
16. Keilp J. G., Gorlyn M., Oquendo M. A. et al. Aggressiveness, not impulsiveness or hostility, distinguishes suicide attempters with major depression. *Psychological Medicine*. 2006. Vol. 36, № 12. P. 1779–1788. DOI: 10.1017/S0033291706008725.
17. Lee Y., Gilbert J. R., Waldman L. R. et al. Suicide and its relationship to aggression and impulsivity: a review. *Cognitive, Affective & Behavioral Neuroscience*. 2025. Vol. 25, № 5. P. 1237–1260. DOI: 10.3758/s13415-025-01321-0.
18. Mousavi S. G. et al. The relationship between proactive and reactive aggression and suicidal ideation in an adolescent clinical sample. *PLOS ONE*. 2012. Vol. 7, № 7. Art. e41742. DOI: 10.1371/journal.pone.0041742.
19. Patrick C. J., Verona E. The psychophysiology of aggression. *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression* / ed. by D. J. Flannery et al. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. P. 111–150. DOI: 10.1017/CBO9780511816840.007.
20. Polman H., Orobio de Castro B., Koops W. et al. A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2007. Vol. 35. P. 522–535. DOI: 10.1007/s10802-007-9109-4.
21. Rogante E., Cifrodelli M., Sarubbi S. et al. The role of emotion dysregulation in understanding suicide risk: a systematic review. *Healthcare*. 2024. Vol. 12. Art. 169. DOI: 10.3390/healthcare12020169.
22. Shafti M., Taylor P. J., Forrester A., Pratt D. The co-occurrence of self-harm and aggression: a cognitive-emotional model of dual-harm. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.586135.
23. Stanley E. A., Larsen K. L. Emotion dysregulation and military suicidality since 2001: a review of the literature. *Political Psychology*. 2019. Vol. 40, № 1. P. 147–163. DOI: 10.1111/pops.12493.
24. Zhang P., Roberts R. E., Liu Z. et al. Hostility, physical aggression and trait anger as predictors for suicidal behavior in Chinese adolescents. *PLOS ONE*. 2012. Vol. 7, № 2. Art. e31044. DOI: 10.1371/journal.pone.0031044.

References

1. Bisaliiev, R. V., & Saraieva, M. A. (2007). Teoretychni peredumovy vyvchennia fenomenu autoahresii v osib z adyktivnymy rozladamy [Theoretical prerequisites for studying the phenomenon of autoaggression in individuals with addictive disorders]. *Narkolohiia*, 8, 63–65 [in Ukrainian].
2. Dovhopolova, V. S. (2016). Autoahresiia yak zakhysnyi mekhanizm v protsesi stanovlennia osobystosti [Autoaggression as a defense mechanism in the process of personality development]. *Mizhnarodnyi zhurnal prykladnykh i fundamentalnykh doslidzhen*, 11(4), 665–667 [in Ukrainian].
3. Yeremenko, N. P., Kovalova, N. V., & Uzhvenko, V. A. (2023). Psykhichne zdorovia studentskoi molodi Ukrainy pid chas viiny [Mental health of Ukrainian students during the war]. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Internet Conference “Trends and Prospects for the Development of Science and Education in the Context of Globalization”* (Issue 92, pp. 90–93). Pereiaslav [in Ukrainian].

4. Ilina, Yu. Yu., Kobylnyk, L. M., & Kukhar, T. V. (2024). Osoblyvosti vzaiemozviazku rivnia suitsydalnoho ryzyku ta emotsiinoho vyhorannia u viiskovosluzhbovtiv [Features of the relationship between suicidal risk and emotional burnout in military personnel]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky*, 1(12). <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.14> [in Ukrainian].
5. Kokun, O. M., Ahaiev, N. A., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., & Kornia, L. V. (2019). *Psykhologichna otsinka suitsydalnoho ryzyku u viiskovosluzhbovtiv* [Psychological assessment of suicidal risk in military personnel]. Kyiv: Research and Development Center of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].
6. Larina, T. O. (2004). Autoahresyvna povedinka yak adaptatsiinyi mekhanizm protydii sotsialnomu otochenniu [Autoaggressive behavior as an adaptive mechanism of resistance to the social environment]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii*, 6, 191–195 [in Ukrainian].
7. Pohorilko, O. V. (2013). *Psykhologichni chynnyky formuvannia autoahresyvnoi povedinky osobystosti* [Psychological factors of the formation of autoaggressive behavior of personality]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Dzhezhyk, O. V., & Korol, K. M. (2025). *Psykhologhiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Odesa: National University “Odesa Law Academy” [in Ukrainian].
9. Sadykina, A. S., & Zastelo, A. O. (2021). Psykhofiziologichni determinanty fenomenu autoahresii [Psychophysiological determinants of the phenomenon of autoaggression]. In *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference “Innovative Potential of Social Work in the Modern World”* (pp. 152–154). Chernihiv [in Ukrainian].
10. Sarzhevskiy, S. N. (2020). *Suitsydolohiia* [Suicidology]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
11. O'Connor, R. C. (2011). Towards an integrated motivational-volitional model of suicidal behaviour. In R. C. O'Connor, S. Platt, & J. Gordon (Eds.), *International handbook of suicide prevention: Research, policy and practice* (pp. 181–198). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119998556.ch11> [in English].
12. Doihara, C., Kawanishi, C., Yamada, T., Sato, R., Hasegawa, H., Furuno, T., Nakagawa, M., & Hirayasu, Y. (2008). Trait aggression in suicide attempters: A pilot study. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 62(3), 352–354. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2008.01804.x> [in English].
13. Greening, L., Stoppelbein, L., Luebke, A., & Fite, P. J. (2010). Aggression and the risk for suicidal behaviors among children. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40(4), 337–345. <https://doi.org/10.1521/suli.2010.40.4.337> [in English].
14. Gvion, Y., Horesh, N., Levi-Belz, Y., Fischel, T., Treves, I., Weiser, M., Stein-Reizer, O., & Apter, A. (2014). Aggression-impulsivity, mental pain, and communication difficulties in medically serious and medically non-serious suicide attempters. *Comprehensive Psychiatry*, 55(1), 40–50. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2013.09.003> [in English].
15. Hartley, C. M., Pettit, J. W., & Castellanos, D. (2018). Reactive aggression and suicide-related behaviors in children and adolescents: A review and preliminary meta-analysis. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 48(1), 38–51. <https://doi.org/10.1111/sltb.12325> [in English].
16. Keilp, J. G., Gorlyn, M., Oquendo, M. A., Brodsky, B., Ellis, S. P., Stanley, B., & Mann, J. J. (2006). Aggressiveness, not impulsiveness or hostility, distinguishes suicide attempters with major depression. *Psychological Medicine*, 36(12), 1779–1788. <https://doi.org/10.1017/S0033291706008725> [in English].
17. Lee, Y., Gilbert, J. R., Waldman, L. R., Zarate, C. A., Jr., & Ballard, E. D. (2025). Suicide and its relationship to aggression and impulsivity: A review. *Cognitive, Affective & Behavioral Neuroscience*, 25(5), 1237–1260. <https://doi.org/10.3758/s13415-025-01321-0> [in English].
18. Mousavi, S. G., et al. (2012). The relationship between proactive and reactive aggression and suicidal ideation in an adolescent clinical sample. *PLOS ONE*, 7(7), e41742. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0041742> [in English].

19. Patrick, C. J., & Verona, E. (2007). The psychophysiology of aggression. In D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman (Eds.), *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression* (pp. 111–150). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816840.007> [in English].
20. Polman, H., Orobio de Castro, B., Koops, W., van Boxtel, H., & Merk, W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35, 522–535. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9109-4> [in English].
21. Rogante, E., Cifrodelli, M., Sarubbi, S., Costanza, A., Erbutto, D., Berardelli, I., & Pompili, M. (2024). The role of emotion dysregulation in understanding suicide risk: A systematic review. *Healthcare*, 12, 169. <https://doi.org/10.3390/healthcare12020169> [in English].
22. Shafti, M., Taylor, P. J., Forrester, A., & Pratt, D. (2021). The co-occurrence of self-harm and aggression: A cognitive-emotional model of dual-harm. *Frontiers in Psychology*, 12, 586135. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.586135> [in English].
23. Stanley, E. A., & Larsen, K. L. (2019). Emotion dysregulation and military suicidality since 2001: A review of the literature. *Political Psychology*, 40(1), 147–163. <https://doi.org/10.1111/pops.12493> [in English].
24. Zhang, P., Roberts, R. E., Liu, Z., Meng, X., & Tang, J. (2012). Hostility, physical aggression and trait anger as predictors for suicidal behavior in Chinese adolescents: A school-based study. *PLOS ONE*, 7(2), e31044. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0031044> [in English].

Sementsova M. M.

Candidate of Economic Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology

Odesa I.I. Mechnikov National University

FROM AGGRESSION TO AUTO-AGGRESSION: PSYCHOLOGICAL PREDICTORS OF SUICIDAL RISK IN PSYCHOLOGY STUDENTS

In contemporary conditions of chronic social stress, particularly within the context of war, suicidal risk among university students acquires new psychological configurations. Students of psychology represent a particularly vulnerable group, as heightened reflexivity, continuous emotional engagement with psychological distress, and limited self-regulatory resources may facilitate the formation of latent maladaptive mechanisms. Recent international research increasingly emphasizes the role of aggression-related traits as hidden predictors of auto-aggressive and suicidal tendencies; however, these mechanisms remain insufficiently explored within the Ukrainian psychological context.

The aim of this study was to identify latent components of aggressiveness in the psycho-emotional functioning of psychology students and to determine their role in the formation of suicidal risk, considering their interaction with emotional regulation, anxiety, depression, and reflective characteristics of personality.

This study is among the first in the Ukrainian empirical context to conceptualize suicidal risk through the lens of latent aggressiveness, particularly hostility and negativism, as central psychological predictors of auto-aggressive dynamics in student youth. The findings demonstrate that classical internalizing variables such as anxiety and depression do not possess independent predictive value in the studied sample. In contrast, the aggression-hostility cluster accounts for more than

half of the variance in suicidal risk. Additionally, irritability was identified as a partial affective mediator linking negativistic attitudes to suicidal tendencies, indicating a latent emotional pathway of risk formation.

The results indicate that suicidal risk among psychology students is primarily shaped by the accumulation of internal tension associated with hostility and negativism rather than by overt depressive or anxious symptomatology. These findings support the need to shift preventive and psychotherapeutic strategies from an exclusive focus on affective symptoms toward addressing aggression-related defensive patterns, emotional reactivity, and interpersonal interpretative biases. The study fills an important gap in Ukrainian psychological research and outlines perspectives for further investigation of the latent mechanisms of suicidal risk under conditions of prolonged stress.

Key words: aggressiveness, hostility, negativism, auto-aggression, suicidal risk, emotion regulation, psychology students.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 355.02:159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.17>

Стасюк В. В.

доктор психологічних наук,
професор кафедри військової психології
Інститут стратегічних комунікацій,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
e-mail: nuou@mod.gov.ua
ORCID ID: 0000-0002-7943-8456

Куз С. М.

начальник кафедри підготовки спеціалістів десантно-штурмових військ
та морської піхоти
Військова академія (м. Одеса)
e-mail: dvektor15@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8560-5492

МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ: ДОСВІД КРАЇН НАТО ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті здійснено порівняльний аналіз моделей психологічної підготовки десантно-штурмових підрозділів у державах – членах НАТО та визначено перспективи їх адаптації в Україні. Обґрунтовано, що в умовах високої інтенсивності сучасних збройних конфліктів психологічна стійкість, когнітивна гнучкість і здатність до саморегуляції є стратегічними чинниками боєздатності підрозділів підвищеного ризику. Проаналізовано підходи до організації психологічної підготовки у США та Великобританії, де вона інтегрована у систему бойового тренінгу та лідерської підготовки, передбачає стандартизовані програми розвитку резильєнтності, моніторинг морально-психологічного стану та підготовку командирів до управління стресом у підрозділах. Визначено спільні та відмінні риси відповідних моделей, а також окреслено можливості їх імплементації з урахуванням національного досвіду бойових дій, організаційної специфіки та нормативної бази. Сформульовано практико-орієнтовані рекомендації щодо комплексної інтеграції психологічної складової у систему підготовки десантно-штурмових військ України.

Ключові слова: психологічна підготовка, десантно-штурмові підрозділи, резильєнтність, бойова стійкість, країни НАТО, імплементація досвіду.

Постановка проблеми. Сучасний характер збройних конфліктів, що відзначається високою інтенсивністю бойових дій, динамічністю оперативної обстановки та зростанням психоемоційного навантаження на військовослужбовців, актуалізує проблему системної психологічної підготовки особового складу. Особливої ваги ця проблематика набуває для десантно-штурмових підрозділів, які виконують завдання підвищеного ризику, діють у складних та непередбачуваних умовах,

часто в ізоляції від основних сил та за обмеженого часу на прийняття рішень. За таких обставин психологічна стійкість, здатність до саморегуляції, збереження когнітивної чіткості та ефективна командна взаємодія стають не менш значущими чинниками боєздатності, ніж технічне оснащення чи фізична підготовка.

В умовах триваючої збройної агресії проти України питання підвищення психологічної готовності військовослужбовців набуває стратегічного значення. Досвід останніх років засвідчує, що тривале перебування в зоні бойових дій, участь у виснажливих операціях та вплив екстремальних стресорів зумовлюють необхідність переходу від фрагментарних заходів психологічної підтримки до комплексної, інституційно впровадженої системи психологічної підготовки. У цьому контексті особливо актуальним є звернення до досвіду держав – членів НАТО, які протягом десятиліть формували й удосконалювали моделі підготовки військовослужбовців до дій в умовах високого ризику.

У країнах НАТО психологічна підготовка розглядається як інтегрований компонент бойового тренінгу та лідерської підготовки, що охоплює формування стресостійкості, розвиток адаптивного мислення, підтримання морально-психологічного стану підрозділу, а також профілактику негативних наслідків бойового стресу. Зокрема, у США та Великобританії сформовано комплексні програми розвитку психологічної резильєнтності, які поєднують індивідуальний і груповий рівні підготовки та інтегруються у систему військової освіти. Вивчення цих моделей становить науковий і практичний інтерес з огляду на процес трансформації сектору безпеки і оборони України відповідно до стандартів Альянсу.

Водночас імплементація іноземного досвіду потребує критичного осмислення та адаптації до національного контексту з урахуванням специфіки бойових завдань, організаційної структури підрозділів, кадрових можливостей та наявної нормативної бази. Таким чином, виникає наукова проблема визначення оптимальної моделі психологічної підготовки десантно-штурмових підрозділів України на основі порівняльного аналізу практик країн НАТО.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу моделей психологічної підготовки десантно-штурмових підрозділів у країнах НАТО та обґрунтування перспектив їх адаптації й імплементації в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- уточнити теоретико-методологічні засади психологічної підготовки військовослужбовців;
- проаналізувати ключові підходи до організації психологічної підготовки в країнах НАТО;
- визначити спільні та відмінні риси відповідних моделей;
- окреслити можливості та обмеження їх імплементації в українських умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із основних методів дослідження є аналіз наукових праць з проблематики психологічної підготовки військовослужбовців. Розглянуто роботи українських і західних авторів, що висвіт-

люють теоретичні засади, структуру, методи формування стійкості та практичні підходи до підвищення готовності до дій у стресогенних умовах.

Кучеренко Н., Приходько І. [7] обґрунтовують теоретичні підходи до формування психологічної стійкості, аналізують чинники резильєнтності та механізми адаптації після бойового стресу, виокремлюючи когнітивні, емоційні й соціально-психологічні компоненти.

Алещенко В. у праці [1] розкриває зміст і форми психологічної підготовки у ЗС України, акцентуючи на інтеграції тренінгів моральної стійкості, когнітивної гнучкості та управління стресом у навчальні програми.

Стасюк В. В., Вуколов О. В. [3] пропонують практичні рекомендації щодо вдосконалення психологічної готовності підрозділів, наголошуючи на комплексному поєднанні психологічної, фізичної та тактичної підготовки.

Бойко В., Хомчак Р. [2] аналізують принципи та структуру психологічної підготовки військових, підкреслюючи необхідність її інтеграції з іншими складовими бойового навчання.

Проблематика впливу бойового стресу широко досліджується у сучасних роботах [9; 10; 11]. Країни НАТО впроваджують превентивні програми підтримки психічного здоров'я військових.

Моделі контролю оперативного стресу (COSC) потребують адаптації до умов сучасної війни з урахуванням обмеженої мобільності, складної логістики та застосування високоточної зброї [6].

Досвід війни в Україні актуалізує необхідність адаптації інтервенцій до тривалого бойового стресу та динамічного середовища.

У дослідженні NATO Survey of Mental Health Training in Army Recruits [4] проаналізовано ефективність програм резильєнс-тренінгу в країнах НАТО та визначено кращі практики.

Праця Магліоне М. та Чена С. зазначаються також ініціали [8] висвітлює стратегії підтримки психічного здоров'я в умовах тривалих бойових дій.

Результати дослідження. Психологічна підготовка військовослужбовців у сучасному науковому дискурсі розглядається як багаторівнева система формування психічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Вона виходить за межі поняття «стресостійкості» та охоплює особистісні, когнітивні, емоційні й соціально-психологічні характеристики, що забезпечують ефективність виконання бойових завдань. На відміну від допомоги чи реабілітації, які мають відновлювальний характер, психологічна підготовка є превентивною та спрямована на формування внутрішніх ресурсів до моменту зіткнення зі стресором. Теоретично вона спирається на положення військової психології, психології екстремальної діяльності, теорії стресу та концепції професійної готовності. Психологічна готовність трактується як інтегральний стан мобілізації психіки, що забезпечує ефективне функціонування в умовах ризику й невизначеності, і розглядається як результат системної підготовки та сформованих навичок саморегуляції.

Структурно готовність має багатокомпонентний характер. Когнітивний аспект передбачає швидку обробку інформації, прийняття рішень за дефіциту часу та збереження концентрації під стресом. Тому підготовка має включати моделювання бойових стресорів у поєднанні з фізичним і часовим навантаженням для формування стійких алгоритмів поведінки.

Емоційно-вольовий компонент пов'язаний із регуляцією страху, тривоги та агресії. Важливою є не відсутність страху, а здатність керувати ним і зберігати поведінкову впорядкованість. Це передбачає розвиток навичок саморегуляції та поетапне ускладнення умов навчання.

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає прийняття військової ролі та внутрішню мотивацію. Усвідомлення значущості завдань і довіра до командування формують морально-психологічну основу стійкості підрозділу.

Соціально-психологічний аспект стосується згуртованості, довіри та лідерства. Підрозділ виступає психологічною спільнотою, де ефективність залежить від узгодженості дій і взаємної підтримки, тому підготовка має включати розвиток командної взаємодії. Для десантно-штурмових підрозділів характерні підвищений ризик, ізоляція та необхідність швидких рішень, що зумовлює інтеграцію психологічної підготовки з тактичним навчанням. Методологічно система має ґрунтуватися на принципах системності, безперервності та адаптивності, інтегруючись у загальну модель бойової готовності. Отже, психологічна підготовка є стратегічним ресурсом підвищення боєздатності та концептуальною основою для аналізу моделей країн НАТО й можливостей їх адаптації до українських умов (табл. 1).

Психологічна підготовка у державах – членах НАТО розглядається як інтегрований компонент бойової готовності. Вона поєднує індивідуальну стійкість військовослужбовця, згуртованість підрозділу та відповідальність командування за морально-психологічний стан особового складу. Психологічні елементи інтегруються у професійну освіту, бойове злагодження та лідерську підготовку.

Спільними рисами моделей є превентивність, багаторівневність (індивідуальний, підроздільний, організаційний рівні), стандартизація оцінювання та ключова роль командирів. Психологічна підготовка пов'язується з розвитком резильєнтності, оперативної витривалості та лідерської відповідальності в межах підходу *comprehensive resilience*. Вона інституціоналізована у військовому плануванні та реалізується як безперервний цикл: підготовка – супровід – оцінювання – корекція. У Сполучених Штатах Америки система має стандартизований і комплексний характер, сформований під впливом досвіду Іраку та Афганістану. Акцент робиться на розвитку когнітивної гнучкості, саморегуляції та згуртованості підрозділів. Командири проходять спеціальну підготовку з підтримання морального клімату та раннього виявлення ознак виснаження. Для підрозділів підвищеного ризику застосовується інтенсивне моделювання бойових сценаріїв.

Таблиця 1

Аналітична модель структури психологічної готовності десантно-штурмових підрозділів та ризику її недостатньої сформованості

Компонент	Змістова сутність	Поведінкові індикатори у бойовій діяльності	Ризики при недостатній сформованості	Інструменти формування та оцінювання
Когнітивний	Стійкість мислення в умовах стресу, швидкість обробки інформації, здатність до прийняття рішень у ситуації невизначеності	Швидке коригування дій, збереження логіки мислення під вогневим впливом, адекватна оцінка обстановки	Тунельне мислення, імпульсивність, помилки через перевантаження, зниження ситуаційної обізнаності	Стрес-симуляції, сценарні тренування, тактичні ігри з часовим обмеженням, психодіагностика когнітивної гнучкості
Емоційно-вольовий	Контроль страху, управління тривожністю, витримка, здатність до мобілізації	Відсутність панічних реакцій, збереження дисципліни, здатність діяти в умовах загрози	Дезорганізація поведінки, афективні зриви, порушення командної взаємодії	Тренінги саморегуляції, дихальні та когнітивні техніки, поступове ускладнення умов навчання, оцінка рівня стресостійкості
Мотиваційно-ціннісний	Усвідомлення місії, внутрішня мотивація, прийняття військової ідентичності, моральна стійкість	Готовність виконувати завдання попри ризик, стабільність морального стану, відданість підрозділу	Професійне вигорання, демотивація, зниження дисципліни, зростання конфліктності	Формування військової ідентичності, розвиток лідерства, морально-психологічна підготовка, опитування мотиваційних установок
Соціально-психологічний	Згуртованість, довіра, ефективна комунікація, авторитет лідера	Узгодженість дій, взаємна підтримка, стабільність підрозділу в кризі	Панічні тенденції, розпад взаємодії, конфлікти, зниження боєздатності	Командні тренування, тимблдингові модулі, оцінювання групової згуртованості, підготовка командирів до психологічного управління
Адаптивно-резильєнт-нісний	Здатність до швидкого відновлення після стресу, психічна гнучкість, стійкість до тривалого навантаження	Збереження ефективності після втрат або невдач, стабільність функціонування під час тривалих операцій	Накопичення психоемоційного виснаження, зниження реактивності, підвищення ризику дезадаптації	Програми розвитку резильєнтності, регулярний психологічний моніторинг, післяопераційні дебрифінги

У Великобританії психологічна підготовка тісно пов'язана з традиціями професійної армії. Важливими є ретельний психологічний відбір, розвиток командної ідентичності та лідерських якостей. Морально-психологічна стійкість розглядається як результат поєднання індивідуальних якостей і культурної спадкоємності підрозділів.

Польща інтегрувала стандарти НАТО з урахуванням національного безпекового контексту. Підготовка орієнтована на стійкість до гібридних загроз і тривалої напруженості, із тісною взаємодією психологів та командирів.

Порівняльний аналіз показує, що всі моделі інтегрують психологічну підготовку в систему бойового навчання та визнають провідну роль командирів. Водночас американська модель відзначається високою стандартизацією, британська – культурно-ціннісною орієнтацією, польська – адаптивністю до регіональних викликів.

Для десантно-штурмових підрозділів у всіх країнах характерний акцент на діях в умовах невизначеності, автономності та згуртованості. Ефективність моделей визначається структурною формалізацією, культурною основою та адаптивністю системи.

Отже, моделі НАТО мають спільну концептуальну базу, але різняться механізмами реалізації. Їх імплементація в українських умовах потребує врахування інституційної спроможності, кадрового потенціалу та специфіки бойового досвіду при формуванні національної моделі психологічної підготовки десантно-штурмових підрозділів (табл. 2).

Імплементація психологічної підготовки десантно-штурмових підрозділів за стандартами НАТО в Україні є стратегічно важливим напрямом модернізації збройних сил і підвищення боєздатності підрозділів підвищеного ризику. Аналіз міжнародного досвіду та особливостей українського контексту дозволяє виділити кілька ключових аспектів, які визначають перспективи та виклики такого впровадження.

Національні військові структури потребують інтеграції психологічного компоненту на всіх рівнях підготовки. Стратегічний рівень передбачає розробку доктринальних документів, стандартів і процедур оцінки психологічної готовності, що узгоджені з національними нормами та можливостями. Операційний рівень має включати інтеграцію психологічних модулів у бойові навчання, десантні і штурмові тренування, а також в підготовку командирів різних ланок.

Аналітично важливо підкреслити, що без формалізації процедур та нормативного закріплення психологічної підготовки ризик фрагментарного або індивідуального підходу з боку окремих командирів залишається високим. Тобто інституційна адаптація є критичною передумовою для стабільного і системного функціонування моделі.

Ефективна імплементація вимагає підготовки спеціалістів, здатних проводити психологічне тестування, супровід та тренінги для бійців. Командири

Таблиця 2

Порівняльна модель психологічної підготовки в країнах НАТО

Критерій	НАТО	США	Великобританія	Польща
Концептуальна основа	Comprehensive resilience, багаторівнева стійкість	Програмна модель розвитку резильєнтності, стандартизація	Традиційно-ціннісна модель моральної стійкості	Адаптація стандартів НАТО до регіональних загроз
Інституційна інтеграція	Психологічний компонент включений у цикл планування операцій	Вбудована в систему військової освіти і підготовки	Інтегрована в систему відбору та професійної соціалізації	Поєднання національних механізмів із стандартами НАТО
Роль командирів	Лідерство як ключовий фактор морально-психологічної стабільності	Командир як первинний суб'єкт підтримки резильєнтності	Командир як носій традицій і морального авторитету	Командир як координатор психологічної та бойової підготовки
Акцент для підрозділів підвищеного ризику	Моделювання екстремальних сценаріїв	Інтенсивні стрес-симуляції та когнітивне перевантаження	Автономність, дисципліна, моральна витривалість	Готовність до гібридних і тривалих загроз
Переваги моделі	Системність і узгодженість стандартів	Висока структурованість і вимірюваність	Глибока культурна інтеграція	Гнучкість та адаптивність
Потенційні обмеження	Залежність від національної імплементації	Висока ресурсомісткість	Менша формалізація вимірюваних індикаторів	Ризик фрагментарності впровадження

повинні володіти навичками раннього виявлення ознак стресового виснаження, підтримки морального клімату підрозділу та створення атмосфери довіри. Для цього доцільним є впровадження програм підготовки інструкторів із психології бойової діяльності та інтеграція відповідних курсів у систему військової освіти.

Аналітично, кадровий аспект є визначальним: навіть при наявності сучасних методик та нормативних документів без компетентних фахівців система психологічної підготовки не може функціонувати ефективно.

Українські десантно-штурмові підрозділи мають власні традиції, бойову історію та морально-психологічний досвід, що формує специфічну групову ідентичність. Імплементація стандартів НАТО повинна враховувати ці культурні особливості, адаптуючи методики підготовки до існуючих практик і традицій. Це дозволяє підвищити сприйнятливість особового складу до нових програм і зменшити ризик опору змінам.

Аналітично, відсутність урахування культурного контексту може призвести до формального виконання тренінгів без реального підвищення психологічної стійкості.

Імплементація ефективної психологічної підготовки потребує сучасних тренажерів, симуляційних комплексів, програмного забезпечення для оцінки когнітивних і емоційних показників. Для десантно-штурмових підрозділів особливо важливим є моделювання реалістичних бойових сценаріїв, що поєднують фізичне виснаження з когнітивним та емоційним навантаженням. Це дозволяє формувати навички автономного прийняття рішень та командної взаємодії в умовах високого стресу.

Аналітично, технологічні ресурси є множителем ефективності системи, оскільки дозволяють створювати стандартизовані та вимірювані умови підготовки.

Психологічна підготовка не може існувати у відриві від фізичної, тактичної та спеціальної підготовки. Вона інтегрується у бойове злагодження, командні тренування та симуляції. Аналітично, це підкреслює системний характер підготовки: розвиток резильєнтності та когнітивної гнучкості підсилює ефективність інших видів підготовки і навпаки.

Для успішної імплементації важливо запровадити систему регулярного оцінювання ефективності психологічної підготовки. Це включає психологічне тестування, аналіз поведінкових індикаторів у навчаннях та бойових операціях, а також оцінку морального клімату підрозділу. Система моніторингу дозволяє коригувати програми, підвищуючи їх релевантність та результативність.

Аналітично, відсутність моніторингу знижує адаптивність системи та ризик втрати ефективності з часом.

Імплементація стандартів НАТО в Україні є реальною за умови комплексного підходу: інституційного закріплення, розвитку кадрового потенціалу, врахування культурних особливостей, забезпечення матеріально-технічної бази та інтеграції психологічної підготовки в систему бойової готовності. Аналітичний висновок свідчить, що успішність впровадження залежить не лише від перенесення методик, а й від адаптації їх до національного контексту, формування компетентних командирів та створення системи моніторингу ефективності. Такий підхід дозволить підвищити автономність, стійкість і ефективність десантно-штурмових підрозділів в умовах сучасних бойових загроз.

На стратегічному рівні адаптація моделей передбачає закріплення психологічного компоненту у військових доктринах та стандартах. Це включає визначення обов'язкових етапів підготовки, механізмів оцінки результатів та інтеграції у загальну систему бойової готовності. Для України це означає необхідність узгодження міжнародних практик з національними нормативними актами, військовими статутами та процедурами, а також формування власної доктрини психологічної підготовки для підрозділів підвищеного ризику.

Психологічна підготовка не є ізольованим компонентом. Її ефективність посилюється через інтеграцію у фізичні, тактичні та спеціальні тренування. Це створює синергію між розвитком когнітивної стійкості, командної взаємодії та бойової ефективності. Аналіз показує, що саме така інтеграція забезпечує максимальну операційну готовність підрозділу у складних та стресових ситуаціях.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У країнах НАТО вона інтегрована на всіх рівнях – від стратегічного формування стандартів до індивідуальної підготовки бійців. Україна може підвищити ефективність ДШВ, якщо забезпечить системну інтеграцію психологічної складової у всі етапи бойової підготовки, включно з десантними та штурмовими тренуваннями.

У США ефективність психологічної підготовки забезпечується структурованими модулями, вимірюваними індикаторами та процедурою оцінки результатів. Українські підрозділи потребують впровадження подібних програм, щоб уникнути суб'єктивності та фрагментарності підходів командирів, а також забезпечити об'єктивну оцінку рівня резильєнтності бійців. Всі моделі НАТО акцентують на підготовці командирів до управління морально-психологічним станом підрозділу. Для українських ДШВ це означає необхідність спеціальних тренінгів для командирів щодо раннього виявлення ознак стресу та підтримки психологічної стабільності особового складу.

Успішне впровадження психологічної підготовки можливе лише за наявності системи регулярного оцінювання стану бійців, поведінкових реакцій та морального клімату підрозділу. Це дозволяє адаптувати програми підготовки до змінних умов і забезпечує безперервне підвищення ефективності.

Психологічна підготовка повинна тісно поєднуватися з фізичною, тактичною та спеціальною підготовкою. Така синергія підвищує загальну боєздатність підрозділу та формує стійкість у складних і стресових умовах ведення бойових дій.

Адаптація моделей НАТО дозволяє формувати українські ДШВ, які здатні діяти автономно, ефективно координуватися у стресових ситуаціях, швидко відновлюватися після бойового навантаження та зберігати згуртованість під час виконання завдань високого ризику. Це створює критично важливий ресурс для протидії сучасним загрозам у контексті збройного конфлікту.

Успішна імплементація психологічної підготовки НАТО в Україні потребує комплексного підходу, що поєднує нормативну базу, кадрову підготовку, культурну адаптацію, технологічне забезпечення, інтеграцію у бойову підготовку та систему моніторингу. Лише така системна реалізація дозволить українським десантно-штурмовим підрозділам досягти високого рівня автономності, стійкості та ефективності в умовах сучасних бойових викликів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням національної моделі психологічної підготовки ДШВ з урахуванням українського бойового досвіду та стандартів НАТО, емпіричною перевіркою ефективності окремих тренінгових модулів, а також створенням валідних інструментів оцінювання резильєнтності та морально-психологічного стану підрозділів у бойових умовах. Окремого наукового опрацювання потребує питання інтеграції цифрових технологій моніторингу психоемоційного стану військовослужбовців у систему підготовки та управління підрозділами.

Список використаних джерел і літератури

1. Алещенко В. Розвиток психологічної підготовки військовослужбовців у Збройних Силах України до дій у стресогенних умовах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 3 (85). С. 16–24. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-85-3-16-24>.
2. Бойко В., Хомчак Р. Психологічна підготовка військових фахівців у конфліктах сучасності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2017. № 2 (36). С. 19–27. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2017-2/19-27>.
3. Стасюк В. В., Вуколов О. В. Обґрунтування рекомендацій щодо напрямів удосконалення психологічної підготовки військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України до виконання бойових завдань. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-1-20>
4. Adler A. B., Delahaj R., Bailey S. M. et al. NATO survey of mental health training in army recruits. *Military Medicine*. 2013. Vol. 178, Issue 7. P. 760–766. DOI: <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-12-00549>
5. Frankova I., Klochkov V., Pyvovarenko M., Hukovsky O., Zohar J., Vermetten E. Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. *Neuroscience Applied*. 2025. Vol. 4. Art. 105528. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.nsa.2025.105528>
6. Hoyt T., Hein C. L. Combat and operational stress control in the prolonged field care environment. *Military Review*. 2021. Vol. 101, Issue 5. URL: https://www.researchgate.net/publication/354057739_Combat_and_operational_stress_control_in_the_prolonged_field_care_environment
7. Kucherenko N., Prykhodko I. Theoretical foundations of psychological resilience of military personnel. *Honor and Law*. 2025. № 2 (93). P. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2025/2/93/339380>
8. Maglione M. A., Chen C., Bialas A. et al. Combat and operational stress control interventions and PTSD: A systematic review and meta-analysis. *Military Medicine*. 2022. Vol. 187, Issue 7–8. P. e846–e855. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usab310>
9. Michaud K., Suurd Ralph C., Connick-Keefer S. J. A. Operational stressors, psychological distress, and turnover intentions: The impact of potentially morally injurious experiences. *Military Psychology*. 2021. Vol. 33, Issue 4. P. 250–263. DOI: <https://doi.org/10.1080/08995605.2021.1906075>
10. NATO. Allied medical publication: Psychological support and management of combat stress (AMedP-8.10). Brussels: NATO, 2021.
11. Naifeh J. A., Ursano R. J., Stein M. B. et al. Optimism, sociability, and the risk of future suicide attempt among U.S. Army soldiers. *Military Medicine*. 2024. Vol. 189, Issue 7–8. P. e1642–e1652. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usad457>

References

1. Aleshchenko, V. (2024). Rozvytok psykhologichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtziv u Zbroinykh Sylakh Ukrainy do dii u stresohennykh umovakh [Development of psychological training of servicemen in the Armed Forces of Ukraine for actions in stress-inducing conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 85(3), 16–24. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-85-3-16-24> [in Ukrainian].
2. Boiko, V., & Khomchak, R. (2022). Psykhologichna pidhotovka viiskovykh fakhivtsiv u konfliktakh suchasnosti [Psychological training of military specialists in contemporary conflicts]. *Viiskova osvita*, 5(2), <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2017-2/19-27> [in Ukrainian].
3. Stasiuk, V. V., & Vukolov, O. V. (2025). Obgruntuvannia rekomendatsii shchodo napriamiv udoskonalennia psykhologichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtziv Sukhoputnykh viisk ZS Ukrainy

do vykonannya boiovykh zavdan [Substantiation of recommendations for improving psychological training of servicemen of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine for combat missions]. Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka. Seriia: Pedahohika ta psykhohiia, (1). <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-1-20> [in Ukrainian].

4. Adler, A. B., Delahajj, R., & Bailey, S. M. et al. (2013). NATO Survey of Mental Health Training in Army Recruits, *Military Medicine*, Volume 178, Issue 7, Pages 760–766, <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-12-00549> [in English].

5. Frankova, I., Klochkov, V., Pyvovarenko, M., Hukovskyy, O., Zohar, J., & Vermetten, E. (2025). Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. *Neuroscience Applied*, Vol. 4, Art. 105528. doi: 10.1016/j.nsa.2025.105528. PMID: 41098945; PMCID: PMC12519251 [in English].

6. Hoyt, T., & Hein, C. L. (2021). Combat and operational stress control in the prolonged field care environment. *Military Review*, 101(5). https://www.researchgate.net/publication/354057739_Combat_and_operational_stress_control_in_the_prolonged_field_care_environment [in English].

7. Kucherenko, N. & Prykhodko, I. (2025). Theoretical foundations of psychological resilience of military personnel. *Honor and Law*, 2(93), 106–112. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2025/2/93/339380> [in English].

8. Maglione, M. A., Chen, C., & Bialas, A. et al. (2022). Combat and Operational Stress Control Interventions and PTSD: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Military Medicine*, Volume 187, Issue 7–8, Pages e846–e855. <https://doi.org/10.1093/milmed/usab310> [in English].

9. Michaud, K., Suurd Ralph, C., & Connick-Keefer, S. J. A. (2021). Operational stressors, psychological distress, and turnover intentions: The impact of potentially morally injurious experiences. *Military Psychology*, Vol. 33, Issue 4, P. 250–263. doi: 10.1080/08995605.2021.1906075. PMID: 38536291; PMCID: PMC10013362 [in English].

10. NATO. (2021). *Allied Medical Publication: Psychological support and management of combat stress (AMedP-8.10)*. Brussels, Belgium: NATO [in English].

11. Naifeh J. A., Ursano R. J., Stein M. B. et al. (2024). Optimism, Sociability, and the Risk of Future Suicide Attempt among U.S. Army Soldiers. *Military Medicine*, Vol. 189, Issue 7–8, Pages e1642–e1652. <https://doi.org/10.1093/milmed/usad457> [in English].

Stasiuk V. V.

Doctor of Psychological Sciences,
Professor at the Department of Military Psychology
Institute of Strategic Communications,
National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi

Kuz S. M.

Head of the Department for Training Specialists of the Air Assault Forces and Marine Corps
Military Academy (Odesa)

MODELS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR AIR ASSAULT UNITS: EXPERIENCE OF NATO MEMBER STATES AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The article presents a comparative analysis of psychological training models for airborne and air assault units in the member states of NATO and substantiates the prospects for their adaptation in Ukraine. It is argued that under the conditions of high-intensity modern armed conflicts, psychological resilience, cognitive flexibility, and self-regulation capacity constitute strategic components of combat effectiveness in high-risk units. The study examines key approaches implemented in the United States and the United Kingdom, where psychological training is integrated into combat training and leadership development systems, incorporates standardized resilience-building programs, monitoring of moral and psychological climate, and commander-focused stress management preparation. Common and distinctive features of these models are identified, along with the opportunities and limitations of their implementation in the Ukrainian context, taking into account operational experience, organizational structure, and regulatory framework. Practical recommendations are formulated regarding the comprehensive integration of psychological training into the overall system of airborne forces preparation in Ukraine.

Key words: psychological training, airborne and air assault units, resilience, combat effectiveness, NATO member states, implementation.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.9:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.18>

Сулятицький І. В.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної освіти

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: sulo@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3769-5630

Климчук М. В.

здобувач магістратури спеціальної освіти «Логопедія»

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: kvzolota2244@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-9410-7290

ЕТНІЧНІ КОМПОНЕНТИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНИХ ПРАКТИК ДОПОМОГИ ДІТЯМ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена комплексному вивченню ролі етнічних компонентів у психокорекційних практиках допомоги дітям із порушеннями мовлення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю урахування етнокультурних чинників у логопедичній та психокорекційній роботі в умовах мультикультурного освітнього середовища України, де значну частку дітей становлять представники різних етнічних груп. У роботі проаналізовано особливості мовленнєвих порушень та визначено роль етнічних компонентів, що позитивно впливають на корекцію фонетичних, лексичних, граматичних, прагматичних та стильових порушень мовлення. На основі проведеного емпіричного дослідження визначено можливості використання елементів українського фольклору, мелодій, народних казок, ігор, символік та інших прийомів етнотерапії як ефективних засобів психокорекційного впливу. Розроблено поради щодо інтеграції етнічних компонентів у корекційно-розвивальні програми, спрямовані на підвищення ефективності логопедичної допомоги. Отримані дані можуть бути використані фахівцями у сфері спеціальної освіти, логопедами, психологами та педагогами для побудови більш гнучких, культурно чутливих та індивідуалізованих психокорекційних підходів.

Ключові слова: етнічні компоненти, психолінгвістика, мовленнєві порушення, психокорекція, логопедична допомога, етнокультура.

Постановка проблеми. В Україні, як багатонаціональній державі, питання етнічної специфіки мовленнєвого розвитку особливо важливе. У різних регіонах проживають представники національних меншин – кримські татари, роми, угорці, болгары, гагаузи, євреї тощо. Саме тому розуміння культурних особливостей спілкування, традицій, символів і мовних моделей є важливим складником ефективної логопедичної та психокорекційної діяльності.

На фоні полікультурного розмаїття соціуму [7] проблема урахування етнокультурних чинників у сфері психолого-педагогічної допомоги дітям з мовленнєвими

порушеннями набуває особливої актуальності. Мовлення дитини формується не лише в біологічному та психологічному, а й у культурному контексті [1], де етнічна ідентичність виступає важливим чинником соціалізації. Ігнорування культурного походження, мови сім'ї та системи цінностей у процесі психокорекційної роботи може знижувати її ефективність, призводити до емоційного відчуження дитини та утруднювати комунікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мовленнєвого розвитку та порушень мовлення у дітей активно представлена у працях сучасних українських та зарубіжних науковців. Дослідження психо-логопедичного напрямку акцентують на багатокомпонентній природі мовлення, що поєднує психолінгвістичні, нейропсихологічні та соціокультурні аспекти розвитку. У працях О. Білан [1], Л. Калмикової [3], С. Максименка [6], В. Синьова [9], О. Сухомлинської [13], М. Шеремет [15] детально розглянуто роль формування мовленнєвих функцій на тлі психічного розвитку, типологію мовленнєвих порушень та закономірності їх корекції, що створює фундамент для подальшого аналізу ролі культурних чинників у логопедії. Щодо розуміння ролі етнокультурних чинників у розвитку і корекції важливий внесок зроблено В. Куєвдою, який обґрунтував значення етнокультурної моделі у психічному розвитку особистості [5]. Його концепція показує, що мовлення формується у тісному зв'язку з етнічними смислами, цінностями та символами, що визначає психологічний комфорт дитини в корекційному процесі.

Окремі сучасні дослідження з позицій етнолінгвістики [2; 4; 11] доводять, що мова є носієм культурних моделей світу, а тому діти з різних етнічних середовищ по-різному засвоюють мовні структури, демонструючи специфічні труднощі у вимові, граматиці чи словниковому розвитку. Ряд праць з етнопедagogіки та мультикультурної логопедії [4; 5; 7; 13; 16] акцентують на потребі адаптації корекційних методик для дітей з білінгвальним або змішаним мовним досвідом. Водночас, хоча існує значний пласт досліджень, присвячених загальному недорозвиненню мовлення, психокорекційним методикам та культурним аспектам розвитку, питання інтеграції етнічних компонентів у психокорекцію порушень мовлення залишається недостатньо розробленим. Саме ця наукова прогалина зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є визначення особливостей етнічних компонентів у психокорекційних практиках допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями з поясненням шляхів їх інтеграції у систему логопедичної роботи.

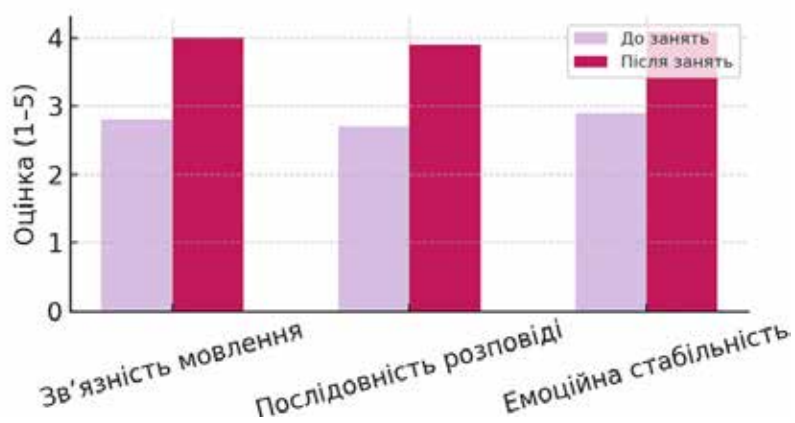
У нашій статті вперше зроблена спроба комплексно розглянути етнічні компоненти як чинники психокорекційної роботи при мовленнєвих порушеннях дітей. Прикладна цінність дослідження полягає в доведенні результативності використання етнокультурних засобів для підвищення мотивації дітей, створення комфортного середовища, збагачення мовленнєвого досвіду, що створює психокорекційний ефект роботи з порушеннями мовлення.

Результати дослідження. У психолого-педагогічній літературі все частіше зустрічаємо зафіксоване зростання випадків мовленнєвих порушень серед дітей, що ставить завдання з удосконалення психодіагностики та корекційних підходів. Порушення мовлення у дітей розглядаються як відхилення в процесі формування мовленнєвої функції, що проявляються у спотворенні звуковимови, порушенні лексико-граматичної будови, недостатньому розвитку зв'язного мовлення [8; 10; 15]. За даними досліджень Ю. Рібцун мовленнєві порушення часто мають психоневрологічне підґрунтя, а тому потребують не лише логопедичної, а й психокорекційної допомоги [8]. Так само і С. Максименко наголошує, що у дошкільному віці психокорекційна діяльність має бути опосередкована грою, художнім образом, казкою, музикою, оскільки саме ці форми найбільш доступні для дитини і сприяють створенню позитивного емоційного тла [6]. За даними Мельник С., Черничко С. [7] на мовленнєвий розвиток дітей з етнічних меншин значно впливають соціокультурні бар'єри та подвійна мовна система. Показники свідчать, наприклад, що типові порушення виникають у ромських дітей у багатомовному контексті, зокрема при переході від рідної до державної мови, і у них нерідко спостерігається обмежений словниковий запас через зменшену мовну стимуляцію в родині [7, с. 91].

Підбір і систематизація поданих методичних матеріалів здійснена на основі проведеного нами експериментального дослідження, а також на розробках методичних працівників в дитячих дошкільних закладах Дрогобицької міської ради.

Змістом нашого дослідження стало визначення особливостей порушень мовлення у дітей з тим щоб розробити рекомендації до цільової програми з включення етнічних компонентів у зміст психокорекційних таких порушень.

Апробаційні етапи показали доцільність включення наступних видів вправ і занять: 1. Читання та інсценізація українських народних казок («Котик і Півник», «Лисичка-сестричка», «Рукавичка» тощо), тобто заняття з образами і персонажами національних казок – народна казкотерапія (рис. 1).

Рис. 1. Вплив українських народних казок на зв'язне мовлення та емоційну стабільність дітей

В результаті українські народні казки допомогли дітям із мовленнєвими порушеннями розвинути зв'язність і логічність мовлення, покращили послідовність розповіді та позитивно вплинули на емоційний стан. Вони стали спокійнішими, зосередженішими та впевненішими.

2. Фольклорні мотиви логоритміки забезпечені засобами використання в заняттях ритмізованих вправ із українських скоромовок, прислів'їв, примовок (рис. 2).

Українські народні пісні сприяли розвитку словникового запасу, інтонаційної виразності та темпу мовлення. Завдяки ритму та мелодиці пісень діти з мовленнєвими порушеннями стали більш впевненими у вимові.

3. Етнічні рухливі ігри, зокрема такі як: «Вербовая дощечка», «Гуси-гуси» «Подольночка», доповнили етнічний колорит руховим супроводом, який додавав забавності, знімав затиски, сприяв розкутості (рис. 3).

Використання українських народних ігор ("Подольночка", "Гуси-гуси", "Вербовая дощечка") сприяло розвитку емоційної відкритості, комунікативних умінь і здатності до взаємодії в групі. Діти стали активнішими у спілкуванні, що підтверджує психокорекційний ефект ігор. Кольори також мають етноспецифічні значення: червоний – життя, любов; чорний – земля; синій – спокій; жовтий – енергія. У арттерапії ці відтінки використовуються для формування емо-

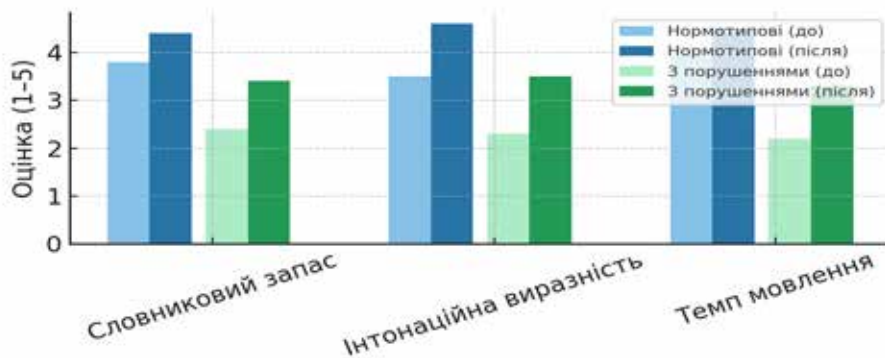

Рис. 2. Вплив українських народних пісень на мовленнєвий розвиток дітей

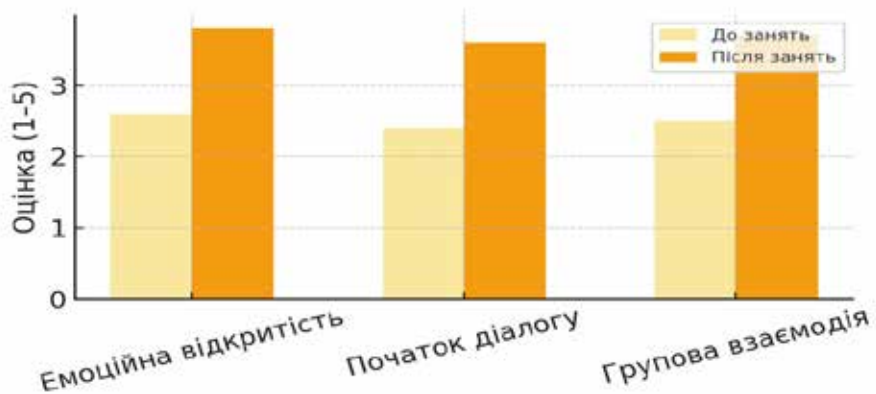

Рис. 3. Вплив українських народних ігор на комунікативну активність дітей

ційної гармонізації та стимуляції мовної активності. Якщо, наприклад, взяти український орнамент, то він має чітку символіку, що передає уявлення народу про світ, добро, захист, родинність [12]. У роботі з дітьми з порушеннями мовлення орнамент може використовуватися як стимул до вербалізації чи матеріал у виробленні навичок описового мовлення, для емоційної стабілізації, а також у вправах на сенсорний розвиток.

В якості методичних матеріалів пропонуємо використовувати адаптований набір українських скоромовок, пісень і карток. Базовими, безумовно, є традиційні педагогічні методи, але доцільне використання і нетрадиційних. Швець О. І. у посібнику з корекції мовленнєвих порушень привертає увагу спеціалістів до розуміння того, що використання нетрадиційних методів в комплексному корекційно-освітньому процесі, покращує у дитини пам'ять і увагу, підвищує працездатність, нормалізує стан нервової системи, усуває стреси, знижує рівень стомлюваності, покращує комунікативну функцію [14], а в умовах роботи цілісного організму – соматичний стан.

Результати дослідження підтверджують доцільність інтеграції етнокультурного змісту у психокорекційні програми для дітей з порушеннями мовлення. Залучення фольклору, національної символіки, музики, кольору та народної гри створює цілісне корекційне середовище, де поєднуються пізнавальні, емоційні й культурні чинники розвитку.

Практичні рекомендації. Включати етнічні елементи у щотижневі логопедичні заняття (казки, пісні, приказки, рухливі ігри). Етнокультурні засоби, такі як українські народні казки, пісні, ігри, декоративно-ужиткове мистецтво, доцільно вміло використовувати у програмах психокорекційної допомоги дітям з порушеннями мовлення, що сприятиме створенню сензитивного поля для корекції мовленнєвих функцій позитивної емоційності, уваги та формуванню соціальних навичок у дітей. Зважаючи на полікультурне розмаїття українського соціуму, для дітей із різних етнічних середовищ етнокультурні засоби стають психологічними посередниками подолання труднощів у вимові, граматиці та збагаченні словникового запасу загальнонаціональної мови.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Етнічні компоненти є важливим чинником психокорекційної допомоги дітям з порушеннями мовлення, оскільки поєднують культурні, емоційні та мовленнєві ресурси розвитку особистості.

Проведений аналіз також підтвердив, що інтеграція етнічних елементів у психокорекційні практики створює сприятливе емоційне середовище, знижує комунікативну тривожність, підсилює мотивацію до мовленнєвої активності та сприяє розвитку позитивної самооцінки. Фольклорні тексти, етноорнамент, культурно марковані ігри та музично-ритмічні форми є ефективними засобами розвитку фонематичного слуху, артикуляційної моторики, словника, граматичних структур і зв'язного мовлення. Особливо значущими вони є для дітей із білінгвальних

та полікультурних сімей, де явища інтерференції можуть ускладнювати мовленнєвий розвиток.

Отже, можна стверджувати, що етнічні компоненти не лише збагачують психокорекційні практики, але й виступають невід'ємною умовою успішної допомоги дітям із порушеннями мовлення у соціальній адаптації, розвитку в них мовнокультурних компетентностей. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка програм з психокорекції мовлення у дітей із урахуванням культурного контексту різних етнічних груп України.

Список використаних джерел і літератури

1. Білан О. І. Мовленнєвий розвиток дітей: навч.-метод. посібн. Чернівці : Книги–ХХІ, 2018. 160 с.
2. Гавриш Н. В. Фольклор у розвитку мовлення дітей. Київ, 2016. 200 с.
3. Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посібн. Переяслав-Хмельниц. : Переяслав-Хмельниц. пед. ін-т; Київ : Фенікс, 2008. 325 с.
4. Кудря О. А. Лінгвокультурологічні особливості англійських та українських слів зі вторинною колірною номінацією. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. 2012. Вип. 24. С. 168–170.
5. Куєвда В. Т., Ковтунович Т. В. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі: монографія / за ред. М.-Л. А. Чепи. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
6. Лук'яник Л. Психолого-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Acta Pedagogica Volynienses*. 2023. Вип. 4. С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.9>
7. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2-х т. Київ : Форум, 2002.
8. Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Монографія. Ужгород : ПоліПрінт, 2010. 164 с.
9. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 284 с.
10. Синьов В. І. Основи логопедії. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 192 с.
11. Сулятицький І. В., Порохнява А. А. Емоційно-вольові особливості дошкільників з дислалією. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*: зб. наук. пр. Наукове фахове видання Київського університету імені Бориса Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2021. № 35(1). С.101–107. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.3514>
12. Сулятицький І. В. Етнолінгвістичні аспекти психотерапевтичної практики. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. Вип. 8. С. 83–86.
13. Символіка українського орнаменту. Знаки у вишивці та їхнє значення. URL: <https://candy-yarn.com.ua/ua/a503060-simvolika-ukrainskogo-ornamenta.html?srsId=AfmBOoovtHGsxL6pxdaAXNiYVizFDfY6m-2Exo4GPRUqK270EM3c4qMW>.
14. Сухомлинська О. В. Етнопедагогіка: основи наукових знань. Київ : Вища школа, 2013. 320 с.
15. Швець О. І. Клініко-педагогічні методи діагностики та корекції мовленнєвих порушень : метод. посібник. Кам'янець-Подільський, 2011. 77 с.
16. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник. Видання третє, переробл. та доповн. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

17. Етнокультурні особливості розвитку. URL: https://stud.com.ua/88105/psihologiya/etnokulturni_osoblivosti_rozvitku.

References

1. Bilan, O. I. (2018). *Movlenniievi rozvytok ditei: navch.-metod. posibnyk*. [Children's speech development]. Chernivtsi: Knyhy–KhKhI [in Ukrainian].
2. Havrysh, N. V. (2016). *Folklor u rozvytku movlennia ditei*. [Folklore in the development of children's speech.] Kyiv [in Ukrainian].
3. Kalmykova, L. O., Kalmykov H. V., Lapshyna I. M. & Kharchenko N. V. (2008). *Psykhologhiia movlennia i psykholinhvistyka : navch. posibn*. [Psychology of speech and psycholinguistics] Pereiaslav-Khmelnys : Pereiaslav-Khmelnys. ped. in-t; Kyiv : Feniks. [in Ukrainian].
4. Kudria, O. A. (2012). *Linhvokulturolohichni osoblyvosti anhliiskykh ta ukrainskykh sliv zi vtorynnoi kolirnoi nominatsiiei*. [Linguistic and cultural features of English and Ukrainian words with secondary colour nomination] *Naukovi zapysky. Serii "Filolohichna"*, 24, 168–170 [in Ukrainian].
5. Kuievda, V. T. & Kovtunovych, T. V. (2013). *Psykhologichni retrospektsii ukrainskoi etnokulturnoi modeli : monohrafiia / za red. M.-L. A. Chepy*. [Psychological retrospectives of the Ukrainian ethnocultural model]. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Lukianyk, L. (2023). *Psykhologo-pedahohichna klasyfikatsiia movlenniivkykh porushen ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku*. [Psychological and pedagogical classification of speech disorders in preschool and primary school children]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 53–59. DOI: <http://dx.doi.org/10.32782/apv/2023.4.9>
7. Maksymenko, S. D. (2002). *Rozvytok psykhyky v ontogenezi: v 2-kh t*. [The development of the psyche in ontogenesis]. Kyiv: Forum, 2002 [in Ukrainian].
8. Melnyk, S., & Chernychko, S. (2010). *Etnichne ta movne rozmaittia Ukrainy. Analitychnyi ohliad sytuatsii*. Monohrafiia. [Ethnic and linguistic diversity in Ukraine. Analytical overview of the situation]. Uzhhorod: PoliPrint [in Ukrainian].
9. Ribtsun, Yu. V. (2013). *Korektsiina robota z rozvytku movlennia ditei piatoho roku zhyttia iz fonetyko-fonematychnym nedorozvytkom movlennia : prohramno-metodychnyi kompleks*. [Corrective work on speech development in five-year-old children with phonetic-phonemic speech underdevelopment: programme and methodological complex]. Kyiv : Kafedra [in Ukrainian].
10. Synov, V. I. (2016). *Osnovy lohopedii*. [Fundamentals of speech therapy]. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
11. Suliatytskyi, I. V., & Porokhniava, A. A. (2021). *Emotsiino-volovi osoblyvosti doshkilnykiv z dyslaliiei*. [Emotional and volitional characteristics of preschoolers with dyslalia]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykhologhiia. Pedahohika: zb. nauk. pr. Naukove fakhove vydannia Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka*. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 35(1), 101–107 DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.3514> [in Ukrainian].
12. Suliatytskyi, I. V. (2023). *Etnolinhvistychni aspekty psykhoterapevtychnoi praktyky*. [Ethnolinguistic aspects of psychotherapeutic practice]. *Materialy zvitnykh naukovykh konferentsii fakultetu pedahohichnoi osvity*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 8, 83–86 [in Ukrainian].
13. *Symvolika ukrainskoho ornamentu. Znaky u vyshyvtsi ta yikhnie znachennia*. [Symbolism of Ukrainian ornamentation. Signs in embroidery and their meaning]. Retrieved from : <https://candy-yarn.com.ua/ua/a503060-simvolika-ukrainskogo-ornamenta.html?srsId=AfmBOoovtHGsxL6pxdaAXNiYVizFDfY6m-2Exo4GPRUqK270EM3c4qMW>. [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska, O. V. (2013). *Etnopedahohika: osnovy naukovykh znan*. [Ethnopedagogy: fundamentals of scientific knowledge]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

15. Shvets, O. I. (2011). Kliniko-pedahohichni metody diahnostryky ta korektsii movlennievnykh porushen : metod. posibnyk. [Clinical and pedagogical methods for diagnosing and correcting speech disorders]. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
16. Sheremet, M. K. (2014). Lohopediia. Pidruchnyk. Vydannia tretie, pereroblene ta dopovnene / za red. M. K. Sheremet. [Speech therapy]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].
17. Etnokulturni osoblyvosti rozvytku. [Ethnocultural characteristics of development]. Retrieved from: https://stud.com.ua/88105/psihologiya/etnokulturni_osoblivosti_rozvitku. [in Ukrainian].

Sulyatytsky I. V.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special Education
Ivan Franko National University of Lviv

Klymchuk M. V.

Master's degree candidate in Special Education Speech Therapy
Ivan Franko National University of Lviv

**ETHNIC COMPONENTS OF PSYCHOCORRECTIONAL PRACTICES
OF ASSISTANCE TO CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS**

The article is devoted to a comprehensive study of the role of ethnic components in psychocorrectional practices of helping children with speech disorders. The relevance of the study is due to the need to take into account ethnocultural factors in speech therapy and psychocorrectional work in the multicultural educational environment of Ukraine, where a significant proportion of children are representatives of different ethnic groups. The paper analyzes the features of speech disorders and identifies the role of ethnic components that positively influence the correction of phonetic, lexical, grammatical, pragmatic and stylistic speech disorders. Based on the conducted empirical research, the possibilities of using elements of Ukrainian folklore, melodies, folk tales, games, symbols, and other ethnotherapy techniques as effective means of psychocorrectional influence were identified.

A guide on the integration of ethnic components into correctional and developmental programs aimed at increasing the effectiveness of speech therapy care has been developed. The obtained data can be used by specialists in the field of special education, speech therapists, psychologists and teachers to build more flexible, culturally sensitive and individualized psychocorrectional approaches.

Key words: ethnic components, psycholinguistics, speech disorders, speech therapy, psychocorrection, ethnoculture.

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 376.091:378(477); 376.091:378(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.19>

Чайковський М. Є.

доктор педагогічних наук, професор,

директор

Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти

"Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

Хмельницький інститут соціальних технологій

e-mail: chaikov.me@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8793-9744

ІНКЛЮЗИВНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ У ПОРІВНЯННІ З МІЖНАРОДНИМ ДОСВІДОМ

Стаття присвячена аналізу інклюзивних освітніх практик у закладах вищої освіти України та порівняння з міжнародним досвідом. Розглядається стан нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні, розвиток інклюзивного освітнього простору, створення безбар'єрної інфраструктури, формування інклюзивно-ресурсних центрів і застосування інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення доступності освіти. Висвітлюються проблеми впровадження інклюзії, серед яких нерівномірність підготовки педагогічного персоналу, обмежене ресурсне забезпечення, недостатній рівень адаптації навчальних програм та відсутність єдиних стандартів інклюзивного навчання. Проведено порівняльний аналіз українських практик із міжнародними моделями інклюзивної освіти – скандинавською, англосаксонською та європейською. Показано, що міжнародний досвід характеризується високим рівнем інституційної підтримки, адаптацією навчальних планів, використанням індивідуальних освітніх траєкторій, мультидисциплінарним підходом та застосуванням сучасних технологій. Зазначається, що успішна імплементація інклюзії потребує комплексного підходу, що поєднує законодавче регулювання, підготовку викладачів, розвиток матеріально-технічної бази та цифрових освітніх ресурсів; зазначено, що розвиток інклюзивної освіти у ЗВО України перебуває на етапі системної трансформації: формується інституційна структура підтримки студентів з особливими освітніми потребами, впроваджуються електронні платформи для дистанційного та змішаного навчання, поступово створюються безбар'єрні простори та адаптовані освітні матеріали. Залишається актуальним питання забезпечення рівності доступу до освіти, економічна підтримка посилення кадрової та методичної підтримки викладачів та впровадження єдиних стандартів інклюзивного навчання.

Ключові слова: інклюзивна освіта, університет, академічна доступність, інклюзивне середовище, інклюзивні практики.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти перебуває у процесі трансформації, спрямованої на забезпечення рівного доступу до освітніх послуг для всіх категорій студентів. Впровадження інклюзивної освіти в університетах України набуває поступового впровадження, але її розвиток супроводжується низкою системних труднощів, що стосуються організаційних, кадрових, матеріально-технічних та методичних аспектів. Попри наявність законодавчих засад та

окремих успішних практик, рівень заклади вищої освіти демонструють різний ступінь готовності до реалізації інклюзивної політики. Спостерігається недостатній рівень підготовки викладачів до роботи з різними категоріями студентів, обмеженість ресурсного забезпечення, відсутність адаптованих навчальних програм і технологій.

Порівняльний аналіз українського досвіду з міжнародними підходами дає змогу ідентифікувати дієві механізми забезпечення інклюзивності, визначити структурні відмінності освітніх систем та виявити напрями адаптації світових практик. Дослідження проблеми інклюзивних освітніх практик потребує подальшого осмислення питання ефективності існуючих моделей підтримки студентів з особливими освітніми потребами, узгодженості між нормативними вимогами та реальними можливостями освітніх інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання впровадження інклюзивної освіти в закладах вищої освіти розглядається як комплексна проблема, котра охоплює нормативно-правові, організаційні та технологічні аспекти. О. Патлайчук, О. Канарова та І. Брюховецька [2] досліджують особливості використання інноваційних технологій у ЗВО, наголошуючи на їхньому потенціалі для підвищення доступності освіти та підтримки студентів з різними потребами. А. Розвада [7, с. 102] аналізує чинні законодавчі акти та міжнародні документи, що регламентують права осіб з інвалідністю. Визначено, що нормативна база поступово адаптується до європейських стандартів, однак її імплементація в освітню практику залишається низькою, що потребує системного підходу. А. Ткаченко [10, с. 486] вважає, платформи електронного урядування, мобільні додатки та інтерфейси доступності сприяють формуванню інклюзивної інфраструктури, що охоплює освітні, соціальні та адміністративні послуги.

Мета статті – здійснення аналізу інклюзивних освітніх практик у закладах вищої освіти України в контексті порівняння з міжнародними моделями; виявлення ефективних механізмів впровадження інклюзії, визначення структурних відмінностей освітніх систем та обґрунтування напрямів адаптації світового досвіду до національного освітнього простору.

Результати дослідження. За статистикою Міністерства освіти і науки України станом на 01.01.2025 року, в інклюзивних класах загальної середньої освіти навчається 47 610 учнів з особливими освітніми потребами, у спеціальних класах – 6 179 учнів, а в закладах дошкільної освіти – 15 297 дітей в інклюзивних групах [6]. Наразі частка студентів з інвалідністю у ЗВО України становить менше 1% від загальної кількості студентів, але враховуючи дані дошкільників та учнів їх кількість значно зростатиме у майбутньому. Кількість студентів з особливими освітніми потребами зростає, проте інфраструктура та підтримка залишаються недосконалими.

Розвиток інклюзивної освіти у закладах вищої освіти України відбувається на прикладі інтеграції міжнародних стандартів забезпечення рівного доступу до

освіти, закріплених у низці основоположних міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Саламанкській декларації про принципи, політику та практику у сфері освіти осіб з особливими потребами та рекомендаціях ЮНЕСКО щодо інклюзивного навчання. Зазначені документи формують світову концепцію інклюзивної освіти, згідно з якою кожна людина, незалежно від стану здоров'я, соціального статусу чи індивідуальних особливостей, має право на здобуття якісної освіти в умовах рівного доступу та повної участі у навчальному процесі.

Згідно з Законом України «Про освіту» [5]:

- інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;
- інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Національна освітня політика України поступово адаптується до зазначених міжнародних норм, котрі знаходять відображення у законодавчій базі та практичних механізмах реалізації інклюзивного навчання у системі вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» [4] закріплює положення щодо створення умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами, у тому числі через облаштування університетів необхідними технічними засобами, забезпечення доступності навчальних матеріалів і надання індивідуального педагогічного супроводу.

Важливим нормативним документом виступає Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [6], який визначає правові засади соціальної інтеграції осіб з інвалідністю, включно з їх участю в освітньому процесі на рівних засадах. Окрім того, діють постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України та інші підзаконні акти, які конкретизують механізми створення безбар'єрного освітнього середовища. Вони регламентують порядок організації інклюзивного навчання у закладах освіти, функціонування інклюзивно-ресурсних центрів, забезпечення технічних і педагогічних умов для навчання студентів з різними формами порушень розвитку.

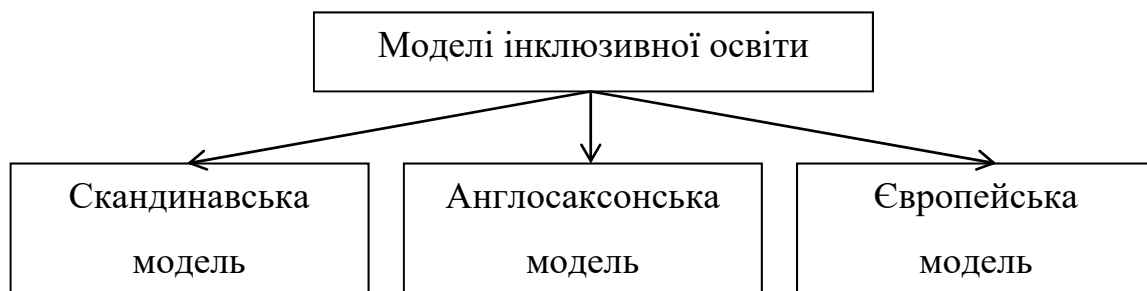
З метою практичної реалізації положень законодавства університети впроваджують інституційні механізми підтримки інклюзивного навчання. До них належать створення служб супроводу студентів з особливими освітніми потребами, забезпечення доступності будівель і навчальних аудиторій, використання цифрових технологій для полегшення навчання та підготовка викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. В університетській спільноті формується культура толерантності, взаємоповаги та недискримінації, що є передумовою ефективного функціонування інклюзивної системи освіти.

У порівнянні з міжнародним досвідом, Україна перебуває на етапі трансформації освітньої системи у напрямку інклюзії та потребує системних змін, спрямованих на створення доступного освітнього середовища, підвищення кваліфікації педагогів. В університетах поступово формуються структурні підрозділи, які забезпечують супровід студентів з особливими освітніми потребами: інклюзивно-ресурсні центри, служби психологічної підтримки, відділи соціальної адаптації. Їхня діяльність спрямована на організацію доступу до навчальних матеріалів, адаптацію навчальних програм, створення умов для академічної та соціальної інтеграції здобувачів освіти. Однак, рівень реалізації інклюзивних практик у різних закладах залишається не однаковим: частина університетів має розвинену систему підтримки, а інші перебувають на етапі впровадження базових інституційних механізмів.

Розробка та впровадження проєктів з інклюзивної освіти за кордоном почалася в 70-х роках ХХ століття. Хоча ця практика є порівняно новою, вона вже має значний обсяг накопиченого досвіду. Більшість країн Європейського Союзу офіційно визнали інклюзивну освіту на законодавчому рівні, проте реалізують її різними шляхами. Італія, Іспанія, Португалія та Греція практично повністю перейшли від навчання дітей з особливими освітніми потребами у спеціалізованих школах до інклюзивних форм навчання.

В міжнародній практиці виділяють моделі інклюзивної освіти, які враховують культурні традиції та освітню політику конкретних країн. За результатами порівняльного аналізу освітніх систем різних країн виокремлено три моделі інклюзивної освіти, які зображено на рис. 1.

Скандинавська модель має ознаки високої соціальної відповідальності держави і подальшої реалізації рівності освіти. Інклюзія сприймається не як окрема підтримка, а як невід’ємна частина загальної освітньої політики. У Швеції та Норвегії всі діти, незалежно від своїх особливостей, навчаються в одному освітньому просторі. Підтримка спрямована через широку мережу соціальних і педагогічних служб, котрі забезпечують індивідуальний супровід, адаптацію навчальних програм та залучення мультидисциплінарних фахівців. Скандинавські країни реалізують інклюзивну освіту через універсальний доступ і підтримку в загальноосвітніх закладах, що створює рівні можливості для всіх учнів.

Рис. 1. Моделі інклюзивної освіти

Англосаксонська модель базується на індивідуалізації навчання та юридичному забезпеченні рівного доступу до освіти. У США і Великобританії створено потужну нормативну базу, що регламентує обов'язки освітніх закладів щодо створення інклюзивного середовища [10, с. 489]. Особливу увагу приділяють запровадженню індивідуальних освітніх планів, адаптації використовуваних під час навчання матеріалів і застосуванню підтримуючих технологій. При цьому партнери освітніх установ родини і місцева громада, завдяки чому надається повний спектр допомоги.

Європейська модель є більш гетерогенною і показує різні способи поєднання спеціалізованої та інклюзивної освіти. У Німеччині, Франції та інших країнах-членах Євросоюзу, крім інтернатів для дітей з інвалідністю, існують і програми інтеграції таких дітей у звичайні школи. Тобто надається диференційована підтримка від спеціальних класів до повної інклюзії за умов достатнього забезпечення ресурсами. Головним тут є принцип гнучкості освітнього процесу і створення таких умов, за яких кожен здобувач освіти матиме максимально можливий доступ і до навчального, і до соціального середовища. Європейська континентальна модель передбачає поступовий перехід від спеціальних закладів до інклюзивних практик, з акцентом на інтеграцію в загальноосвітнє середовище.

У США вперше виникла концепція мейнстрімінгу в інклюзивній освіті. Концепція передбачає залучення студентів з особливими освітніми потребами до різних заходів, що організовуються в університетах (культурні події, свята, екскурсії, конференції, конкурси та спортивні змагання). Під час таких заходів молодь з інвалідністю має можливість спілкуватися з однолітками, разом відпочивати та будувати дружні стосунки. У США в більшості університетів є спеціальні відділи по роботі з інвалідами орієнтовані на створення умов для навчання і широкий спектр допомоги студентам [10, с. 487]. Досвід роботи зі студентами-інвалідами в США показує, що для інклюзії у вищій освіті необхідно вживати комплексних заходів: законодавчі ініціативи, розробка програм, адаптація навчальних планів, підготовка викладачів та сучасні технології.

Університет Вашингтона має спеціалізований офіс підтримки студентів з інвалідністю – Disability Resources for Students, який забезпечує доступ до освітнього процесу через адаптацію матеріалів, технічну підтримку та консультації. Заклад застосовує змішану форму навчання, поєднуючи очні заняття з дистанційними, що дозволяє студентам обирати зручний формат взаємодії з викладачами та контентом.

Університети Європейського Союзу демонструють високий рівень інституційної підтримки інклюзії. Університет Гронінгена у Нідерландах має програму Student Support Services, яка охоплює психологічну допомогу, академічні консультації та технічні засоби для студентів з порушеннями зору, слуху чи мобільності. Університети Австрії та Швеції інтегрують інклюзивні практики через національні стратегії, що передбачають фінансування спеціалізованих

ресурсних центрів та обов'язкову підготовку викладачів у сфері інклюзивної педагогіки.

У багатьох українських закладах вищої освіти питання доступності для студентів досі лишається актуальним. Недостатнє освітлення у коридорах і аудиторіях, відсутність контрастних номерів на кабінетах, відсутність обмежувальних смуг на сходах суттєво ускладнюють процес навчання студентам із вадами зору. Проте ця проблема актуальна не тільки в Україні. Розглянемо як у Таїланді навчаються незрячі студенти. Існує недружнє фізичне оточення, недостатнє розуміння викладачами принципів інклюзивної освіти та непослідовність політики інклюзивної вищої освіти як основні бар'єри, що заважають студентам ефективно навчатися.

Серед інших країн слід відзначити Німеччину своєю системою психологічно-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з інвалідністю. У кожному регіоні країни діють педагогічні центри, які надають різноманітну допомогу, займаються профорієнтацією, координують діяльність фахівців різних напрямків, консультують викладачів і батьків. Окрім цих центрів, підтримка забезпечується медико-соціальними службами, ресурсними центрами і реабілітаційними установами, які працюють поза межами закладів освіти. Забезпечення студентів з інвалідністю спеціальними технічними пристроями, необхідними для звичайного життя, є важливою складовою системи освіти Німеччини. Таким здобувачам освіти надається соціальна та медична підтримка, а витрати, пов'язані з навчанням, батьки покривають частково, і тільки якщо їхні доходи значно перевищують середню заробітну плату. Перевагою є те, що самі студенти мають право вибирати заклад освіти на власний розсуд.

Інклюзивна освіта у закладах вищої освіти України поступово перетворюється на невід'ємний елемент освітньої політики, спрямований на забезпечення рівного доступу до навчання всіх студентів. Інклюзивний підхід починає ставати більш системним і охоплювати організаційні, методичні та технологічні аспекти забезпечення доступності освітнього процесу. Університети створюють умови для того, щоб студенти з інвалідністю могли повноцінно брати участь в академічному житті, а це передбачає можливість разом із іншими здобувачами освіти відвідувати лекції, семінари та практичні заняття. Така форма навчання сприяє соціальній інтеграції, розвитку комунікативних навичок, підвищенню толерантності, подоланню психологічних і соціальних бар'єрів у студентських колективах.

Наразі є можливість для дистанційного навчання напрямків. Українські заклади вищої освіти активно застосовують різноманітні електронні навчальні платформи (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams та інші), які дають можливість отримувати навчальні матеріали, виконувати завдання, брати участь у вебінарах та підтримувати зв'язок з викладачами через електронну пошту або інші засоби зв'язку. Використання цифрових технологій у навчанні підвищує його гнучкість, сприяє адаптації змісту освіти до потреб кожного студента і створює передумови для здійснення принципів інклюзивності у закладах вищої освіти.

Створення фізичного та інформаційного доступного освітнього простору є важливим кроком у забезпеченні рівного доступу до освіти для всіх здобувачів освіти. Українські університети поступово оновлюють свою матеріально-технічну базу, облаштовуючи навчальні корпуси пандусами, ліфтами, поручнями, тактильною плиткою та іншими елементами безбар'єрного простору, що дозволяє студентам з обмеженими можливостями опорно-рухового вільно пересуватися територією закладу, відвідувати аудиторії, бібліотеки, лабораторії та інші приміщення без жодних обмежень.

Проводяться заходи і щодо покращення інформаційного простору: навчальні матеріали переводять у доступні формати для осіб із порушеннями зору чи слуху (наприклад, текстові версії лекцій, відео із сурдоперекладом або субтитрами, використання програм для озвучення тексту тощо). У багатьох університетах діють інклюзивно-ресурсні центри, що надають підтримку студентам з особливими освітніми потребами, сприяють взаємодії викладачів, адміністрації та служб супроводу.

Міжнародний досвід поступово імплементується в українських ЗВО через участь у міжнародних програмах, зокрема Erasmus+, що сприяє обміну практиками, розробці спільних курсів та підвищенню кваліфікації персоналу. Формування інклюзивних освітніх практик у вищій школі України визначається низкою взаємопов'язаних тенденцій, що мають як позитивний, так і проблемний характер. Серед них: поступова нормативно-правова консолідація, інституалізація супроводу здобувачів з ООП (особливими освітніми потребами), інтенсивна цифровізація освітнього процесу, зростання міжсекторної та міжнародної взаємодії. Ці тренди закладають основу для подальшого розвитку, але виявляють системні обмеження, що потребують цілеспрямованої політики і практичних дій.

По-перше, нормативно-правова база набуває певної завершеності. Чинні закони і підзаконні акти встановлюють правові гарантії доступу до вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами. Проте факт наявності норм не завжди гарантує їхню практичну реалізацію, потрібні механізми ресурсного забезпечення, контроль виконання та мотивація закладів вищої освіти до впровадження стандартів. Отже, тенденція – законодавче підґрунтя зміцнюється, проте його імплементация залишається фрагментарною.

По-друге, спостерігається процес інституалізації підтримки. В університетах створюються інклюзивно-ресурсні центри, служби супроводу та психологічної допомоги, розвиваються посади тьюторів. Вказане свідчить про зміщення акценту від індивідуальних ініціатив до системного забезпечення послуг. Недостатня кадрова забезпеченість та брак стандартизованих процедур супроводу, однак стримують ефективність цих структур.

По-третє, цифровізація та розвиток дистанційних форм навчання відкривають нові можливості для індивідуалізації та доступності освіти. Використання онлайн-платформ, адаптивних освітніх ресурсів та допоміжних технологій

сприяє зниженню фізичних та інформаційних бар'єрів. Разом із тим залишається проблемою цифрова нерівність, відсутність уніфікованих стандартів доступності цифрового контенту та потреба в підготовці академічного персоналу до ефективного використання таких технологій.

По-четверте, міжнародна співпраця та участь у програмах обміну (Erasmus+, проекти з міжнародними фондами) прискорюють трансфер кращих практик і сприяють підвищенню професійної компетентності викладачів. Таким чином, створюються передумови для імплементації перевірених інструментів інклюзії, проте адаптація зарубіжних моделей вимагає урахування національних соціокультурних і ресурсних особливостей.

По-п'яте, характерною є регіональна нерівномірність: великі науково-освітні центри демонструють вищий рівень готовності до впровадження інклюзивних практик порівняно з малими регіональними університетами. Диференціація обумовлена бюджетними можливостями, наявністю фахівців і локальних ініціатив.

У сучасному науковому дискурсі інклюзія трактується значно ширше, ніж суто гарантування доступу до освітніх послуг. Вона інтерпретується як стратегія системного реформування, що охоплює всі структурні ланки й управлінські рівні освіти, та розглядається крізь призму взаємозв'язку з ширшим процесом суспільної інклюзії. Укорінення соціальної моделі розуміння різноманіття людського розвитку сприяло еволюції концепту соціальної інклюзії, центральним положенням якого є визнання того, що тривале або ситуаційне обмеження участі в соціальному, професійному чи освітньому житті породжує феномен соціального відчуження. Такий стан характеризується переживанням індивідом власної ізольованості від соціальної взаємодії та розглядається як наслідок соціальної ексклюзії, що є перешкодою для повноцінного включення людини в соціально значущу діяльність. У цьому контексті, однією з таких категорій у сучасних реаліях України є військовослужбовці, освітня інтеграція яких потребує системного психолого-педагогічного та організаційного супроводу.

Воєнні події та їхній вплив на українське суспільство зумовили значні зміни у соматичному та психоемоційному благополуччі військових. Перехід від умов бойового середовища до цивільного способу життя часто відбувається в умовах адаптаційного напруження, що пов'язано з необхідністю відновлення фізичного ресурсу, опрацювання наслідків травматичного досвіду та пошуку нових моделей соціальної взаємодії. З огляду на це, освітня реабілітація виступає перспективним напрямом відновлення військовослужбовців, оскільки створює умови для нарощення професійних компетентностей, розширення соціальних зв'язків і підтримання психологічної рівноваги під час повернення до повноцінного суспільного життя [3].

Інклюзивно організований освітній простір виконує значущий реабілітаційний потенціал у роботі з військовослужбовцями, оскільки його функціональність не обмежується передачею професійних та академічних знань. Такий простір вод-

ночас створює умови для зміцнення адаптивних психологічних ресурсів, зокрема емоційної саморегуляції, стресостійкості та відчуття опори через системи соціально-психологічної взаємодії. Залучення до навчальної та освітньої діяльності сприяє послабленню переживання відокремленості, допомагає відновити суб'єктивне відчуття власної цінності, посилює мотивацію до особистісного та кар'єрного проектування, а також підвищує професійну мобільність і позиції людини в умовах сучасного ринку праці [11].

Окрім цього соціальна інклюзія передбачає активне залучення людини до суспільного життя, що є важливою умовою для гармонійного розвитку суспільства. Її суть полягає у демократичному процесі інтеграції окремих осіб або соціальних груп у ширшу спільноту через залучення до суспільної діяльності та культурного обміну. Водночас соціальна інклюзія охоплює не лише окремих індивідів, а й їхні сім'ї та найближче оточення, які впливають на процес прийняття рішень, комунікацію, адаптацію до складних життєвих ситуацій і соціальну взаємодію. Концепція інклюзивної освіти є втіленням фундаментальних демократичних принципів, адже ґрунтується на переконанні, що кожна людина є цінним та активним членом суспільства [1, с. 9].

Наведемо приклад створення інклюзивного освітнього простору для військовослужбовців, який було впроваджено у Хмельницькому інституті соціальних технологій Університету «Україна».

Хмельницький інститут соціальних технологій є відокремленим структурним підрозділом закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», який розпочав свою діяльність з 1999 року як перший інклюзивний заклад на Хмельниччині.

На початкових етапах становлення інклюзивно орієнтований освітній простір формувалася з фокусом на забезпечення умов для навчання осіб, які мали стійкі порушення здоров'я та потребували архітектурної, методичної й соціальної доступності, передусім здобувачів освіти з інвалідністю. З початком суспільно-політичних і воєнних подій в Україні, що розгорнулися у 2014 році, у сфері освіти сформувався запит на підтримку ще однієї групи здобувачів – комбатантів, які поверталися до цивільного життя після перебування в районах інтенсивних бойових дій. Воєнний досвід став чинником подвійного впливу: з одного боку, спричиняв травматизацію тіла, з іншого – трансформувалася психоемоційне та соціальне функціонування, ускладнюючи процеси міжособистісної взаємодії, освоєння професійних ролей і формування довгострокових життєвих стратегій.

Освітній простір, побудований на засадах інклюзивності, почав виконувати функцію соціально-адаптаційного та відновлювального ресурсу, створюючи можливості для повернення людей до системної діяльності через навчання, підтримувальний фаховий супровід та поступову ресоціалізацію. У сучасному розумінні інклюзивна освіта інтегрує мультидисциплінарний підхід, який охоплює корекцію освітнього контенту, врахування специфіки пережитих стресових

і травматичних подій, організацію психолого-педагогічної підтримки, а також моделювання комунікативно безпечних умов взаємодії. Це дозволяє адаптувати процес навчання до індивідуальних можливостей і потреб військовослужбовців, сприяючи їхньому більш стійкому включенню в академічну спільноту та подальшій інтеграції у суспільне й професійне середовище [11].

За роки своєї діяльності Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна» випустив більше 10 тис. студентів, зокрема більше 1000 здобувачів з особливими освітніми потребами [9, с. 7], а також понад 500 здобувачів освіти з числа військовослужбовців Сил Оборони України. На сьогодні ХІСТ Університету «Україна» є першим серед цивільних закладів вищої освіти Хмельниччини за кількістю здобувачів освіти-військовослужбовців.

Виходячи з досвіду Хмельницького інституту Університету «Україна», розкриємо основні умови створення інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти.

Первинною організаційною передумовою визначено *формування фізичного простору*, що не містить інфраструктурних перешкод та відповідає концепції універсального дизайну. Такий підхід розглядається як системна стратегія побудови освітніх сервісів, у межах якої просторові компоненти, цифрові технології, інформаційні канали та формати комунікації створюються за логікою максимальної зрозумілості та рівного доступу для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх індивідуальних можливостей чи адаптаційних потреб.

У структурі безбар'єрності ключовими є такі елементи: доступність зовнішнього периметра закладу освіти (зручність навігації на прилеглий території, адаптовані пішохідні шляхи, облаштовані переходи); наявність засобів вертикальної доступності до будівель (пандуси, платформи або альтернативні підйомні механізми); інклюзивність входно-дверних зон (ширина дверних прорізів, відсутність порогів, зручні системи відкривання входів і виходів); внутрішня просторово-комунікативна доступність (вільні коридори, адаптовані санітарні вузли, зрозумілі системи орієнтування та логістична зручність розташування основних функціональних зон) тощо.

Другою інституційною передумовою розглядається *функціонування в закладі освіти окремої структурної одиниці*, діяльність якої спрямована на підтримку та супровід здобувачів освіти, що мають різні адаптаційні виклики, у логіці реалізації інклюзивної освітньої політики. Такий підрозділ виконує роль міждисциплінарного координатора, що поєднує комунікативні, організаційні та партнерські механізми взаємодії між усіма учасниками освітнього середовища.

Практичним ілюстративним прикладом є досвід Хмельницький інститут соціальних технологій, де створено спеціалізований координаційно-комунікативний хаб – Центр соціальної інклюзії. Пріоритетним завданням цього підрозділу є налагодження і модерування конструктивних соціально-освітніх зв'язків: він ініціює, синхронізує та супроводжує взаємодію студентської спільноти з

ключовими суб'єктами інклюзивного освітнього простору, забезпечуючи цілісність комунікацій і сталість міжсекторного партнерства в межах освітнього процесу [12].

Ще однією ключовою організаційно-технологічною умовою розглядається застосування сучасних інформаційно-освітніх рішень, які забезпечують цифрову підтримку навчального процесу, інтеграцію онлайн-комунікацій та поєднання аудиторного і дистанційного форматів здобуття освіти. Важливим складником такої моделі є наявність стабільного Інтернет-супроводу освітнього процесу, платформ для віддаленого навчання та адаптованих електронних ресурсів.

У центрі уваги при цьому – освітні запити студентів, що перебувають у ситуації додаткових адаптаційних викликів. Серед них особливо значущими вважаються потреби у розширенні пізнавальних меж, доступі до фахового знання, отриманні уточнювальної інформації та підтримці соціально-комунікативної взаємодії. Саме цифрові інструменти створюють можливість задовольнити ці запити в гнучкий та персоналізований спосіб.

Ефективність такого середовища зумовлена поєднанням індивідуальної траєкторії навчання – адаптованого контенту, наставницького супроводу, модифікованих форм подання матеріалу, можливості варіативного темпу опанування дисциплін – та доступністю інтерактивних комунікаційних технологій. Ці компоненти дозволяють формувати неприв'язаний до місця і часу освітній досвід, що зменшує ризики ізоляції та підтримує академічну залученість.

Завершальною, проте системно значущою умовою є впровадження інституційних механізмів розвитку *інклюзивної компетентності академічної спільноти*. Йдеться про наявність у ЗВО цілісної моделі підготовки, яка забезпечує педагогічну готовність викладачів і адаптаційну спроможність студентів до взаємодії в освітньому середовищі, побудованому на засадах різноманіття та рівного доступу. Така система охоплює безперервну фахову підтримку, навчально-методичні стандарти, програми підвищення кваліфікації, а також практики взаємного навчання і рефлексії, що формують здатність реалізовувати інклюзивні рішення у викладанні, комунікації та організації навчання.

Інклюзивну компетентність викладача обґрунтовано нами як відносно самостійну частину загальної професійної компетентності; інтегративне особистісне утворення, що зумовлює здатність здійснювати професійну діяльність в процесі інклюзивного навчання, зокрема забезпечувати освітні потреби здобувачів з ООП, їхню соціально-педагогічну адаптацію у навчально-виховному середовищі, створювати всі умови для їхнього повноцінного розвитку та саморозвитку.

Інклюзивну компетентність здобувачів освіти ми визначаємо як особисте інтегративне утворення, що формується в умовах інклюзивного навчання на основі досягнутого рівня розвитку життєвих навичок, які сприяють соціальному, духовному здоров'ю та складають індивідуальний ресурс до участі в інклюзивному розвитку ЗВО [12].

Упровадження зазначених умов створює передумови для конструктивного повернення здобувачів освіти ООП та військових до освітнього та професійного середовища, сприяє зміцненню їх адаптаційного потенціалу, розширює можливості кар'єрного становлення і знижує прояви соціальної відстороненості та психологічного дистресу. Узагальнюючи успішні практики, напрацьовані в ХІСТ, доцільно наголосити, що місія інклюзивного освітнього середовища полягає не лише у забезпеченні права на навчання, а в багатовекторному відновленні – поєднанні академічної підтримки, психосоціальної стабілізації та стимулюванні самореалізації, що дозволяє ветеранам і чинним військовим поступово інтегруватися у громадське життя як активні, суб'єктні та соціально залучені учасники суспільних трансформацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасного стану та міжнародного досвіду засвідчує, що вітчизняна система освіти рухається у напрямі гармонізації з європейськими стандартами інклюзії, визначеними Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю та рекомендаціями ЮНЕСКО. Сьогодні в українських університетах поступово формуються структурні, технологічні та методичні умови для реалізації принципів інклюзивного навчання: модернізується матеріально-технічна база, створюються безбар'єрні простори, розвиваються дистанційні форми освіти, функціонують інклюзивно-ресурсні центри. Перелічені процеси свідчать про перехід від фрагментарного підходу до системної організації інклюзивного середовища. Разом із тим, практика впровадження інклюзивних освітніх стратегій залишається диспропорційною. Існують проблеми кадрового забезпечення, нестача фінансових ресурсів, недостатня обізнаність викладачів щодо специфіки роботи зі студентами з особливими освітніми потребами, відсутність єдиних стандартів адаптації навчального процесу. Порівняння з міжнародним досвідом свідчить, що Україна перебуває на етапі становлення системної інклюзивної політики. Подальший розвиток має ґрунтуватися на принципах універсального дизайну навчання, міжвідомчої взаємодії, цифрової доступності та доказової освітньої практики. Важливою передумовою ефективності інклюзії є формування інституційної культури толерантності, академічної рівності та партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. За умови подальшої підтримки з боку держави, університетів та суспільства, інклюзивна освіта може стати головним чинником модернізації національної системи вищої освіти та інтеграції України у глобальний освітній простір.

Список використаних джерел і літератури

1. Методологічні засади та технології інклюзії у ЗВО. Досвід Університету «Україна» : колективна монографія / Таланчук П. М., Чайковський М. Є. та ін. ; за наук. ред. П. М. Таланчука. Київ : Університет «Україна», 2018. 481 с.
2. Патлайчук О., Канарова О., Брюховецька І. Сучасні освітні практики ЗВО: особливості використання інноваційних технологій навчання. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 8(14). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8\(14\)-724-737](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8(14)-724-737)

3. Петреченко С. А. Психологічні аспекти адаптації учасників бойових дій та членів їх сімей в умовах війни : навчально-методичний посібник / за ред. М. Є. Чайковського. Київ : ТАЛКОМ, 2024. 130 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII : станом на 22 вересня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 01.12.2025).
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>. (дата звернення : 24.11.2025).
7. Розвад А. С. Інклюзивний простір: нормативне забезпечення та сучасні тенденції розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2024. № 46. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.16>
8. Статистичні дані. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 25.11.2025).
9. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти : монографія / за ред. М. Є. Чайковського. Київ : Університет «Україна», 2019. 460 с.
10. Ткаченко А. Цифрові інструменти для формування інклюзивного міського середовища: український та міжнародний досвід. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. № 33. С. 483–490. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb332025338587>
11. Чайковський М. Є. Роль інклюзивного освітнього простору в реабілітації військовослужбовців: на прикладі ХІСТ Університету «Україна». *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : зб. наук. праць за матер. IV міжнародної наук.-практ. конф., Полтава–Лубни, 20-21 лютого 2025 р. / за ред. Л. О. Данильчук. Полтава : в-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2025. Том II. С. 230–235. URL : <https://drive.google.com/drive/folders/1G5pMACPT5NhpJDSWqnCouTa-pLTSsfN0> (дата звернення: 25.11.2025).
12. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. на здобуття ступ. доктора пед. наук – 13.0005. Старобільськ, 2016. 570 с.

References

1. Talanchuk, P., & Chaikovsky, M. (2018). Metodolohichni zasady ta tekhnolohii inkluzii u ZVO. *Dosvid Universytetu «Ukraina»* [Methodological Principles and Inclusion Technologies in Higher Education Institutions: The Experience of the “Ukraine” University]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
2. Patlaichuk, O., Kanarova, O., & Briukhovetska, I. (2023). Suchasni osvitni praktyky ZVO: osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia [Modern educational practices of higher education institutions: Features of using innovative learning technologies]. *Visnyk nauky ta osvity*, 8(14), 724–737. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8\(14\)-724-737](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8(14)-724-737) [in Ukrainian].
3. Petrochenko, S. (2024). Psykholohichni aspekty adaptatsii uchasnykiv boiovykh dii ta chleniv yikh simei v umovakh viiny [Psychological Aspects of Adaptation of Combatants and Their Family Members in Wartime Conditions]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (2014). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://surl.li/jysqwo> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. (2017). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini» [The Law of Ukraine «On the Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine»]. (2005). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
7. Rozvad, A. S. (2024). Inkliuzyvnyi prostir: normatyvne zabezpechennia ta suchasni tendentsii rozvytku [Inclusive space: regulatory support and current development trends]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohiia*, (46), 101–107. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.16> [in Ukrainian].
8. Statystychni dani [Statistical data]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from <https://surl.li/kwhlby> [in Ukrainian].
9. Chaikovsky, M. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady vprovadzhennia inkliuzii v zakladakh osvity [Theoretical and Methodological Foundations for the Implementation of Inclusion in Educational Institutions]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
10. Tkachenko, A. (2025). Tsyfrovi instrumenty dlia formuvannia inkliuzyvnoho miskoho seredovyscha: ukrains'kyi ta mizhnarodnyi dosvid [Digital tools for shaping an inclusive urban environment: Ukrainian and international experience]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Formation*, (33), 483–490. Retrieved from <https://surl.li/uxsqtq> [in Ukrainian].
11. Chaikovsky, M. (2025). Rol inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru v rehabilitatsii viiskovosluzhbovtiv: na prykladi KhIST Universytetu «Ukraina» [The Role of Inclusive Educational Spaces in the Rehabilitation of Military Personnel: The Case of Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, «Ukraine» University]. *Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku – Science and Education in Global and National Dimensions: Challenges, Threats, and Development Prospects*. Retrieved from <https://drive.google.com/drive/folders/1G5pMACPT5NhpJDSWqnCouTa-pLTSsfN0> [in Ukrainian].
12. Chaikovsky, M. (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymi potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru [Theory and Practice of Social and Pedagogical Work with Youth with Special Needs in the Context of an Inclusive Educational Environment]. Starobilsk [in Ukrainian].

Chaikovskyi M. Ye.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Director

Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
"Open International University of Human Development "Ukraine"
Khmelnytskyi Institute of Social Technologies

INCLUSIVE EDUCATIONAL PRACTICES IN UKRAINIAN UNIVERSITIES COMPARED WITH INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted to an analysis of inclusive educational practices in higher education institutions in Ukraine and a comparison with international experience. It considers the state of regulatory and legal support for inclusive education in Ukraine, the development of an inclusive educational environment, the creation of barrier-free infrastructure, the formation of inclusive resource centers, and the use of digital technologies to improve the accessibility of education. It highlights the problems of implementing inclusion, including the uneven training of teaching staff, limited resources, insufficient adaptation of curricula, and the lack of uniform standards for inclusive edu-

cation. A comparative analysis of Ukrainian practices with international models of inclusive education – Scandinavian, Anglo-Saxon, and European – is conducted.

It has been shown that international experience is characterized by a high level of institutional support, adaptation of curricula, use of individual education plans, a multidisciplinary approach, and the application of modern technologies. It is noted that the successful implementation of inclusion requires a comprehensive approach that combines legislative regulation, teacher training, and the development of material and technical resources and digital educational resources. The article emphasizes that the development of inclusive education in higher education institutions in Ukraine is undergoing a phase of systemic transformation: an institutional structure is being formed to support students with special educational needs, electronic platforms for distance learning are being introduced, and barrier-free spaces and adapted educational materials are gradually being created. The issues of ensuring equal access to education, strengthening personnel and methodological support for teachers, and introducing uniform standards for inclusive education remain relevant.

Key words: inclusive education, university, academic accessibility, inclusive environment, inclusive practices.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.20>

Яцюк М. В.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

e-mail: yatsyuk.m@academia.vn.ua

ORCID ID: 0000-0002-4508-1495

Лящ О. П.

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології та соціальної роботи

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

e-mail: oksanalyash7@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1317-4398

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ БУЛІНГ

Статтю присвячено актуальній проблемі соціально-психологічної підтримки осіб з інвалідністю, які пережили булінг, та аналізу технологій соціального консультування, спрямованих на подолання його наслідків. Наголошено, що булінг щодо цієї категорії осіб має не лише ситуативний, а й довготривалий вплив, який проявляється у зниженні самооцінки, втраті відчуття безпеки, формуванні недовіри до соціального оточення, соціальній ізоляції та труднощах у міжособистісній взаємодії. У роботі узагальнено наукові підходи до розуміння булінгу як соціально-психологічного явища, розкрито його форми та окреслено специфіку переживання психологічного насильства особами з інвалідністю в умовах сучасного суспільства.

У статті проаналізовано основні технології консультативної роботи, зокрема індивідуальне підтримувальне, соціально-ресурсне та профілактично-розвивальне консультування, визначено їх зміст, функції та можливості застосування у роботі з постраждалими від булінгу. Показано, що комплексний підхід, який поєднує психологічну допомогу, розвиток соціальних компетентностей та залучення соціального оточення клієнта, сприяє підвищенню психологічної стійкості особистості, зменшенню негативних наслідків травматичного досвіду та відновленню соціальної включеності.

Ефективність соціального консультування значною мірою залежить від індивідуалізації підходів, врахування життєвого досвіду клієнта, його ресурсів та умов соціального середовища, а також від координації дій між фахівцями різних соціальних інституцій. Матеріали статті можуть бути використані у практиці соціальної роботи, психологічного консультування, інклюзивної освіти та підготовці фахівців допомагаючих професій.

Ключові слова: булінг, інвалідність, соціальне консультування, психологічна підтримка, соціальна адаптація, інклюзивне середовище, соціально-психологічна допомога.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема булінгу залишається непростю реальністю українського суспільства. Попри розвиток інклюзивної освіти та зростання уваги до прав людини, особи з інвалідністю й досі часто стикаються з упередженістю, нерозумінням, соціальною ізоляцією та психологічним тиском. Для них булінг це не просто окремий травматичний епізод, а досвід, який може вплинути на відчуття власної цінності, віру у свої можливості та здатність довіряти іншим людям.

Такі переживання нерідко супроводжуються тривогою, почуттям безпорадності, соромом або замкненістю. Звернутися по допомогу людям з інвалідністю буває складніше через страх бути незрозумілими чи осудженими. Саме тому важливо не лише визнавати існування цієї проблеми, а й шукати способи підтримки, які допомагають людині відчути себе почутою та прийнятою.

У цьому контексті особливого значення набувають технології соціального консультування. Вони дозволяють не просто дати пораду, а створити простір довіри й діалогу, у якому людина може поступово відновити внутрішні ресурси, навчитися захищати свої кордони та повернути відчуття гідності й впевненості. Важливо, щоб такі підходи враховували індивідуальний досвід кожної особи, її потреби та життєвий контекст. Тому проблема технологій соціального консультування осіб з інвалідністю, які пережили булінг, є актуальною не лише з професійної точки зору. Йдеться передусім про підтримку людської гідності, психологічне відновлення та формування суспільства, у якому прийняття й повага стають нормою взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціально-психологічної підтримки осіб з інвалідністю, які зазнали булінгу, активно досліджується у межах сучасної психології, соціальної роботи та інклюзивної освіти. У зарубіжній науці фундамент для розуміння булінгу заклав Д. Олвеус, який визначив його як систематичну форму агресії та підкреслив потребу у цілеспрямованих програмах допомоги постраждалим. Подальший розвиток цієї тематики пов'язаний із працями К. Салміваллі, яка довела, що булінг є груповим соціально-психологічним феноменом, а ефективна допомога потребує комплексних консультативних втручань. Дослідження С. Хаймел та К. Бредшоу зосереджені на зв'язку булінгу з психічним благополуччям дітей і підлітків та ролі психологічного супроводу у подоланні його наслідків. Роботи А. Брунштейн-Кломек показують, що систематичне цькування може призводити до депресивних станів і кризових переживань, що потребують професійної консультативної підтримки. У дослідженнях, присвячених особам з інвалідністю, наголошується на необхідності поєднання психологічної допомоги з розвитком соціальних навичок, самоадвокації та підтримки з боку середовища.

В українській науці проблема булінгу розглядається у контексті інклюзивної освіти, соціалізації та психологічної безпеки особистості. Зокрема, дослідження О. Кулешової, Л. Прокопенко, Н. Софій та І. Луценко присвячені питанням

інклюзивного середовища, соціальної адаптації дітей з особливими потребами та ролі фахівців у попередженні психологічного насильства. У працях В. Панка, О. Караман і Т. Семигіної підкреслюється значення соціального консультивання та міжвідомчої взаємодії у роботі з вразливими групами населення. Українські дослідники також акцентують увагу на тому, що булінг щодо осіб з інвалідністю часто поєднується зі стигматизацією та соціальною ізоляцією, що ускладнює звернення по допомогу. У сучасних публікаціях наголошується на необхідності розроблення технологій консультивання, які враховують індивідуальний досвід людини, її ресурси та соціальний контекст життя.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про зростання інтересу до проблеми підтримки осіб з інвалідністю, які пережили булінг, і підтверджує потребу у подальших дослідженнях ефективних консультиативних підходів у цій сфері.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та аналіз технологій соціального консультивання осіб з інвалідністю, які пережили булінг, а також визначення ефективних підходів до їх соціально-психологічної підтримки та адаптації.

Результати дослідження. Булінг у сучасній психологічній науці розглядається як систематична форма агресивної поведінки, що виникає у ситуаціях дисбалансу сил між учасниками взаємодії та спрямована на приниження, ізоляцію або психологічне домінування над іншою людиною. Дослідники підкреслюють, що булінг не є випадковим конфліктом чи одноразовою суперечкою, а повторюваною соціальною практикою, яка формується під впливом групових процесів, норм середовища та індивідуальних особливостей учасників. У науковій літературі описано фізичні, вербальні, соціальні та кібернетичні форми булінгу, кожна з яких може мати тривалі психологічні наслідки для людини, що його переживає.

Особи з інвалідністю належать до груп підвищеного ризику щодо переживання булінгу, що пов'язано з поширеністю соціальних стереотипів, стигматизації та недостатнім рівнем прийняття відмінностей у суспільстві. Особливості комунікації, фізичні чи сенсорні обмеження, а також потреба у додатковій підтримці нерідко сприймаються середовищем як підстава для виключення або знецінення. Унаслідок цього булінг щодо осіб з інвалідністю часто поєднується з соціальною ізоляцією та обмеженням участі у спільній взаємодії, що ще більше посилює його негативний вплив.

З позицій психології травматичного досвіду булінг можна розглядати як фактор хронічного стресу, який здатний порушувати відчуття безпеки, формувати негативний образ Я та знижувати рівень довіри до соціального середовища. Тривале перебування у ситуації психологічного тиску нерідко призводить до емоційного виснаження, тривожних реакцій, унікальної поведінки та труднощів у соціальній адаптації. Саме тому сучасні підходи до аналізу булінгу виходять за межі опису агресивної поведінки і все більше фокусуються на необхідності системної підтримки людей, які його пережили.

У цьому контексті особливого значення набуває соціальне консультування як професійна діяльність, спрямована на допомогу людині у подоланні складних життєвих ситуацій, відновленні психологічних ресурсів та пошуку ефективних способів взаємодії із середовищем. Теоретичне осмислення булінгу як комплексного соціально-психологічного явища створює підґрунтя для розроблення спеціалізованих технологій консультування осіб з інвалідністю, які пережили психологічне насильство, та визначає напрями подальших досліджень у цій сфері.

У сучасних наукових дослідженнях булінг розглядається як багатовимірне соціально-психологічне явище, що має тривалий вплив на особистість та її соціальне функціонування. Класичні праці Д. Олвеуса заклали підґрунтя для розуміння булінгу як систематичної агресивної поведінки, що супроводжується нерівністю сил між учасниками взаємодії та призводить до психологічної дезадаптації жертви [7, с. 118]. Подальші дослідження К. Салміваллі показали, що булінг є не лише індивідуальною взаємодією агресора і постраждалого, а груповим процесом, у якому значну роль відіграють соціальні норми, позиція свідків та атмосфера середовища [8].

У роботах С. Хаймел і С. Свірер доведено, що тривале перебування у ситуації цькування пов'язане зі зниженням самооцінки, підвищеною тривожністю, соціальною ізоляцією та погіршенням психологічного благополуччя [9]. Подібні висновки містяться і у дослідженнях К. Бредшоу, яка підкреслює значення соціально-емоційної підтримки та консультативної допомоги для подолання наслідків агресивної взаємодії [10]. Роботи А. Брунштейн-Кломек демонструють, що систематичний булінг може призводити до депресивних станів і кризових переживань, що особливо актуально для осіб, які вже мають досвід соціальної вразливості [8, с. 295].

У вітчизняній психології проблема переживання насильства та соціальної дезадаптації розглядається у ширшому контексті міжособистісних відносин та соціальної підтримки. Зокрема, О. Бондаренко аналізує психологічні механізми переживання насильства, підкреслюючи роль когнітивної інтерпретації події, емоційної реакції та соціального контексту у формуванні травматичного досвіду [1]. У дослідженнях С. Іванчук булінг розглядається як фактор психологічної небезпеки освітнього середовища, що порушує відчуття безпеки та довіри до соціального оточення [2].

Н. Кравченко підкреслює значення соціально-психологічних чинників агресивної поведінки та показує, що стигматизація і відмінності у соціальному статусі можуть підсилювати ризик віктимізації [3]. У роботах О. Луньової акцентується увага на необхідності психологічної підтримки осіб у кризових життєвих ситуаціях та відновленні їхніх внутрішніх ресурсів, що безпосередньо пов'язано з подоланням наслідків булінгу [4]. Дослідження Н. Софій та І. Луценко, присвячені інклюзивній освіті, підтверджують, що недостатня готовність соціального середовища до прийняття відмінностей може сприяти соціальному виключенню

осіб з інвалідністю [5]. Водночас Т. Семигіна підкреслює важливість міждисциплінарної взаємодії та соціального консультування як інструменту підтримки вразливих груп населення [6].

Соціальне консультування осіб з інвалідністю, які зазнали булінгу, має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднує психологічну підтримку, розвиток соціальних навичок та активізацію ресурсів середовища. Дослідження свідчать, що переживання систематичного психологічного тиску супроводжується порушенням почуття безпеки, зниженням самооцінки та формуванням недовіри до соціальних контактів, що потребує професійного консультативного втручання. У цьому контексті важливим завданням консультанта є створення безпечного простору взаємодії, у якому людина може проговорити травматичний досвід, відчувати підтримку та поступово відновити відчуття контролю над власним життям (табл. 1).

Однією з ключових технологій є індивідуальне підтримувальне консультування, спрямоване на стабілізацію емоційного стану людини, формування позитивного образу Я та розвиток конструктивних способів реагування на соціальні труднощі. Такий підхід ґрунтується на розумінні психологічних механізмів переживання насильства та ролі того, як сама людина осмислює події свого життя у формуванні травматичного досвіду. Важливим складником консультативної роботи є також навчання клієнта навичкам саморегуляції, асертивної поведінки та відстоювання особистих кордонів, що допомагає зменшити ризик повторної віктимізації та повернути відчуття контролю над власним життям [1; 3].

Таблиця 1

**Технології соціального консультування осіб з інвалідністю,
які пережили булінг**

Технологія консультування	Зміст роботи консультанта	Очікуваний результат для клієнта
Індивідуальне підтримувальне консультування	Проговорення травматичного досвіду, емоційна стабілізація, формування позитивного образу Я	Зниження тривожності, відновлення самооцінки, відчуття безпеки
Кризове консультування	Допомога у подоланні гострих переживань, мобілізація внутрішніх ресурсів, підтримка у складній ситуації	Зменшення емоційної напруги, відновлення контролю над ситуацією
Навчання навичкам саморегуляції та асертивності	Розвиток уміння відстоювати межі, конструктивно реагувати на конфлікти, управляти емоціями	Підвищення впевненості, зниження ризику повторної віктимізації
Соціально-ресурсне консультування	Залучення сім'ї, педагогів, соціальних служб, координація підтримки	Відновлення соціальної довіри, зменшення ізоляції, формування підтримувального середовища
Профілактично-розвивальне консультування	Розвиток соціально-емоційних навичок, емпатії, комунікативної компетентності	Підвищення психологічної стійкості, покращення соціальної адаптації

Не менш значущою є технологія соціально-ресурсного консультування, яка передбачає залучення сім'ї, освітнього середовища та соціальних служб до процесу підтримки людини. Українські дослідники підкреслюють, що ефективна допомога вразливим групам населення можлива лише за умов міжвідомчої взаємодії та комплексного супроводу. Підтримка значущого оточення сприяє відновленню соціальної довіри, зменшенню відчуття ізоляції та формуванню безпечного середовища, що є важливою умовою подолання наслідків булінгу та повернення до активної соціальної участі.

Окрему роль відіграє профілактично-розвивальне консультування, спрямоване на формування соціально-емоційних компетентностей та підвищення психологічної стійкості особистості. Зарубіжні дослідження показують, що розвиток навичок взаємодії, емпатії та саморегуляції суттєво знижує негативні наслідки булінгу та сприяє більш успішній соціальній адаптації [10, с. 44]. У випадку осіб з інвалідністю така робота має обов'язково враховувати індивідуальні можливості людини, особливості її комунікації та рівень включеності у соціальні процеси.

Практика соціального консультування осіб з інвалідністю, які зазнали булінгу, потребує комплексного підходу, що враховує як психологічні наслідки пережитого досвіду, так і реальні умови життя клієнта. Насамперед консультанту важливо створити безпечний і підтримувальний простір взаємодії, у якому людина може відкрито говорити про пережиті події без страху осуду чи повторної травматизації. Дослідження свідчать, що саме відчуття прийняття та емоційної підтримки є ключовими чинниками відновлення психологічної рівноваги, зниження тривожності та поступового повернення довіри до соціальних контактів [4; 9].

Одним із важливих напрямів роботи є допомога клієнтові в осмисленні власного досвіду та переоцінці негативних уявлень про себе, сформованих унаслідок пережитого насильства. Консультативна взаємодія має бути спрямована на розвиток позитивного образу Я, формування відчуття власної цінності та усвідомлення особистісних ресурсів. Підвищення самооцінки та розвиток внутрішньої впевненості допомагають зменшити відчуття безпорадності, що часто супроводжує досвід булінгу [1]. У цьому контексті доцільним є використання підтримувальних бесід, рефлексивних методів та технік, спрямованих на усвідомлення сильних сторін людини і її позитивного життєвого досвіду.

Важливим завданням консультанта є також формування у клієнта навичок саморегуляції, конструктивного вираження емоцій та асертивної поведінки. Розвиток уміння відстоювати власні межі, реагувати на конфліктні ситуації без агресії чи уникання, а також усвідомлювати власні права сприяє підвищенню психологічної стійкості та зменшенню ризику повторної віктимізації [3]. У процесі консультування доцільно використовувати вправи на розвиток комунікативних навичок, моделювання соціальних ситуацій та спільний пошук можливих стратегій поведінки.

Окрему увагу слід приділяти роботі з емоційними наслідками булінгу, зокрема почуттям сорому, провини, страху чи соціальної недовіри. Допомога у вербалізації переживань, нормалізації емоційних реакцій та поступовому відновленні відчуття безпеки є необхідною умовою психологічного відновлення людини. Зарубіжні дослідження підтверджують, що розвиток соціально-емоційних компетентностей, таких як емпатія, саморегуляція та здатність до співпраці, сприяє зниженню негативних наслідків булінгу та підвищує рівень адаптації клієнта [10, с. 43].

Не менш важливою складовою консультативної роботи є залучення соціального оточення клієнта. Співпраця з родиною, педагогами, соціальними працівниками та іншими фахівцями дозволяє сформуванню підтримувального середовища, що сприяє відновленню довіри та зменшенню відчуття ізоляції. Українські дослідники наголошують, що міждисциплінарна взаємодія є необхідною умовою ефективної соціальної роботи з вразливими групами населення, оскільки вона дозволяє об'єднати ресурси різних служб і забезпечити комплексну допомогу [6]. У контексті інклюзивного середовища важливо також проводити просвітницьку роботу з колективом, спрямовану на формування толерантності, прийняття відмінностей та культури ненасильницької взаємодії [5].

Під час консультування осіб з інвалідністю важливо враховувати індивідуальні особливості клієнта, зокрема тип порушення, рівень комунікативних можливостей, попередній соціальний досвід та рівень підтримки з боку оточення. Індивідуалізація консультативного процесу дозволяє обрати адекватні форми взаємодії, темп роботи та способи подання інформації, що підвищує ефективність допомоги та комфорт клієнта. Крім того, консультант має дотримуватися принципів етичності, недискримінації та поваги до гідності людини, що становить основу професійної взаємодії у соціальній сфері.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що булінг щодо осіб з інвалідністю є не лише соціальною проблемою, а глибоко особистісним переживанням, яке може впливати на самооцінку, почуття безпеки та здатність людини довіряти іншим. Такий досвід часто поєднується зі стигматизацією, соціальною ізоляцією та відчуттям безпорадності, що посилює його психологічні наслідки та ускладнює процес відновлення. Саме тому підтримка людей, які пережили булінг, потребує не формальних заходів, а чутливого і професійного супроводу, заснованого на повазі до їх гідності та життєвого досвіду.

Результати дослідження підтверджують, що соціальне консультування може стати ефективним інструментом допомоги, якщо воно орієнтоване на відновлення внутрішніх ресурсів людини, розвиток її соціальних навичок і формування підтримувального середовища. Важливо, щоб консультативна робота не обмежувалася індивідуальними зустрічами, а включала співпрацю з родиною, освітнім середовищем та соціальними службами. Такий комплексний підхід сприяє не

лише подоланню наслідків травматичного досвіду, а й формує відчуття соціальної включеності та власної цінності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю глибшого вивчення ефективності різних технологій соціального консультування, їх адаптації до потреб осіб з різними видами інвалідності та розроблення практичних програм підтримки в інклюзивному середовищі. Не менш важливим є дослідження ролі соціального середовища у профілактиці булінгу та формуванні культури взаємної поваги і прийняття. Подальша робота у цьому напрямі сприятиме не лише вдосконаленню професійної допомоги, а й формуванню суспільства, у якому кожна людина почуватиметься захищеною, почутою і прийнятою.

Список використаних джерел і літератури

1. 1. Бондаренко О. Ф. Психологічні механізми переживання насильства у міжособистісних взаєминах. Психологія і особистість. 2020. № 1. С. 18–27. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195973>
2. 2. Іванчук С. М. Психологічні аспекти булінгу в освітньому середовищі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2021. № 2. С. 34–39. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-2-5>
3. 3. Кравченко Н. В. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки підлітків. Психологія: реальність і перспективи. 2019. Вип. 13. С. 85–90. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.121
4. 4. Луньова О. В. Психологічна підтримка осіб у кризових життєвих ситуаціях. Проблеми сучасної психології. 2020. Вип. 48. С. 154–173. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.154-173>
5. 5. Софій Н. З., Луценко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Освітологічний дискурс. 2020. № 1. С. 75–88. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.1.6>
6. 6. Семигіна Т. В. Соціальна робота в Україні: сучасні виклики та напрями розвитку. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. № 2. С. 8–18. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244090](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244090)
7. 7. Salmivalli C. Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*. 2010. Vol. 15. P. 112–120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007>
8. 8. Hymel S., Swearer S. Four decades of research on school bullying. *American Psychologist*. 2015. Vol. 70(4). P. 293–299. <https://doi.org/10.1037/a0038928>
9. 9. Bradshaw C. P. Preventing bullying through social–emotional learning. *Child Development Perspectives*. 2015. Vol. 9(2). P. 85–90. <https://doi.org/10.1111/cdep.12110>
10. 10. Brunstein-Klomek A., Marrocco F., Kleinman M. Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 2007. Vol. 46(1). P. 40–49. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000242237.84925.18>

References

1. Bondarenko, O. F. (2020). *Psykholohichni mekhanizmy perezhyvannia nasylstva u mizhosobystisnykh vzaiemynakh* [Psychological mechanisms of experiencing violence in interpersonal relationships]. *Psykholohiia i osobystist, 1*, 18–27. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195973> [in Ukrainian].
2. Ivanchuk, S. M. (2021). *Psykholohichni aspekty bulinhu v osvitnomu seredovyschchi* [Psychological aspects of bullying in the educational environment]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho*

derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky, (2), 34–39. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-2-5> [in Ukrainian].

3. Kravchenko, N. V. (2019). Sotsialno-psykholohichni chynnyky ahresyvnoi povedinky pidlitkiv [Socio-psychological factors of adolescents' aggressive behavior]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*, (13), 85–90. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.121 [in Ukrainian].

4. Lunova, O. V. (2020). Psykholohichna pidtrymka osib u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiakh [Psychological support of individuals in crisis life situations]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, (48), 154–173. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.154-173> [in Ukrainian].

5. Sofii, N. Z., & Lutsenko, I. V. (2020). Inkluzyvna osvita v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: Current state and development prospects]. *Osvitohichnyi dyskurs*, (1), 75–88. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.1.6> [in Ukrainian].

6. Semigina, T. V. (2021). Sotsialna robota v Ukraini: suchasni vyklyky ta napriamy rozvytku [Social work in Ukraine: Modern challenges and directions of development]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, (2), 8–18. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244090](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244090) [in Ukrainian].

7. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*. Vol. 15. P. 112–120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007> [in English].

8. Hymel, S., Swearer, S. (2015). Four decades of research on school bullying. *American Psychologist*. Vol. 70 (4). P. 293–299. <https://doi.org/10.1037/a0038928> [in English].

9. Bradshaw, C. P. (2015). Preventing bullying through social–emotional learning. *Child Development Perspectives*. Vol. 9 (2). P. 85–90. <https://doi.org/10.1111/cdep.12110> [in English].

10. Brunstein-Klomek, A., Marrocco, F., Kleinman, M. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. Vol. 46 (1). P. 40–49. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000242237.84925.18> [in English].

Yatsiuk M. V.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing
Education"

Liashch O. P.

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Psychology and Social Work
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

TECHNOLOGIES OF SOCIAL COUNSELING OF PERSONS WITH DISABILITIES WHO HAVE SURVIVED BULLYING

The article is devoted to the urgent problem of socio-psychological support of persons with disabilities who have experienced bullying, and the analysis of social counseling technologies aimed at overcoming its consequences. It is emphasized that bullying has not only a situational, but also a long-term impact on this category of persons, which is manifested in a decrease in self-esteem, loss of a sense of security, the formation of distrust of the social environment, social isolation and difficulties in interpersonal interaction. The work summarizes scientific approaches to understanding bullying as a socio-psychological phenomenon, reveals its forms and outlines the specifics of

experiencing psychological violence by persons with disabilities in modern society.

The article analyzes the main technologies of consulting work, individual supportive, social-resource and preventive-developmental counseling, determines their content, functions and possibilities of application in working with victims of bullying. It is shown that a comprehensive approach that combines psychological assistance, development of social competencies and involvement of the client's social environment contributes to increasing the psychological stability of the individual, reducing the negative consequences of traumatic experience and restoring social inclusion.

The effectiveness of social counseling largely depends on the individualization of approaches, considering the client's life experience, his resources and conditions of the social environment, as well as on the coordination of actions between specialists from various social institutions. The materials of the article can be used in the practice of social work, psychological counseling, inclusive education and training of specialists in helping professions.

Key words: bullying, disability, social counseling, psychological support, social adaptation, inclusive environment, socio-psychological assistance.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

НОТАТКИ

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Випуск 1(63), 2026

Коректура • В. О. Бабич
Комп'ютерна верстка • О. І. Молодецька

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 27,9
Зам. № 0226/169. Наклад 100 прим.
Дата розміщення онлайн: 18.03.2026.
Дата друку: 25.03.2026.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.